

Székely Nemzeti Múzeum
Délkeleti Intézet

Muzeul Național Secuiesc
Institutul de Sud-Est

ACTA 2006

ELSŐ KÖTET – VOLUMUL ÎNTÂI

TERMÉSZETTUDOMÁNY – ȘTIINȚELE NATURII

BOÉR Hunor, MALLÁSZ József természettudományos munkássága és a dévai múzeum	11
BOÉR, Hunor, Activitatea de naturalist a lui Iosif MALLÁSZ și muzeul de la Deva (Rezumat)	16
BOÉR, Hunor, József MALLÁSZ and the Museum of Déva (Deva, Romania) (Abstract)	16
PAPUCS András, BOÉR Hunor, TÖRÖK Zoltán és a Székely Nemzeti Múzeum (1933–1950)	17
PAPUCS, András; BOÉR, Hunor, Zoltán TÖRÖK și Muzeul Național Secuiesc (1933–1950) (Rezumat)	35
PAPUCS András; BOÉR, Hunor, Zoltán TÖRÖK and the Székely National Museum (1933–1950) (Abstract)	35
GHIURCA, Virgil, Un aspect morfologic nemaîntâlnit la chihlimbarul de la Bozioru (Județul Buzău, România)	37
GHIURCA, Virgil, Egy korábban ismeretlen forma a Bozioru (Buzău megye, Románia) melletti borostyánkőnél (Kivonat)	41
GHIURCA, Virgil, Un aspect morphologique non rencontré aux ambres de Bozioru (dép. Buzău – Roumanie) (Résumé)	41
GHIURCA, Virgil, Resurse și perspective de interes gemologic din județul Bacău	42
GHIURCA, Virgil, Bákó megyei (Románia) gemológiai tartalékok és kilátások (Kivonat)	54
GHIURCA, Virgil, Ressources et perspectives d'intérêt gemmologique dans le département de Bacău (Roumanie) (Résumé)	54
PÁL-FÁM Ferenc, BENEDEK Lajos, Nagygyombák a Szent Anna-tó környékéről	55
PÁL-FÁM, Ferenc; BENEDEK, Lajos, Macromicete din zona Lacului Sf. Ana (Rezumat)	57
PÁL-FÁM, Ferenc; BENEDEK, Lajos, Macrofungi from the Surroundings of Lake Szent Anna (Abstract)	57
PÁL-FÁM Ferenc, Adatok a Baróti-hegység nagygyombáinak ismeretéhez	61
PÁL-FÁM, Ferenc, Date privind cunoașterea macromicetelor din Munții Baraolt (Rezumat)	68
PÁL-FÁM, Ferenc, Contribution to the Knowledge of Macrofungi of the Baróti Mountains (Munții Baraolt, România) (Abstract)	68
BALÁZS Enikő, MÁTHÉ István, SIMÓ Gabriella, A fehér fagyöngy (<i>Viscum album</i>) elterjedésének vizsgálata a kolozsvári botanikus kertben	69
BALÁZS, Enikő; MÁTHÉ, István; SIMÓ, Gabriella, Studiu privind distribuția populației de vâsc (<i>Viscum album</i>) în grădina botanică din Cluj-Napoca (Rezumat)	73
BALÁZS, Enikő; MÁTHÉ, István; SIMÓ, Gabriella, Study of the Distribution of <i>Viscum album</i> from the Botanical Garden, Kolozsvár (Cluj-Napoca, Romania) (Abstract)	73
OROSZ András, Adatok a Vargyas-szoros kabócafaunájának (Homoptera: Auchenorrhyncha) ismeretéhez	77
OROSZ, András, Date asupra faunei de cicadine (Homoptera: Auchenorrhyncha) din zona Defileului Vârghișului (Rezumat)	80
OROSZ, András, Data to the Cicads (Homoptera: Auchenorrhyncha) of the Vargyas (Vârghiș) Gorge and its Environs (Abstract)	80
MÁTHÉ István, TÓTHMÉRÉSZ Béla, BIRÓ Vince, BUCS Szilárd, BOKOR Lázár, A szelterszi (Harghita megye) Vargyas-völgy egy montán bükkösének futóbogár-faunája (Coleoptera: Carabidae)	81
MÁTHÉ, István; TÓTHMÉRÉSZ, Béla; BIRÓ, Vince; BUCS, Szilárd; BOKOR, Lázár, Fauna de Carabide (Coleoptera) a unui făget montan din Valea Vârghișului (zona Selters, j. Harghita) (Rezumat)	86
MÁTHÉ, István; TÓTHMÉRÉSZ, Béla; BIRÓ, Vince; BUCS, Szilárd; BOKOR, Lázár, Carabids of a Beech Forest in the Vargyas Valley (Selters, Harghita County), Romania (Abstract)	86
BALOG Adalbert, Ragadozó és parazitoid holyvafajok (Coleoptera: Staphylinidae) táplálékpreferenciája és predációs aktivitása agrár-ökoszisztémákban	91
BALOG, Adalbert, Date privind nutriția și activitatea de prădător a unor specii prădătoare sau parazite de Staphylinidae (Coleoptera) din ecosistemele agrare (Rezumat)	99
BALOG, Adalbert, Data Concerning the Nutrition and the Predator Activity of some Species of Rove Beetles (Coleoptera: Staphylinidae) in Agro-Ecosystems (Abstract)	100
KOCS Irén, Adatok a Csókás–Veczer (Erősd, Kovászna megye) természetvédelmi terület ormányosalkatú bogárfaunájához	103
KOCS, Irén, Date privind fauna de gărgițe a Rezervației Naturale Csókás–Veczer (Arieșd, j. Covasna) (Rezumat)	108
KOCS, Irén, Data Concerning the Curculionoid Fauna of the Csókás–Veczer Natural Reservation (Covasna County, Romania) (Abstract)	108

VIZAUER Tibor-Csaba, Adatok a Székelyföld nappalilepke-faunájának ismeretéhez	109
VIZAUER, Tibor-Csaba, Date privind fauna de fluturi diurni din zona Secuimii (Rezumat)	116
VIZAUER, Tibor-Csaba, Data Concerning the Butterflies from Székelyföld (Abstract)	116
URÁK István, Az Olt vízgyűjtő medencéjének felső szakaszán előforduló pókok (Arachnida: Araneae) faunisztikai és ökológiai vizsgálata	117
URÁK, Tibor, Studiul faunistic și ecologic al păianjenilor (Arachnida: Araneae) din bazinul superior al Oltului (Rezumat)	124
URÁK, Tibor, Faunistical and Ecological Study of the Spiders (Arachnida: Araneae) in the Upper Basin of the River Olt (Romania) (Abstract)	125
HARTEL Tibor, A kétléltűek pusztulása: pár újabb hipotézis összegzése	139
HARTEL, Tibor, Dispariția amfibienilor: ipoteze noi (Rezumat)	152
HARTEL, Tibor, The Decline of Amphibians: some New Hypothesis (Abstract)	152
HARTEL, Tibor, Date despre activitatea în timpul reproducerii la tritonul comun (<i>Triturus vulgaris</i>) în două băltoace temporare din Valea Târnavei Mari	153
HARTEL Tibor, Adatok a közönséges göte (<i>Triturus vulgaris</i>) viselkedéséről párzás idején a Nagy-Küküllő völgyében (Kivonat)	157
HARTEL, Tibor, Data Concerning the Activity of the <i>Triturus vulgaris</i> in Nagy-Küküllő (Târnavă Mare) Valley During the Reproduction (Abstract)	157
SZÉKELY, Viorica, Catalogul sistematic al colecției de păsări al Muzeului HAÁZ Rezső din Odorheiu Secuiesc	161
SZÉKELY, Viorica, A székelyudvarhelyi HAÁZ Rezső Múzeum madárgyűjteménye (Kivonat)	170
SZÉKELY, Viorica, Le catalogue systématique de la collection d'oiseaux du Musée HAÁZ Rezső d'Odorheiu Secuiesc (Székelyudvarhely), Roumanie (Résumé)	170
SZÉKELY, Viorica, The Collection of Birds of the HAÁZ Rezső Museum in Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc, Romania) (Abstract)	171
GYÖRGY Károly, A Kovászna megyei fehér gólya (<i>Ciconia ciconia</i> L.) állomány számlálási adatai 1997-ben	173
GYÖRGY, Károly, Recensământul berzei albe (<i>Ciconia ciconia</i> L.) din 1997 în județul Covasna (Rezumat)	175
GYÖRGY, Károly, The White Stork (<i>Ciconia ciconia</i> L.) Census Realized in Covasna County (Romania, Year 1997) (Abstract) ...	175
BARTI Levente, VARGA Ágnes, A torjai Büdös-hegy gázasbarlangjainak, mofettáinak denevéráldozatai (1999–2002)	181
BARTI, Levente; VARGA, Ágnes, Fauna de chiroptere din Muntele Puciosu (Mții Ciomad–Puciosu, jud. Covasna) (Rezumat) ..	186
BARTI, Levente; VARGA, Ágnes, The Bat-victims Caused by Carbon-dioxide Intoxication in some Caves in the Transylvanian Part of the Eastern Carpathians (Especially in Büdös-hegy/Ciomad–Puciosu Mountains, Covasna County) (Abstract)	186
BARTI Levente, Az állkapcsi lyuk (Foramen mentale) helyzete mint kiegészítő határozóbélyeg a <i>Neomys</i> fajok (Mammalia, Insectivora Soricidae) biztosabb elkülönítésére	191
BARTI, Levente, Rolul poziției foramenului mental în determinarea speciilor <i>Neomys</i> (Mammalia, Insectivora Soricidae) (Rezumat)	193
BARTI, Levente, The Position of Foramen Mentale, an Additional Diagnostic Character between the <i>Neomys</i> Species (Mammalia, Insectivora Soricidae) (Abstract)	193

MÁSODIK KÖTET – VOLUMUL AL DOILEA

RÉGÉSZET, TÖRTÉNELEM – ARHEOLOGIE, ISTORIE

SZTÁNCSUJ Sándor József, A GASPARETZ-jelentés. Adatok az erődsi lelőhely kutatástörténetéhez	11
SZTÁNCSUJ, Sándor József, Raportul GASPARETZ. Date privind istoria cercetării sitului preistoric Ariușd (Despre publicare)	24
SZTÁNCSUJ, Sándor József, The GASPARETZ Report. Data Concerning the History of the Research of the Erősd (Ariușd) Settlement (About the publishing)	24
DÉNES István, EMÓDI János, Két bronztárgy a Vargyas-völgyi ORBÁN Balázs-barlangból	27
DÉNES, István; EMÓDI, János, Două piese de bronz din peștera ORBÁN Balázs din Cheile Vârghișului (Rezumat)	28
DÉNES, István; EMÓDI, János, Two Bronze Pieces Found in the ORBÁN Balázs Cave	

EMŐDI János, Bronzleletek a homoródalmási ORBÁN Balázs-barlangból	31
EMŐDI, János, Două depozite de bronzuri din peștera ORBÁN Balázs din Cheile Vârghișului (Peștera Mare de la Merești) (Rezumat)	38
EMŐDI, János, Bronze Finds from the ORBÁN Balázs Cave (Merești, Harghita County) (Abstract)	39
MÉDER Lóránt László, Hallstatt-kori kerámia Kézdivipolyán-Kőhát lelőhelyről.	49
MÉDER, Lóránt László, Ceramica hallstattană de la Poian-Kőhát (j. Covasna) (Rezumat)	53
MÉDER, Lóránt László, Hallstatt Pottery from the Settlement of Kézdivipolyán-Kőhát (Poian, Covasna County) (Abstract)	54
ASZTALOS, István, Aspecte ale cercetării sistemului defensiv roman din sud-estul Transilvaniei. Castrul roman de la Boroșneu Mare și garnizoana lui.	65
ASZTALOS István, Délkelet-Erdély római határvédelmének aspektusai. A nagyborosnyói katonai tábor és helyőrsége (Kivonat)	70
ASZTALOS, István, The Roman Castrum of Boroșneu Mare (Nagyborosnyó), Covasna County and its Garrison (Abstract)	70
GÁLL, Erwin, Contribuții la datarea variantei unui tip de inel digital	71
GÁLL Ervin, Adalékok egy gyűrűtípus variánsának koradatolásához (Rezumat)	75
GÁLL, Erwin, Contributions Concerning the Dating of a Type of Ring (Abstract)	75
DÉNES István, Székelyföldi töltésvonulatok 2.	79
DÉNES, István, Valuri medievale în Secuime 2 (Rezumat)	82
DÉNES, István, Middle Age's Vallums in Székelyföld 2 (Abstract)	82
BORDI, Zs. Loránd, Az új és számszerű Erdélyben a magyar honfoglalástól Mohácsig	91
BORDI, Zs. Loránd, Arcul și arbaleta în Transilvania de la Descălecatul maghiar până la bătălia de la Mohács (Rezumat)	97
BORDI, Zs. Loránd, Bow and Crossbow in Transylvania from the Hungarian Conquest until Mohács (Abstract)	97
B. GARDA Dezső, A székelység autonóm intézményei a 19. század első feléig	103
B. GARDA, Dezső, Instituții autonome secuiești până la jumătatea sec. al XIX-lea (Rezumat)	111
B. GARDA, Dezső, Autonomous Székely Institutions till the Middle of the 19 th Century (Abstract)	111
COROI Artur, A torjai nemzetőrcsapatok 1848–1849-ben	113
COROI, Artur, Gărzile naționale din Turia de la 1848–1849 (Rezumat)	136
COROI, Artur, The National Guard in Torja in 1848–1849 (Abstract)	136
CSEREY Zoltán, Háromszék gazdasági fejlődése a 19. század második felében és a 20. század első éveiben	137
CSEREY, Zoltán, Dezvoltarea economică în Treiscaune în a doua jumătate a sec. al XIX-lea și în primii ani ai sec. al XX-lea (Rezumat)	145
CSEREY, Zoltán, Economic Development in Háromszék in the Second Half of the 19 th Century and the First Years of the 20 th Century (Abstract)	145
PAPUCS András, Háromszéki iparvasutak térképeken, különös tekintettel a komandói erdei vasútra	147
PAPUCS, András, Linii de cai ferate industriale din Treiscaune (Rezumat)	149
PAPUCS, András, Works Railways on the Maps Representing Háromszék (Covasna County) (Abstract)	149
KOLUMBÁN Zsolt, BALÁS Ernő (1875–1949) 1.	163
KOLUMBÁN, Zsolt, Ernő BALÁS (1875–1949) 1 (Rezumat)	185
KOLUMBÁN, Zsolt, Ernő BALÁS (1875–1949) 1. (Abstract)	185

IN MEMORIAM

ZATHURECZKY Emília (1823–1905)	189
Emília ZATHURECZKY (1823–1905) (Rezumat)	191
Emília ZATHURECZKY (1823–1905) (Abstract)	191
NÁGY Géza (1855–1912)	193
Géza NÁGY (1855–1915) (Rezumat)	198
Géza NÁGY (1855–1915) (Abstract)	198
BARABÁS Samu (1855–1940)	199
Samu BARABÁS (1855–1940) (Rezumat)	201
Samu BARABÁS (1855–1940) (Abstract)	201

DOMANOVSKY Sándor (1877–1955) és a <i>Magyar Művelődéstörténet</i>	203
Sándor DOMANOVSKY (1877–1955) și <i>Istoria Culturii Maghiare</i> (Rezumat)	210
Sándor DOMANOVSKY (1877–1955) and his <i>Hungarian Cultural History</i> (Abstract)	210

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET – ISTORIA CULTURII

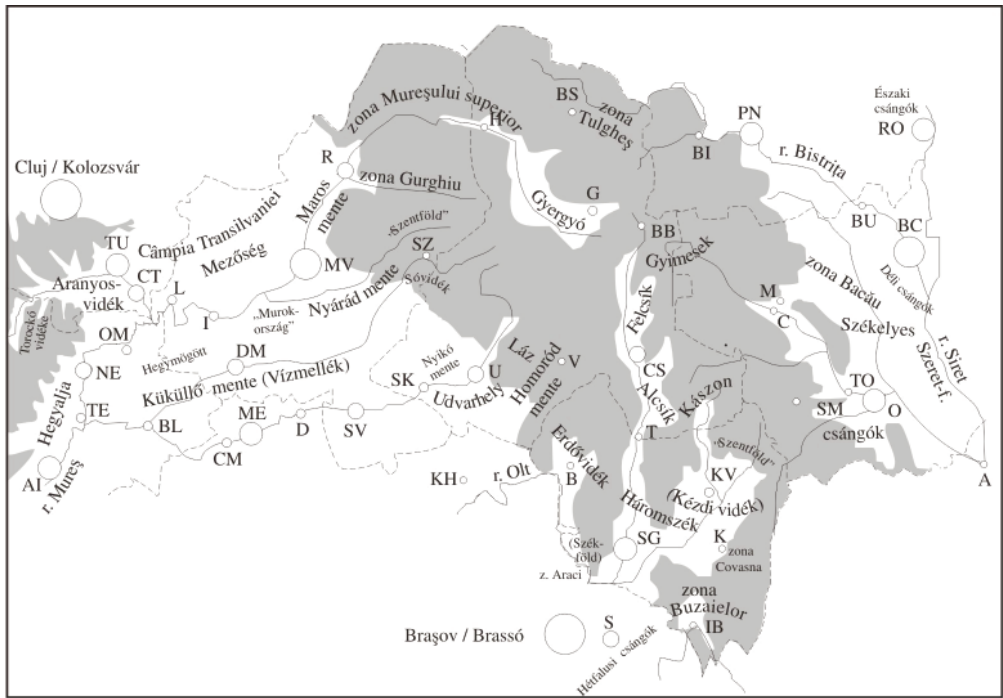
CSÁKI Árpád, „Híres verscsináló” SZONDA Tamás gúnyverse Háromszék és Barcaság falvairól, 1675	213
CSÁKI, Árpád, Pascvilul lui Tamás SZONDA despre satele din Treiscaune și despre cele maghiare din Țara Bârsei, din 1675 (Rezumat)	222
CSÁKI, Árpád, Tamás SZONDA's Pasquil about the Villages of the Székely Seat <i>Háromszék</i> and about the Hungarian Villages of <i>Brassó District</i> in 1675 (Abstract)	222
COROI Artur, Adalékok Délkelet-Erdély 17–18. századi művelődéstörténetéhez	223
COROI, Artur, Date privind istoria culturii din Transilvania în secolele XVII–XVIII (Rezumat)	235
COROI, Artur, Data Concerning the History of the Culture in Transylvania in the 17 th –18 th Centuries (Abstract)	235
BARABÁS Hajnalka, Ónedények az egykori Kézdi Református Egyházmegye egyházközségeiben	237
BARABÁS, Hajnalka, Vase din cositor în inventarul parohiilor din fosta Eparhie Reformată Kézdi (Rezumat)	266
BARABÁS, Hajnalka, Tin Pottery in the Inventory of the Former CALVINIST Decanal District Kézdi (Abstract)	266
BARTHA Katalin Ágnes, A Székely Nemzeti Múzeum kalendáriumi, avagy a kalendáriumi bejegyzés műfaja	279
BARTHA, Katalin Ágnes, Calendarele vechi din Muzeul Național Secuiesc sau genul literar al notițelor din calendare (Rezumat)	284
BARTHA, Katalin Ágnes, Old Calendars in the Székely National Museum or the Literary Genre of the Notes in the Calendars (Abstract)	284
BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes, Adatok a brassói „A Három Oszlophoz” című páholyról	285
BERÉNYI, Zsuzsanna Ágnes, Date privind loja „Către cele trei coloane” a francmasonilor brașoveni (Rezumat)	288
BERÉNYI, Zsuzsanna Ágnes, Data Concerning the Masonic Lodge „To the Three Columns” in Brassó (Brașov, Romania) (Abstract)	288
BOÉR Hunor, Királyhárgóntúli múzeumok és tudományos könyvtárak állami támogatása a Millenniumtól az első világháború végéig	289
BOÉR, Hunor, Sprijin și subvenție centrală a muzeelor și bibliotecilor științifice din Transilvania, 1897–1918 (Rezumat)	301
BOÉR, Hunor, The Central Aid and Subsidy of the Transylvanian Museums and Scientific Libraries, 1897–1918 (Abstract)	301
CSÁKI Árpád, Adatok a székely összeírások 1945 előtti kutatástörténetéhez	303
CSÁKI, Árpád, Date privind istoricul cercetării conscripțiilor secuiești înainte de 1945 (Rezumat)	311
CSÁKI, Árpád, Data Concerning to Research-History of the Székely Conscriptions and Censuses until 1945 (Abstract)	311
BOÉR Hunor, Két világháború közötti romániai útirajzok a magyar művelődéstörténetben	313
BOÉR, Hunor, Călătorii literare interbelice în România în istoria culturii maghiare (Rezumat)	324
BOÉR, Hunor, Interwar Romanian Travelogues in the Hungarian Cultural History (Abstract)	324

HARMADIK KÖTET – VOLUMUL AL TREILEA

NÉPRAJZ – ETNOGRAFIE

ALBERT Ernő, Gonosz nyelv nagy tüzet gyűjthat	11
ALBERT, Ernő, Date privind culpa limbii, respectiv gloaba răscumpărării limbii (Rezumat)	16
ALBERT, Ernő, Data to the History of Language Offence (Abstract)	16
SZŐCSné GAZDA Enikő, Adatok Kovászna történeti néprajzához	17
SZŐCSné GAZDA, Enikő, Date privind etnografia istorică a orașului Covasna (Rezumat)	28
SZŐCSné GAZDA, Enikő, Data Concerning the Historical Ethnography of the Town Kovászna (Covasna, Romania) (Abstract) ..	28
SZŐCSné GAZDA Enikő, Feltojái jobbágylakások berendezése a 19. század elején	29
SZŐCSné GAZDA, Enikő, Inventarul unor locuințe de iobagi la începutul sec. al XIX-lea la Turia de Sus (Turia, j. Covasna)	34
SZŐCSné GAZDA, Enikő, The Fitting out of Serf-homes in Feltojája at the Beginning of the 19 th Century (Abstract)	34

DEMETER Éva, Adalékok az árapataki varrottas történetéhez	35
DEMETER, Éva, Contribuții la istoria broderiei de Araci (Rezumat)	42
DEMETER, Éva, Contribution to History of Spread of <i>Embroidery from Árapatak</i> (Abstract)	42
BOÉR Imre, Magyarhermány és a Székely Nemzeti Múzeum	43
BOÉR, Imre, Muzeul Național Secuiesc și Herculian (Magyarhermány), j. Covasna (Rezumat)	51
BOÉR, Imre, Magyarhermány (Herculian, Covasna County) and the Székely National Museum (Abstract)	51
N. SZABÓ MAGDOLNA, Szalmakalap egykor és ma. Adatok a Székelyföld szalmafeldolgozó háziiparához	53
N. SZABÓ, MAGDOLNA, Pălăria de paie în trecut și azi. Date privind industria casnică de prelucrare de paie (Rezumat)	69
N. SZABÓ, MAGDOLNA, Straw-hat Once and Now. Data Concerning to a Cottage-industry (Abstract)	69
KINDA István, A szocialista éra és a posztkommunista jelen modernizációs változatai. Cőfalva 1986–2006	73
KINDA, István, Variante de modernizare în era socialistă și în prezentul postcomunist.	
Țufalău (j. Covasna), 1986–2006 (Rezumat)	85
KINDA, István, Modernization Variants in the Socialist Era and the Post-communist Present.	
Cőfalva (Țufalău, Covasna County), 1986–2006 (Abstract)	85
OZSVÁTH Gábor Dániel, Ezredvég – az erdélyi hagyományos malmok alkonya? Kutatástörténeti áttekintés	89
OZSVÁTH, Gábor Dániel, Sfârșit de mileniu – amurgul morilor tradiționale din Transilvania? (Rezumat)	104
OZSVÁTH, Gábor Dániel, Turn of the Millennium or the Evening of the Traditional Mills in Transylvania (Abstract)	104
FEJÉR Miklós, Zabola élő és történelmi helynevei	105
FEJÉR, Miklós, Toponimia comunei Zăbala (Rezumat)	145
FEJÉR, Miklós, The Toponymy of Zăbala (Zăbala, Covasna County) (Abstract)	145
IMREH Lajos, Sepsikőrőspatak földrajzi nevei	149
IMREH, Lajos, Toponimia Văii Crișului (Sepsikőrőspatak), jud. Covasna (Rezumat)	161
IMREH, Lajos, The Toponymy of Sepsikőrőspatak (Valea Crișului, Covasna County) (Abstract)	161
BOÉR Imre, Magyarhermány helynevei és azokhoz kötődő élmények a két világháború között	163
BOÉR, Imre, Toponimia localității Herculian (j. Covasna) și amintiri din perioada interbelică (Rezumat)	181
BOÉR, Imre, Place-names of Magyarhermány (Herculian, Covasna county) and Remembrances in the Interwar Period (Abstract)	181

Harta regiunii noastre, cu specificarea zonelor muntoase / Régiókn térképe, a hegyvidékek megkülönböztetésével

Prescurtările utilizate pentru orașe / A városok nevének rövidítése: A – Ajud, AI – Alba Iulia/Gyulafehérvár, B – Baraolt/Barót, BB – Bălan/Balánbánya, BC – Bacău/Bákó, BI – Bicaz, BL – Blaj/Balázsfalva, BS – Borsec/Borszék, BU – Buhuși, C – Comănești, CS – Miercurea-Ciuc/Csíksereda, CM – Copșa Mică/Kaskapus, CT – Câmpia Turzii/Aranyosgyéres, D – Dumbrăveni/Erzsébetváros, DM – Târnăveni/Dicsőszentmárton, G – Gheorgheni/Gyergyószentmiklós, O – Onești (Gheorghe Gheorghiu Dej), H – Toplița/Maroshévíz, I – Iernut/Radnót, IB – Întorsura Buzăului/Bodzaforduló, K – Covasna/Kovászna, KH – Rupea/Kőhalom, KV – Tg. Secuiesc/Kézdivásárhely, L – Luduș/Marosludas, M – Moinești, ME – Međias/Međgyes, MV – Tg. Mureș/Marosvásárhely, NE – Aiud/Nagyenyed, OM – Ocna Mureș/Marosújvár, PN – Piatra Neamț, R – Reghin/Szászrégen (Reen), RO – Roman, S – Săcele/Szecsele, SZ – Sovata/Szováta, SG – Sf. Gheorghe /Sepsiszentgyörgy, SK – Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SM – Slănic-Moldova, SV – Sighișoara/Segesvár (Schässburg), T – Tușnad/Tusnádfürdő, TE – Teiuș/Tövis, TO – Tg. Ocna, TU – Turda/Torda, U – Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely, V – Văhitea/Szentegyháza.

N É P R A J Z - E T N O G R A F I E

ACTA 2006

Gonosz nyelv nagy tüzet gyűjthat

(Kivonat)

A nyelvvétségről (rágalom, sértegetés, szájaskodás, csúnya beszéd stb.) már Szent István királyunk *Intelmei* és *Törvényei* megemlékeznek. VERBŐCZI *Tripartituma* (első megjelenése: 1517) a vétség fölötti bíraskodást és büntetésének pénzbeli megváltását is kodifikálja, a külön székely törvényeknél is. A nyelvvétségről és a fölötte való ítékezésről, illetve a nyelvváltásról (a büntetése pénzbeli megváltásáról) a későbbiekben számos adat ismert. Több székelyföldi falujegyzőkönyv még a 19. században is megörökíti az ilyen vétségek körülményeit, és a falusi elöljáróság által lefolytatott bíraskodást.

*

A magyar nyelvben nem véletlenül alakultak ki olyan szavak, szólások, közmondások, amelyek arra utalnak, hogy felelősséggel tartozunk minden kiejtett szóért. Különösen jelentősök azok a kifejezések, amelyek embertársaink megalázását, becsmélését, igazságtalan rágalmazását szolgálják. Tán a mai politikusok is, mások is okulhatnak belőle, akik oly felelőtlenül gyanúsítanak embereket ország-világ előtt, aztán, ha beigazolódnak közlésük igaztalan volta, elmarad a tévedés beismerése, nem is beszélve a bocsánatkérésről. Egy kis ellenőrzés, őseink felelősségre vonási módja bizonyára tisztességesebbé tudná tenni hétköznapi életünket.

Ha csak néhány szóra, szófűzésre gondolunk is e témakörből, azonnyomban igazolhatjuk: évszázadok során mennyire vigyáztak őseink a becsületre, mennyire elítélték a felelőtlen rágalmazókat.

A következőkben a becsmélés, igazságtalan rágalmazás, felelőtlen fecsegés szavaiból válogattunk néhányat: becsmérel, karattyol, híresztel, kibeszél, kikürtöl, lefetyel, leszól, locsog, megszapul, megszól, nyelveskedik, pletykál, szidalmaz, szószátyárkodik, trágárkodik.

A vénasszony nyelve élesebb a borotvánál; az asszony fegyvere a nyelv, soha meg nem rozsdásodik; a nyelv gonosz fegyver; elferdíti szavait; egyszer a nyelv édesít, máskor meg döf, keserít; gonosz nyelv nagy tüzet gyűjthat; kiszökik a száján a szó; lakatot tegyen a szájára; mocskos szavakat mond; nehéz rakoncába tartani a nyelvet; nem csinál moslékot a szájából; nyelvének fullánkja van; nyelve veri meg az asszonyt; ő a falu szája; örökké lepcseg a szája; rózsza ajak, tövis nyelv; szájára veszi a falu; többen vesztek el a nyelvek által, mint a fegyverek által.

O. NAGY Gábor külön címen magyarázta a „*Nem tesz lakatot a szájára*” szólásmondásunkat. Megállapította, hogy feltételezhetően e szólás úgy honosodott meg nyelvünkben, hogy kellett lennie olyan büntetési módnak, amelyet akkor alkalmaztak, amikor nagyobb közösség kárára valaki áruló lett, esetleg szitkozódott, Istent káromolta. Alkalmazásának célja a büntetésen kívül az lehetett, hogy másokat is elrettentse nek általa hasonló tettektől, felelőtlen beszédétől.

Régi nyelvünkben előfordul olyan kifejezés is, hogy *lakatot vet valakinek a szájára*.

A büntetőjogban nem maradt fenn olyan utalás, amely azt igazolta volna, hogy a nyelvre, ajakra szerelt lakatot a valóságban alkalmazták volna. Ám kiderült, hogy Magyarország területén az 1900-as évek elején találtak négy régi sírhelyen is olyan emberi állkapcsot, amelyre egy vagy két lakat volt szerelve.

Ezek arra engednek következtetni, hogy a nyelv, száj, áll meglakatozását hosszú időn át, a 12. századtól egészen a 17. századig is alkalmazhatták.¹

Mielőtt bővebben is rátérnénk a magyarországi, erdélyi nyelvességi történetekre, a tettesek büntetésére, említsük meg, hogy a régi egyiptomiak levágták az áruló nyelvét, Spanyolországban káromkodásért tették ugyanezt, Nürnbergben is nyelve levágásával büntették a káromkodót, Hol-

* Acta (Siculica) 2006/3, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085

** Sf. Gheorghe, BENEDEK Elek 8, Bl. 4A/9, RO-520067

landiában pedig tüzes vassal szúrták át az istenkáromló nyelvét.²

Az említett állkapcsokra szerelt lakatokkal kapcsolatban meg kell azért említenünk, akadt olyan vélemény is, hogy a meglakatolt állkapcsok nem a szájára nem vigyázó ember büntetése, hanem valamely babonás hiedelem eredménye.³

*

A magyar ily vonatkozású hagyományokra utalva már az elején meg kell állapítanunk, hogy akárcsak a káromkodások büntetése, a rágalmazókra, szitkozódókra, szájaskodókra vétkükért az ítélet kimondása egész Magyarországon, a Dunántúltól Erdélyig, Székelyföldön, Háromszéken is hasonlóképpen történt.

A lakatolással való büntetést VAJNA Károly esetleg keleti, esetleg spanyol eredetűnek véli, de Szent István király intelmei és törvényei között is előírták a koholt hazugságokért a tettes nyelvének kivágását.

Így hangzik az ezeréves intelem:

[20] *A rágalmazásról*

Ha valaki hamis tanúbizonyságot tesz, vagy rágalmazó beszédet mond mások ellen, és hallgatásra kéri őket, hogy az ördög ravaszságával kölcsönösen elvlassza őket, a hazugság bűnéért csalárd nyelvének két[szeres] elégtételét fizesse meg. Ha csak egyetlen [embert] rágalmazott meg, fosszák meg nyelvétől.⁴

Milyen büntetéseket alkalmaztak a nyelvkeskedőkre, rágalmazókra Erdély-szerte?

SZABÓ Katáról 1584-ben Kolozsváron ítéleztek. Vádlói azt állították, hogy boszorkány, mely tudományt anyjától örökölte, s legutóbb FAZAKASNét azzal fenyegette, hogy kivágatja nyelvét. Bizonyára megelőzésért jelentették fel. A vádlók azt kérték a bíróktól, hogy SZABÓ Kata „kenoztassék”, majd halált szenvedjen.

CSISZÉR Péternét 1597-ben szintén Kolozsváron állították törvényszék elé, mert közönséges békeességfelbontónak tartották, mivel jámbor embereket gyalázott. Tekintettel arra, hogy már korábban is büntették, ez alkalommal azt határozták, hogy nyelvét, mellyel a gyalázatot terjesztette, „messék” ki, azután zsákba bújtaszák és a vízbe vessék, beleöljék, majd még csúfolják is.

1648-ban Kolozsváron úgy döntöttek, hogy mivel BENKŐ Bálint tiszteletlen szokat mondott, azt, hogy B. „háza népesteől hamis volna ... Meg kevaníuk Tisztünk szerent, hofi ... nyelve ki vonattassek, es annak utanna feje vetetessék”.

A nyelv kimetszésének gyakorlata elterjedt lehetett, sőt törvénykezés nélkül is alkalmazhatták egyesek, esetleg csak fenyegettek ígéretével.

Csíksszékben 1651-ben AMBRUS Ferencné és társai azzal fenyegették asszonytársukat, hogy a tőlük hallott történetet senkinek ne mondja el, mert ha megteszi, nyelvét kimetszik érette.

Ennél is kegyetlenebb volt az a határozat, amelyet Drabitus nevű pap ellen hoztak. 1671-ben GYULAFI László írta TELEKI Mihálynak: „Az szegény Drabitus nevű papot is megégették. Elsőben nyelvénél fogva pelengérhez szegezték, azután kezeit elvagdalták, úgy égették meg”.

Szintén pelengérhez szegeztették 1674-ben a széki református egyházmege válóperes jegyzőkönyve szerint SZENTGYÖRGYIné asszonyt, mert a vádlót különböző helyeken rágalmazta, azt is mondta, hogy meg akarta erőszakolni (violentiát akarta(m) rajta tenni). Ha mindezeket nem vonja vissza, követeli, hogy „nyelvét vonnyák ki es a perengelre szegezzék”.

Kolozsváron 1726-ban is alkalmazták közösség előtti megszégyenítését azoknak, akikről bebizonyították, hogy másokat rágalmaztak. GÖNTZI Jánosnét ZILAHÍ Eke János szavaival méltatlanul becstelentette meg, ezért a bírók úgy határoztak, hogy a szék háza előtt „keményen megveretessék”. De figyelmeztették arra is, ha a továbbiakban még valakit „megmocskol, nyelve is kivágattatik.”⁵

Hasonló ítélezéseket tovább is sorolhatnánk, de úgy véljük, az eddigiek is bizonyággal szolgálnak arra, hogy a rágalmazók egyik része, már akiket jelentettek, minden időben megkapta a kor szokása szerinti büntetését. Volt időszak, amikor túlzott kegyetlenséggel is.

*

A fenti súlyos büntetések mellett, tulajdonképpen velük egy időben, olyan eljárás is kialakítottak, amely szerint bizonyos mértékig enyhítettek a felelősségre vonás mértékén. Ugyan

közölték a nyelveskedésért járó büntetést, de azt a vádlott pénzzel megválthatta. Ezért mondták *nyelvváltás*gnak (emenda linguae). Az ilyen ítélet azért is kedvező volt, mert a vádlott megmenthette életét vagy elkerülhette teste megcsonkítását, esetleges közösség előtti csúfos megszégyenítését, de a bíraskodásban részvevők is jobban jártak, hisz a kiszabott összegnek annak befizetésekor megszabott arányban osztozkodhattak.

VERBŐCZI István külön fejezetet szentelt a kérdésnek, az érdekesség kedvéért székelyföldi kiadásból idézzük. „A’ Nyelvnek váltáságáról, és annak birságáról” részben azt írta: „A’ Nyelv-váltás-ig száz forintot térsen, mely büntetést a’ Király avagy ez Ország Bírája előtt tett hamis és méltatlan panasz-ért, és gyakorta éktelen és tiszteletlen beszéd-ért, hogy más tisztességbéli embernek jó hire és neve ellen szól, vetnek a Bírák.” A kifizetett összegnek „két része a’ Bíróé, a’ harmada pedig a’ sérelmes félé”.⁶

VERBŐCZI István külön fejezetben foglalkozott a székelyek törvényeivel is. Megállapította, hogy a székelyeknek „külön törvények és szokások vagyon”. Ebben a részben is kitért a nyelvváltásra: „Nyelv váltása pedig tizenharmadfél forintot” tesz.⁷

A későbbiekben az Erdélyben megjelenő törvénykönyvekben egyrészt VERBŐCZI említett nagy összegezésére, a *Tripartitumra* hivatkoztak, másrészt bővítették a szabályokat az itteni sajátosságoknak, hagyományoknak megfelelően. Akár kötetbe is gyűjtötték a korábban több alkalommal megfogalmazott törvényeket. Az ilyen összegezésben is kitértek a rágalmozókra. Pl. egy „Nyelv váltása’ büntetése” fejezetben azt írták: „a’ Nemesektől Magyar Országon 100 M[agyar] For[int]”. Erdélyben 33 magyar forint, a parasztoktól 12 magyar forint 50 pénz, „a’ Székelyektől 12 Magyar for. 50 pénz vétetődik”.⁸

Székelyudvarhelyen 1555. április 28-án írásban rögzítettek általános szabályt a szidalmazásról, ebből az okiratból is kiolvashatjuk, hogy a rágalmozó pénzzel megválthatta büntetését:

„32. Ha valakit kurva fiának, árulónak, hitetlennek mondanak, és törvénybe jutván megtagadja, hogy nem mondotta, ha a más fél bizonyítja, hogy ő hozzája büntelen mondotta, eleven

díján, azaz tizenharmadfél forinton marad: mert tisztességében jár. Ha pedig a bíró előtt szemében mondja, hogy ő mondotta és meg nem bizonyítja, a más fél megmenti magát, ő pedig nyelvében marad érette.”⁹

A fentiek szellemében ítéleztek a bírák Kolozsváron, amikor már 1570-ben alkalmazták a nyelvváltásot mint lehetőséget. A bűnös ellen elhangzott vád után a bírák azt ítélték, hogy nyelvváltásában fizessen 12 dénár 50 pénzt.

Másik perben 1583-ban úgy nyilatkozott a bűnös, hogy nem engedné nyelve kivágását, inkább pénzt gyűjtene össze, s megváltaná nyelvét.¹⁰

*

Az embertársak becsmérésének, megálázásának, rágalmozásának, hírbe hozásának Háromszéken is megkövetelték a megbüntetését. A bírák a kor követelményei szerint jártak el. SZŐCSné GAZDA Enikő számos ilyen esetet is tárgyal,¹¹ és arra figyelmeztet, hogy falun a 19. század elejéig ezeket a falusi törvényszéken és az egyházlátogatások alkalmával megejtett egyházi törvényszéken egyaránt tárgyalták, de mind kevésbé vitték ki külső emberek (így a vizitáló egyházi előljáróság) elé.¹² Arra is ad egy 1723. évi példát, hogy az ítélethozatal lényegében falun is az országos törvény, nem pedig szokásjog alapján történt: „Ergo tezett a Sz[ent] Visita[tio] judiciuma[na]k hogy az Approbatam part 3. Tit. 48. Art. 1. Specifikált büntetésen maradjon”.¹³

Nézzük, milyen esetekről tanúskodnak a források:

1687-ben Háromszéken, Kézdiszentléleken jegyezték le a bíró kérdését:

„Hát azt tudod vagy hallottad hogy TOT Jánosné es SEBESIne az falun nyelvében hordoztak volna ASZTALOS Petert...?”

Torján APOR István Apor Józsefhez 1752-ben írott levelében szitkozódásról írt: „Javallom ... IMETSnének, hogy a gaz, mocskos nyelvet meg fogja, a Feleségemet ne nyelvellye, ne mocskollya, mert nem egy bordáb(an) szőtték vele”.¹⁴

A becsület rontásáról jegyezték fel 1792-ben Árkoson felelőtlen kijelentést. „ÁRKOSI TEGŐ Zsigmond gyalog részen való exponálja az hütösök forumán TEGŐ Mária, a TEGŐ

Gábor leánya ellen ... hogy az ... híriben, nevében megrontotta”.¹⁵

A korábbi megállapítások után a 19. században Háromszéken néhány falujegyzőkönyvben lejegyezték a nyelvváltságot körülményeit is.

Páva községben 1833-ban nyelvváltság címen azért büntették meg FERENCZ Józsefet és SÜTŐ Tamást 1 rénes forint 15 váltó krajcárért, mert a faluházában „egymást le hamisgatták”.¹⁶

Páván BARTHA Károly tanító, Papolcon BARABÁS Sámuel „rektor úr” írta a falu történetét. Utóbbi BARABÁS Samunak (1855–1940), a *Székely Oklevéltár* VIII. kötetét összeállító, akadémiai levelező tag történészünknek az édesapja. BARABÁS Samu Székely Nemzeti Múzeumnak hagyatékozott összegyűjtött iratai utóbb a Sepsiszentgyörgy Állami Levéltárba kerültek. Ezen iratok között található az 1850. január 9-i feljegyzés, amely arról szól, hogy Papolcon LUKÁCS Jánosné a falu előljárói által „nyelvváltságra ítéltetett”, ami azt jelentette, hogy egy magyar pengőforintot kellett fizetnie, mivel DOMBORA Andrásnéról olyan nem bizonyítható dolgokat terjesztett, amelyek számára megalázóak voltak. Ugyanakkor arra is figyelmeztették LUKÁCS Jánosné: ha még ilyen alaptalan rágalmakat terjeszt bárkiről, „a faluból kimenni megintetett, DOMBORA Andrásné pedig becsületében megmarad”.¹⁷

HAJDÚ Ferencet és feleségét szintén Papolcon, 1852. február 11-én törvény elé idézték, mert testvérét, HAJDÚ Ferencet és anyját tolvajnak kiabálták, sőt anyját „guruzsmány hányónak” mondták. Mivel egyik vádat sem tudták bizonyítani, a bírák arra ítélték HAJDÚ Ferencet és feleségét, hogy az „annyát és György testvérét minden gyalázatos szaváért kövesse meg”, mivel az „ártatlanul költött rágalmazás”, és „fizessen a közösség cassájába” egy rénes forintot. „Ezentulra pedig öt firt. alatt csendesség ajáltatott”. Nem említették a bírónak járó díjat, a „közösség cassájába” kellett befizetniük a büntetést.

Papolci eseményt örökítettek meg a következő levéltári iratban is: 1853. április 30-án DOMBORA Istvánné „bizonyok állításával panaszt emelt” „BAGOLY Andrásnő” ellen. Azért

tette, mert BAGOLY Andrásné „ötet s leányát a’ mint találja szembe, utánna és idegenek előtt is hírébe nevébe becsmerli”. „BAGOLY Andrásnő becsmerlő mocskoló szavait” hét tanú is bizonyította, de hamisnak tartotta, sőt „kiviláglott, hogy a’ csendesség és felebaráti becsület ellen ennyire vétkezni nem átalja” a vádlott, ezért egy magyar forintot kellett büntetesként fizetnie. Emellett a bírák azzal is fenyegették BAGOLY Andrásné, hogy „ezutánra akárki ellen rossz szót emelni eltiltatott”.

A tanúk kihallgatása és az ítélet kimondása után újabb bírósági ügy is sorra került. „BAGOLY András [a férje] minekutánna szembe látta a bizonyítást s nem hogy ezeket bocsánatért kívánta volna bírni a sértett felet, hanem a’ felett az ellőljáróság előtt BAJKÓ Sigmond Gazdasszonyát guruzsmány készítőnek szidván, mivel azt felkérdezés után nem tudta bizonyítani ... ezen alacsony rágalomért ő is egy m. forintig büntetett, és mind magának, mind feleségének a’ becsület megtartása ajáltatott, az írt gazdasszonyok becsületben hagyatván”.¹⁸

Becsületsértésért, rágalmazásért Páván a továbbiakban is idéztek bírák elé a faluból nyelveskedőket.

1854. október 15-én azért „panaszol” BUTYKA János, mert CSEKME Lászlóné a feleségét „minden mocskokkal illette”. A falu bírái ezt a becsület sértésének mondták ki, ezért úgy határoztak, hogy CSEKME Lászlóné mind BUTYKA Jánost, mind pedig feleségét kövesse meg. Vétké a falu lakossága előtt is ismerje el. Amikor a település apraja-nagyja mise után a templom előtt összegyűlt, akkor mindenki előtt hangosan el kellett mondania: „így jár, aki a más házáat és annak tulajdonosát csúfságokkal illeti”.

Három évvel később, 1857-ben szintén Páván GÁL Ferenc panasolta, hogy Rózsi leányát idős SÜTŐ Józsefné „fingosnak” emlegette. Súlyosbította „nyelvének eljárását” az, hogy mindezt akkor mondotta, amikor idős MÁTYÁS Elek csűrében a szomszédok, ismerősök kalákában gabonát rostáltak.

A feljelentés nyomán az előljáróság maga elé idézte id. SÜTŐ Józsefnét, aki elismerte kimondott szavait. Közlésének igaz voltát azzal

bizonyította, hogy a mondottakat akkor hallotta, amikor a leánnyal és több társával gyalog Kovászna felé igyekeztek. Bizonyítani azonban nem tudta, mert DOMOKOS Istvánné CZOFOR Mária a leány mellett haladt, de ő semmit nem hallott.

Az előljáróság a bepanaszlónak adott igazat, a rágalalmazót elmarasztalta. Arra figyelmeztette id. SÜTŐ Józsefnét, hogy hibát követett el, mert szavaival a leány tisztességét kisebbítette: „egy ártatlan leány jó hírnevét bemocskolni bűn”, még akkor is, ha „időtöltésnek” szánta mondandóját. „Ilyent becsületes ember nem tesz”. Így id. SÜTŐ Józsefnét megfeddték, 30 krajcár „nyelvváltságra és 1 pengő forint 40 kr. költségmegtérítésre” ítélték. Manapság a jegyzőkönyvekből kimaradnak a hasonló bejegyzések, talán a törvényszéki jegyzőkönyvekben lehetne hasonlókat találni, azonban azt kimondhatjuk: úgy tűnik, mintha ma már nem volna annyira fontos a becsület megvédeése, mások rágalmazásának elkerülése. Hamis szavak egész sora hangozhat el nemcsak kis közösség előtt, hanem országosan is, s amennyiben az elhangzott vád nem igazolódik, akár a mentelmi jog mögé bújva, az elkövető nem tartja szükségesnek a hamisságokat terjesztő hibája beismerését, nem beszélve a bocsánatkérésről. Ravaszkodó eljárás, amikor valaki elmondja azokat a vádakokat, amelyekről maga is tudja, hogy nem igazak, aztán hozzáteszi a felelősség elől való menekvésként, hogy hallottam, igazak-e? Pedig a gonosz nyelv nagy tüzet gyújthat.

Jegyzet

1. O. NAGY Gábor: **Mi fán terem?** Második kiadás. Budapest 1965. 206–208.
2. VAJNA Károly: **Meglakatolt emberi állkapcsok.** A Magyar Néprajzi Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. V. évf. 1904. 88.
3. Dr. SEMAYER Vilibáld. L. uo. 92.
4. **Szent István király intelmei és törvényei.** Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest 2000. 66. old. BALLÓK János az *Intelmeket*, KRISTÓ Gyula a *Törvényeket* fordította.
5. **Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár** (a továbbiakban: EMSZT) IX. 749–757.
6. VERBÓTZI István: **Magyar, és Erdély országnak törvény-könyve.** Csíksomlyó 1745. II. Rész. LXXII. Titulus. 490–491.
7. Uo. III. Rész. IV. Titulus. 557.
8. Vö. **Provizionalis articulusok.** Marosvásárhely 1835.
9. **Székegy Oklevéltár** II. 199. old. CCCIV. sz.
10. EMSZT IX. 749–757.
11. SZŐCSNÉ GAZDA Enikő. **Erkölcs és közösség.** Csíkszereda 2001, 85–99.
12. Uo. 94–95.
13. Uo. 92.
14. EMSZT IX: 752.
15. EMSZT VIII. 1038.
16. BARTHA Károly: *Páva története* 1941. 22. (Kézirat. SZŐCSNÉ GAZDA Enikő tulajdona.)
17. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. F. 377, 11. I. sz. 56. lap. 1796–1859. (A jegyzőkönyvet SZŐCSNÉ GAZDA Enikő egészében is leközölte. Vö. SZŐCSNÉ GAZDA Enikő. i. m. 87.)
18. Uo. 61–63.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a forrásközlést, kötetyszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

**Date privind culpa limbii,
respectiv gloaba
răscumpărării limbii**
(Rezumat)

Lucrarea prezintă pe scurt istoria culpei limbii (înjurie, calomnie, defăimare, jignire, ofensă, ocară, înjurături, gălcevire), judecarea acesteia, pedeapsa inculpaților în Regatul Ungariei, apoi în Principatul Transilvaniei și în particular în Secuime. Problema figurează deja în *Învățăturile* și *Legile* lui Ștefan cel Sfânt, primul rege al Ungariei, la începutul celui de-al doilea mileniu. În *Tripartitul* lui István VERBŐCZI, întocmit după războiul țărănesc din 1514 condus de György DÓZSA, apare codificată deja și judecarea culpei, respectiv posibilitatea răscumpărării bănești a pedepsei sale (gloaba răscumpărării limbii aplicată pentru calomnie etc.). Aceasta se specifică inclusiv la capitolul referitor la legile aparte ale secuilor. Ulterior se cunosc numeroase exemple cu descrierea culpei și a judecării sale, în protocoale judecătorești, inclusiv în protocoalele sătești din zona Secuimii, până și din sec. al XIX-lea.

**Data to the History
of Language Offence**
(Abstract)

Language offence (slander, repeated insult, insolent talk, etc) was mentioned in Hungary in King Stephen's *Admonitions* and *Laws* at the beginning of the 11th century. VERBŐCZI's *Tripartitum* (first published in 1517) codifies the jurisdiction on offence concerning the Székely laws as well. Later numerous data is known about the offence, its jurisdiction and ransom. Certain official reports of the villages in Székelyföld record the circumstances of these offences and the jurisdiction executed by the local board.

Adatok Kovászna történeti néprajzához

(Kivonat)

A tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen mesterségek honosodtak meg az évszázadok folyamán Orbaiszék székhelyén, Kovásznán. A szerző kimutatja, hogy az orbaiszéki ember maximálisan felhasználta környezete nyersanyagait: a fa, a kő, a fém, az állati termékek, a víz segítséget nyújtott a hegyvidéki ember megélhetéséhez, és a helység vásárai az árucserre fontos fórumaivá váltak. A sok levéltári forrás, a régi sajtó és a korai helytörténeti irodalom áttekintése megteremtheti az alapjait egy orbaiszéki alapkutatásnak.

*

A Székely Nemzeti Múzeum néprajzosaként 2002-től kezdve orbaiszéki alapkutatótásként kezdeményeztem, amelynek célja e viszonylag szűk régió néprajzi jellegzetességeinek felmérése és feltárása lett volna. Az eredeti elképzelések szerint csoportos kutatást kívántam megvalósítani a térségben. Anyagi korlátok és az igazgatóság által felvázolt más irányú feladatok miatt e kutatás csak kis léptekkel indulhatott el, és csupán hétvégi, szabadidős partizánakcióvá sikeredhetett.

Minden alapkutató első lépése a történeti forrásokban való eligazodás. A vidék múltjának ismeretében fogalmazódhatnak meg azok az alapkérdések, amelyekben a jelent kutató szakembereknek el kell mélyedniük. A néprajz tárgya mindenekelőtt a hagyomány feltárása. Csupán az a jelenség számít viszont hagyományosnak, amelynek van történeti háttere, és amely már néhány generáció óta normatív modell egy közösség életében.

Dolgozatom arra keresi a választ, hogy Orbaiszék egyetlen helységében milyen mesterségeknek, valamint társadalmi jelenségeknek volt meg a történelemben az előképük, és mi az, ami átvélve az évszázadokat, napjainkig hatással volt a vidék életére.

Ez a dolgozat a sepsiszentgyörgyi állami levéltár (S. Á. Lvt.), az orbai református egyházmegye irategyűjtése (O. Em. Lvt.), a kovásznai református egyházközségi levéltár (K. Ek. Lvt.), a Székely Nemzeti Múzeum Orbaiszékre vonatkozó anyaga, a háromszéki régi sajtó, valamint az eddig megjelent szakirodalom áttekintését, rendszerezését, elemzését tűzte ki célul. Meggyőződésem, hogy a történeti adatok megismerése és néprajzi nézőpontú értékelése közelebb vezet egy vidék népi kultúrájának megértéséhez. A bőséges adatmennyiség csupán szakaszosan tekinthető át, ezért e tanulmány csupán a kutatott vidék egyetlen helységére, éspedig Kovásznára, és a helységen belül is csak néhány kérdéskörre koncentrálni.

1. Kereskedelem, vásártartás

Minden vidék múltbeli és jelenbeli fejlődését erőteljesen befolyásolja, hogy mennyire könnyen közelíthető meg, és mennyire képes az önellátásra és a cserére. Jean-Yves GRENIER megfogalmazásában, egy vidék vagy korszak gazdaságának megértésében rendkívül fontos szerep kell, hogy jusson az újkori társadalmak fogyasztási szokásai vizsgálatának. Ez azonban kevésbé ismert és kutatott terület.¹

Orbaiszék kutatására fokozottan vonatkozik ez az aggály. Annak ellenére, hogy viszonylag nyitott vidék volt, amelyen fontos kereskedelmi útvonalak vezettek át, és hogy közelében helyezkedett el mind a Bodzai-átjáró, mind pedig az Ojtozi-szoros, hogy a Töröcsvári-szoros is csupán néhány órai járóföld volt innen, a kereskedelem és a csere története egyáltalán nem képezte kutatás tárgyát az elmúlt periódusban.

Orbaiszék központjának, Kovásznának a 18. századtól megvoltak a legfontosabb adottságai ahhoz, hogy lendületes fejlődésnek induljon.

* Acta (Siculica) 2006/3, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085

** Székely Nemzeti Múzeum, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-520055

Míg a 16–17. században még mind lakosság, mind pedig fejlettség szempontjából jóval elmaradt Zágontól és Gelencétől, addig a 18. századtól kezdve az egyenes vonalú, lendületes fejlődés útjára lép a helység. A mai példákkal ellentétben, az említett században Kovásznának még jó töltött útjai voltak,² amelyen a környék szekeres kereskedői a helységet könnyen megközelíthették. Valamikor az utak rendbetételét követően kezdett kialakulni és kifejlődni a kovásznai árucserre legfontosabb fóruma, a helyi vásár is.

Nem sikerült megállapítani, hogy mikortól tekinthető Kovászna vásáros helynek. A 18. század első felétől már említik a források a kovásznai Fülöp napi sokadalmat és hetivásárt. Valószínű, hogy többek közt ennek köszönheti a helység a lendületes fejlődését.

Az 1721-es *Conscriptio Carolina* így emlékezik meg Kovászna hetivásáiról: „A falu előnyei között említendő az, hogy minden szombaton hetipiacot tart, amikor is húst árúsítanak, legalább az ott lakóknak.”³

A szombati hetipiac valószínűleg a 18. század negyvenes éveiben kezdett kibővílni, és a század derekán a jobb vásár reményében vasárnapra tevődött át. 1741-ben ugyanis BOGDÁN Gergely, az eklézsia egyik megyebírája a 15 naponként tartott egyházi bírósági ülésen (quin-denális fórumon) arról panaszkodott, hogy Isten és Haza törvényeivel ellentétben, „vásár napokon a Kovásznai reformatum templom előtt a falu földin az Ország útyán vásárok kezdettenek lenni a napnak fel jövésitől fogva majd dél elvettéig, a görögök s vásárhelyiek árujokot, égett borokot mindgyárt reggel ki rakván, ezeknek s másoknak a templom tájatt székek bojognak, így scandalizálnak, s a vásárnap isteni tiszteletet így gátolják”.⁴

Talán az egyház közbenjárására véglegesedhetett ismét szombati hetivásár Kovásznán.

A vásárok jövedelme bizonyára nemcsak a helyi kereskedelem erősödését, az itt gyártott kézművestermékek eladásának megkönnyítését tette lehetővé, de a vásári taxák lefizetése a városnak, majd az egyháznak amúgy is jelentős jövedelmet biztosított. 1797. január 27-én az esperesi vizitáció alkalmával a meghonosodott

vásárok jövedelméről kihangsúlyozzák: „A Filep napi sokadalom és heti vásár jövedelme örök emlékeztető fogva a kovásznai református templom számára járandó lévén, a Domesticum Consistorium viseljen szorgalmas gondot arra, hogy híven adminisztráltassék és egyébre ne fordíttassék, hanem csak a templom romladozásainak meg építtésére.”⁵

Mindebből látható, hogy mind a Fülöp napi, mind a hetivásárok jövedelme a kovásznai református egyház vagyonát gyarapította. A kovásznai református egyház presbiteri jegyzőkönyveiből tudjuk, hogy 1820 körül a hetivásáron való árusítás jogát a helyi Consistoriumtól kellett megszerezni. Íme egy példa erre: „K. Vásárhelyi TÜRÖTZI Sándorné minék utánna a nemes Communitás az arenda contractust, melyet egjütt kötöttek volt, vissza adta, Consistoriumunkot meg kereste személyesen, hogy mint eddig, úgy most is a gyapott árulást arendára egy esztendőre adná néki által a nemes Consistorium, ennél fogva a gyapot árulást mától kezdve esztendeig 36 Rézens forintért ki is adá a szokott feltételek alatt, tudniillik, hogy a piatzot bőv és jó gyapottal tartsa, igaz fonttal mérvén, a fungens domesticus curator úrnak pedig a Consistorium facultatiót ad, hogy arendarius contractust aggyon a nevezett személynek az ecclesia képében.”⁶

Az egyház gondoskodott tehát arról, hogy minden héten megkaphassák az emberek a legszükségesebb javakat. Nemcsak vásári illetéket szedett tehát, hanem a piac ellátottságát tervszerűen irányította is.

1820-ban, a CZIRÁKY-féle összeírás idején a hetivásár újból szombati napon volt, mivel a szomszédos helység lakói az összeíró biztosoknak kihangsúlyozták „Vagyon ismét második vásáros hely Kovászna, innen Barátostól három fertály óra menőhely, az hol minden szombaton vásárok szoktak esni, szoktak odamenni apróbb kereskedők, gabonáinkot és egyéb apróbb eladni való jóvainkot eladhatjuk.”⁷

Nem sok információnk van arról, hogy miket lehetett kapni a kovásznai hetivásárokon, és hogy milyen méretűek voltak ezek. Abba sincs betekintésünk, hogy mekkora volt ezeknek a

vonzási körzetük, honnan jöttek a vásárlók ide. NAGY Ferenc 1842-es *Vásárlaistroma* megemlíti, hogy „Kovászna (Háromszék) hetivásáraiba nyáron át friss havasi, télbe tömlő-túrót kaphatni, május 1-jén kendermagvására van.”⁸

Ennyi csupán a pontosabb információ, amelyhez a történeti források hozzásegítenek. Nem véletlen, hogy NAGY Ferenc éppen a kovásznai híres túrót emeli ki a fontos vásártermékek közül. KOZMA Ferenc 1879-es összefoglalójából tudjuk, hogy Háromszéken a leghíresebb sajtot és túrót Kovásznán állították elő. Különösen nagy hírneve volt az ún. szemerke-túrónak, amelynek különleges elkészítési módját KOZMA kuriózumként le is jegyezte: „Káskávál (sajt) és szemerke-túró készíttéssel Háromszék megyében, különösen pedig Kovásznán többen foglalkoznak. Ezek frissen fogyasztva a legjobb ízű eledelnek közé tartoznak.

A szemerke-túrót fenyőkéregbe teszik, és köménymaggal vegyítik, s így ezen kétféle íz által van áthatva. Csak tavasszal és nyáron készítik, míg a fák nedvkeringése a kéreghántást megengedi. (...) Piac: a helyi vásárok s különösen Brassó.”⁹

Az 1880-as évektől kezdődően már a Kereskedelmi- és Iparkamara gondoskodott a vásárokról, és vigyázott arra, hogy a helységben meglévő iparágak művelői legyenek a hetivásárok kizárólagos árusítói. Az 1887. évi XVIII. törvénycikk 1. paragrafusán alapján meghatározták „Kovászna nagyközségben a kovács, csizmadia, cipész, asztalos, kerekes, szabó, lakatos, szíjgyártó és timár ipar kivételével (...) minden más iparágra nézve megengedtetik a hetivásáron megjelenni és ott iparcikkeiket, a vásári rend megtartása mellett, elárúsítani.”¹⁰

Az országos vásárok, avagy más néven *sokadalmak* abban különböztek a hetivásártól, hogy oda szabadon jöhettek az ország bármely részéről az iparosok, és portékájukat a vásári vám lefizetése után szabadon kínálhatták a környékről összesereglett vásárlóknak.

ORBÁN Balázs *A Székelyföld leírásában* megemlíti, hogy Kovászna vásáros hely, négy sokadalommal: Eufrosina (február 17.), Mária Magdolna (július 22.), Szt. Márton (november 11.) és Fülöp (május 2.) napján.¹¹

A kovásznai országos vásárok közül minden bizonnyal a Fülöp napi a legrégebbi, amelynek jövedelme a helyi református egyházat illette. Eredete több szerző szerint is a reformáció előtti időkre tehető. A VAJNA Mihály által megírt, kéziratban maradt Kovászna monográfiája a Fülöp (Jakab) napi sokadalmat búcsús vásárnak tartja: „A templom körül hajdanában nagy búcsút tartottak minden évben Jakab napján (május hó 2-án). Erre távol eső vidékekről is sokan sereglettek össze. Megjelentek a cincárok, az akkori idők vándorkereskedői, különféle áruikkal, s igen jó vásárt csaptak. Nemkülönben eladni való kendermagját mindenki ide hozta. Erről a mai május 2-i vásárt, mely hosszú időn át nem tartozott az országos vásárok közé, kendermag-sokadalomnak nevezték, s így nevezik ma is. A búcsú és a vásár annak rendje szerint tartalmaz lakomával járt. Innen ered Kovászna és vidékének közmondása: *Nem minden nap Jakab nap, vermet ne áss magadnak.*”¹²

Valószínű, hogy a Fülöp napi sokadalom lehetett az az évi egy országos vására Kovásznának, amelyet az 1820-as CZIRÁKY-összeírás említ: „sokadalom idején más helységekből is elegendő portékákat hoznak az örmények, sátorral más mesteremberek árujokkal eljönnek, akik-től pénzzel mindent kapván, vásárolhatunk.”¹³

ORBÁN Balázs szerint a más három vásár megtartásának jogát 1840-ben, DEÁK Tamás ügyvéd közbenjárására nyeri Kovászna.¹⁴

Úgy tűnik, hogy a Fülöp napi sokadalmon kívül a novemberi vásár volt népesebb, ismertebb sokadalma Kovásznának, ennek forgalmáról jó néhány esztendőn keresztül beszámolt a háromszéki sajtó. Az állatvásár többnyire egy nappal megelőzte a kirakodó vásárt. 1905-ben például a tudósítás szerint: „Különösen a pénteki állatvásár volt rendkívül látogatott, úgy eladó, mint vásárlók tekintetében. Bár csak egy nappal előzte meg a nagyborosnyói vásár a kovásznait, mégis roppant nagy volt az állatfelhajtás. Eladott 14 ló, 106 darab szarvasmarha és 36 darab sertés, vagyis összesen 156 darab felhajtott állat.”¹⁵

Az őszi kirakóvásárnak a káposzta volt a legkeresettebb cikke a század elején, ennek be-

szerzésére a Királyföldről is érkeztek szász vásárlók.

Az évszázadok során tehát állatokat, tőröt, sajtot, káposztát, szeszes italokat, cipőt, vasneműt, zárat, bútorneműt, gyapotot és ruhaneműt biztosan lehetett kapni a kovásznai hetivásárokon és sokadalmakon. A helyi kismember szükségleteit többnyire lehetett ezekkel fedezni.

Francia kereskedelemkutatók szerint minden kereskedelem eredetileg három szükségletre vezethető vissza: „a fizikai reprodukcióhoz szükséges *alapvető javakra*, a *luxustermékekre*, melyek fogyasztása a rendelkezésre álló jövedelem függvénye, és személyes igényeket elégítenek ki, végül a *hivalkodó javakra*, melyek fogyasztása a társadalmi presztízs és figyelemfelkeltés igényeivel kapcsolatos.”¹⁶

Amennyiben ezt a modellt a kovásznai vásárokra próbáljuk alkalmazni, megállapítható, hogy ezeken inkább a fizikai reprodukcióhoz szükséges javak jelentek meg. A helyi vásáron elsősorban a kismemberek igény szintjéhez szükséges javakat lehetett megvásárolni. A levéltári források a bizonyíték arra, hogy a 18–19. században a jelentősebb nemesi családok a reprezentációs javakat, amelyekkel társadalmi presztízst teremtettek meg, távoli vidékekről hozatták maguknak, bécsi vagy görög kereskedőktől vásárolták.

A hetipiácok és sokadalmak meghonosodása Kovásznán tehát lehetőséget teremtett a helységnek, hogy a kereskedelmi háló szemévé váljon, de csak parányi része volt e hálózatnak, nem tudta a környék embereinek teljes szükségletét ellátni. A Kovásznán meghonosított modell magában foglalta azt az alternatívát, hogy a helyi lakosság időnként más kézműves helységek és vásárok felé orientálódik, és igény szintjét az ideiglenes migrációk révén próbálja teljes mértékben kielégíteni. A népi tudáshoz az is hozzátartozott, hogy informáltak legyenek az itt lakó emberek arról, melyik vásáros helynek melyek a jellegzetes, csak ottan megtalálható portékái.

A kovásznaiak vásárlátogatása tehát nem csak a helyi sokadalmakra korlátozódott. Az 1820-as CZIRÁKY-féle összeírás szerint az

orbaiszéki falvak lakói látogatták a várhegyi keddi vásárokat, amelyekre „kézdivásárhelyi, bécsi és más portékákkal kereskedők, úgy más városokról és falukról is más portékákkal kereskedő emberek szoktak mindenkor gyülekezni, adni-venni alkalmas hely. Sokadalom is kétszer szokott lenni esztendőnként.”¹⁷

A papolci évi négy sokadalomban elsősorban az állataikat, valamint a gabonát adhatták el a kovásznai gazdák.¹⁸

Zabola évi négy sokadalma is szívesen látogatott volt, tekintettel arra, hogy nagyon közel volt, és mivel „ott szoktak lenni gyergyai, csíki, brassai és más helyekről való kereskedők.”¹⁹

Kézdivásárhelynek nem csak azért voltak kedveltek a sokadalmak, mert közel estek. Mivel e helység Háromszék legnagyobb kézműves települése volt, a kézdivásárhelyi csütörtöki hetivásárokon jóformán minden portékát meg lehetett vásárolni: a híres vásárhelyi csizma mellett kerámiatermékeket, ruhaneműt, kádártermékeket, vasneműt, bútorneműt vásárolhattak az ide látogatók.

Valamivel távolabb estek, ennek ellenére szívesen látogatottak voltak a sepsiszentgyörgyi és brassói sokadalmak is. Az utóbbi város sokadalmait már csak azért is felkeresték a potenciális vásárlók, mivel Corona városában számos török kereskedő fordult meg, akik keleti árukkal látták el Erdély lakosságát.²⁰

De a sokadalmak és hetivásárok nem csupán térbelileg, hanem kalendarisztikusan is felosztották, tervszerűsítették az emberek hétköznapjait, esztendejét. Az áru cseréje tehát nem pusztán egyedi jelenség volt, hanem a kovásznaiak szélesebb értelemben vett kulturális rendszerének is a része, egysége. Megszabta és befolyásolta a mindennapi életet, ugyanakkor szertartásossága, ismétlődése révén ritualizálta a helységbeliek életét, akárcsak az ünnepek, avagy az emberi élet fordulói.

A vásár a kulturális háló része volt: a kovásznai ember egyik legfontosabb lehetősége arra, hogy kapcsolatba lépjen idegenekkel, hogy összehasonlítsa önmaga gazdasági és kulturális helyzetét az idegenekével, szomszéd helységbeliekkel.

A kovásznaiak vásározási szokásai tehát nem csupán gazdaságilag lendítették fel a helységet, de megteremtették a fejlődéshez oly nélkülözhetetlen összehasonlítási alapot, a migráció révén megtanították a helybelieket a másság megismerésére és értékelésére.

2. Deszkarágó Kovászna

A kovásznaiak létformáját, mindennapi tevékenységét mindig meghatározta a helységet körülvevő nagy erdőhatár. Kovászna gúnyneve azért volt „deszkarágó Kovászna”, mivel már nagyon korán elszaporodtak a környékén a vízi-fűrészek, és a fő jövedelmi forrása a kovásznai-aknak a deszka eladásából és a fa feldolgozásából származott.

A fűrészek megjelentéről korai adataink is vannak: CS. BOGÁTS Dénes az azóta már megsemmisült orbaiszéki törvénykezési jegyzőkönyvekből közöl egy 1608-as adatot egy közfűrészről, amely a Kovászna-vize mellett állt.²¹ 1690-ben a kovásznai DEME család fűrészét,²² 1697-ben ERDŐS János fűrészét,²³ 1714-ben VAJNA István fűrészét,²⁴ 1715-ben a CSÚSZok fűrészét,²⁵ 1722-ben a vajnafalvi CSUTAK Mihály fűrészét,²⁶ 1752-ben BOGDÁN Antal fűrészét,²⁷ 1828-ban az OLOSZok, CSUTAKok, KOVÁTSok, GOTZok és FAZAKASok közösen építendő fűrészét²⁸ említik a források. Az 1721-es *Conscriptio Carolina* kiemeli, hogy a településen az adózóknak tíz saját fűrészmalruk van.²⁹

A 18. században a gelencei és a kovásznai deszka fogalom volt a környéken. CS. BOGÁTS Dénes adataiból megtudhatjuk, hogy a kovásznai deszkát már ekkor többre értékelték, mint a gelenceit: 1762-ben az árközi MIHÁLY család 200 gelencei deszkáért 6 rajnai forintot és 20 krajcárt fizetett, ugyanennyi kovásznai deszkáért ugyanakkor 10 rajnai forintot fizettek ki.³⁰

A kovásznai fűrészek teljesítménye nagyon nagy volt. FÉNYES Elek 1840-es statisztikájában megemlíttette, hogy évente kb. 200 000 darab fenyő- és tölgyfadeszka készült itt, amelyet nagyjából a brassói piacokon adtak el.³¹

KOZMA Ferenc 1879-es székelyföldi felmérésében megemlíttette, hogy Háromszéken „mintegy 160-200 fűrészmalom: (Zágon erdősegein 50, a papolcin és kovásznain 20-20, a bereckin 15, lemhényin 2 stb.)” működik³². E felsorolásból is látható, hogy a háromszéki deszka zömét az orbaiszéki fűrészek biztosították. Ezek közt is roppant jelentős volt a kovásznai fűrészek szerepe.

Az eddig felsoroltakból is látható, hogy akárcsak a malmokat, a fűrészeket is több esetben több család vagy a legtöbbször egy egész nemzetség birtokolta. Ilyen esetben a használatnak is természetszerűen közösnek kellett lennie. Hogy a jövedelem elosztása igazságos legyen, az osztozkodás alkalmával már megszabták, hogy a hét melyik napján ki használhatja a fűrészét. Ugyanez a módszer érvényesült akkor is, amikor adósság fejében a fűrésznek egy részét zálogban lekötötte a tulajdonos.

A kovásznai ember a zöld aranyat nem pusztán deszkeként értékesítette. A gerendává faragott orbaiszéki épületfát használta egész Kézdi- és Sepsiszéki is.³³

FÉNYES Elek 1840-es statisztikájában dicséretesen szól a kovásznai kádárokról, akik ekkor már a polyáni, lemhényi, almási, gelencei, hermányi és papolci faedény-készítők mellett termékeikkel jelen voltak a környék vásáraitban.³⁴

KOZMA Ferenc 1879-es összesítése szerint Kovásznán faedénykészítéssel 2 ember foglalkozott hivatásszerűen, haton pedig időszakos kereseti lehetőségnek tartották a faedények készítését.³⁵

Jó minőségük mellett szól az is, hogy az 1885-ös budapesti országos kiállításra beszerzendő tárgyak listáján már megjelennek a kovásznai faedények, csebrek, sajtárok, mosogatók, mosdók, tejverő és víztartó edények.³⁶

Valószínű, hogy a kádártermékek mellett esztergált faedényeket is készítettek már régtől fogva a helység ügyesebb kezű mesteremberei. A kovásznai esztergált fadóbozokat mindenesetre az 1885-ös budapesti országos kiállítás előtt már számontartották az iparfejlesztő biztosok.³⁷

Az 1907-es sepsiszentgyörgyi Székely kiállítás tovább is igazolja feltevésünket: házi

faedényekkel (túróborítóval, sótartókkal, tányérokka, tálakkal) jelent meg e kiállításon ZÁGONI Lajos iparos.³⁸

Napjainkban az orbaiszéki szitaképzítésről elsősorban Csomakőrös jut eszünkbe. A kőrösi szításokról jó néhány tanulmány látott már napvilágot. Az már kevésbé ismert tény, hogy a szitakéreg készítésében valamikor Kovászna is jeleskedett. KOZMA Ferenc 1879-es beszámolójában a szitakéreg készítését Kovásznához és Zágonhoz köti. Valószínű, hogy Kőrös a szitaszövet szövését és összeállítását végezte, ehhez nyújtott segítséget Kovászna a szitakéreg elkészítésével. E mesterség elég elterjedt lehetett a 19. század végi Kovásznán, ugyanis KOZMA összeítése szerint 5 ember állandóan, 15 pedig időszakosan ezzel foglalkozott. A szitakérget Brassó és Szeben piacain árusították ekkortájt.³⁹

A kovásznai szitakéreg csaknem valamennyi háziipari kiállításon megjelent: az 1885-ös budapesti,⁴⁰ az 1891-es temesvári,⁴¹ az 1907-es sepsiszentgyörgyi Székely kiállítás⁴² a példa erre.

A jó minőségű faanyag még ritkább fafeldolgozó mesterségek meghonosodását is elősegítette: KOZMA Ferenc megemlíti, hogy gazdasági eszközök készítésével Kovásznán öten állandóan, haton pedig időszakosan foglalkoznak. KOZMA azt is elárulja, milyen típusú gazdasági eszközökre gondolt: sámfára, kaptafára, osztóvátára, ernyőfára.⁴³

FÉNYES Elek statisztikájából tudjuk, hogy 1840 körül az égerfa gyökeréből pipaszárakat is készített néhány kovásznai ezermester.⁴⁴

Az 1820-as CZIRÁKY-féle összeírás kerékgyártó mesterembert is említ a helységben.⁴⁵

A deszkájáról oly híres Kovásznán minden bizonnyal az asztaloságnak is komoly hagyománya volt. Nincsenek pontos adataink arra nézve, hogy a tudatokban Orbai székiként jelzett festett bútorok hol keletkezhetek, mindezenre Kovászna, Barátos, Papolc vagy Zágon jön elsősorban számításba. A 1920. század fordulóján Kovásznán 26 asztalos mesterember működött, ez is jelzi, hogy e mesterségnek komoly hagyománya volt a helységben. A

mesteremberek kimutatásából látható, hogy ekkor az asztaloság volt a legvirágzóbb mesterség.⁴⁶

Ekkorra már nem virágozták a bútorokat, és fokozatosan teret hódított a műbútor-asztaloság. A századforduló asztalosi közül egy emelkedett ki a névtelenség homályából: NÉMETHI Árpád ugyanis 1900-ban résztvett a marosvásárhelyi székely kiállításon,⁴⁷ és ugyanezen esztendőben megbecsült munkássága jeleként az országos ipartestület ezüstérmét nyerte el. NÉMETHI munkásságának jellemzőeként a háromszéki napilap kiemeli, hogy „NÉMETHI Árpád a Háromszéki Takarékpénztár részére is gyönyörű magyar stílusú bútorokat készített, s az igazgatóság által külön jutalomban is részesült.”⁴⁸

A marosvásárhelyi kiállításra faragott képrámákat szállított.⁴⁹

A vessző, csigolya felhasználása nem volt nagyon elterjedt Kovásznán. Mégis, 1900 körül egy ritka mesterséget gyakorolt egy kovásznai mesterember. RÁDULY János ugyanis Kovászna és környékének egyetlen szekérszövője volt.⁵⁰

A fa tehát dominánsan meghatározta és napjainkban is meghatározza a kovásznai emberek mindennapjait. Láthattuk, hogy hány fafeldolgozó mesterség indult virágzásnak a századok során Kovásznán, hogy aztán a 20. században a fa megmunkálására szakosodott gyárak jöjjenek létre és adjanak több embernek kenyeret, elsősorban a kommunizmus évtizedeiben.

3. Malomipar és köfeldolgozás

Ha már Kovászna híres fűrészről szólnunk, nem szabad megfeledkeznünk a malmairól sem. Malom és fűrész sok esetben volt egymás mellett, mivel mindkettőnek működtetője a víz volt.

A gyors folyású Kovászna-pataka, de még a napjainkban oly jelentéktelennek tűnő Mész-pataka is számos malmot hajtott. Minden jelentősebb kovásznai család rendelkezett malommal, de néha a külső birtokosok is vásároltak és működtettek malmot Kovászna határain belül.

Így például a szalontai gr. THOLDI Istvánnak,⁵¹ a zabolai HORVÁTH Farkasnak,⁵² a pávai VAJNA Istvánnak⁵³ tudunk itteni malmáról. Ezeknek a birtoklása presztízskérdés volt: jelentősen növelte a család tőkéjét, biztos jövedelmet hozott.

A malom nemcsak a potenciális jólét, de egyben konfliktusok forrása is volt. Íratlan szabály volt, hogy a saját boldogulás érdekében nem illik a más malmos gazdáknak kárt okozni. A kovásznai BOGDÁNok malmát például 1689-ben azért említik a források, mivel BOGDÁN Gergely és tulajdonostársai a jobb jövedelem érdekében nagyobb gátat építettek a patakra, ezáltal a más gazdák őrlési lehetősége csorbult.⁵⁴

A molnárság megbecsült mesterség volt a 18–19. században is. Minden tulajdonos igyekezett évről évre szerződést kötni egy-egy lelkiismeretes molnárral. E szerződéseknek köszönhetjük, hogy aprólékos malomleírások maradtak ránk e korból. Az egy esztendő szerződés megkötése ugyanis részletes vagyonelemtárral kellett, hogy kezdődjön, a malomház biztonságos megőrzése érdekében. 1767-ben például özvegy gróf THOLDI Ádámné TELEKI Krisztina malmának belső berendezése, bélékereke, derékvasa, csapjai, perpcéje jó volt, de maga a malomház „a régiség miánn alsó fundamentomon mindenütt elrothadott egészen. A lakó vagy tüzelő háznak, a kamarájának külső oldala is igen el rothadozott, annyira, hogy néhol deszkával is pótolják és gyámolgatják. Az egész háznak fedele is felettebb régi, minden nap új supozást vár.” A malomházhoz tarozott egy régi istálló, amelynek „felső része alatt szekérszín volna, de a víz elmosta volt a földet.”⁵⁵

1791-ben a pávai VAJNA István Kovászna területén lévő malma „külső tekintetben jó státussában” volt, „sendely fedél alatt.” Volt benne egy vörös csempékből álló tüzelőkemence, valamint egy fogas. A lisztelő malomházban két lisztelő kerék volt, részletesen lejegyezték ezek állapotát és az alkatrészeit. A kásamalomnak „mind a falai, mind a fedele reparatiót kíván”, belülről a kásacsínáló kerekek mind jók voltak. A kásatoró malom „egy tengelyel jár az árpa kása csinálóval.” A deszkát vágó fűrész-

malom „deszkával alkalmason be van fedve, az ajja megjárna, csak hogy a talp el kezdett rothadni.” A malom udvarán volt egy zsúppal fedett négyszögű istálló és egy szarvazatlan, fedetlen sertéspajta.⁵⁶

Más helységek molnárszerződéseiből tudjuk, hogy a kontraktusokban részletesen leszögezték azt is, mi a feladata a molnárnak, és mit vállal magára a tulajdonos. A malom melletti istálló például azért volt szükséges, mert a molnárok feladatai közé tartozott a sertések felhízalása. A malomtulajdonos megszabta, hogy hány hízott disznóra tart igényt, a molnár ezenkívül annyit hízálhatott magának, amennyit az őrlésért visszatartott saját lisztje lehetővé tett.

Az egyre gyarapodó lakosságú Kovásznán egyszerre több malom működtetése vált szükségessé. Az 1721-es *Conscriptio Carolina* a helységről írva kiemeli, hogy „a faluban elegendő malom van mind a birtokos urak, mind az adózó lakosok, sőt a szomszédos falvak őrléséhez is.”⁵⁷

Az 1820-as CZIRÁKY-összeíráskor a kérdezettek szintén arról számoltak be, hogy „malmaink falunkba bővségesen vagynak, úgy hogy másuvá örölni nem megyünk, sőt a molnárok magok a gabonát és kész lisztül haza is viszik.”⁵⁸

E malmok már nem csupán a helység állandó lakosságát látták el: ebben a periódusban már sok vendége volt a kovásznai híres savanyúvízes fürdőnek, így a vendégek ellátására is kellett gondolni.⁵⁹

A 19. század legvégén Kovásznán még mindig virágzó iparág volt a malomipar, 14 embernek nyújtott állandó kenyérkereseti lehetőséget.⁶⁰

1941-ben a Kovászna és Vidéke Ipartestületben még 26 molnár működött, azt viszont nem tudhatjuk, hogy közülük hányan dolgoztak ekkor Orbaiszék székhelyén.⁶¹

Nem véletlenül foglalkozunk a kovásznai kőbányászattal ugyanebben a fejezetben. Kovászna híres kőterméke ugyanis éppen a malomkő volt.

BENKŐ József a *Transsilvania specialisban* azt a nézetét fogalmazta meg, hogy a

Kovászna helységneve minden bizonnyal a *Kőhasznából* származik, tekintettel arra, „hogya helység ma is, de sokkal inkább a régi időkben nem csupán az ottlakókat látta el malomköveivel, hanem széles körben a szomszédos falvakat is.”⁶²

A helység területén több kőbánya volt, amelyben állandó jelleggel fejtették a követ. Az 1820-as CZIRÁKY összeírás kihangsúlyozza például, hogy „építeni való bányakő, köszörűkő, malomkőbányák vagynak.”⁶³

A kovásznai presbiteri jegyzőkönyvek több esztendőn át foglalkoztak a kőbánya kérdésével, tekintettel arra, hogy az egyik bányászó hely éppen az eklézsia Ógyümölcs nevű erdejében volt. A sorozatos híradás is jelzi, hogy a kőbányászásáért a kovásznai református egyháznak kellett bizonyos meghatározott összeget fizetni. 1802-ben például a kovásznai BENKE Illyés molnárt megbüntették azért, mert az eklézsia híre nélkül vágott több malomkövet magának.⁶⁴

Egy 1822-es híradás szerint az eklézsia erdejében lévő bányát BARKÓTZI Illyés nyitotta meg, és attól kezdve évenként megújított szerződés alapján a követ valamelyik mesterember fejtette.⁶⁵

A bánya évi bérleti díja 33 rajnai forint tiszta jövedelemhez juttatta a kovásznai református egyházat. A szerződő felet arra kötelezték, hogy a díj lefizetése ellenében az erdő fát is óvja, „idegent semmi tekintetbe oda nem vihetnek, magokon kívül ki lesznek rekesztve, és csak a malom kő vágásra, adásra adatik hatalom, többre nem.”⁶⁶

KOZMA Ferenc felméréséből tudjuk, hogy a kovásznai malomkövek az egész Székelyföldön elterjedtek, de eljutott a fogarasi piacokra is, ahol a királyföldi szászok is vásárolhattak belőle. 1879-ben Kovásznán még 2 ember foglalkozott a malomkövek termelésével.⁶⁷

Malom és malomkő bőségesen termelt tehát Orbaiszék székhelyén. Nem csoda, ha a szeszélyes, gyakran áradásokkal fenyegető, a kovásznaiak házeit és telkeit veszélyeztető Kovászna-pataka, valamint a kőbánya megbecsült, féltve őrzött kincse volt a helyieknek.

4. Vashányászat, kovácsmesterség

A Háromszéki-havasok Kovásznától Zágonig terjedő részéről már régóta tudják a szakemberek, hogy szferoszideriteket (mocsárvasérc konkréciókat) tartalmaz, amelyekből vasat lehet olvasztani. A vasolvasztással több ízben is kísérleteztek itt. 1907-ben az egyik kovásznai tanító, KOCSIS István a Dobromir nevű erdő részben talált például egy régi vashánya nyomaira akadt, vastag salakrétegre.⁶⁸

VAJNA Mihály egy Kovásznáról írt cikkében megemlíti, hogy 1860 körül „a Térre-ten, átellenben a Horgácztól völgyével vaskohót és öntödét tartott fenn egy társulat, melyhez a követ, a sphaerosideritet a kohó körül terjedő hegyekből fejtették. Pár év múlva azonban a kalapácsok zaja elnémult, mert a szénnek és vaskőnek a kohóhoz fuvarozása s a termelt vasércnek elszállítása az akkori közlekedési viszonyok s más okok miatt a kohó működésének megszüntetését vont maga után. A kohót és a körülötte keletkezett telepet ismeretlen okból származott tűzvész rombolta össze, emésztette meg.”⁶⁹

ROEDIGER Lajos, Kovászna néprajzosa önéletírásában ugyancsak eleven képet rajzol a kovásznai vasöntésről: „Másodízben 1864-ben kerestük fel Kovásznát, akkor is persze kocsin és Diligence-on téve meg az utat, mert vasútnak még csak a híre volt meg akkor. Élénk emlékezetemben van, hogy ezen alkalommal a NAGY Ezékiel uram (...) vasöntődjé is működésben volt ez alkalommal. Négy nagy kovácsfúvó élesztgette a vasolvasztó tűzét, és a kifolyó vasból néhány hamuzsírűző üst telt ki.”⁷⁰

KOZMA Ferenc 1879-es felmérésében szintén megemlékezett röviden a kovásznai vasöntődjéről. Szerinte brassóiakból és külföldiekből álló részvénytársaság indította a kovásznai kohókat és öntödét, és ebben a „legfinomabb acél” volt előállítható.⁷¹

A vas megmunkálására tehát az alapanyag mindig is megvolt a Kovászna környéki hegyekben. A vidék fejlettségi szintje viszont nem mindig tette lehetővé a folyamatos, fejlettebb vasöntést.

A vas további megmunkálására már több lehetőség nyílt. Kovásznának folyamatosan voltak kovácsai, akik a mindennapok vastermékeit előállították, és ezáltal a környék ilyen irányú szükségleteit kielégítették.

Az 1820-as CZIRÁKY-összeírás megemlíti, hogy Kovásznán „lakik szőcs, csizmadia, kerékgyártó, szabó mesterember és kovács.”⁷²

Nem véletlen, hogy az összeírás utolsó helyen említi a kovácsokat. Ez nem azt jelenti, hogy jelentéktelen volt a kovácsok jelenléte a helységben, sokkal inkább azt, hogy a kovácsok nagyobb részét a cigányok köréből kerültek ki. A mesterséget még napjainkban is jórészt „cigánykovácságnak” nevezik az itt lakók.

Amennyiben áttekintjük a kovásznai kovácsokra utaló adatokat, feltűnik, hogy előfeltevéünk igaz. 1714-ben például egy tanúvallatásban emelik ki: „jól ismertem néhai Estefán cigányt, kovács mester ember vala, lakott az All Szegben, in vicinitatibus fellyel az néhai nobilis BOGDÁNY Gergely úr jobbágy jószága, LENGYEL András lakik rajta, északról vicinusza az Ország utza, és tudom, hogy ezen Estefán kovács a kovásznai nemes BOGDÁNY famíliát szolgálta mesterségivel.”⁷³

1833-ban a kovásznai, kovácsmesterséget folytató ÁBRI József cigányt körözték hamis pénzek terjesztéséért.⁷⁴

Néhány esztendővel később, 1846-ban a Torjáról ellopott kovácsszerszámokat a kovásznai, kovácskodó cigányoknál találta meg a dulló.⁷⁵

Nyilvánvaló, hogy e cigány kovácsok ekkortájt nem a díszes kovácsoltvas kerítéseket készítették, ez a kézdívsárhelyi és szentgyörgyi céhes kovácsmesterek kiváltsága volt. Főképpen a lópatkoláshoz használt szeget, patkót, valamint a juhok nyírásához használt ollókat állították elő, amelynek nagy keletje volt a helyiek közt is. E patkolókovácsok maguk szerelték fel a lovak lábára a patkót.

A millenniumi *Emlékkönyv* még 6 kovács működését jegyzi le.⁷⁶

Annak ellenére, hogy számuk fokozatosan csökkent, napjainkban is működik kovács Kovásznán.

5. Gyapjűfeldolgozás, kendertermelés

Kovászna felső felében, a Kovásznapataka völgyében a 17. század első felétől fokozatosan román népesség telepedett meg. Alapfoglalkozásuk a pásztorkodás volt. Elsősorban juhtenyésztéssel foglalkoztak, bár a szakirodalom hozzájuk kapcsolja a kecsketartást is.

Az 1721-es *Conscriptio Carolina* Kovászna területén 671 juhot mért fel, amely a 173 tehénhez, 156 lóhoz, 256 sertéshez mérten jelentős állatlétszámnak tűnt már ekkor.⁷⁷ Ehhez hozzá kell tennünk, hogy az összeírók nem valószínű, hogy minden juhot felmértek, tekintettel arra, hogy a román juhászok a legelgetés céljából juhaikkal sokszor átkeltek a Kárpátokon, vagy pedig a magas hegyi legelőkre hajtották állataikat. A gyapjűfeldolgozása az otthon maradt asszonyok feladata volt.

A kovásznai híres gyapjűszövetet és posztót már régtől fogva messzi vidékekről keresték. Ezek előállítására elsősorban a vajnafalvi román asszonyokra hárult, akik árujukat Brassóban, sőt Bukarestben is árusították, viszonteladók segítségével.

KOZMA Ferenc 1879-es felmérésében kiemelte, hogy Kovásznán 12-en állandóan, 16-an pedig időszakosan foglalkoztak gyapjűszövéssel.⁷⁸

Az 1885-ös budapesti országos kiállításra mint fontos termékeket szereztek be a kovásznai híres halinaposztót és pokrócokat.⁷⁹

Ez jórészt fehér és szürke, durva posztó volt, amelyet elsősorban a felsőruházathoz vásároltak a vidék kereskedői. VAJNA Mihály 1892-ben az „oláh nők” által szőtt darócokat, csergékét és a szép szőnyegeket dicsérte.⁸⁰

A Marosvásárhelyi Kereskedelmi- és Iparkamara 1899-es jelentése Kovásznán 4 posztószöveget tartott nyilván, és a helység híres csergéjét is számon tartotta.⁸¹

A millenniumi *Emlékkönyv* két posztóványolót tartott nyilván Kovásznán, ez is jelzi, hogy igény volt a századfordulón a gyapjűszöttek finomítására.⁸²

Az 1907-es sepsiszentgyörgyi Székely kiállításról sem maradtak el a vajnafalvi román gyapjűszövek.⁸³

A gyapjú feldolgozása nem torpant meg később sem. Az 1940-es háromszéki újságok beszámoltak róla, hogy Kovásznán kb. 40-50 000 juh van, amely esztendőnként 50 000 kiló gyapjút és 100 000 kiló túrót jelent a vidék gazdaságában.⁸⁴

Bár a történeti beszámolók többsége a románság fő foglalkozásaként ismerteti a szövés háziiparát, az itt lakó székelység is csatogtatta a huszadik század elején még az osztovátát. IGNÁCZ Rózsa, a kovásznai születésű író nő így emlékszik vissza gyermekkorára Kovásznájára: „Leányai és asszonyai már az én gyermekkoromban sem hordtak székely népi ruhát. Csak a moderneskedő vonalakhoz való szövetet szőtték meg jőféle székely gyapjúból, négynyüstös osztovátán, azaz székely szövőgépen. Azóta hatalmas lendületet vett a kovásznai szövőipar, Erdély piacain ma keresett árucikk a kovásznai posztó. A kovásznai székely férfi ellentétben az asszonyokkal nem hagyta föl sajátosságos jellegű viseletét, s legalábbis vasárnapon zsinóros, fekete, magyar nadrágban és fekete dolmányban jár.”⁸⁵

A gyapjú mellett a gyapotfonal megfonása és megszövése is jelentős jövedelemhez juttatta a kovásznai asszonyokat. A CZIRÁKY-összeírás kiemelte, hogy a brassói takácsok jó árat adtak a Kovásznán font gyapotfonalért.⁸⁶

Az itt készült gyapotszöttések is szerepeltek az 1885-ös budapesti országos kiállításra beszerzendő tárgyak listáján. Valószínű tehát, hogy szép kivitelezésű szöttéseket készített a gyapjújáról híres falu gyapotból is.⁸⁷

A századfordulón egy posztós, valamint 2 takács látta el a környéket szép és tartós szöttéseivel.⁸⁸

Másrészt, a kender megtermelése és feldolgozása az egész Székelyföldön jelentős volt, de Kovásznán az átlagosnál is tovább élő foglalatosság maradt e nyersanyag termesztése és megmunkálása.

Az 1820-as CZIRÁKY-összeírás még kihangsúlyozta, hogy a településen: „Kinekinek nagyobbbrésint kenderáztató tója vagyon, de azonkívül a bőv folyóvízbe szabadon áztat-
hat.”⁸⁹

A len- és kenderfeldolgozás ismerete még a negyvenes években is annyira általános volt a vidéken, hogy az itteni gazdák 1942-ben elhatározták, hogy a több száz holdon termesztett len- és kenderültetvények feldolgozására külön üzemet hoznak létre. Ez ugyan tudunkkal megvalósulatlan terv maradt csupán, mégis jelzi, mekkora szerepe volt e vidéken ennek az iparág-nak.⁹⁰

6. Összegezés

Gyapjú és kender, fafeldolgozás és vas-megmunkálás, malomipar és kőbányászat: a kovásznai ember tehát maximálisan kihasználta a múltban a környezete által nyújtott lehetőségeket. A fa, a fém, a kő, a víz, valamint határközeli fekvése Kovászna számára meghozta annak az esélyét, hogy a fejlődő települések közé lépjen. A 18. századtól kezdődően már nem pusztán a saját otthona szükségleteiben, hanem többlettermelésben és értékesítésében is gondolkodott az itteni ember. A környezet által nyújtott nyersanyag komplex kihasználása természetesen még nem a nagyipar modern módszereivel valósulhatott meg. De csak azok az iparágak tudtak e vidéken később is meghonosodni, amelyeknek megvolt a múltban is a hagyományuk, és amelyekhez nem kellett messziről szállítani az alapanyagot.

A kovásznai háziipar tudott jelentős lenni, és sikerült neki a helység határain belül és kívül piacot teremteni.

A vidéken folytatandó tárgyi néprajzi gyűjtésnek nagy ígéretei vannak. Kovászna jelentős települése volt Orbaiszéknek, az itt lakó emberek építészeten és tárgyalgó művészetén az egész Orbaiszék népművészeti jellegzetességei megfigyelhetők. Bár korán polgárosodó vidékről van szó, az orbaiszéki felmérés mesterségek sorának tanulmányozását, mesterek azonosítását ígéri, izgalmas tárgypopulációs vizsgálatok kezdetét. Bízunk benne, hogy e felmérésnek nem kell a szakemberhiány és szűkös pénzügyi keretek miatt kudarcba fulladnia.

Irodalom

1. BENKŐ József (1999): **Transsilvania specialis**. Bukarest–Kolozsvár.
2. DUKA János (1995): **Úti Páké Barátost. Csúfolódó székely népköltészet**. Csíkszereda.
3. FÉNYES Elek (1840): **Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben**. VI. kötet. Pest.
4. GRENIER, Jean-Yves (1995): **Fogyasztás és piac a 18. században**. In: Czoch Gábor – Sonkoly Gábor (szerk.): **Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években**. CSOKONAI Kiadó, Debrecen, 2000, 183–190. old.
5. IGNÁCZ Rózsa (1939): **Kovászna, a borvízszak hazája**. In: Uő: **Levelek Erdélyből**. DANTE Könyvkiadó, Budapest, 91–102. old.
6. KOZMA Ferenc (1879): **A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota**. Budapest.
7. MOLNÁR István (1992): **A csomakőrösi szörzsita. Néprajzi Értesítő**, LXXIV. évf., 49. old.
8. NAGY Ferenc (1979): **Vásárlaistrom**. *Ethnographia*, XC. évf., 4. szám, 512. old.
9. NUSSBÄCHER, Gernot (1990): **Aus Urkunden und Chroniken. Beiträge zur siebenbürgischen Heimatkunde**. Band III. Kriterion Verlag, Bukarest.
10. ORBÁN Balázs (1869): **A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból**. III. kötet. RÁTH Mór kiadása, Pest.
11. POTSA József (szerk.biz. elnök) (1899): **Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére**. Sepsiszentgyörgy.
12. ROEDIGER Lajos (1999): **Életrajzom születésemtől savanyodásomig**. *Acta (Siculica) 1998/2*, 156–200. old.
13. TAKÁCS Péter (szerk.) (2002): **Háromszék parasztvalótlomái 1820-ból**. Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen.
14. VAJNA Mihály (1892): **Kovászna föld és környéke**. *Székely Nemzet*, X. évf., 1892. május 21. és május 22.
15. VAJNA Mihály (1935): **Feljegyzések Kovászna község múltjából az 1900. évet megelőző időkől és a kovásznai VAJNA nemzetség leszármazásáról**. Kézirat.

Jegyzet

1. GRENIER 2002. 183.
2. TAKÁCS 2002. 252.
3. BENKŐ 1999. II. 167.
4. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár (a továbbiakban: S. Á. Lvt.), F. 651, DÓNÁTH család levéltára, Fasc. III, 6869.
5. Orbai Református Egyházmegye levéltára (O. Em. Lvt.), Vízitációs Jegyzőkönyv.
6. Kovásznai Református Egyházközségi Levéltár (a továbbiakban: K. Ek. Lvt.), Presbiteri jegyzőkönyv, I18, 173–174.
7. TAKÁCS 2002, 252.

8. NAGY 1979. 512. Vö. *Mentor. Erdélyi népkönyv*. Kolozsvár, 1842, I. kötet., 335. old.
9. KOZMA 1879. 300.
10. *Székely Nép*, XXXII. évf., 1914. jan. 29., 11. szám.
11. ORBÁN 1869. III. 149. old.
12. VAJNA 1935. 9 verso.
13. TAKÁCS 2002, 236.
14. ORBÁN 1869. III. 149.
15. *Székely Nemzet*, XXIII. évf., 1905. nov. 13., 170. szám.
16. GRENIER 2002. 185–186.
17. TAKÁCS 2002. 251.
18. TAKÁCS 2002. 251.
19. TAKÁCS 2002. 252.
20. A török árúk forgalmáról már a híres humanista, Johannes HONTERUS beszámolt. Lásd NUSSBÄCHER 1990. 127.
21. CS. BOGÁTS 1943.
22. Székely Nemzeti Múzeum Kézirattára, *Orbaiszéki törvénytársi iratok* I. 17.
23. S. Á. Lvt., F. 65, I. lelt. sz., Fasc. II, 55.
24. S. Á. Lvt., F. 55, Fasc. II, 63.
25. S. Á. Lvt., F. 75, Fasc. IV, 146.
26. S. Á. Lvt., F. 79, Fasc. I, 44.
27. S. Á. Lvt., F. 65, I-es lelt. sz., Fasc. III, 103.
28. S. Á. Lvt., F. 79, Fasc. I, 162.
29. BENKŐ 1999. II. 167.
30. CS. BOGÁTS 1943.
31. FÉNYES 1840. 78.
32. KOZMA 1879. 261.
33. BENKŐ 1999. II. 159.
34. FÉNYES 1840. 78.
35. KOZMA 1879. 296.
36. *Székely Nemzet*, II. évf., 1884. ápr. 17., 59. szám.
37. Uo.
38. *Székely Nép*, XXV. évf., 1907. okt. 24., 130. szám.
39. KOZMA 1879. 297.
40. *Székely Nemzet*, II. évf., 1884. ápr. 17., 59. szám.
41. *Székely Nemzet*, IX. évf., 1891. aug. 8., 121. szám
42. *Székely Nép*, XXV. évf., 1907. okt. 26., 131. szám.
43. KOZMA 1897. 297.
44. FÉNYES 1840. 78.
45. TAKÁCS 2002. 236.
46. PÓTSA 1899. 166167.
47. *Székely Nemzet*, XVIII. évf., 1900. jún. 18., 90. szám.
48. *Székely Nemzet*, XVIII. évf., 1900. máj. 21., 77. szám.
49. *Székely Nemzet*, XVIII. évf., 1900. jún. 18., 90. szám.
50. *Székely Nép*, XXVII. évf., 1909. nov. 25., 129. szám.
51. S. Á. Lvt. F. 30., Orbaiszéki iratok, 3. csomag, 214-es iratsomó, 56. old.
52. S. Á. Lvt., F. 30., Orbaiszéki iratok, 4. csomag, 2/32-es iratsomó, 14. old.
53. S. Á. Lvt., F. 55., a pávai VAJNA család iratai, Fasc. II, 63. old.
54. S. Á. Lvt., F. 65/1, Szörsei DONÁTH család levéltára, Fasc. II, 62. old.
55. S. Á. Lvt., F. 30, 3. csomag, 214. dosszié, 56. old.

56. S. Á. Lvt., F. 55, Fasc. VI, 4. old.
 57. BENKŐ 1999. II. 167.
 58. TAKÁCS 2002. 236.
 59. TAKÁCS 2002. 236.
 60. POTSA 1899. 166–167.
 61. S. Á. Lvt., F. 155, oldalszámozás nélkül.
 62. BENKŐ 1999. II. 167.
 63. TAKÁCS 2002. 236.
 64. K. Ek. Lvt., Presbiteri Jk., I18, 26–27.
 65. K. Ek. Lvt., Presbiteri Jk., I18, 206.
 66. K. Ek. Lvt., Presbiteri Jk., I18, 208–209.
 67. KOZMA 1879. 299300.
 68. *Székely Nép*, XXV. évf., 1907. szept. 21., 116. szám.
 69. VAJNA 1892.
 70. KOZMA 1879. 29.
 71. ROEDIGER 1998. 160.
 72. TAKÁCS 2002. 236.
 73. S. Á. Lvt., F. 65, 1-es left. sz., Fasc. III, 82.
 74. S. Á. Lvt., F. 30, 24-es köteg, VII2, 3.
 75. S. Á. Lvt., F. 30, 1-es köteg, II22, 12.
 76. POTSA 1899. 184.
 77. BENKŐ 1999. II. 161.
 78. KOZMA 1879. 296.
 79. *Székely Nemzet*, II. évf., 1884. ápr. 17., 59. szám.
 80. VAJNA 1892.
 81. POTSA 1899. 184.
 82. POTSA 1899. 166–167.
 83. *Székely Nép*, XXV. évf., 1907. okt. 26., 131. szám.
 84. *Székely Nép*, LVIII. évf., 1940. nov. 23.
 85. IGNÁ CZ 1939. 99–100.
 86. TAKÁCS 2002. 236.
 87. *Székely Nemzet*, II. évf., 1884. ápr. 17., 59. szám.
 88. POTSA 1899. 166–167.
 89. TAKÁCS 2002. 236.
 90. *Hargitaváralja*, VII. évf., 2. szám, 1942. jan. 15.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Date privind etnografia istorică a oraşului Covasna (Rezumat)

Lucrarea prezintă istoria meşteşugurilor răspândite şi practicate în oraşul Covasna, centrul administrativ al fostului scaun Orbai. Locuitorii acestei regiuni au utilizat toate resursele naturale pentru a asigura bazele materiale necesare vieţii. Lemnul, piatra, mineralele, apa au pus bazele meşteşugurilor de azi, iar târgurile anuale şi săptămânale au contribuit la formarea industriei casnice din localitate. Lucrarea constituie un prim pas al cercetării de bază etnografice complexe a scaunului Orbai. Sunt analizate date de arhivă, manuscrise, ziare vechi şi literatura de specialitate.

Data Concerning the Historical Ethnography of the Town Kovászna (Covasna, Romania) (Abstract)

The paper presents the history of crafts practiced in the town of Kovászna (Covasna), the administrative center of Orbai chair. The inhabitants of this region used all natural resources to assure the necessary material basis for life. Wood, stone, metal, minerals, animal products, water were of great help for people living in the mountains and the annual and weekly fairs have contributed to the formation of the local home-industry. The present paper marks the first step of complex ethnographical research of Orbai region. Archives data, manuscripts, old newspapers and bibliography have been studied.

Feltorjai jobbáglakások berendezése a 19. század elején

(Kivonat)

A tárgyalta vidéken a 19. századig inkább csak a nemesi rétegnek maradtak fenn tárgyösszeírásai, de a lakásberendezés használatának ismeretéhez esetükben is csak néhány részletesebb kúrialeltár segíthetett. A Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményéből a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárba került, itt közölt három összeírás ezzel szemben altorjai (ma a Kovászna megyei Torja része) jobbágyok vagyonát leltározza, foglalás céljából. Mivel a lakóház a földesuruk tulajdona volt, az összeírások a lakberendezésre, ingó vagyonra szorítkoznak. A leírás sorrendjéből ennek térbeli elhelyezésére, tehát használatára következtethetünk, tételeiből az ott lakó jobbágycsalád összetételére, életmódjára, anyagi helyzetére.

*

BENDA Gyula szerint a tárgyak és tárgye gyűttesek kutatása az európai társadalomtudományokban az *Annales* iskolával kapott nagyobb lendületet, és vált az újabb kutatási irányvonalak egyik kiemelt területévé.¹ Ugyanakkor viszont az egyik legátamadottabb területe is a társadalomtudományoknak. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a társadalom tárgyhasználatának, tárgy és ember kapcsolatának elemzése csak megközelítőleg teljes tárgyalomány összeírásával, rendszerezésével lenne hiteles. Teljes tárgyösszeírás végezni viszont jóformán lehetetlen.² A történeti kutatások esetében a következő támadási csomag a mintaválasztás kérdésköre köré csoportosítható. Vagyis a tárgypopuláció tanulmányozása esetén, ha teljes mintavételre nem vagyunk képesek, érdekeltnünk kellene a társadalmi összetételt,

mintegy keresztmetszetben vizsgálva egy-egy korszak társadalmát. Írott forrásaink viszont nem engedik, hogy érvényesülhessen a mintavételhez köthető kutatói következetesség: a 19. századig jóformán csupán a nemesi réteg tárgyösszeírásai maradtak fenn vidékünkön, és ezeket az inventáriumokat sem tudjuk biztosan úgy kezelni, mint amelyek bizonyítottan összeírják egy-egy történeti periódus egyetlen családjának teljes tárgyalományát. A parasztság, avagy „a nép” tárgyi világába csak a paraszti életforma akkulturációs periódusában tekinthetünk valamelyest bele. Akkor viszont van-e mit kezdenie a néprajztudománynak ezzel a témával? Egy-egy szűkebb időszak tárgyi ellátottságát a hagyatéki leltárak elemzésével próbálták a magyar nyelvterületen megragadni egyes kutatók. Gondoljunk csak BENDA Gyula³, KOC SIS Gyula⁴, BENCSIK János⁵, GÜNTNER Péter⁶, GRANASZTÓI Péter⁷ kutatásaira. Van-e viszont ezeknek a kutatóknak létjogosultságuk?

Az újabb tárgye gyűttes-vizsgálatok esetében a BAUDRILLARD-i kérdés vetődhet fel bennünk: „Remélhetjük-e, hogy képesek leszünk osztályozni a tárgyak szemünk láttára változó világát, eljuthatunk-e valamilyen leíró rendszerhez? Csaknem ugyanannyi osztályozási szempontunk volna, mint amennyi tárgy.”⁸

Még kiszolgáltatottabbak vagyunk, amennyiben a különböző összeírások alapján a lakásberendezési szokásokat próbáljuk rekonstruálni. A leltár nem ad semmilyen pontosítást arra vonatkozóan, hogy a felsorolt tárgyaknak milyen helyük volt a házon belül, mi került a lakószobába, mi volt olyan reprezentációs értékű tárgy, amelyet a tiszta szobában „állítottak ki”, és mi szorult ki a kevésbé látványos helyekre, vagyis az ereszbe, a padlásra, a kamrába, avagy az istállóba. A lakásberendezés rekonstruálásában talán csupán a részletesebb kúrialeltárok segítenek. E birtokösszeírások viszont csak a nemesi, kisnemesi réteg körében váltak divattá. Hogy mik kerültek a parasztlakásokba, a jobbágyok otthonaiba, arról rendkívül szűkös információink vannak.

Ezért tartottam fontosnak, hogy egy összeírás ismertessek, amely a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár gyűjteményében található.⁹

* *Acta (Siculica)* 2006/3, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085

** Székely Nemzeti Múzeum, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-520055, gazdaeniko@gmail.com

A felsőtorjai SZÓTS László, BARTÓK János és BARTÓK Lázár javait királybírói parancsra írták össze 1807-ben, mivel tolvajságban találták őket. Mindhárman jobbágyi rangúak, korabeli nyelvhasználattal élve parasztok voltak. Birtokaik, lakásberendezési javaik számbavételére tehát azért volt szükség, mivel a kárvallottaknak bizonyára meg kellett volna fizetniük az okozott kárt, valamint az ehhez járuló, a tolvajlásért kiszabott pénzbüntetést is be kellett volna szolgáltatniuk. Mivel erre képtelenek voltak, felmérték a felfogalható vagyonukat. Ezidőtájt Kézdiszék felső járásának peres ügyeit Szentkatolnán látták el, 1807-es ítéletük kimondása is bizonyára e faluhoz kötődött.¹⁰

Feltorján a 19. század elején körülbelül 50-60 jobbágycsalád élhetett.¹¹ Létfeltételeikről, anyagi helyzetükről keveset lehet tudni. A jobbágyok ekkortájt még földesuruk telkén laktak, és kevés kivételtől eltekintve házaikat is uruktól kapták meg használatra. A kissé későbbi, 1820-as CZIRÁKY-összeírás adatai szerint a legtöbb torjai jobbágy hetente egy napot marhával, 2 napot pedig „tenyérel” robotolt, esztendőnként 2-4 font gyapjút és kendert kellett fonnia, és 4 tyúkot kellett urának beszovaltatnia.¹²

Az elemzett forrásból látható, hogy SZÓTS László, BARTÓK János és BARTÓK Lázár földesura házában lakott 1807-ben: az épületeket ugyanis nem mérték fel a kiküldött összeírók. A két BARTÓK egy épületben élt: Lázár javait is BARTÓK János házában belül mérték fel.

SZÓTS László lakóhelye egyetlen szobából, valamint egy emellett lévő kis kamrából állt. A házacskra eresszel volt ellátva. Az udvaron csűr és istálló volt. Szekere tárolására nem volt még szekérszínje, csupán az „árnyék”, vagyis a nyitott szín előtt állt a jármű. A feljegyzés nem említi meg a lakás tüzelőberendezését, így nem tudjuk, mivel melegíthetett SZÓTS László.

Bár nem tudjuk a ház méretét, nem lehetett nagyon zsúfolt: csupán néhány bútort jegyeztek fel benne. A ház két ágya az ajtó közelében volt. SZÓTS László családjában nem lehetett ekkortájt eladó korú lány, ugyanis nem volt vetett ágy. A derekalj, a 2 huzattal és 2 huzat nélkül lévő párna, a fél cserge, a paplany és a kockás ágy-

takaró nem volt elégséges a vetett ágyhoz. Korabeli felsőháromszéki hozománylevelekből látható, hogy még a jobbágyok is 5-7 vánkost vittek magukkal ekkortájt férjük házához.¹³

HERMÁNYI DIENES József 1750-es években keletkezett anekdotáiban megemlíti, hogy Brassóban sokszor látta és megcsodálta a házakban a fogasokra felaggatott edényeket. A kendőszeg a ráaggatott bokályokkal tehát nem lehetett a Székelyföldön HERMÁNYI fiatalkorában általános...¹⁴ APOR Péter is, az Erdély változásáról írt soraiban a bokályokat, ónedényeket még a pohárszékék díszeként említette.¹⁵ K. CSILLÉRY Klára is a németekhez köti a felaggatott edények megjelenését és elterjedését, szerinte ennek alkalmazása magyarságszerte a 19. században vált általánossá.¹⁶ 1807-ben a fenti házban már megjelenik a kendőszeg a felaggatott bokályokkal, tányérokkal. A korabeli hozománylevelekből tudjuk, hogy a 19. század elején a kendőszeg már nem volt divatos bútordarab, használata inkább a katonarendű vagy a jobbágy családok körében volt általános, a nemesi réteg használatából kiszorulóban volt. Mivel az összeírók az ágyat követően jegyezték fel ezt, feltételezhető, hogy ez is az ajtó közelében lehetett.

Nem csak az összeírás sorrendje, hanem a napjainkig továbbélő gyakorlat is azt bizonyítja, hogy a ház mennyezetéből lelógó rúd is az ágy közvetlen környezetében lehetett. Az összeírás megemlíti, hogy hímzett tótos lepedők és egy festékes szőnyeg volt a rúdra terítve. A gyapjuszáלבól készült festékes szőnyegek ebben az időszakban már kereskedelem tárgyai voltak, bizonyára nem mindenki tudta megszőni ezeket. Háromszéken a leghíresebb festékes szőnyeg Dálnokon készült.¹⁷

APOR Péter, az Altortján élő báró 1736-os leírásában megemlítette azt, hogy az asztal azidőtájt általában a házfal közelében állt, belül sarkosan két pad fogta körül, külső felén két szék állott.¹⁸ Valószínűleg ilyen elrendezésben kerülhettek a bútorok az említett jobbágy házába is. Ezt támasztja alá az, hogy paraszt fal mellett való padot és két széket írtak össze a conscriptorok. A fiókos asztalon lévő 3 paraszti tál azt sejteti, hogy emberünk nem egyedül lakott a házban. A ház bútorzatában még három láda volt, ezek tar-

talmát viszont nem vette alaposan számba az összeíró.

A kamra konkrét bútorzatáról nincsenek információink. Csak vedreket, zsákot, terményeket, valamint az ezek tisztítására használt rostát és szitát említik.

BARTÓK János telkén két szobából és egy kamrából álló ház, valamint egy csűr volt. Az épület alatt pince is húzódott, amelyben káposztát savanyítottak. A ház berendezésének rekonstruálásában nehezíti a helyzetünket az, hogy nem tudjuk, János és Lázár ugyanabban a helyiségben lakott-e, vagy pedig külön szobákban tartózkodtak. Valószínű, hogy együtt laktak, ugyanis fiókos asztal nélkül nem létezhetett volna egy lakás sem az adott periódusban.

Az udvar felől lévő szobában kemence fűtött, a másik helyiségben nem írtak fel tüzelőberendezést. Bizonyára a hátsó szoba volt a voltaképpeni élettere Jánosnak és Lázárnak, mivel itt volt az ágy. Ebben a lakásban sem lehetett eladó sorú lány, mivel a vetett ágy itt is hiányzik. Különösen érdekesnek tartom, hogy az összeírás az egyik ládában jelöli a használaton kívüli párnákat, csergét.

Amennyiben a kettejük bútorzatát együttesen vesszük számba, kiderül, hogy ebben a lakásban is egy ladás pad és két egyesszék fogta körül a fiókos asztalt. Ebben a házban is három láda volt, ezekből kettő nagy és egy kisebb.

Terminológiai kérdőjeleket támaszt az a tény, hogy ugyanaz az összeíró a SZÓTS László házában kendőszeget, a BARTÓKok házában pedig fogast ír össze. Napjainkban a szakirodalomban is összemosódik a két kifejezés, és csak feltételezéseink lehetnek arról, hogy a két megnevezés hajdan két különböző kivitelezésű bútordarabot jelölhetett. K. CSILLÉRY Klára úgy véli, hogy a kendőszeget elnevezés a Székelyföldön azt jelzi, hogy hajdan kendőt aggattak a fogakra.¹⁹ A mai felcsíki használatban ezt a megnevezést azzal magyarázzák, hogy erre szoknyákat aggattak fel, amelyeket hosszú kendővel tartartak le.²⁰ Az itt közölt leírásból látható, hogy a kendőszeget egyáltalán nem volt ekkor kendő, volt viszont egy felső, tálak és tányérok tartására kialakított, szegőléccel ellátott része. Ugyanis a

SZÓTS László házában a kendőszeget tányérok is voltak. Ezzel szemben a BARTÓKok házában a fogas névvel jelölt bútordarabon nem tároltak tálakat és tányérokot, tehát ez bizonyára az egyszerűbb, fogakkal ellátott variánst jelölte. Az is feltételezhető, hogy ezek a fogasok rövidebbek voltak, mint SZÓTS László kendőszege. Az egyetlen kendőszeget ugyanis 27 darab kisebb-nagyobb edényt írtak össze, ezzel szemben a BARTÓKok két fogasán összesen 8 korsó és egy üveges lámpás volt felaggatva.

BARTÓK János és Lázár házában az összeírók megemlítik a táltartót is. Ez bizonyára a székelyföldi terminológiában ma is élő tálást jelölte. Vagyis egy olyan bútordarabot, amely alul zárt, felül pedig nyitott, tálak tartására használt részzel rendelkezett. Bizonyára a nagyobb méretű állótálast fődte az összeíró a táltartó kifejezéssel, ugyanis a székely bútorkultúrában használatos, falra felakasztható falitálasra 8 tányér és tál nem fért volna fel.

Külön érdekességként hívnám fel a figyelmet arra, hogy a konkrét lakótérben volt elhelyezve a BARTÓK János satupadja, a „srofos Asztalosnak valo pad”. Ez azért is érdekes, mert az asztaloskodás porral, mocskolással járt. A satupad lakótérbe való elhelyezése azt sejteti, hogy BARTÓK Jánosnak nem volt állandó mestersége az asztaloskodás, csak alkalmilag használta az asztaloszközöket. Bizonyára a kereskemesterséghez is értett, ezt sejteti a ház padlásán összeszámlált 32 darab kifaragott fentő.

A ház második helyisége kisebb lehetett, mint az előbb említett, mivel csak néhány bútordarabot írtak össze benne. Talán a Lázár bútorából is itt volt néhány darab... Különösen az „üveg tartó forma” keltheti fel az érdeklődést, ez talán a székely lakáskultúrában felbukkanó üveget vagy pohárszéket, almáriumot jelöli. Bár az összeíró nem említi meg, hogy üvegedények is lettek volna benne, különösen érdekes, ha ez a forma már a jobbágyok háztartásában is jelen van. Azt még érdekesebbnek tekintjük, hogy ebben a házban nem lantomás, hanem üveges lámpás volt: ez azt jelzi, hogy a közelben megalakult üvegcsűrőknek köszönhetően²¹ az üveg már nem tekinthető elérhetetlen áru luxus-cikknek ebben a periódusban.

A kamra berendezése ez esetben egy két szakaszú szuszék volt, amelyben gabonát tároltak.

A két jobbágyháztartásban összeírt terményekből, állatokból azt is felmérhetjük, milyen gazdálkodást folytattak 1807-ben a feltorjai jobbágyok. A gabonaneműekből a búza, a rozs, a zab, az árpa, a kukorica és a köles termesztése lehetett elterjedt. A hüvelyesekből a borsót és a paszulyt találtuk meg a jobbágyházakban. Érdekes, hogy nincs nyoma a két lakásban a lencsének, amely ebben a periódusban már Kézdíszék jónéhány helységében jól termő növény volt.²² A határban kender is termesztettek a jobbágyok, ezt jelzi a SZÓTS László házában összeírt kenderfonál.

Jelentősebb állatállományt csupán SZÓTS László telkén írtak össze: ő ekkor 6 szarvasmarhát és 5 sertést tartott. A 19. század elején még a rideg sertéstartás volt elterjedt Torján: csupán a tehének és ökrök voltak az istállóban, a sertések a ház körül lehettek. A kocát például a ház ereszében írták össze. BARTÓK János 2 lóval gazdálkodott. Őneki istállója nem is volt, viszont javai között 2 tehén árára való pénz is összeírtak.

SZÓTS László méhészkedéssel is foglalkozott. Ezt jelzi a padlásán felírt, teelésre elrakott 5 kas méh.

Amennyiben a két leírt jobbágyháztartást a felsőháromszéki más összeírásokkal összevetjük, kitűnik, hogy a jobbágyság nem volt sokkal hátrányosabb helyzetben anyagi javak tekintetében, mint a gyalogkatonaság, miközben kevesebb mint negyedannyi országos rendes adót fizetett²³. Más összeírások hiányában nem tudjuk megállapítani, hogy e két háztartás az adott korszakban tipikusnak vagy pedig atipikusnak tekinthető. Bár két háztartás felméréséből nem lehet általánosítani, mégis úgy ítélem, érdemes e leltárakat elemzés tárgyává tenni, mivel ezek által tudunk közelebb kerülni a székelyföldi jobbágyság életmódjához.

Függelék

Tekintetes Király Biro Ur!

Jelentem alázatosan hogy méltóztatott Parancsolattya szerént mai napon meg jelentem Nemes Kézdi székben Felső Torján SZÓTS László, BARTOK János és BARTOK Lázár Parasztok mostanában Tolvajságokért fogságban lévő Parasztok felkelhető Jovaik Conscriptiojok végett, melyet elsőbbenis el kezdvén.

A SZÓTS László lak házánál birodalma előtt való életem találtattak e szerent:

1-o. Az Istállóban Tanáltattott Őkőr formás, ketteje nagyobb, ketteje kissebbek, és egy Tehén bornyuzo számba valo, ugyan esztendőő Únó Tino.

2-o. A Csűrbe Tanáltattott mint egy hat kalongyára valo Ros, Zab mint egy 4 Kalongyára valo, Széna mintegy két szekérre valo.

3-o. Az ház híján vagon egy Kasban fekete borsos árpa cub. 2, egy más kasban mint egy 5 vékáni Tiszta Árpa. Más kasban mintegy 5 vékáni Ros. Öt kas Méh telelni eltéve.

Egy fél vágás Lo Szekér elő vasas Tengelyel és kaptsokkal, ugy az uto Tengelye is a szerént meg vasazva.

Egy Tekenőben másfél vékáni Kőles.

Egy öt vedres üres hordó fenyőből csinált.

4-to. Az Árnycék előtt egy erdőő Szekér egész készségeivel, az tengelyei vasasok, 2 kaptsokkal.

5-o. Az házba ben tanálatik egy Kendő Szeg reaja rakott 27 darab aprob és nagyob Tálak, Tángyéro, Bokájok.

Az ajtón belől egy ágy fa régi, azon tanálatott 1 derekaj, 4 párna, ketteje Tarka hejjal, és kettő Kopatzen, egy viseltes Karton Paplany gyapottal töltve és egy kékes kotzkás ágy Terítő.

Más ágy fa is még régi, vagon benne egy Darekaj, Posztos vánkös 1, egy lepedő és egy viseltes fél Cserge.

A Rudon vagon egy Festékes, egy varrot Lapedő és egy Fejér Totos Lapedő.

Vagon öt darab fonál szöszből fonva, kender négy darab.

Egy közönséges Cselekedő Üst fél viseltes.

Más fél erdőő Lántz.

Egy erdőő fejsze és egy vesző kazu.

Vagon egy hitván Terítő melyen Tanálatnak három Parasztos Tál.

Vagon egy asztal fiokjával készitve jó állapotban.

Vagon két egyes szék és két Paraszt fal mellett valo Pad.

6-o. Vagon Rideg Sertés 1 nagyob és három Süldő.

Ugyan vagyon egy kotza az ereszbe.
Vagjon ugyan az házba két Szeker Láda, egy más haszontalan portékákkal és egy nagy Láda fejér neművel meg Rakva.

7-o. Egy Kamarába vagyon három vékony rend Szalona, egyéb hozzá való aprosággal és egy zsákba árpa sz Másba Ros, kétt veder, kétt Rosta, Szita kettő.

Az BARTOK János szék helyén Tanálatott

1-o. A Házban egy srofos Asztalosnak való pad, egy Ládás Pad.

Egy ágyfa régi, egy derekajj és egy vánkos benne, a falon vagyon két fogas melyeken tanálatnak 8 darab Korsok és egy régi Úveg Lámpás.

Egy Tál Tarto és egy Sotarto, vagyon rajta két fa Tányér, két Cserép Tányér, 4 régi Tálak.

A Kementze megett két hordotska etzettel.

Vagyon egy Fa Mosár Töreivel.

Egy kőtő Fejsze.

Egy Lántz, 49 szemből álló és egy Vono nagy Kőtél, egy Vizes Kártya és egy Kanna mellette.

Egy Lapito.

Egy pár viseltes Férfi Csizma.

Egy viseltes cselekedő Üst.

Egy vas Lapotzka.

Egy cserép Sir fogó.

Egy vas nyárs.

Egy vas áso fa nyéllal

Egy egyes szék.

Sűtő Tekenyő kettő.

Vagyon egy nagy Láda melyben Tanálatnak két Párna, fél viseltes Cserge, fejér nemű, Szekérre való kaptok, marhára való horog[?] Petsét alat.

2-o. A Csűrbe Tanálatik 8 kalongya Gabona, nagyob része buza, egy Fél vágás Szekér, hat tányér karika, három kerek szeggel, négy kaptokkal, három kerékkel, az ajja jó módjával meg vasazva, egy jó hordo és egy pástor lo [-], egy Járom.

Széna két Portzio Szekérre való.

3-o. A Kapu felől való házba Tanálatik egy kiss asztal, három légej, két vasas Tengely, egy Rosta, egy Úveg tarto forma és egy el töröt eke, egy egyéb fa nemű Portékák petsét alatt.

4-to. A Kamarába Tanálatnak egy két Szakaszu Szuszék félignél fellyeb Csős Török buzával, két hitván kerek vas karikákkal együt az egyik, a más anélkül, két vasas Lóts vas kerek szeggel, egy eke vasával együtt, egy Szánto Taliga jól meg vasaszva, egy váslott Kasza és egy aproság portékák.

5-o. Az hijuba Tanálatnak Csős török buza le-
verve lészen két véka belőlle, mint egy 4 ejtel fuszujka, egy ejtel borso, fentő ki faragva 32 darab, és más apro portékák petsét alat.

Vagyon egy Szalonna a M[é]l[tó]s[ágos] Biro Gondviselése alatt.

6-o. A Pintzében Tanálatik egy Kád Káposzta, egy hordotskába 10 ejtel mák.

Más. Az Asztalos Mesterséghez való eszközit egy Ládába Mlgs. TÖRÖK Kapitány Ur az Udvarba bé vitte, egy két ökörnek árát, 46 ft. kezére vette.

BARTOK Lázár Felkelhető

1-o. Két Láda, egyik kisebb, a más nagyob, a kisebbbe holmi vas Portékák, bé Téve az nagyobba holmi fejér nemű Lepedők és Ringy Rongy portékák, a kisebb Láda az nagyobba helyeztetet. Petsét alatt BARTOK János háza hogy őrizet alá tétetett.

Egy Asztal fiokjával és egy egyes szék, ezis az BARTOK János házánál Sequestrum alatt.

Mely Conscriptio hogy általam véghez vitetett a Tekintetes Király Biro Ur rendelésiből és a Szerént tanálatott a fenn irtaknak fel kelhető Jovai arról ezenel igaz hitem szerént bizonytságot teszek Fel Torján, Karácsony hava 22-dik Napján 1807.

FÜLÖP Sándor m[anu] pr[opria]

Irodalom

1. APOR Péter (1972): **Metamorphosis Transylvaniae azaz Erdélynek változása.** Magyar Helikon Könyvkiadó, Budapest.
2. BAUDRILLARD, Jean (1984): **A tárgyak rendszere.** Gondolat, Budapest.
3. BENCSIK János (1993): **Tokaj társadalma a tárgyak tükrében (1774-1849).** Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Sátoraljaújhely.
4. BENDA Gyula (1988): **A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összefrásaai I. Keszthely 1711-1820.** Néprajzi Múzeum, Budapest.
5. BENDA Gyula (1994): **A tárgyak termelése és fogyasztása a jobbágyfelszabadítást megelőző évszázadban.** *Néprajzi Értesítő*, LXXXVI. évf. 85-96.
6. EGYED Ákos (1981): **Falu, város, civilizáció.** Kriterion, Bukarest.
7. GRANASZTÓI Péter (1998): **Eltűnt mindennapok nyomában. Mezővárosi társadalom a tárgyak tükrében (Kiskunhalas 1760-1850).** *Tabula*, 1998/1. 25-59.
8. GÜNTNER Péter (2000): **A vagyon kutatásának nominális forrásai a századfordulón.** *Aetas*, 2000/1-2.
9. HERMÁNYI DIENES József (1960): **Nagyenyei Demokritus.** Magvető Könyvkiadó, Budapest.
10. HOFER Tamás (1983): **A tárgyak elméletéhez. Felszerelések és tárgye gyűjtések néprajzi elemzése.** *Népi Kultúra - Népi Társadalom*, XIII. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 39-64.

11. HOFER Tamás (1994): **A „fogyasztói magatartás” mint kutatási téma a néprajzban.** *Néprajzi Értesítő*, LXXVI. évf. 75-84.
12. KOCSIS Gyula (1988): **Hagyatéki leltárak Cegléd 1850–1900.** Kossuth Múzeum, Cegléd.
13. NAGY Elek (1865): **Életrajza...** In: DEMETER Lajos (2003): **„Csak pennám által kerestem keserves kenyeremet...” NAGY Elek (1799–1872), a számvevőtiszt és honvéd alezredes önéletrajza.** (In: *Határvidék 1762–1918/1 – Acta (Siculica)* 2003/2. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy.)
14. TAKÁCS Péter (2002): **Háromszék parasztvallomásai 1820-ból.** Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen.
15. *** (198??): **Magyar Néprajzi Lexikon.** 5. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest

Jegyzet

1. BENDA 1994. 85.
2. HOFER 1983. 41.
3. BENDA 1988.
4. KOCSIS 1988.
5. BENCsik 1993.
6. GÜNTNER 2000.
7. GRANASZTÓI 1998.
8. BAUDRILLARD 1987. 5.
9. A forrás pontos lelőhelye: Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár, F. 29. Kézírási iratok, 71-es fasc. VIII/7.
10. Az 1795–98 közötti Kézírási törvénykezési jegyzőkönyvek szerint ezidőben az alsó és felső járás pereseteit egyaránt Szentkatolnán tárgyalták.
11. EGYED Ákos adatai szerint 1750-ben 37, 1848-ban pedig 60 jobbágycsalád volt Feltorján. EGYED 1981, 114.
12. TAKÁCS 2002. 162.
13. Mivel e tanulmány szerzője háromszéki hozománylevelek kutatásával foglalkozik, e megállapítást néhány 1800 és 1848 között keletkezett hozománylevél alapján teszi.
14. HERMÁNYI 1960., 60.
15. APOR 1972. 56.
16. **Magyar Néprajzi Lexikon,** *tálasfogas* címszó.
17. TAKÁCS 2002. 144.
18. APOR 1972. 15.
19. **Magyar Néprajzi Lexikon,** *tálasfogas* címszó.
20. Saját gyűjtés, csikdánfalvi és karrefalvi adatok.
21. Ebben a periódusban már működött a zalánpataki, a bükszádi és a Zágony melletti üvegcsűr.
22. TAKÁCS 2002. 180.
23. NAGY Elek emlékeztet életrajzában az 1847-ben a székely katonaság rendezése körüli, közigazgatási bizottsági jegyzőkönyv adataira. NAGY Elek 1865. 81.

(A családnévek majuszkulás kiemelését, beleértve a forrásközlést, kötet szerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Inventarul unor locuințe de iobagi la începutul sec. al XIX-lea la Turia de Sus (Turia, j. Covasna)

(Rezumat)

Dinainte de sec. al XIX-lea în zona discutată s-au păstrat aproape exclusiv inventare de obiecte de folosință nobiliare. În cunoașterea mobilierului nu ne ajută decât unele inventare de conace, puține la număr. Cele trei inventare publicate acum din colecțiile Muzeului Național Secuiesc, predate în 1961 la Arhivele Naționale din Sf. Gheorghe, prezintă spre deosebire de acestea bunurile unor iobagi din Turia de Sus (în prezent parte a localității Turia, j. Covasna), în vederea unei execuții fiscale. Casele fiind proprietate a moșierului, se iau în considerare numai mobilierul, bunurile mobile. Ordinea descrierii acestora ne oferă indicii referitor la aranjarea acestora în spațiul de locuit și modul lor de folosire, iar conținutul concluzii referitor la componența familiei de iobagi din locuință și la starea economică și modul de trai al acesteia.

The Fitting out of Serf-homes in Feltorja at the Beginning of the 19th Century

(Abstract)

There remained object inventory only for the nobility in the discussed area until the end of the 19th century. In order to get more acquainted with the use of the fitting out we were helped by some detailed mansion inventory. However, the three registers published here inventories the property of serfs from Altortja (today it is part of Turia from Covasna county) and they belong to the State Archives of Sf. Gheorghe, previously belonging to the collection of the Székely National Museum. Since the houses were the landowner's property the inventories are restricted to set of furniture and movable property. We can conclude from the order of description to their spatial placing that is to their usage, as well as to families, to the way of life and financial situation of serf families.

Adalékok az árapataki varrottas történetéhez

Ajánlom LŐRINCZI Etelka nyugalmazott árapataki tanítónőnek

(Kivonat)

A 19. század utolsó, a 20. század első negyedében a háziipari mozgalom kiemelt helyzetbe juttatta az árapataki varrottast. A Magyar Kereskedelmi Múzeum POTSA József főispánhoz, a Székely Nemzeti Múzeum ekkori felügyelőbizottsági elnökéhez fordult, hogy tájékoztassa az 1894-es Karácsonyi bazár számára ajándéknak megfelelő háromszéki háziipari termékekről. POTSA közvetítésével BABARCZY Ferencné 13 árapataki varrottasból álló hálószobakészletet küld. A kézdivásárhelyi Erzsébet leány-árvaház és a sepsiszentgyörgyi női ipariskola ugyancsak küld saját készítményeket. A hálószoba-készlet ekkor a függönyök rövidsége miatt nem talált vevőre, később azonban BENCZÉDI István árapataki tanító gyűjti a helyi hímzsmintákat. A Székely Társaság 1906-ban felkéri, hogy a teljes mintakészletet gyűjtse össze, a kiadás céljára anyagi hozzájárulást ígérve. BENCZÉDI István lánya, Mária maga is foglalkozott hímzéssel, munkái szerepeltek az 1907-es Székely Kiállításon.

*

A kalotaszegi háziipart szervező házaspár, GYARMATHY Zsiga és HÓRY Etelka munkásságát a néprajztudomány feldolgozta, kellőképpen méltatta.¹ GYARMATHY Zsiga teremtette meg a kalotaszegi faragó háziipart, létrehozta a bánffyhungyadi gyermekjáték-készítő

tanműhelyt.² GYARMATHY Zsigáné HÓRY Etelka rendezte be az 1885-ös Országos Általános Kiállítás háziipar-csarnokának kalotaszegi szobáját, majd annak sikerét látva újratanította a hímzéstechnikákat, megszervezte a kézimunkák készítését és forgalmazását. A varrottasokról újságcikkeket írt, 1888-ban támogatásával indult el a *Kalotaszegi varrottas-album*. Népszerűsítő írásainak és szervező tevékenységének köszönhetően Magyarországon, Európában, sőt Amerikában is ismertté és kedvelté váltak a kalotaszegi varrottasok.³ A GYARMATHY házaspárnak köszönhetően a nők a hímzésből, a férfiak a faragásból jutottak keresethez. A háziipari mozgalom felfedezte más falvak jellegzetes varrottasait is: köztük az árapataki és a magyarói varrottast, ezek történetének feldolgozásával viszont adós a hazai néprajztudomány.⁴ Jelen tanulmány az árapataki varrottas történetéhez szolgál néhány adalékkal a Székely Nemzeti Múzeum és a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár dokumentumai alapján.⁵ A tanulmányban arra is magyarázatot keresünk, hogy miért nem vált olyan mértékben ismertté az árapataki varrottas, mint a kalotaszegi.

A hímzett vászon textilíákat jelentő varrottas kifejezést GYARMATHY Zsigáné és a háziipari mozgalmak népszerűsítették.⁶ Ennek jellegzetes táji típusait értelemszerűen a tájnévvel együtt alkotott szókapcsolat jelöli. A 19. század utolsó negyedében a *kalotaszegi varrottashoz* hasonlóan az *árapataki* és a *magyarói varrottas* is fogalomná vált.

Háromszék vármegye milleniumi emlékkönyvében NAGY Elek utolsóként említi a főleg Árapatakon készített székely és csángó varrottast. A kalotaszegi varrottashoz viszonyítva felveti a lehetőségét annak, hogy: „Ezen háziipar, ha az illető körök által fölkarolhatnák, éppen olyan elterjedésnek örvendhetne, mint a kalotaszegi varrottas, mert úgy szépség, mint ízlés tekintetében fölér azzal.”⁷

Budapesten a háziipari termékeket a Kereskedelmi Múzeumban, kiállításokon és vásárokon lehetett megvásárolni.⁸ A Székely Nemzeti Múzeum irattárának főispáni levelezéséből az 1895-ös iratsomó azt bizonyítja, hogy POTSA

* Acta (Siculica) 2006/3, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085

*Sf. Gheorghe, Al. Tineretului 13/31, RO-520064, demeter.eva@freemail.hu

József készségesen részt vállalt a háromszéki háziipari és ipariskolák termékeinek a népszerűsítésében azáltal, hogy megszervezte ezek eljuttatását a fővárosi „karácsonyi bazár” vásárral egybekötött kiállítására.

1894-ben a magyar Kereskedelmi Múzeum POTSA József főispánt kéri fel, hogy tájékoztassa a karácsonyi háziipari kiállítás és bazár számára a megyéből beszerezhető háziipari termékekről (1. melléklet). A vonatkozó iratanyag a Székely Nemzeti Múzeum irattárába kerül, POTSA feltehetőleg múzeumi vonzatú ügynek tekintette a felkérő okán. A főispánhoz intézett levélhez mellékeltek a Magyar Kereskedelmi Múzeum 1030/1894-es számon iktatott kézzel írott felhívását és ennek nyomtatott változatát a *Kereskedelmi Közlemények* 4. évfolyamából, az 1894/25-ös számból. (Ennek másodközlését, tekintettel arra, hogy a *Kereskedelmi Közleményekben* hozzáférhető, mellőzzük.) A felhívásban 3 kategóriát jelöltek meg: 1. ajándékozás céljára megfelelő házi és népipari termékek, 2. állami vagy államilag segélyezett ipari tanműhelyek – beleértve a női ipariskolákat is – készítményei, 3. kisipar által előállított népies ízlésű tárgyak. Az 1877-ben főispánná választott POTSA József a Háromszékmegeyi Székely Háziiparegyesület (1876) által lerakott alapokon új intézményeket hozott létre: az Első Székely Szövőgyárat és a női ipartanműhelyet Sepsiszentgyörgyön (1880). A felhívást ezeknek és a kézdívsárhelyi Erzsébet leányárvaháznak továbbítja (2. melléklet). A női ipariskola több kiállításon is részt vett, oklevelet kapott Székesfehérváron, Sepsiszentgyörgyön, az 1885-ös budapesti országos kiállításon, Temesváron. A női ipariskola tehát már bizonyított, joggal bízhatott POTSA abban, hogy sikeresen szerepel a Karácsonyi bazárban. Az Erzsébet leányárvaház Női ipar és gazdasszonyi szakosztályán a női kézimunka-oktatás során fehér és színes hímzést tanítottak, „tekintettel a vidéki szokásokra a mintáknál.”¹⁰ A női kézimunkák árából viszonylag nagy bevétel származott. Az intézet részt vett az 1881-es országos nőipari kiállításon, ahol ezüstéremmel, és a az 1885-ös budapesti országos kiállításon, ahol érdeméremmel tüntették ki kézimunkáit.¹¹

1894. december 12-én keltezett válaszelevélben POTSA-t arról értesítik, hogy a küldemények megérkeztek: a 13 darabból álló szobakészlet, az Erzsébet leányárvaházból 19 forint 81 krajcár értékű áru, a női ipariskolától 47 forint értékű áru (3. melléklet). Az említett szobakészlet származásáról, tulajdonosáról a levélre rótt jegyzet tájékoztat. A levél másolatát BABARCZY Ferencné úrasszonynak címezik, pár sor kíséretében.¹² Arra is rávilágít ez a pár sor, hogy nemcsak a falusi parasztházakat díszítette a helyi varrottas, hanem a polgári lakásokba is bekerült. Nem tudjuk viszont, hogy az egyes darabok milyen szerepet láttak el, a szoba milyen részére kerültek (asztalterítőt és ágyterítőt említenek még, lásd 6. melléklet). A BARTHA Vilma által összeállított tárgylistán, amely a női ipariskolának a karácsonyi Bazárra küldött tárgyait tartalmazza, ott található mind az árapataki, mind a kalotaszegi varrottas.¹³ Egy évtizeddel az 1885-ös kiállítás után, 1894-ben már Sepsiszentgyörgyön is ismerik és készítik a kalotaszegi hímzéseket, ezek nagyobb arányban szerepelnek a listán, mint a helyi, árapataki hímzés. Ez a tény egyfelől a kalotaszegi varrottas terjedését és GYARMATHY Zsigáné sikeres tevékenységét bizonyítja, másfelől viszont arra ad részben magyarázatot, hogy miért nem vált olyan mértékben ismertté az árapataki varrottas, mint a kalotaszegi: a háromszéki női ipariskola tulajdonképpen a helyi jellegzetességek *ellen* dolgozott (4. melléklet).

A következő levél arra enged következtetni, hogy az árapataki varrottas tetszett a látogatóknak, felvehette volna a versenyt a kalotaszegivel, de sajnos a méretek nem feleltek meg. A levél hátoldalán olvasható válaszban POTSA a függöny kitoldását javasolja, azzal indokolja a függönyök méretét, hogy a helyi szövőgyárból négy méternél hosszabb függönyöket sehova nem rendelnek (5. melléklet). Az előállítás költségei szempontjából előnyös, hogy Sepsiszentgyörgyön a szövőgyárból beszerezhető a hímzés alapanyaga, a vászon. A speciális igényeknek viszont nem tud megfelelni a sepsiszentgyörgyi ipar. Végül a Sepsiszentgyörgyről küldött cikkek közül a legnagyobb értékű (160 forint) hálószobakészlet összes darabját visszaküldik, hiszen az

egy-egy darabok eladását külön-külön nem engedélyezte a beküldő. Továbbra is számítanak a POTSA közvetítésére az állandósult bazár háromszéki termékekkel való ellátásában, amit POTSA vállal, függetlenül a hálószoba-garnitúra sikertelen árusítási kísérletétől.

Egy következő mozzanat: BENCZÉDI István tanító és családja Árapatakra kerülésüktől kezdve vállalták fel az árapataki hímzőskultúra ügyét. BENCZÉDI Istvánt 1899. január 1-jétől nevezik ki rendes tanítónak Árapatakra. Ebben az időben már CSORBA Samu brassói kereskedő rendelt a helyi asszonyoktól: abroszokat asztal- és terítőket, futókat, hálóingeket varrott, és sok varrottast felvásárolt.¹⁴ CSORBA 1890-től az első világháborúig dolgoztatott Árapatakon. BENCZÉDI István felesége az 1899/1900-as tanévben női kézimunka- és tanítást teljesített az állami elemi iskolánál, melyért a vallás- és közoktatásügyi miniszter 80 korona díjat utalt ki (7. melléklet). Feltehetően a helyi hímzőtechnika és minták tanítását a helyi asszonyok számára annak érdekében szervezték, hogy minél több asszonyt lehessen bevonnani a hímzésbe, és a rendelkezésükre elegendő legyen. Párhuzamosan két folyamat zajlott Árapatakon ebben az időszakban. A helyi értelmiségi család tudatos értékmentést és -őrzést végzett: BENCZÉDI István a minták összegyűjtésével, felesége a kézimunka- és tanítással, lányuk a hímzés megtanulásával és munkáinak kiállításokon való szerepeltetésével. Másfelől viszont a brassói kereskedő, kihasználva a hímzések iránti keresletet, felvásárolta a régi darabokat, és az asszonyoknak a hímzésben való jártasságát bérmunka végeztetésére aknázták ki. Az általa rendelt munkáknak a vásárlók ízléskultúrájának kellett megfelelniük: a szászoknak kék, fekete, a románoknak tarka színvilággal készültek a varrottások. CSORBA közvetítésével jelent meg a kalotaszegi áttöréses hímzés és a szállhúzás.¹⁵ Ezek szerencsére nem honosodtak meg a helyiek körében. A Székely Társaság tudomást szerzett arról, hogy BENCZÉDI István gyűjtötte a hímzsmintákat, ezért köszönőlevelet írt neki, és a kiadások megtérítését, valamint a sokszorosítást vállalva, a teljes mintakincs

begyűjtésére kéri fel (8. melléklet). A társaság egyik tagja, VÉGH Endre középiskolai tanár felajánlja, hogy közreműködik a gyűjtésben. A kalotaszegi varrottast másfél évtized alatt széles körben elterjedt. A Székely Társaság tagjai az árapataki hímzőskultúrát is széles körben ismertté és keresetté szeretnék tenni oly módon, hogy az ezzel foglalkozó árapataki asszonyok ebből jövedelemhez jussanak.

Az 1907-es sepsiszentgyörgyi Székely Kiállításon BENCZÉDI István tagja volt a bíráló bizottság néprajzi csoportjának.¹⁶ A kiállításon szerepelt REMÉNYIK Margit árapataki varrottásokból, szőttekből, népviseleti darabokból álló kiállítása. Ezek készítői között pedig ott találjuk BENCZÉDI Máriát.¹⁷

A hímzés az 1920-as évek végén újra feléledett. 1929-ben a Székely Nemzeti Múzeumban állították ki a sepsiszentgyörgyi Oltáregylet által gyűjtött kézimunkákat, ezek között az árapataki hímzéseket is.¹⁸ Ebben az időszakban (1931-től) kezdett foglalkozni CSULAK Magda is a hímzésekkel, aki szintén tanítónő volt Árapatakon. Gyűjtötte a mintákat, megszervezte a helyben készült kézimunkák terjesztését külföldön, újratanította az elfeledett *rudaskötést*. Ő maga is részt vett munkáival kiállításokon, 1958-ban Párizsban aranyéremmel tüntették ki egyik abroszát.¹⁹ Az árapataki hímzsminták megjelenésére sokáig kellett várni: 1972-ben jelent meg CSULAK Magda árapataki gyűjtése (*125 szállvarrott magyar hímzsminta – Árapatak*). A mintagyűjtemény ismertetőjében említi Árapatak két tanítóját, apát és lányát, BENCZÉDI Istvánt és BENCZÉDI Máriát. A kapcsolat folyamatos volt a hímzőskultúrát napjainkig életben tartó helyi tanítók között. Mária a CSULAK Magda adatközlője volt. CSULAK Magda pedig a szedettes szőttes készítését tanította meg LŐRINCZI Etelkának, aki varrottással is foglalkozik, napjainkban a legkiválóbb művelője ennek az ágának. Elemista korában tanulta meg a zsinórvarrást, már tanulóként elkezdte a minták gyűjtését, majd a minták szerkezetét megőrizve, önállóan tervezte meg a különböző textíliák kompozícióját. Az 1970-es évektől varrottásokból és szőttekből egyéni kiállításokkal szerepelt, a *Megyei Tükör-*

ben 1986–87-ben az árapataki mintákról egy sorozat cikke jelent meg. Az 1970-es évek második felében és a 80-as években több országos díjjal tüntették ki.²⁰

Következtetések

Az árapataki varrottas megőrzéséért mind POTSA József, mind az árapataki tanítók (BENCZÉDI István, Mária, CSULAK Magda, LŐRINCZI Etelka) munkája elérte célját: napjainkban is készítik a varrottast, ezek bekerültek múzeumi gyűjteményekbe, a mintakincs az 1972-es kötetben mindenki számára hozzáférhető, a falu legreprezentatívabb terét, a templomot helyi varrottas-textíliák díszítik. Nem volt viszont egy olyan szervezőegység, aki hosszú időn keresztül a varrottasnak olyan piacot biztosított volna, amely megteremti a lehetőségét a hímzésre való szakosodásnak. Hiányzott továbbá az árapataki varrottas népszerűsítése újságokban, hirdetésekben. Ezt a feladatot Kalotaszegen szintén GYARMATHY Zsigáné látta el. Mivel az értékesítést egy kereskedő vállalta, akinek nyilván nem a hímzőskultúra terjesztése és a falu gazdasági potenciáljának növelése volt az elsődleges szempontja, ez a folyamat nem egészítette ki a tanítók értékmentő tevékenységét. CSULAK Magda egyszemélyben szervezte a készítést és kivitelt külföldre, de nem volt olyan kiterjedt ez a tevékenység, mint Kalotaszegen. A brassói kereskedőtől a bér munkáért kapott juttatások az adott időszakban növelték a varrással foglalkozó asszonyok jövedelmét, de nem teremtettek olyan háziipart, amelyre napjainkban is vállalkozások épülhettek volna, mint Kalotaszegen. Ennek gazdasági szempontból negatív (a magyar lakosság számának csökkenése, a falu elcigányosodása), a népművészet szempontjából pozitív (nem silányodott el a hímzések minősége) következményei vannak. A Budapesttől való távolságot nem tartjuk nyomós oknak, hiszen a brassói, bucaresti piacra is lehetett volna alapozni, ahogy több székkelyföldi kisiparos értékesítette termékeit.²¹

Megjegyezni kívánjuk, hogy az árapataki varrottas története további kutatási lehetőségek kínálkoznak (a helyi és országos sajtó stb.).

Melléklet

1.

Sz. 1075/895

Méltóságos POTSA József főispán úrnak
Sepsiszentgyörgy

Hivatkozással az általunk rendezendő karácsonyi háziipari kiállítás és bazár mellékelt programjára, valamint az e tárgyban intézett körlevelünkre, van szerencsém méltóságod szíves közreműködését kikérni bizonyos vidékbeli háziiparcikkek gyűjtésére és beszerzésére. E cikkek volnának különösen árapataki varrottasok fejtővel és selyemmel, valamint a megyében még háziiparilag előállított egyéb ajándék- és vásárlásra alkalmas szőttesek, varrottasok.

Felkérem Méltóságodat, szíveskednék lehető legrövidebb idő alatt azon áruk iránt tájékoztatni, melyek – az esetleg megjelölendő közvetlen forrásból is – idejekorán beszerezhetők volnának.

Az előlegnyújtásra vonatkozólag a mellékelt körlevélben foglalt megjegyzést kiegészíthetem azzal, hogy az igazgatóság hajlandó a beküldendő mintákhoz képest esetleg készpénzmegrendeléseket is tenni.

Budapest, 1894. november hó 4-én

Tisztelettel

RÁCZ

2.

Sz. 1075/894.

Első székely szövőgyár

Női ipartanműhely

Helyt

Árvaház Kézdivásárhely

A magyar kereskedelmi múzeum dec. 2-ától kezdve karácsonyi háziipar-kiállítást és bazárt rendez. Felkért engem, hogy a vidékbeli háziiparcikkek, úgy mint árapataki varrottasok fejtővel és selyemmel és más háziiparilag előállított ajándék vásárlásra alkalmas szőttesek és varrottasokból lehető legrövidebb idő alatt mintákat küldjek be, és tájékoztassam azon áruk iránt, melyek idejekorán beszerezhetők volnának.

A beküldendő árukért az igazgatóság kész – ha azok a kívánalmaknak minden tekintetben megfelelnek – a számlaérték bizonyos hányadát előlegként kiutalványozni, sőt esetleg készpénzmegrendeléseket is tenni.

Mellékelem egyidejűleg a kiállításra vonatkozó körlevél egy példányát, és felkérem, hogy legfeljebb e hó 15-ig küldjön mintákat be a kiállításra szánt tárgyakból, megjelölve az árt, készletet, esetleg mily idő alatt, mennyit képes az illető ezekből előállítani.

Sepsiszentgyörgy, 1894. november 6.

3.
1237/894
Méltóságos POTSA József főispánnak
Sepsiszentgyörgy

[A levél hátoldalán:]
Nagyságos BABARCZY Ferencné úrasszony
Helyt
Másolatra

Van szerencsénk méltóságodat értesíteni, hogy a múlt hó 19-én 1130 sz. a. kelt becses átíratában jelzett 13 darabból álló szoba-készletet a kiállításban feltűnő helyre elhelyeztük, és nem mulasztunk el semmi alkalmat, hogy a látogatók figyelmét e szép tárgyakra különösen felhívjuk.

Midőn is ez alkalommal is köszönetet mondunk Méltóságodnak a háziipari bazár iránt tanúsított érdeklődéséért, egyúttal van szerencsénk megemlíteni, hogy a háromszéki „Erzsébet” árvaleány nevelőintézet 19 forint 81 krajcárnyi értékű árukat, a háromszék-megyei háziiparegyesület sepsiszentgyörgyi női ipariszokolája 47 forint értékű árukat a Bazár részére megküldött.

Budapest, 1894. december 12-én
Kiváló isztelellet
RÁCZ
igazgató

Hogy a kérésemre a karácsonyi Bazárnak átengedett 13 darab szabadíszítményül szolgáló árapataki varrottast rendelkezési helyére beszolgáltattam, arról ezen tanúsítványt másolatban van szerencsém megküldeni.

Fogadja Nagysád kiváló tiszteletem nyilvánítását

14/XII 894

4.
[számozatlan]

A háromszék-megyei háziiparegyesület sepsiszentgyörgyi női ipariszokolájának az 1894. évi Karácsonyi iparbazár (kiállítás) számára küldött munkák jegyzéke.

Sepsiszentgyörgy, 1894. november 22-én
BARTHA Vilma
ipartanítónő

Sor-szám	Darab-szám	A tárgyak nevei	Ár		Megjegyzés
			ft.	kr.	
1.	1	Szalonasztal-futó	10	–	Kalotaszegi varrottas
2.	1	Kisasztal-takaró	5	–	Kalotaszegi varrottas
3.	7	1 garnitúra kávé asztalteríték	13	–	Vászonhímzés
4.	1	Férfi mellén	5	–	
5.	1	Törülköző	2	50	
6.	1	Ingbetét	2	–	Árapataki varrottas
7.	1	Ingbetét	2	–	Árapataki varrottas
8.	1	Ingbetét, áttört hímzés	2	–	
9.	1	Tálcatakaró	2	–	Kalotaszegi varrottas
10.	1	Tálcatakaró	1	–	Kalotaszegi varrottas
11.	1	Tálcatakaró	1	–	Kalotaszegi varrottas
12.	1	Tálcatakaró	1	–	Kalotaszegi varrottas
		Összesen	46	50	

5.

Sz. 1252/894

Méltóságos POTSA József főispánnak
Sepsiszentgyörgy

Van szerencsénk méltóságodat értesíteni, hogy a karácsonyi háziipari bazárban elhelyezett hálósobakészlet a látogató közönség élénk érdeklődésével találkozik, és az már eddig is eladható lett volna, ha a függönyök méretei a fővárosi lakásviszonyokhoz megfelelőek lennének. A függönyök csak 3 m hosszúak, míg a magas fővárosi szobák ablakai legalábbis 4 m hosszú függönyöket igényelnek.

Kiváló tisztelettel

RÁCZ

igazgató

Budapest, 1894. december 16-án

[A túldalalon:]

A magyar Kereskedelmi Múzeum nagytekintetű igazgatóságának
Budapesten

Idei 118. számhoz e hó 16-ról kelt nagybecsű iratára azon megjegyzést teszem, hogy miután minden pár függönyhöz van felső dísz, és azt, hogy eredeti legyen, nem szabad összevonni, hanem simán hagyandó, egész a dísz aljáig a függöny kitoldható, és akkor, ha csak egész a földön nyúlóvá nem teszik fel, a budapesti házakba is alkalmazható, mert négy méternél hosszabb szőtt függönyöket az itteni szövőgyárból sehova nem rendelnek.

Fogadja tiszteletem nyilvánítását
20/XII

6.

Sz. 209/895

Méltóságos POTSA József
főispán úrnak

Amint múlt évi december hó 6-án már jelenteni szerencsénk volt, a múlt évi november hó 19-én 1130 sz. a. jegyzékbe vett árapataki varrottas hálósobakészlet elkelését a függönyszárnyak rövidege akadályozza, amennyiben az itteni lakásokban 4 m-nél rövidebb függönyök egyáltalában nem alkalmaztatnak. Mivel pedig a különben is három ablakra való készlet egyes darabjai (tehát ágy- és asztalterítők stb.) a múlt évi november hó 17-én 1091 sz. a. kelt értesítés szerint el nem árusíthatók, nehogy az áru továbbra is céltalanul raktáron heverjen, azt postán bérmentve Méltóságod címére visszaküldjük, és kérjük a 160 forint számlaértékkel Bazárunkat mentesíteni.

A most már állandósított háziipari Bazár berendezési munkálatainak befejeztével lesz szerencsénk Méltóságod szíves támogatását és közvetítését a háromszékmegyei népiipari termékek terjesztése érdekében továbbra is igénybe venni.

Kiváló tisztelettel

RÁCZ

Budapest, 1895. február 20.

[A hátdalalon:]

A Magyar Kereskedelmi Múzeum nagytekintetű igazgatóságának
Budapest

Hivatkozva idei február hó 20-ról 268. számú becses iratára, midőn üdvözlöm a Bazár állandósítását, teljes készséggel felajánlom a közreműködést a háziipar minden kívánt cikkének beszerzésére.

Megkülönböztetett tisztelettel

23/II

7.

Királyi Tanfelügyelőség

Sepsiszentgyörgy

2755/1900

Az állami elemi iskola Tekintetes Gondnokságának

Árapatak

Tudomás és megfelelő további eljárás végett értesítem a Tekintetes Gondnokságot hogy a vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úr Öngyméltósága folyó évi augusztus hó 21-én 41833. szám alatt kelt rendeletével az árapataki állami elemi iskolánál az 1899/900 tanévben teljesített női kézimunka tanításért nyolcvan (80) korona díjat engedélyezvén, utasította a sepsiszentgyörgyi adóhivatalt, hogy ezen összeget BENCZÉDI Istvánnak szabályszerűen bélyegek s általam láttamozott nyugtájára fizesse ki.

Sepsiszentgyörgy, 1900. szeptember hó 10-én
CSÁNKI

kir. tanfelügyelő

(Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. Fond. 170. Inv. nr. 6/2, 36. csomó, 32. lap.)

8.

Tekintetes

BENCZÉDI István állami igazgató-tanító úrnak
Árapatak

A nagy jövő előtt álló „árapataki varrottas” terjesztése, kultiválása s az ezzel foglalkozók jövedel-

mének emelése terén Tekintetes Igazgató Úr oly önzetlenül, oly szép eredménnyel munkált, hogy kedves kötelességet teljesítettünk, midőn társaságunknak január hó 28-án tartott gyűlése határozatából ezért hálás köszönetet nyilváníttunk.

Társaságunk mag van győződve arról, hogy az „árapataki varrottas” előtt nagy jövő áll. Erre munkálni kötelességünkben állónak tartjuk. De hogy ez irányban munkálhassunk, igen nagy szükség lenne a minták összegyűjtésére s annak sokszorosítására.

Tekintetes Igazgató Úr – tudomásunk szerint – több mintát gyűjtött össze. Kérjük azért, mint ezen háziiparnak legalaposabb ismerőjét, hogy lehetőleg az összes mintát szerezzze be.

Társaságunk az ügy iránti lelkesültségen kívül csak igen kevés anyagi eszközzel rendelkezik, de a minták összegyűjtésénél, összeállításánál felmerülő készletheadatok megérti, s gondunk lenne arra, hogy ha a minták összeállíthatnak, azok állami támogatással sokszorosíttassanak, s így módon lehetővé tétessék, hogy az ország bármely részéről a minták alapján a megrendelés eszközölhető legyen.

Társaságunk egyik tagja, VÉGH Endre középiskolai tanár szíves készséggel közremunkál a minták összegyűjtésében és elkészítésében.

Tisztelettel kérjük azért a Tekintetes Igazgató urat, hogy vele érintkezésbe lépve e fontos kérdést közsege anyagi érdekeinek előbbrevitele érdekében oldja meg, s ezzel a már szerzett érdemeit öregbítse.

A Székely Társaság nevében
Ifj. GÖDRI Ferenc elnök,
PAPP György titkár
Sepsiszentgyörgy, 1906. február 4-én

(Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. Fond. 170. Inv. nr. 6/2, 36. csomó, 33–34. lap.)

9.

Nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úr!

Alulírott Árapatak-hetetelepi állami tanítónő a legmélyebb alázattal esedezem, méltóztatassék engem az árapataki állami iskolához áthelyezni.

Kérésem támogatására legyen szabad felhonom, hogy én Árapatakon nevelkedvén, ott a nők által egy hímzés „árapataki varrottas” háziiparilag és megrendelésre készített női munkát tanulmányoztam, és annak fejlesztése, terjesztése és a nép megélhetésén fáradozva a nagyméltóságú kereskedelemügyi Miniszter úr államsegélyezésével és az „Országos Magyar Háziipari szövetség” közvetítésével csak úgy érhetek el teljes eredményt, ha oda helyeztetvén közvet-

len tudom ezen munkát felügyelni és vezetni. Kérésem megújítva maradok

Alázatos szolgálója
BENCZÉDI Mária
állami tanítónő
Árapatak, 1911. jún. 19-én

(Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. Fond. 170. Inv. nr. 6/2, 36. csomó, 41. lap)

Jegyzet

1. Itt csupán az 1997. december 11-én „Kalotaszeg – a népművészet fel-fedezése” című konferenciának a *Néprajzi Értesítőben* (LXXX. 1998) megjelent vonatkozó tanulmányaira hivatkozunk: HÁLA József: **GYARMATHY Zsigáné és Jegenyefürdő jelentősége a szerveződéő magyar néprajztudományban.** NÉ. 1998, 13–41; SEBESTYÉN Kálmán: **GYARMATHY Zsigáné HÓRY Etelka és munkássága.** NÉ. 1998, 43–52; SEBESTYÉN Kálmán: **GYARMATHY Zsigmond és a kalotaszegi fafaragó háziipar.** NÉ. 1998, 97–115.

2. SEBESTYÉN Kálmán: i. m. 98.

3. HÁLA József: i. m. 16–22.

4. Magyarón a papné, LÉNÁRT Józsefné volt a mozgalom szervezője. **Székelyföldi iparkiállítás Marosvásárhelyt.** In: *Székely Egyesületi Képes Naptár és Évkönyv* 1901. 126–127.

5. A Székely Nemzeti Múzeum irattárában a főispáni levelezés (POTSA József háromszékmezei főispán volt a múzeum felügyelőbizottsági elnöke) 1895-ös iratsomója, illetve a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. Fond. 170. Inv. nr. 6/2, 36. csomó.

6. **Magyar Néprajzi Lexikon** 5. kötet. 492. varrottas címszó.

7. Ifj. NAGY Elek: **A háziipar.** In: **Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása tünnepe.** Sepsiszentgyörgy 1899. 184.

8. Pl. erdélyi bazár, 1887; kisdendvelési kiállítás, 1889; karácsonyi bazár, 1894; millenniumi kiállítás, 1896. (HÁLA József: i. m. 22.)

9. MÁLIK József: **Közművelődés.** In: **Háromszék vármegye. Emlékkönyv...** 1898. 352–353.

10. **A Háromszékmezei Erzsébet árvaleány-nevelő intézet első évkönyve, 1872–1887.** Budapest, 63.

11. Uo. 35.

12. BABARCZY Ferenc 1896-tól a már államilag segélyezett női ipariskola pénzügyi tanácsosa. (MÁLIK József: i. m. 352.)

13. BARTHA Vilma tanítónő 1884. november 16. – 1895. szeptember 5. között volt a női ipariskola alkalmazottja. (MÁLIK József: i. m. 352.)

14. CSULAK Magda – GAZDÁné OLOSZ Ella: **125 magyar szálánvarrott hímzés minta** – Árapatak, Sepsiszentgyörgy, 1972. 5.

15. Uo.

16. **Felhívás és tájékoztató a Székely Kiállításra (1907. szept. 29. – okt. 2-ig).** Sepsiszentgyörgy, JÓKAI Nyomda, 1907. 23.

17. **Székely Kiállítás programja és katalógusa (1907. szept. 29–okt. 2-ig).** Sepsiszentgyörgy, JÓKAI Nyomda, 1907. 6.

18. SZŐCSné GAZDA Enikő: **A székelyföldi szítésmozgalom és a Székely Nemzeti Múzeum.** Acta (Sicilica) 2001/2 (Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára 2), Sepsiszentgyörgy, 2002. 205.

19. CSULAK Magda – GAZDÉné OLOSZ Ella: i. m. 1972. 6. 8.

20. „Nevem: LŐRINCZI Etelka, nyugalmazott tanítónő vagyok” In: LŐRINCZI Etelka: **Fejezetek Árapatak népi életéből.** Kolozsvár 1972. 159–161.

21. Lásd A Marosvásárhelyi Kereskedelmi- és Iparkamara évkönyveit.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a forrásközlést, kötetyszerkesztési szempontok indokolták. Szerk. megj.)

Contribuții la istoria broderiei de Araci

(Abstract)

În 1894 Muzeul Comerțului din Ungaria a organizat o expoziție de crăciun. Doamna BABARCZY a participat cu un set de dormitor: 13 piese de broderie de la Araci. Aceste produse de industrie casnică au fost trimise prin intermediul comitelui de Treiscaune, președinte al comisiei de supraveghere a Muzeului Național Secuiesc, József POTSA. Orfelinatul de fete de la Tg. Secuiesc și școala industrială de fete din Sf. Gheorghe și-au trimis produsele de asemenea. Mai târziu, broderiile de Araci au fost colectate de învățătorul István BENCZÉDI. În 1906 Societatea Secuiască i-a promis ajutor financiar cu condiția să colecteze toate tipurile de broderie. Fata învățătorului a brodat ea însăși, produsele sale fiind prezente la Expoziția Secuiască din 1907 de la Sf. Gheorghe.

Contribution to History of Spread of *Embroidery* from *Árapatak*

(Abstract)

In 1894 the Museum of Trade from Hungary organized Christmas-exhibition and -sale. Mrs BABARCZY sent for this exhibition, through the medium of the Lord-Lieutenant of Háromszék county and president of the superintendental committee of the Székely National Museum, József POTSA, a bedroom-set: 13 embroidery from Árapatak. Girl-orphanage from Kézdivásárhely and the Industrial School from Sepsiszentgyörgy sent their craft-products. Later the schoolmaster István BENCZÉDI collected the designs of embroidery from Árapatak. In 1906 the Székely Society promised financial aid for collected edition if he collects all the designs. The schoolmaster's girl embroidered too, her handworks were sent to the Székely Exhibition in 1907 (in Sepsiszentgyörgy).

BOÉR Imre

Magyarhermány és a Székely Nemzeti Múzeum

(Kivonat)

A Dél-Hargita alján meghúzódó, viszonylag eldugott település háromnegyed évszázada került a tudományos kutatás előterébe. Elsősorban a térség reprezentatív tudományos intézménye, a Székely Nemzeti Múzeum végzett itt, mindenekelőtt néprajzi gyűjtést-kutatást, főleg 1942–43-ban és az 1970-es években, a helyi közösség példaértékű hozzáállásával. A gyűjtött anyag mennyisége és összetettsége is kiemelkedő. Innen származik pl. a múzeumban kiállított fazakasműhely.

*

A Székely Nemzeti Múzeum néprajzi kiállításának ismerős része a magyarhermányi id. CSOG Ferenc fazakasműhelye. Sok más kiállított vagy raktárban őrzött tárgy is a községből került be a gyűjteménybe. Egyebek mellett a múzeum legrégebbi, az 1800-as évekből való székely viselete, AKÁCSOS Juliánától.¹

A Székely Nemzeti Múzeum első alkalommal 1931-ben küld, éspedig néprajzos munkatársat Magyarhermányba. LÜKŐ Gábor, a későbbi tudós muzeológus 1932–33-ban a moldvai magyarokat kutatja. Erre készülve érkezik Romániába 1931 nyarán. GYÖRFFY István budapesti egyetemi tanár Bécsből írt ajánlólevele jelzi érkezését. A neves néprajztudós arra kéri CSUTAK Vilmost, a múzeum igazgatóját, hogy a gyűjteményeiknek különösen a pásztoréleti, halászlati és mezőgazdasági anyagát tanulmányoztassa vele, majd valamelyik szomszéd faluba is küldje ki esetleg, hogy néhány székely házat lásson. LÜKŐ így jut el Magyarhermányba is. A múzeumban öt fényképfelvétel tanúsította a ki-

szállást: a Kakukk-hegy tövében BOKOR bá kekre fonott kúpos szalmatejű esztenáját fényképezte-rajzolta (3 db.), illetve egy elhagyott kunyhót Magyarhermány határában (2 db.).² LÜKŐ kiszállásával a Székely Nemzeti Múzeum fél évszázadon át tartó magyarhermányi kutatásai-gyűjtései veszik kezdetüket.

Előbb a természettudósok vannak soron. A múzeum szervezésében és számára éveken át gyűjtő jeles erdélyi tudósok már az 1934. júliusi hargitai kutatóúton eldöntötték, hogy 1935-ben a Dél-Hargitába lesz a következő tanulmányút, és hogy ezt Magyarhermányból lehet megszervezni.³ Valóban igénybe vették 1935-ben a magyarhermányiak vendégszeretétét. A tervnek megfelelően, július 10. estére érkeztek meg, Bodvaj felől. Ott a geológusok (BÁNYAI János, dr. BALOGH ERNŐ, dr. SZÁDECZKY Gyula, TÖRÖK Zoltán Bodvaj-bánya vasérctelepeit, dobostortaopál képződményeit vizsgálták át. Magyarhermányban a helybeli érdekes földtani alakulatok vizsgálatára került sor. Az éjszakát ROZSONDAY Ádám lelkesznel, TORÓ József tanítónál és KOMPORÁLY Józsefnél töltötték. Júl. 11-én indultak tovább a Füle határában levő Kuvaszó-patakhoz. A szűkszávú jelentésből valószínűsíthető, hogy velük volt a magyar néprajzkutatás két fiatal ígérete, az 1944-ben a háború áldozatává lett HAÁZ Ferenc és a későbbi székelykeresztúri múzeumalapító MOLNÁR István is, ekkor tanárjelöltek.

A geológiai gyűjtés eredményét a múzeum igazgatójának, CSUTAK Vilmosnak adták át. Nem egyértelmű, hogy velük tartott-e még útjuknak ezen a szakaszán LÁSZLÓ Kálmán és a botanikus munkatársak. A tanulmányút során 97 darabos növénygyűjteményt állítottak össze, de ez később elpusztult, ezért nem állapítható meg, hogy Magyarhermány határában is gyűjtöttek-e növényeket.

A 2. bécsi döntés után (1940. augusztus 30.) a néprajzi kutatás kezdődik újra Erdővidéken. Ennek a tevékenységnek a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója, HERPEI János volt a szervezője és szellemi irányítója. A néprajzi kutatás és gyűjtés egyik megcélzott települése ekkor is Erdővidék egyik legeldugottabb községe, Magyarhermány volt. Ez a félreeső, elszigetelt

* Acta (Siculica) 2006/3, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085

** Baraolt, Trandafirilor 23, Bl. 5A, ap. 19, RO-525100

helység igen értékes és gazdag anyagot kínált a néprajzosok számára, főként a fazakasság, kőfaragás, kádározás, szövés-fonás, pásztorkodás terén, de más területeken is. A Székely Nemzeti Múzeum élt is ezzel a lehetőséggel. Fiatal néprajzkutatókat küldött Magyarhermányba, akik fiatalos lendülettel és energiával láttak munkához.

Szükséges kihangsúlyozni, hogy e tudományos-hazafias tevékenység ROZSONDAY Ádám református lelkész részéről is támogatásra talált. Ő volt az, aki a falu népével megértette, hogy miért kell a népi élet emlékeit múzeumunknak ajándékozniuk. Az ő segítségével lényegesen megkönnyebbült a gyűjtés. Sajnos, az 1942–43-as néprajzi kutatásokat a háborús évek megnehezítették. HERPEI néprajzos munkatársát, dr. BALASSA Ivánt (később múzeumok alapítója, több tudományos akadémia tagja) több ízben behívták katonának, ezzel félbeszakítva tevékenységét. BALASSÁt kimenteni is a magyarhermányi MOLNÁR Sándor százados segítségével próbálják 1942 szeptemberében, az erdélyi hadtestparancsnokságnál.

1942-ben két gyűjtő-kutató útjukon jutnak el Magyarhermányba. Tavasszal BALASSA Ivánt dr. KOVÁCS László kolozsvári egyetemi tanár kíséri el. Ősz elején ugyancsak BALASSA száll ki, ezúttal HERPEI Jánossal és a múzeum altisztjével. Mindkét alkalommal kutatják és fényképezik a gombfákat (kopjafák) és kiskapukat, valamint néprajzi tárgyakat gyűjtenek. HERPEI az egyházi épületeket, levéltárakat, könyvtárakat és templomi készleteket vizsgálja. A temetőkutatás eredményét BALASSA Iván 1992-ben tudja közzétenni.⁴ BALOGH Zoltán későbbi orvos, ekkor a múzeumnak bedolgozó középiskolás diák tisztázta le neki a rajzokat és fényképeket.⁵ BALASSA 26 gombfát örökített meg és írt le innen, 1900–1910 körül faragottakat. A múzeum évi jelentése szerint a gyűjtés eredményeként 97 tárggyal gazdagodott a múzeum gyűjteménye. ROZSONDAY Ádám református lelkésznek és a magyarhermányi leventéknek 56 db., öreg CSOG Ferencnek 24 db., CSOG Ferencnek (Jankó) 7 db., CSOG Imrének 7 db., id. PETŐ Lőrincnek, TÓKOS Andrásnak, TÓKOS Imrének 1-1 tárgyat köszönnek év végén.⁶

Az 1942. május 24–26-i útról KOVÁCS László a kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézetnek adott jelentésében számol be röviden,⁷ de nem részletezi. BALASSA a múzeumnak tesz jelentést, célja a magyarhermányi fazakasság megismerése. Gyalog jött át Nagybaconból, rögtön CSOG Gergely már nem dolgozó fazakast kereste fel. Lefényképezte a szerszámait, és adományként több tárgyat kapott tőle. Kiment a temetőbe, több fényképet készített a nagyobb részt régi gombfákról (készítésüket már nemigen tudták a faluban). Érkezéséről tudomást szerezve, többen adománytárgyakkal keresték fel, a múzeum számára. Este ROZSONDAYhoz ment, megkérte, hívja fel a hívek figyelmét a régi néprajzi tárgyak megőrzésére, hogy azt a múzeumban helyezhessék el. (Megszállni viszont nem valószínű, hogy nála szállt meg, HERPEI kifejezetten meghagyta munkatársainak, hogy a falvakon ne a lelkésznél keressenek szállást, hanem helybeli gazdáknál, mert ezzel is közelebb kerülhetnek az emberekhez.) Reggel felkereste CSOG Ferenc (Jankó) fazakasmestert, több tárgyat kapott tőle, és vásárolt is egy 1848-ban készült faragott szuszéket. Majd a másik temetőbe ment ki, melyet az elsőtől csak egy vízmosás választott el, fényképezett, a sugárdíszítéses temetőkaput is. Végül id. CSOG Ferencet, a falu legidősebb, már nem dolgozó fazakását kereste fel, ő odaígérte a múzeumnak a korongot, a mázórlőt és több apró, fazakassághoz való tárgyat. BALASSA délután ment tovább, a Galamboson gyalogolt át Fülebe. Tíz nappal később, 1942. június 2-án PETŐ István nevére írt, hogy a tárgyak még nem érkeztek meg, pedig el kellene velük számolnia. A nevet eltéveszthette, mert 11-én megismételte kérését, egy fényképet mellékelve, a temetőről. Ezúttal PETŐ Sándor (Árva) címére ment a levél (de mind a kétszer ÁRVA PETŐ Józsefről volt szó), vele beszélhette meg a tárgyak bejuttatását Sepsiszentgyörgyre. Tegye hozzá, ha még előkerült valami a házak körül, kéri. Erre végül csak év végén kerül sor.

Az 1942. őszi kiszállásról nem maradt fenn részletes beszámoló, de a ROZSONDAY Ádámmal való levelezésből sok minden tisztázható. Szeptember elején jártak Magyarhermány-

ban, mert HERPEI már 1942. szeptember 13-án levélben köszöni meg a lelkésznek a szállást. November 17-én ír újra neki, mivel nála helyezték el a gyűjtött anyagot. Leltárba kell venniük a gyűjtést, ezért arra kéri, hogy fogadjon fuvarost, küldje be vele. Az istálló-fészter ügye felől érdeklődik, nem engedne-e már az árból a tulajdonos. (Egy gabonás-fészter, egy istállót, sőt egy lakóházat is Magyarhermányból szeretnének megvásárolni, derül ki a későbbi levelekből, hogy a múzeum telkén, az 1934-ben felállított ún. Csíki ház mögé kerüljenek).

Időközben id. CSOG Ferenc elhalálozik, de végrendeletileg a múzeumra hagyja fazakasműhelyének berendezését, ahogy azt BALASSÁ-nak megígérte. Végakarátát örököse, BALÓ Juliánna hajtja végre, BALÓ Dénes készíti el a leltárat a tárgyról. ROZSONDAY ellenjegyzí 1942. december 3-án, és 5-én beküldi a többi gyűjtött anyaggal együtt, gondosan csomagolva. A fuvaros NÉMET Lajos (HOSSZÚ), akit nagyobbik fia, Géza kísér. HERPEI még aznap nyugtázza: ez a leggazdagabb gyűjtés volt az 1942. évek közül, szeretne egy kis hermányi szobát beállítani az anyagból. December 30-án megköszönik egyenként is mindenkinek az adományokat, a segítséget (addig a közben bevonult BALASSÁ-nál volt a névsor).

ROZSONDAY-nak a kétszeri fogadást köszöni HERPEI, a támogatást, és azt, hogy a levették gyűjtötte vasanyagból kiválogathatták a múzeumi értékűeket, valamint hogy maga is adott vas- és fatárgyakat. Id. CSOG Ferenc példamutató hagyatékából a múzeumban fazakasműhelyt rendeznek be, ígéri a múzeumigazgató, és fölírják nagybetűvel, hogy magyarhermányi öreg CSOG Ferenc fazakasmester hagyatéka. Kéri a lelkészt a nagy köszönőlevél nyilvános felolvasására is.

Még az érdekelné, hogy a néhai fazakasmester házában nem maradtak-e meg a BALASSA által tavasszal ott látott, fából való kerek üvegtörő mozsár, mázkeverő fatál, agyagverő kalapács, mert szeretnék úgy teljessé tenni a begyűjtött műhelyt, hogy ne idegen eszközökkel egészítsék ki

Id. (tkp. ifj.) PETŐ Józsefnek (Árva) köszöni meg a segítségét, és a fuvarosoknak. Na-

gyon szeretnék, írja HERPEI, ha majd a kinézett gabonás fészter is bekerülhetne, idővel régi hermányi faházat is szeretnének mellé, teljesen hermányi bútorokkal és eszközökkel berendezve. (A fészter ügyét tehát vele beszélték meg.)

A Sepsiszentgyörgyre tartó szekéren a következő anyag volt található: id. CSOG Ferenc hagyatékából fazakaskorong asztallal, mázórló (alsó és felső kő, állvánnyal) hajtórúddal, 3 mázóntó kanál, mázatlan mázkeverő tál, máztörő vasrúd, 6 fakés, tányérszél-mintázó 1879-ből, állatszaru az edények megírásához (szaruzó vagy írőcsont), 3 ecset edények festéséhez (mintázásához), sötétzöld cserépfedő 1920-ból, 15 literes cserépfazék (sötétzöld alapon világoszöld virágdísszel 1901-ből), barna puliszkafozó cserépfazék 1920-ból, szék, zöldesbarna cseréppöntöző 1926-ból, 2 régi tüzelő (mázás zöld csempe hosszanti hornyolással, egyiken a bemélyedésen az indán szív- és virágdíszítéssel; fa mintával, 19. századiak), 2 földszelő (agyagszelő) görbe kés (kaszából, két fogóval), máztörő vagy keverő fakupa, kézi lámpás (fából az oldala, üveggel) (29 db.).

CSOG Ferenc-től (Jankó) zöldesbarna cserépfalaskaszűrő, kis mázas csupor (zöldesbarna mázú bögre 1942-ből), 3 (repedt) zsengélt fazék (nyakán és fülén fehér díszítés; 1942-ből), zsengélt korsó, kürtőskalácsütő (sötétzöld mázas cserép 1940-ből), szuszék (vésett tulipános díszítéssel elől az oldalán, felirata: BOCSKOR András 1848) (8 db.).

CSOG Imre postaügynök-től méhkas, tész-tavakaró, szalu (kerékfal-takarító – a leltárkönyvben kb. ez szerepel mint teknővájó, nyéllel), üsttartó kampó négy foggal és egy akasztóval (üstkanakó), magyarótörő, tűzpiszkáló kankó (6 db.). CSOG Imre a padlásán található minden régi szerzőszámát ajánlotta fel, és a postaügynök lakása nem volt más, mint HERMÁNYI DIENES Péter esperesnek, HERMÁNYI DIENES József apjának a kúriaszerű lakása.

Id. PETŐ Lőrinc-től kötőrép kalapács került be (állítólag GÁBOR Áron-féle gyártmány, mely Bodvajban készült), ZSIGMOND Emánuelné BODA Rózától kompona, sajtmérő. TÓKOS András-tól egy kőbalta, amelyet a Vészben, erdei kaszában találtak, és TÓKOS Imrétől egy váltóke vasa.

Ezenkívül a szállítmányban ott volt egy nyeles keverőlapát, 2 harangütő vasból, kaszaverő kalapács (egyik vége hegyes), még 4 kalapács nyél nélkül, 6 fogazott élű és 1 sima élű sarló, réz kolomp, orotókapa, egyhegyű és kéthegyű csákány (nyeletlenek), 2 birkanyíró olló, háromágú vasvilla, levélkapa (nyél nélkül), 2 töredezett élű fejsze (nyél nélkül), balta (verő, mindkét vége tompa), összehajlő öt ágú szigony, négysugarú szigony, 4 fejsze (ács-, faragó-), fogazott kasza, zár hüvellyel és kilinccsel, mécses (bádogból, alul a tartó az égővel, kampóval), agyagszelő kés (a végén görbítve, két fogóval, kaszából készült), 2 kézvonó (egyiknek egyik nyele hiányzott), vas-kampó (egyik ága behajlő, a másik hegyes), morszár vasból, balta (nyél nélkül, fokán-lapján díszítéssel), béklyó (lovak számára, egyik vége kulcsos), simító (pucoló, egyik nyele hiányzik), 3 kaszaverő üllő (széles kerek fejjel vagy ék alakú fejjel), sárkaparó (kaparól), nyél nélküli rovátkolt vashorog, zabla (nyeltes, két részből), kengyel (vas, kéttalpú), nyolcfogú vasgereblye, gombfa (négyzetes alapú, 180 cm, a felírás felett nyak, gömb és csillag, közepén vastagodó henger, majd hosszúkás négyszirmú tulipán; felirata: *DEME-TER Andrásnő HEGEDŰS Júlia, 1893* – talán a 6. számú magyarhermányi kopjafa BALASSA könyvében). A leltárkönyvben az adományozót fel nem tüntető tételek nagyobb részét a leventék hazafias (háborús) vasgyűjtéséből válogathatták, illetve ROZSONDAYéktól kaphatták.

1943-ban a magyarhermányi BARABÁS család leszármazottja, a jeles történész papolci BARABÁS Samu hagyatékát leltározzák. Itt is megjelenik a nemrég elhunyt tudós erdőfülei gyűjtéséből egy Magyarhermányban készült fazék (fehér aljú, fekete körvonalakkal).

De 1943-ban elsősorban VAJDA László harmadéves bölcsészkar hallgató kutat, gyűjt Magyarhermányban.⁸ Őt tanára, VISKI Károly küldi HERPEI segítségére, szakmai gyakorlatra. HERPEI János irányításával, a Székely Nemzeti Múzeum megbízásából és költségén dolgozik. (VISKI Károly, a valamikori székelyudvarhelyi tanár ekkor a budapesti tudományegyetem néprajzprofesszora és a közgyűjtemények országos felügyelője. 1945-ben hal meg. A

veszprémi születésű VAJDA László 1956-ban emigrál, müncheni egyetemi tanár lesz, Afrika-kutató etnológus.)

VAJDA László július 15-én a Kászonoknak indult, de ott a katonaság nem engedte dokumentációt készíteni, ezért HERPEI átirányította a Dél-Hargitába (Piliske, Kakukk-hegy). Előbb a havason, az esztenákon kutatott néprajzi anyag után, és csak azután tért be a falvakba, hogy a juhászattal kapcsolatos foglalkozásokat ott is tanulmányozza. Más múzeumba kívánckozó tárgyak feltérképezése se kerülte el a figyelmét: fazakasság, fafaragás, földművelés, házi munkák stb. köréből. Gyűjtőútja több-kevesebb megszakítással egészen október 1-jéig tartott. Eredményként számos, nem pásztorkodással kapcsolatos tárgyval is gazdagodott a Székely Nemzeti Múzeum. Ezekből legértékesebbeknek a hermányi fazakasok készítményeit tartotta, de szép számmal volt köztük faragott szuszék, festett bútor, falitéka, szék, kanáltartó stb. is. Gombfát főleg Nagybaconból (14 db.) és Kisbaconból (7 db.) szállított a múzeumba, de legalább egyet Magyarhermányból is.

1943. szeptember 14-én küld a múzeum hosszabb köszönőlevelet GODRA Sándornak, amiért kölcsönadott egy régi pásztorcsuklyát (esőben használt pakulárcsuklya, mellén szalag fogja össze) és egy haskötőt (pakulárok hordják, báránybőr béléssel), Sepsiszentgyörgyön lefényképezni. Olyan nagy ritkaság, kérnék, hogy (tekintettel a múzeum nehéz anyagi helyzetére) nem adományozná-e ezt is nekik? Utóirat a levélhez: felmutatva azt, GODRA Sándor és családja a múzeum gyűjteményeit bármikor díjtalanul megtekintheti. (GODRA Sándor valóban a múzeumnak adományozta ezt követően a kért darabokat.)

Ugyancsak szeptember 14-én köszönnek meg hosszabban PETŐ Mózes gazdaköri elnöknek 2 kályhacsempét, enyvezőprést (szorítóprést faragáshoz), dohányvágót, 2 egyszínű fekete bokályt és a lemásolni kölcsönzött fényképet. A levél felmutatásával ő és családja is ingyen megtekintheti bármikor a múzeum gyűjteményeit. PETŐ Mózes tárgyalt nevükben egy régi, kieresztett homlokzatú istállóért is. Ez sajnos tárgytalanná vált, írja HERPEI, mert a múzeum anyagi helyzete nem teszi lehetővé jelenleg a vásárt.

Szeptember 24-én és 29–30-án összesen tizenhárom köszönőlevelet címeznek Hermányba. ROZSONDAYt kéri meg az eljuttatásukra.

Amit 24-én köszönnek meg: BOÉR Zsigmondtól 2 csupor (téglaszínű mázas, illetve egy hasas?), zöld mázas borsötörő tál, vágógereblye (csépléskor polyvahúzásra), citera (húrozott), vasfogú gereblye, cigány fejsze. BOGDÁN Istvántól favéka (egy darab fából, a bronz nélkül), szuszék (díszített, 1856-ból), fokos (vége le- és előrehajló, gombos), kályhacsempe. Továbbá mindkettőjüktől egy-egy korsó (az egyik az vizeskorsó agyagból, a másik magas, karsú borvizeskorsó szűk nyakkal). DIMÉNY András-tól keli (a pakulárok fővő ordát kevernek vele), pálinkáshordó (kicsi, felső részén kis csutorával), 2 kályhacsempe. PETŐ András-tól (Andrásé) 2 őskori kőbalta. SZABÓ Sándortól írott guzsaly (8 lapos).

Szeptember 29-én apámnak, BOÉR Zsigmondnak hosszabb köszönőlevelet is küldenek, és kéri, ha tidó sótartót és kéregedényt (kászu, doboz, tál) látna, és meg tudná szerezni, küldje is be (az ajándékozóknak hivatalos köszönőlevelet küldenek majd). Hasonló tartalmú levelet egy-egy bibarcfalvi-kisbacaoni-nagybacaoni segítőjük is kap, utóbbi az ottani segédlelkész, a kisbacaoni segítséget pedig újságban is megköszönték.

Szeptember 30-án a következőket nyugtázzák: ÁFRA Jánostól 4 harang, tidó sótartó, fakupa (pakulárok mérőegysége) érkezett. Id. BALÓ G. Jánostól kerenta (amibe a sajtruhát terítik, mikor a zsendicét kinyomják). BALÓ Istvántól (Mátyásé) üstperec (üsthorog – kankója természetes görbülő fából). BOCSKOR András-tól sajtnyomtató, ordaszedő kalán. GODRA Sándortól pakulárpálca (kankós, ritka forma), ordászsák-csíptető. Özv. PETŐ Rudolfnétől ordászsák-csíptető, falra szegezhető kalántartó. SZAKÁCS Pétertől pakulárpálca (matyukás, 1940-ből). TANKÓ Domokostól ordaszedő kalán.

A többi, 1943-ban beletározott magyarhermányi anyagról nem maradtak fenn köszönőlevelek. Ezek a tárgyak: pálinkás mézelő (három rövid lábbal), hammazó kalamáris (porzótartó) 1833-ból, tapsiás (kalácsütő), 4 festett cseréptő-

redék az egyik CSOG fazakastól, csipor, csésze (fehér alapú, zöld foltokkal, felírással: *KOLUMBÁN Borbára, Április 23-án 1901dikén*, ettől balra sötétbarna virágok), tőrőborító fából esztergálva, kicsi tőrődézsza (esztenán használt), pecsenyesütő kétágú vasvilla, tejesfazék (egy kupás, egyfülű, fehér-kék színezéssel), bokálynak nevezett hasas korsó, kantáros fazék ételhordásra 1910-ből, mosdótál (agyagból, a városi lavórt utánozza, 1927-ből), ekevas (faekére ekepapucs), 2 mázas és mázatlan, téglalap alakú kályhacsempe, 2 mázas fedőcserép, 2 ordáskalán, tidó sótartó, kalántartó, fonott nyelű fakalán, csipkés szélű húsvágó teknő, villaág-hajlító, gombfa (hatszögű, olvashatatlan feliratú, 140 cm), téka (háromszögletű saroktéka 1867-ből), tulipános szék (1839-ből, menyasszonyi holmival került Hermányba, Homoródkarácsonyfalváról), tidó sótartó (fali, 1939-ből – emlékül csinálta BLÁGA Imre), nyárs (pengéje lapos, tövén kiszélesedik), küllü (marhára való nagy harang), szilvaíz-kevergető falapát, húsvágó bárd, 5 matyukás pakulárpálca (8-9-10 laposak), vasmacska (tűzikutya, háromlábú, a felálló rész függőleges, a tetején egy, az oldalán két horoggal), 2 csésze a tojás, illetve liszt tartására.

VAJDA László erdővidéki juhászatról szóló munkáját ki is szerették volna adni. 1944. június 5-én ír neki erről HERPEI Budapestre. A háború azonban nem tette lehetővé a megírását. VAJDA 1944. június 23-án járt utoljára személyesen a Székely Nemzeti Múzeumban (a szalárdtelepi erődtésnél volt munkaszolgálatos, a főiskolásokkal). Ekkor meghagyja, hogy a végrendeletileg is a múzeumra hagyott kéziratait, egyéb anyag, közte az erdővidéki gyűjtésé is, anyjánál, MOLNÁR Katánál vannak Budapesten, a Múzeum körút 21. alatt. Sorsukról talán még mindig lehetne tájékozódni.

A második világháború után már több okból is alábbhagyott a kutatási és gyűjtési kedv. Magyarhermányból hosszú ideig csak 1948-ban, dr. SZÉKELY Zoltán gyűjtéseként jelenik meg a leltárkönyvben egyetlen nyírfakéreg sótartó. Sőt, 1954-ben több tárgyat kölcsön kell adniuk más múzeumoknak, így a dévainak. 1970–76 között kerül be újra Hermányból nagyobb számú tárgy

(nyírfakéreg sórtartó, agyagtányér és -tál, szőttes, festett láda, szuszék, orsó, guzsaly stb.) a múzeumba. Ekkor, a hetvenes években már GAZDA Klára kutat a múzeum néprajzosaként Erdővidéken. 1974 előtt gyűjt Magyarhermányban SERES András is, akinek ugyancsak jelentek meg kutatási eredményei a múzeum évkönyvében.

A hetvenes évekbeli magyarhermányi gyarapodás a következő:

1970-ben GÁBOR Rezső bükszádi tanulótlól került be 1920 körüli hermányi cseréptányér (mázás, virágdíszítéssel, BALÓ Anna családja készítette).

1971-ben GERGELY Idától (ILYÉS PETŐ Ida) lepedő (szőttes, négynyüstös, fehér színes sávokkal, háromrészes), székely szoknya, női ing (vásárolt anyagból); AKÁCSOS Juliánától 2 csipkével és gyöngyökkel díszített fekete csepesz, surc (kötény, gyapotszálból szőtt háziszőttes), „blúz” (fekete szőttes gyapotból, fehér vonalakkal), fehér szőttes alsórokolya (kétnyüstös, két részből, másfélszál-széles), kendervászon férfi „csepűing”, kendervászon férfi gatyá, mázas zöldesbarna kancsó, rokolya (kék alapon „bagolyfelleget”, barna és fekete csíkokkal, másfélszál-széles), háziszőttes női ing (gyapotból, elől gombos, kis állógallérral, széles bőujjú, kezelő nélkül), kendervászon pendely; SZABÓ Ibolyától vörös rokolya (gyapot háziszőttes, fehér és vörös szálból); KALABÉR Sándortól fakalántartó tarisnya (fehér, kék-piros csíkokkal), kendő (fehér alapú, piros-kék díszítéssel), átalvető tarisnya (fehér, piros-kék csíkokkal), párnahuzat (gyapot háziszőttes, fekete alapon piros csíkokkal), rokolya (fekete és fehér, gyapotból, világosabb-sötétebb csíkokkal), alsórokolya (fehér, fekete csíkokkal, két részből), „blúz” (fekete háziszőttes, gyapotból), zeke (fekete háziszőttből és háziszőttesből, kék posztó díszítéssel a gallérja, kezelője, zsebei); BALÁZS Rozáliától festett láda (piros, fehér díszítéssel, virágmintákkal).

1972-ben a nagybaconi VINCZI Vidortól szuszék (bükkfá, háromszögbe festett virágdíszítéssel, amely Hermányban készült 1843-ban); HERMÁNY Valériától guzsaly (háromlábú kis állvánnyal, nyolclapú guzsalyrúddal, tetején esztergált tulipán); SZAKÁCS Rozáliától csésze,

téztaszúró, faragott szuszék; BALÓ Istvánnétól takaróruha (kendervászon), törülköző; KOMPORÁLY Erzsébettől csésze, háziszőttes piros rokolya (fekete mejjékbe „fellegetesen” szöve), „csíkos szőttes, piros csépos rokolya” (fekete alapon vörös, kétrészes); PETŐ Annától szőttes párnahuzat (fehér alapon piros díszítéssel); AKÁCSOS Juliánától barna, pereckelt edény; BALÓ Annától asztalterítő.

1973-ban kisszék (ülőszék, két lába termézetes faág, ülőkéjén bőrhuzat, DIMÉNY András tulajdona, készítette NÉMET Dénes); NÉMET Dénestől falapat (szakasztólapat bevetni a kemencébe a leszakasztott kenyértésztt); MIHÁLY Lujzától ágyterítő (fehér vászon, két összevarrt végből, tört himzéssel, szőlőfürtökkel díszítve, félköríves török mintás).

1975-ben kürtöskalácsüstő (agyagból, henger alakú, alulról felfele keskenyedő, vöröses, zöld foltokkal, nyele fából).

1976-ban BALÓ Irmától rokolya (háziszőttes, kétnyüstös, fekete: négy kék szál, kettő fekete, négy kék, kettő zöld, ráncos, alul fekete pánttal körbefuttatva), abrosz (háziszőttes, kenderből négy szála, gyapotból négy szála, kétnyüstös), törülköző (a mejjék kenderből, az öltő gyapotból, fenyőágas mintával, két szélén zöld és piros csíkkal); BENCZE Lajostól rokolya (háziszőttes, kétnyüstös, festett gyapot, fekete mejjékkal és piros, fekete és fehér öltővel); a bodosi DÁVID Reginától fazék (savanyótejes, zománcos, pontozott szélekkel és virágmintákkal, 1930 körüli, Magyarhermányban készült).

Jelentősebb gyűjtési tevékenységet az 1978-as évben jegyezhetünk fel újra. Ennek célja egy falumúzeum létrehozása volt Magyarhermányban, melynek KISS László tanár, iskolaigazgató a szervezője, mozgatója. A gyűjtésbe bekapcsolódtak a tantestület tagjai (ZSIGMOND László, BALÓ G. József és mások), de más lelkes hermányi emberek is. Értékes és gazdag anyagot sikerült összegyűjteniük. Ezt a tevékenységet, mint sok más kezdeményezést, az „aranykorszak” hűséges emberei észrevették, és leállították a további szervezkedést, gyűjtést.

Mégis sikerült az összegyűjtött anyagot a hermányiaknak átmenteniük a múzeum részére,

mely alkalommal segítséget és támogatást kaptak dr. SZÉKELY Zoltán múzeumigazgató részéről is, aki kérésükre személyesen szállt ki a helyszínrre. Az összegyűjtött anyag szakmai felmérését GAZDA Klára végezte el.

1978-ban a községből BENCZE Lajostól a fazakaskorong kerül be ekkor, mázörő kő, Bodvajban készült máztörő vasedény és bot, nagy zománcozatlan töltöttkáposztás fazék, 5 virágcserep.

KISS Lászlótól fenkő, 2 tegely, mosogatóedény (cserépből), 2 máktörő, fa tányéros mérleg, motolla, 2 cséphadaró, fejsze, festett kanáltartó, kerenta (sajtnyomó teknő), pipatartó, 2 faragott láda (egyik 1854-ből), 2 porong, ontoravágó (kádárszerszám), 2 bot, szigony, vasvilla, ekevas, öntöttvas itató Bodvajból, fanyereg, gyümölcsprés, saroktéka, festett szék, borona (fafogú), szövőesz-köz, patának vasvéső, 2 festett láda, 6 kályhacsempe (ebből négy sarokcsempe) – részben geometrikus, részben virágmotívumos (egy esetben kék alapú), részben zöld vagy zöld mázas, tül.

PETŐ Imrétől 2 dézsa, ordaszedő kalán, egy vessző kicsikosár és 3 nagyobb vessző kosár ruhának, díszített körző, 2 cigány fűrő, 2 abronchúzó, 2 juhnyíró olló, erdőlő, 2 ontorametsző, öntött láboska, vasvilla, erdőlő bicsak (ék), odorfavéső, 2 erdőlő lánc, csákány-kapa, villa, szekérvas, fogó, erdőlő szeg, kalapács, tehenpatkó, mázsáló (vasmérleg), ganyéhányó villa, szőttes szoknya gyapotszálból, gyapjú ágyterítő, kürtőskalácssütő, faragott lisztesláda, 2 balta és egy kerekesszerszám.

HERMÁN Rozáliától nagy cserépedény, kerenta, sajtnyomó pad, fűrésztötekenő.

PETŐ Dénestől levesesfazék („csésze”, 1920 körül készítette CSOG Józsiás), mosogató edény (fából), bölcso, faragott láda 1857-ből, fehér-szürke posztótarisnya, 2 fekete női ing (vásárolt vászonból, illetve szövetből), háziszőttes szoknya, kürtőskalácssütő.

FÜLÖP Blankától 2 fonókerék.

Ugyancsak 1978-ban, a sepsiszentgyörgyi SZILÁGYI Mártától kerül be a múzeumba 4 Magyarhermányban, az 1930-as években készült mélytányér. Ebből angóbozott, zománco 3, perreckelt festésű 2, ecsettel festett, szélein virágmintás egy. A negyedik zománco fehér alapon barna

mintás (fenekén díszített – közepén növénymotívumos, a szélén párhuzamos vonalak). Más két zománco tányér vöröseskék virágmintával a fenekén és szélén, illetve hullámos szélű és fehér alapon barna és zöld díszítésű a szélén. Egy hetedik ekkor bekerült magyarhermányi mélytányér fehér alapon barna és zöld, virágmintás. Ebben az évben kerül be a sepsiszentgyörgyi SZENDREY Margittól is egy nagy káposztásfazék, valamint egy „fertályos” és egy „félлитres” cinedény.

Említésre érdemes még az 1981-es gyűjtés, amikor újabb, fazakasságnál használt tárgyakkal és háziszőttes készítményekkel sikerült gazdagítani a sepsiszentgyörgyi múzeumot. AKÁCSOS Juliánától egy aszalterítő, 4 férfiring, női ing, pendely, szoknya, posztó női „blúz” (kurti), BENCZE Lajostól 7 cserépfazék, 2 fazékfedő, 6 virágcserep került be a múzeumba.

Szükséges volna a tevékenység tovább folytatása. Nem kallódhat el a még meglévő és értékes tárgyi anyag, mely egy Kárpát-medencei kis népcsoport múltját, folytonosságát igazolja, nem szavakkal, hanem tárgyi bizonyítékokkal.

Befejezésként meg kell említenünk, hogy a Székely Nemzeti Múzeum nemcsak tárgyi anyagot mentett be Magyarhermányból, de a kiadványaiban is számos dolgozatnak adott helyet 1929 és 2000 között, ahol hermányi adatokat találunk, illetve ezen túlmenően is folytattak magyarhermányi vonatkozású szakközlést munkatársai. (BÁNYAI János, BOÉR Hunor, CSEREY Zoltán, DÉNES István, EGYED Ákos, GAZDA Klára, Virgil GHIURCA, IMREH István, KISGYÖRGY Zoltán, KÓNYA Ádám, dr. KÓS Károly (ORBÁN Balázs), KOVÁCS Sándor, KOZÁK Miklós, LÁSZLÓ Attila, LÉNÁRT Anna, id. MÁTHÉ János, Nicolae MOLDOVAN, OZSVÁTH Gábor Dániel, PETŐ Anna Krisztina, PÜSPÖKI Zoltán, RÁ CZ Gábor, SERES András, SZŐCSné GAZDA Enikő, TORÓ Attila, WOLF Tamás munkái.)

Itt illesse köszönet a múzeumi gyűjtések és tárgyak adatolásáért fiamat, BOÉR Hunort, a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárását, valamint DEMETER Évát, KOCS Irént, LÁZÁR-PREZSMER Kingát és SZŐCSné GAZDA Enikőt, a múzeum néprajzos és biológus szakembereit.

Irodalom

1. BALASSA Iván (1992): **A székelyföldi Erdővidék temetői**. Debrecen.
2. BÁNYAI János (1929a): **A Hargita vulkanikus kőzeteinek elterjedése**, in: Emlékkönyv, 1929, 503–507.
3. BÁNYAI János (1929b): **Adatok a hargitai ásványvizek geológiájához**, in: Emlékkönyv, 1929, 508–515.
4. BÁNYAI János (1929c): **A Székelyföldre vonatkozó geológiai irodalom**, in: Emlékkönyv, 1929, 737–744.
5. BOÉR Hunor (1997): **In memoriam MÁTHÉ János, id. (1898–1986)**, *Acta (Siculica)* 1996/1, 303–304.
6. BOÉR Hunor, TORÓ Attila (2001): **Székely Nemzeti Múzeum 1875–2000** (CD), Délkeleti Intézet – Digital Stúdió, Sepsiszentgyörgy.
7. CSEREY Zoltán – BINDER Pál (1992): **Településeink**. (53.) **Településeink múltja. Magyarhermány, Háromszék**, 616. sz., 1992. ápr. 31.
8. DEMÉNY István Pál (2004): **Háromszéki és kalotaszegi ácsolt ládák** (Székely Nemzeti Múzeum Tudományos Füzetek, Új sorozat 1.; szerk., jegyzetekkel ellátta és a tárgykatalógust összeállította SZŐCSNÉ GAZDA Enikő, rajzok ZAKARIÁS Attila), Sepsiszentgyörgy.
9. EGYED Ákos (1975): **Erdővidék társadalma a XVIII. század közepén**, *Aluta*, VI–VII, 73–84.
10. Emlékkönyv (1929): **Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára**. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.
11. Emlékkönyv (2002–2004): **Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára**, 2–3 (2. *Acta (Siculica)* 2000/2, 2002; 3. *Acta (Siculica)* 2003/3, 2004), T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
12. FÓRIS Pál (1974): **Fototeca muzeului din Sf. Gheorghe – Sepsiszentgyörgyi múzeum Pénykértára**, Sepsiszentgyörgy.
13. GAZDA Enikő (1997): **Háromszéki fazekas központok, in: Fazekas központok Délkelet-Erdélyben. I. (Kiállítási katalógus)**, Sepsiszentgyörgy, 47–82.
14. GAZDA Klára (1970): **Fazekasság [Magyarhermány]**, *Megeyei Tükör*, II. évf. 181. sz., 1970. nov. 22.
15. GAZDA Klára (1984): **Cămăși provenite din județul Covasna aflate în colecția de port popular a Muzeului Județean din Sfântu Gheorghe**, *Aluta*, XVI, 63–96.
16. GAZDA Klára; MOLDOVAN, Nicolae (1973): **Népi bútorkiállítás katalógus**. Sepsiszentgyörgyi Múzeum (szerk. és grafika JAKABOS Imola, fotó FÓRIS Pál), Sepsiszentgyörgy.
17. GHIURCA, Virgil (1999): **Resurse de interes gemologic din județul Covasna**, *Acta (Siculica)* 1998/1, 39–44.
18. Ghiurca, Virgil, dr. (1996): **Resurse gemologice din Carpații Orientali II**, *Acta (Siculica)* 1995, 19–22.
19. GHIURCA, Virgil, dr.; DÉNES, István; BOÉR, Hunor (1997): **Contribuții la studiul silicitelor din partea de nord a Bazinului Baraolt**, *Acta (Siculica)* 1996/1, 33–42.
20. HERPEI János (2004): **A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentései**, in: Emlékkönyv, 2002–2004, 3, 37–132.
21. IMREH István (1970): **Agrártörténetírás és a székely múlt megismerése**, *Aluta*, III, 157–167.
22. KAKAS Zoltán (2000): **Beszélt kővek** (CD), Független Ökológiai Központ, Budapest–Sepsiszentgyörgy.
23. KISGYÖRGY Zoltán (1972): **Evoluția exploatareilor de lignit în Bazinul Baraolt**, *Aluta*, IV, 305–315.
24. KISGYÖRGY Zoltán (1975): **Kovácsna megye északnyugati részének ásványvizei és gázömlései**, *Aluta*, VI–VII, 425–430.
25. KÓNYA Ádám (1972): **Kovácsna megye éghajlati jellemzése**, *Aluta*, IV, 1972, 127–136.
26. KÓS Károly [dr.] (1969): **ORBÁN Balázs Székelyföld leírásának néprajzi tárgymutatója**, *Aluta*, I, 339–351.
27. KOVÁCS Sándor (1975): **A fehér gólyák (Ciconia ciconia L.) fészkelése Kovácsna megyében 1974-ben**, *Aluta*, VI–VII, 479–485.
28. LÁSZLÓ Attila, DÉNES István (1999): **Relații dintre vulcanismul plio-pleistocen din Harghita de Sud și evoluția tectono-structurală din partea internă a curbării carpatice**, *Acta (Siculica)* 1998/1, 9–18.
29. LÁSZLÓ Attila, KOZÁK Miklós (1999): **Pliocén–pleistocén vulkanoszediment szintek a Baróti-medence fiatal üledéksorában**, *Acta (Siculica)* 1998/1, 19–30.
30. LÁSZLÓ Attila, KOZÁK Miklós, PETŐ Anna Krisztina (1998): **Korrelatív eseménytörténeti rekonstrukció a Baróti-medence és a DNy-Hargita pontuszi–pleisztocén vulkánivulkanoszediment képződményei alapján**, *Acta (Siculica)* 1997/1, 9–20.
31. LÁSZLÓ Attila, KOZÁK Miklós, PÜSPÖKI Zoltán (1997): **Szerkezeti, vulkanológiai és magmás kőzettani vizsgálatok a Baróti-medence keleti részén**, *Acta (Siculica)* 1996/1, 17–32.
32. LÁSZLÓ, Attila (2000): **Evoluția tectonică a ariei Baraolt–Harghita de Sud–Ciuc, reflectată în succesiunea evenimentelor vulcanice din Harghita de Sud, din perioada pliocen–pleistocenă**, *Acta (Siculica)* 1999/1, 11–22.
33. LÁSZLÓ, Attila (2001): **Date asupra paleogeografiei ariei Harghita de Sud și a sectoarelor limitrofe, de la sfârșitul Pontianului până în Pliocenul superior**, *Acta (Siculica)* 2000/1, 9–20.
34. LÁSZLÓ, Attila (2002): **Date asupra evoluției paleogeografice a ariei Harghita de Sud**, *Acta (Siculica)* 2001/2, 9–22.
35. LÁSZLÓ, Attila; DÉNES, István (1997): **Elemente structural-tectonice pentru un model evolutiv în zona Bazinului Baraolt**, *Acta (Siculica)* 1996/1, 9–16.
36. LÉNÁRT Anna (2002): **Adatok a Székely Nemzeti Múzeum két világháború közti kutatásszervező tevékenységéről**, *Acta (Siculica)* 2001/2 (Emlékkönyv, 2002–2004. 2), 127–154.
37. LÜKŐ Gábor (1932): **Székely tűzhelyek**, *Néprajzi Értesítő*, XXIV/2, 76–77.
38. LÜKŐ Gábor (1932a): **Székely házak**, *Néprajzi Értesítő*, XXIV/2, 77–81.
39. MÁTHÉ János, id. (1997): **A magyarhermányi vasgyártás**

története. *Acta [Siculica]* 1996/1, 61–72.

40. MÁTHÉ János, id. (1997a): **Magyarhermányi katonák, 1562–1945.** *Acta [Siculica]* 1996/1, 247–266.

41. MOLDOVAN, Nicolae (2000): **Ocupații și meșteșuguri practicate de-a lungul timpului pe cuprinsul actualului județ Covasna.** *Acta (Siculica)* 1999/2, 215–228.

42. OZSVÁTH Gábor Dániel (2004): **Ezredvég, az erdélyi hagyományos malmok alkonya? Kutatóstörténeti áttekintés.** *Acta (Siculica)* 2003/1, 229–245.

43. RÁCZ Gábor (1970): **Plantele folosite în medicina populară de pe versanții vestici ai munților Harghita.** *Aluta*, II/2, 75–81.

44. SERES András (1975): **Kovászna megye régi fazekas központjai.** *Aluta*, VI–VII (1974–75).

45. SZŐCSné GAZDA Enikő (2001): **A Székely Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára.** in: BOÉR Hunor, TORÓ Attila, 2001.

46. SZŐCSné GAZDA Enikő (2002): **Háromszéki csempekészítő központok és kutatási problémáik.** in: *Lenyomatok* (Kriza Könyvek, 12), KRIZA János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 29–46.

47. TAMÁS Lajos (1943): *A Gróf TELEKI Pál Tudományos Intézet kebelében működő Erdélyi Tudományos Intézet jelentése az 1942. évről* (kézirat), Kolozsvár.

48. WOLF Tamás (2002): **A székelyföldi kutatóutak (1928–1940).** in: *Emlékkönyv, 2003–2004*, 2, 39–86.

Jegyzet

1. SZŐCSné GAZDA Enikő szíves közlése.
2. L. LÜKŐ Gábor, 1932. Vö. LÉNÁRT Anna, 2002.
3. WOLF Tamás, 2002, 130.
4. BALASSA Iván, 1992.
5. HERPEI János, 2004, 112–113; BALASSA Iván, 1992, 5, 26–28.
6. HERPEI János, 2004, 96, 98; a jelentés adatai nem mindenütt talál-
nak a köszönőlevelek alapján összegezhetőekkel.
7. TAMÁS Lajos, 1943.
8. HERPEI János, 2004, 106, 109–110.
9. L. az irodalomjegyzéket.

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötet-
szerkesztési szempontok indokolták. **Szerk.
megj.**)

Muzeul Național Secuiesc și Herculian (Magyarhermány), j. Covasna (Rezumat)

Localitatea relativ izolată, situată la poalele munților Harghita de Sud a intrat în atenția cercetării științifice acum 75 de ani. Cercetările au fost efectuate în primul rând de către Muzeul Național Secuiesc, instituția științifică reprezentativă din regiune. S-a axat pe colectare și cercetare etnografică, în special în 1942–43 și în anii 1970. Comunitatea locală a acordat un sprijin exemplar cercetătorilor, iar colecțiile rezultate sunt deosebite, atât sub aspect cantitativ, cât și prin complexitatea lor. Spre exemplu, atelierul de olar complet, expus în muzeu, a fost donat de asemenea de către un maistru olar din Herculian.

Magyarhermany (Herculian, Covasna County) and the Székely National Museum (Abstract)

The settlement behind the beyond, situated at the foot of the South-Harghita Mountains came into prominence of scientific work 75 years ago. The researches were first of all done by the Székely National Museum, the representative scientific institution of the region, and it focused mostly on ethnographical collection and research between 1942–43 and in the 1970s. The local community offered great help to the researchers, and the assembling is outstanding because of its quantity and complexity. The pottery exhibited in the museum is also from Magyarhermány.

Szalmakalap egykor és ma. Adatok a Székelyföld szalmafeldolgozó háziiparához

(Kivonat)

Az udvarhelyszéki Kőrispatakon a szájhagyomány szerint több mint százötven éves múltra tekint vissza a szalmakalap készítő háziipar. A dolgozat a mesterség hagyományos alapanyagait, munkafolyamatát, termékeit ismerteti, illetve történetét tárgyalja (jelentősebb korszakai Székelyföldön a 19. század végi hazai iparpártolás kora, majd az 1940–44 közötti hatóságilag kezdeményezett fejlesztés), a kalapkötés társadalmi vonatkozásait, a székelyföldi szalmakalapos központokat, kiemelten Kőrispatakot. Itt erdélyi szinten egyedülálló múzeumi kiállítóhelye is nyílt a mesterségnek 2001-ben.

Bevezető

Öt évvel ezelőtt, 2001-ben magánkezdeményezéssel múzeumot (kiállítóhelyet) szenteltek egy sajátos, feltehetően egykor külföldről meghonosított szalmakalap-készítő háziiparnak. Bár a kőrispataki ezidáig az egyetlen és első ilyen gyűjtemény Erdély-szerte, Magyarországon vannak előképei a szalmafeldolgozást tárgyaló, dokumentumokkal és élő tevékenységgel egyaránt reprezentáló vidéki intézményeknek.¹

Hogy hogyan jutott el az apró székely falu egy egyszerű kézművesmunka bemutatásán túl a tradicionalitást, a mikrokultúrát, szimbolikus eszközeivel a közösségi identitást, de a kisebbségi létet is megfogalmazni képes reprezentatív, egyre nagyobb helyi és külföldi érdeklődésre számot tartó múzeum megnyitásáig, rendkívül tanulságos és példaértékű folyamat.² De maradjunk a gyűjtemény fő gondolatánál, a szájhagyomány

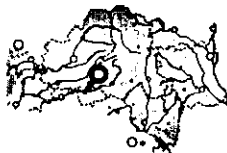
szerint több mint 150 éves múlttal rendelkező hagyományos háziiparnál. Tárgyak, eszközök, dokumentumok sokasága hívja fel a figyelmet egy speciális kézműiparra, mely sok környező község családjainak a földművelés, erdőgazdálkodás mellett – különösen a gyenge földekkel bíró hegyes vidékeken – a megélhetéshez járult hozzá, de a turizmus reménygazdaságának köszönhetően ma is jövedelmez.

Sokáig minden apró mozzanat, míg a búzából kalap lett, kézzel zajlott. A kalapkötéshez értő családok keze nyomán épp annyi szalmakalap került piacra, hogy a mezőgazdaságban dolgozó népnek a szellős, könnyű, árnyat adó nyári fejfedő keresletét évről-évre kellő mennyiségben kielégítette. A készítőik gyalog, kerékpárral, szekérral vagy vonattal hordták a télen készre varrt női és férfi kalapokat heti piacokra és nagyvásárookra. Távolsági területekre portékáikkal majd csak a személygépkocsik elterjedésével jutottak el. Az újabb piacok meghódításával kibővült az egyes tájegységek kultúrájához alakított kalapkiállítás. Tudták, hogy Szászsebesen a szászos „gomba” kalap, Tövisen a „rigó”, Máramarosban a román kalap megy.

A dualizmus korának hazai iparpártolását követően – mondván, hogy az ország ipari termelése tulajdonképpen a perifériákon meghonosodott és évszázados múltra visszatekintő háziipari termelésben koncentráldott – e háziiparnak is a második bécsi döntés utáni reményteljes „magyar idők” (1940–1944) adtak újabb lendületet Észak-Erdélyben.³ Magyarország elsőrendű iparhatóságai a korábban Trianonnal elszakított területekre fókuszáltak intézkedéseikkel. Kiállításokat, tanfolyamokat szerveztek vidéken. Feltérképezték az egyes kistájak helyi adottságait, gazdaságát, meglévő, potenciális háziiparát. Kereskedőket közvetítettek az addig érintetlen falvakba, akik svájci, olasz, német mintára épült szalmakalapgyárakból, Magyarországról vagy egyenesen Drezdából hozták a kézi munkát kiváltó újabb varró- és présgépeket. A magyarországi kapcsolatok, a gépek behozatala és a külhoni piaci tapasztalatok átmenetileg sok kalapkötő családnak adtak munkát. A felvásárlók mázsaszám szállították luxuscikkeket gyártó külföldi üzemekbe a félkész fonatokat. Kőrispatakiak,

* Acta (Siculica) 2006/3, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085

** MÓRA Ferenc Múzeum, Szeged, ROOSEVELT tér 1-3., H-6720, m_szabo@mfm.u-szeged.hu

böződnek is emlékeznek az 1940-es évek elejéről az „anyaországból” érkező kapcsolatokra.

A második világháborút követő gazdasági, politikai változások maguk alá gyúrták a legtöbb háziipart. A szalmakalap készítésére szövetkezeteket hoztak létre a helyi kollektív gazdaságok bevonásával. Több-kevesebb sikerrel. Rövid ideig élt a kőrispataki. Még a kollektivizálás idején alakult a bözödi, amely átalakult formában, de jóval tovább tartotta magát. Nagyobb jelentőséggel bírtak a segesvári, szatmárnémeti, máramarosszigeti szövetkezetek.⁴ Felvásárlóik járták az említett falvakat, de megfordultak Hargita megye és Maros megye több kalapos falujában is.

A kalapkotés, azaz a fonat készítésének menete a 20. századi innovatív gazdasági fejlődések közepette mit sem változott. Az alapanyag termelésétől a begyakorlott mozdulatokat igénylő kötésig tisztán kézimunka maradt. Az ősi kézműves technika, a fonás mellett olyan archaikumokat is életben tartott, mint a gabona kézi aratása, a veszendőbe nem engedett kalászfajak kézi cséplése és az egyre nagyobb figyelmet érdemlő, kiveszőben lévő gabonanövényünk, az alakor (*Triticum Monococcum* L.) termesztése.

Csupán a kalap varrásának és végső simításának technikája gépiesült. A modernizáció hatása a szalmakalap-, és egyáltalán a kalapviselet szokásaiban is szembetűnő. Az életmód gyökeres átalakulásával megváltozott a nyári fejfedők iránti igény. Bár az idősebb, földműves generáció még a legtermészetesebb módon viseli, használja, itt is érezhető a székelyföldi kézműves kultúrában mutatkozó tendencia, mely a háziiparos termékeket egyre inkább egy reprezentatív, szimbolikus kirakodóvásári portékának minősíti át. Gyakran a tradicionális formák és a minőség rovására, de készítői, ennek ellenére, képesek tradicionális mesterességüket életben tartani.

Történeti áttekintés

Korabeli sajtótermékekben, útirajzokban, történelmi, irodalmi, publicisztikai írásokban és főként ipartörténeti összefoglalásokban található a szálás anyagokat (gyékény-, fűz-, vessző-, szalma-) feldolgozó háziiparokra utalá-

sokat. Utóbbi forrásmunkák sajnos elszórtan, legtöbbször egyéb háziiparokba ágyazva tárgyalják a szalmafonást. Az iparendeléhez nem kötött, családi üzemmódban működő szalmamunka foglalkoztatottságának arányai, annak alakulása, az éves termelés és az ebből származó jövedelmek nagysága nehezen érhetőek tetten.⁵

Vessünk egy pillantást a 19. századból és a 20. század elejéről származó forrásokra, amelyek természetesen az egész magyar nyelvterület szalmafeldolgozó háziiparára vonatkozó adatokat közölnek.⁶ Utalásszerűen bukkan fel a székelyföldi szalmakalap a JAKAB-SZÁDE CZKY-féle **Udvarhely vármegye történeti leírásában**. A szerző páros, tekintettel a forrás jelentőségére, szó szerint közli a székelyudvarhelyi líceum professzora, SZIGETHY Gyula Mihály Udvarhely környéki mesterségekre vonatkozó tapasztalatait 1829-ből. Eszerint „Etéden, Csekefalván a sok figurákkal felékesített szalmakalapokat készítik”.⁷

FÉNYES Elek 1840-es évek elejéről származó statisztikáiban „cserények” címen tárgyalja a vessző-, gyékény- és szalmafeldolgozást. Igaz, a szalmakalap készítésére csupán Apatinból (Bács megye) hoz példát.⁸

A marosvásárhelyi református kollégium tudós tanára, SZABÓ Sámuel több értékes néprajzi gyűjtést vezetett az 1800-as évek közepe táján. Hasonló céllal indult utasítására egyik tanítványa is 1864-ben a székelyföldi falvakba. A fiatal diák úti naplójának végén a személyes élmények mellett egyes mesterségekről is olvashatunk töredékes feljegyzéseket. A papírra vetett szűkszavú emlékeztetőkből kiderül, hogy Etéden kötik a szalmakalapot, és hogy egy kevésből kettő is kikerül.⁹

Szintén a Székelyföldre vonatkozik KOZMA Ferenc nagyívű, a közgazdasági és közművelődési állapotokat feltáró, 1879-es munkája. Figyelme az életmódra, viseletre is kiterjed. Itt tesz említést a nők nyári ruházatáról, amelyhez „honi nagy szalmakalapot hordanak”. Háziipari felmérése „szalmafonás” címszó alatt Udvarhely megyében több száz, szalmafonással foglalkozó családot jelez¹⁰

*

Figyelemre méltók a korszak híradásai, melyek szerint a kalapkészítés egyre nagyobb je-

lentséggel bír egyes alföldi, hajdúsági településeken. Közülük Hencida (Bihar vármegye) és főként Hajdúnánás (Hajdú vármegye) emelkedik ki.¹¹

A háziipar 19. század második felére tehető fellendülésekor több honi lap foglalkozik hol csak említésszerűen, hol hosszabb terjedelemben a szalma felhasználásának, szalmafonásnak, kalapkészítésnek kérdéseivel. Ezek a cikkek számos külföldi, elsősorban olasz, svájci, osztrák, német példát követnek. Több szakcikket RÁTH Károly jegyez, az úttörő iparos, később kereskedelmi műziumi igazgató, aki már 1862-től szalmakalapgyárat vezetett Budapesten (MICSEI Rudolfal közösen). Elkötelezett híve a kisipari termelésnek. Publikációival a szalmafonást igyekezett népszerűsíteni, meghonosítani, ahol űzték is a háziipart, ott fellendíteni.¹² RÁTH elsősorban ismeretterjesztő céllal tárja a szalmafonás titkait a széles olvasóközönség elé. 1867-ben a *Székely Néplapban* a kolozsvári gazdasági egylet egy tagja a fonnai való szalma termesztésével és a fonás előkészítésével kapcsolatban közöl értékes instrukciókat a szalmafonó családok segítésére.¹³ Egy nevét elhallgató szerző buzdító szavai hasonló igyekezetre vallanak.¹⁴

A FÉNYES Eleket követő statisztikus nemzedék komoly erőfeszítéseket tesz a magyar ipar minél pontosabb feltérképezésére. Az 1880-as népszámlálás alkalmával a foglalkozási statisztikában a kérdések ugyan kiternek az iparűzőkre, azonban a részletes felvételi ívekkel csak 1884-ben indult meg az adatgyűjtés. Erre alapozva, a KELETI Károly közvetlen közelében dolgozó JEKELFALUSSY József több tanulmányban közli az eredményeket, kizárólag a háziipari tevékenységet véve figyelembe.¹⁵ A „vessző-, gyékény-, háncs-, szalma-, és kákaipar” fő csoportjában külön táblázatban tünteti fel a kalapkészítő férfiak és nők számát, a felhasznált gépeket és az évi termelést. A felmérések alapján minden tekintetben Hajdú megye jár élen, ahol több mint 2800 egyén egyedülállóan 1000 darab simítógépet is igénybe vesz a munkafolyamatban. Nem elhanyagolhatók Hajdú megye után Udvarhely megye adatai sem, ott viszont az éves termelés jóval elmarad az utóbbinál. Fontos megállapításokat tesz, mely szerint: „a szalmakalap-fonás

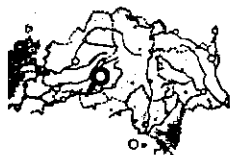
leginkább Szeben, Szilágy és Udvarhely megyékben, és itt is majdnem kizárólag saját szükségletre űztetik.”¹⁶

Az ezredéves kiállítás kétségbevonhatatlan érdeme a háziipari szakcsoport felállítása és az ágazat ügyének felkarolása. Programjának máig nélkülözhetetlen eredménye a *Magyar háziipar törzskönyve*, mely statisztikai adataival az addigi legteljesebb képet nyújtja a magyar nyelvterület háziiparáról.¹⁷ A törzskönyv szalmafonást tárgyaló fejezetében közel hetven, szalmakalappal is foglalkozó községet jegyez.¹⁸

A szalmakalap-készítés a 19–20. század fordulójára végképp összefortt Hajdúnánás nevével.¹⁹ Nem véletlen tehát, hogy a kőrispatakiak és a bözödiek emlékezhetnek azokra a hasonszőrű, egyszerű nánásiakra, akiket a „magyar időkhöz” jó néhány újabb fonástípus és addig ismeretlen termék készítésének betanítása végett küldtek a messi székely falvak ügyes kezű asszonyaihoz.

Ezidőtájt több gazdasági teoretikus próbálja megadni – külföldi párhuzamokkal alátámasztva – a házi iparág definícióját, körülírni mi-benlétét, legfőbb ismérveit, és megragadni nemzetgazdasági jelentőségét. Ezek közül az iparügyekben fontos pozíciókat betöltő GELLÉRI Mór gondolatai külön kiemelendők.²⁰ Felismerve a háziiparnak az életmódban, mindennapi életben betöltött jelentős szerepét, megállapítja: „...Ha a gyáripar bármily dimenziókban fog terjedni, a háziipar fennmarad, mert sajátos jellegénél fogva azt a termelést semmiféle ága sem tilthatja ki, és akár mellékkeresetképpen, akár főfoglalkozásként a földművelő vagy hegyvidéki lakosságnak talán örök időn át egyik támasza, menedéke marad.”²¹

Színesebb, ugyanakkor nem túl hízelt képzet fest az önellátó, a maga termelte és természet adta javakból megélni képes székely népről ŐRLEY János királyi iparfelügyelő jelentése 1901-ből.²² A bőséges híradás ezidáig az egyetlen általunk ismert bizonyítéka az 1890-es években ténykedő iparfejlesztő bizottság eszközbeni adományainak, melytől a székelyföldi szalmakalapipar fellendülését várták. Udvarhely vármegye északnyugati részében – ezen Bözöd és Kőrispatak térsége is érthető – öt darab szalmakalap-var-

rógépet és egyéb eszközöket osztott szét a kormány.²³ Ugyanerre a gesztusra utal egy másik dokumentum, amely az adományozás tényét erősítve hozzáteszi, hogy az eszközöket nyolc község kapta, szalmakalapvarrási tanfolyamok céljából.²⁴ Ennek remélt hatása mindkét forrás szerint elmaradt. Kiugró fejlődésről nem tudtak beszámolni. Gyűjtéseink és a szóbeli visszaemlékezések alapján mégis állítjuk, hogy ettől a jelentéketelennek tűnő beavatkozástól számítható e térségben az a forradalminak tetsző változás, amelynek következtében a szalmakalappal foglalkozók társadalmá fokozatosan két szembetűnő rétegre osztotta a szalmafeldolgozók társadalmát. A későbbiekben erre bővebben kitérünk.

Pár év múlva Udvarhely vármegye közgazdasági leírása hasonló hangvételben ostromozza a mezőgazdaság ősiségben rögzült, az ásványokban, fában, gyógyító vizekben gazdag környezet ellenére közgazdaságilag fejlődni képtelen táj székelységét.²⁵ A korszak legégetőbb problémája a kivándorlás. A tanfolyamok rendezésével az újonnan alakult háziipari szövetség egyrészt a fejlődést kívánta előmozdítani, de nem titkolt szándéka a népet visszatartani a kivándorlástól.

A szalmakalappal foglalkozó falvak területi megoszlása Erdélyben

A fenti források kapcsán említettük a legjelentősebb Kárpát-medencei szalmakalap-készítő központokat. Adataink egészen a 19. század elejéről hoztak példákat. A század második felének statisztikai munkái pontosabb képet nyújtanak a háziipar létezéséről, területi megoszlásairól. Az egykorú forrásokat, iparstatisztikákat, tudatos háziipari feltérképezéseket összevetve, a trianoni békeszerződésig élő vármegyerendszert figyelembe véve, a 19. század végéről és a 20. század elejéről a következő erdélyi szalmakalap-készítő falvakat kell megemlítenünk:²⁶ Szilágy vármegyében Ó-Nádasd [Hadánádasd], Szilágycseh, Györtelek, Menyő, Bogdányháza, Palicka, Boronamező, Bagolyfalva, Ó-Horvát [Krasznahorvát], Egerhát, Bereksző, Náprád, Kód, Kisdemeter, Bán, Pecsely, Maron, Hosszú-

aszó, Perje, Szivágy, Újfalu; Kolozs vármegyében Jákótelke, Dancs; Szolnok-Doboka vármegyében Szék; Maros-Torda vármegyében Deményháza, Ehed, Hodos, Jobbágytelke, Köszvényes, Mikháza; Torda-Aranyos vármegyében pedig Harasztos;²⁷ Udvarhely vármegyében Bibarcfalva, Magyarzsákod, Bözöd, Bözödújfalva, Kőrispatak, Etéd, Medesér, Farcád, Béta, Vágás, Dobó, Vécke, Bodos, Rava, Csób és Székelyszállás.²⁸

A címben megfogalmazott céloknek megfelelően, a háziipar jellemzésekor vizsgálódásainkban Erdélyt, azon belül még a történelmi Székelyföldet is tovább szűkítjük. A második világháborút követő területi-közigazgatási, politikai-adminisztratív átszervezések folytán Bözöd, a mára gyakorlatilag nem létező Bözödújfalva, Bodos, Rava, Csób, Székelyvécke, Magyarzsákod, Székelyszállás Maros megyébe, Etéd, Kőrispatak, Béta, Dobó, Vágás, Medesér Hargita megyébe, Bibarcfalva pedig Kovászna megyébe tagozódott.

E három, mai értelemben vett székely megyében Bözöd és Kőrispatak tekinthető a két legtöbb kalapos családot eltartó községnek. A területi megoszláskor számbavételük alapján őket követi Béta, Dobó és Vágás (ma Vágás-Dobó). Előbbiek a történelmileg körülhatárolható kerületi, utóbbiak az udvarhelyi járáshoz tartoztak. Ez a közigazgatási kötődés – Bözöd kivételével, amely Maros megyébe szakadva Erdőszentgyörgyhöz húzódik – gyakorlatilag ma is lefedi a hivatalos és civil közgazdasági, társadalmi-kulturális kapcsolathálót.

*

Ahol csak megjelenik a szalmakalaposság ügye – legyen az bármilyen összeírás, jelentés, statisztika –, a kalappal foglalkozó családok arányait tekintve mindig szembetűnik a két szomszéd falu, Bözöd és Kőrispatak neve. Bár közigazgatásilag szétvált, de földrajzilag szinte elválaszthatatlan közelségben, a kalap révén pedig egyenesen rokonságban lévő falvak életmódjáról, az ahhoz szorosán hozzátartozó kalapkötésről BÖZÖDI [SZÉKELY] György is megemlékezik. Leghíresebb, a székelyek mitizált világa helyett a valós székely paraszti múltat és jelent tükröző **Székely bánja** c.

művében külön fejezetet szentel e sajátos kultúrának. A riport- és tanulmányírásban ekkorra már jártas író – bözödi származású lévén – a bennszülött hitelességével, tudományos alapossággal és szociográfiai érzékenységgel megrajzoló irodalmi-publicisztikai vállalkozása a két világháború közti székelység gazdaságába, társadalmába, mindennapjaiba enged betekintést. „A Küsmöd-patak legalsó szakaszán, Kőrispatak és Bözöd községekben a háziiparnak egy újabb fajtájával pótolják a föld gyönge természetét, a szalmafonással, vagy, amint itt nevezik, a kalapkötéssel. A búzatáblák legszebb részeit learatják félférett korában, ami a búzatermésnek hátrányára van, de még így is érdemesnek és kifizetődőnek látszik a kalapkészítés. Egész éven keresztül ez a nyár elején sietve, egy-két nap alatt levágott szalma jelenti a pénzforrást a nép számára. Ősztől tavaszig kalapot köt a falu, gyermekek és felnőttek egyformán, újabban még a férfiak is. Csak hogy ez a háziipar az utóbbi évek folyamán súlyos válságba került. Azelőtt maguk varrták meg, amit kötöttek, és maguk adták el a kész kalapot nyár elején, piacról piacra járva, most azonban a gyári ipar közbelépett, és új irányt adott a kalapkészítésnek, a nép kárára. Arad és Szatmár környékéről jönnek a szalmakalapgyár megbízottai, és olcsón összevásárolják a megfonott szalmát, melyet aztán a gyár varrt meg. A nép szívesen eladja nekik méterenként 35-40 baniért az összefonott kalapanyagot, mert nyomban pénzt lát érte, ha hetenként csak 10-15 lejt is, de ha maga varrja meg, egész télen tartania kell, és csak nyár elején adhatja el. A kalapkötők ma már nem háziipart űznek, hanem a messzi gyárak éhbérért dolgoztatott munkásai, ... mert ha valaki hajnaltól késő éjszakáig megszakítás nélkül dolgozik, akkor sem kereshet többet 14-15 lejnél. De a kalapmunka nincs szűnőben, minél kevesebbet fizetnek érte, annál többen és annál többen dolgoznak, hogy a napi pár lejt biztosítsák. A gyár öt-hatszoros áron adja el a kalapot, mint amennyiért vette, a szállítás, az ügynökök útiköltsége mind kifizetődik a nép olcsó munkájából. Legújabban a községi kereskedők megbízottai a gyáraknak összeszedik a kalapot, és bizonyos százalék fejében továbbítják, a nép pedig „kalappal” vásárolja a sőt és ecetet a boltokból, pénz helyett a méterrel lemért kalapanyagot veszi. A végső sze-

génység általánosságának tünete ez.” – állítja kortörténetileg is értékes művében BÖZÖDI Görgy.³⁹

Kalapkötés Kőrispatakon

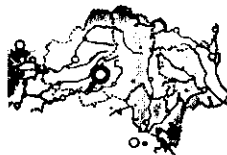
Bözödi, bétai, vágási és dobói gyűjtéseink mellett a hosszabb-rövidebb kihagyásokkal folytatott terepmunkánk Kőrispatakra koncentrált. A faluban az emlékezet szerint közel százötven éves múltra visszatekintő háziipar modellszerű. Épp ezért elsősorban a kőrispataki megfigyeléseinkre támaszkodunk, amikor a szalmakalap-készítő háziipart, ezt a helyi társadalmat is jelentékenyen befolyásoló gazdasági keretet megrajzoljuk.⁴⁰

A kőrispataki szalmafeldolgozást, részben a kalapkötés múltját, de elsősorban munkamenetét és a kalaposok életmódját néprajzi igényvel elsőként MOLNÁR István mérte föl, az 1970-es évek derekán.⁴¹ Publikált kutatási eredményeivel a háziipar történeti feltárását, a néprajzi gyűjtést és a tárgygyűjtést egyaránt szorgalmazta. Neki köszönhetjük a keresztúri múzeumban őrzött néhány hagyományos szalmakalapot és eszközt.

Ugyanebben az időben követte nyomon a kalaposságot lakóhelyén KUTASI Mihály tanító, aki a szalmakalap-készítés témáját tájnyelvi megközelítésben dolgozta fel.⁴²

A **Magyar néprajz** monografikus sorozatának **Kézművesség** kötetében JUHÁSZ Antal summázza a szalmafonó háziipart, a vessző- és gyékényfeldolgozással egyidejűleg.⁴³ Elsősorban a fellelhető szakirodalmakra támaszkodik, amelyeket egy részét itt is közöljük, de igyeckszünk értékes forrásokkal kiegészíteni. Leszámítva ezt az átfogó tanulmányt, alaposabb és terjedelmesebb – a szalmafonás nemzetközi szakirodalmára is kitékintő, ill. az egész magyar nyelvtérrel érintő, a szalmakalap-készítő háziiparos falvakat részletesen feltérképező, a kalapkészítés munkafolyamatait, szinkron jelenségeit, a falvak társadalmára, kultúrájára, közösségi életére gyakorolt hatását egyaránt tárgyaló – néprajzi összegzéssel nem találkozhatunk a tudományos szakirodalomban.

A recens kutatások jelentősége többek között abban áll, hogy a tetten érhető, hagyományos technikákban rögzült szalmakalap-előállítás rekonstruálhatóvá tesz egy akár évszázadokkal

korábbi, távolabbi vidékeken már rég feledésbe merült háziipari tevékenységet.

A faluról

Kőrispatak (Crișeni) Hargita megye nyugati, Maros megyével határos területén fekszik. Etéd, Bözöd, ill. Gagy és Bözödújfaló határaival

érintkezik. A falut átszeli a Kis-Küküllőbe tartó Küsmöd-patak és a vele párhuzamosan futó, Székelykeresztúrt Erdőszentgyörggyel összekötő országot. Lakossága a 19. század közepétől folyamatosan csökken. A tendenciát és ezzel együtt a hozzávetőleges etnikai megoszlást a következő táblázat érzékelteti:³⁴

Év	Összesen	Magyar	Román	Zsidó	Cigány	Egyébb
1850	1099	988	12	7	92	99
1880	1096	1049	23	nincs adat	nincs adat	41
1890	1200	1137	24	nincs adat	136	39
1910	1313	1311	2	nincs adat	nincs adat	–
1920	1166	1138	–	28	nincs adat	28
1930	1084	1077	1	6	10	17
1941	1200	1187	–	13	–	13
1966	1032	1023	9	–	–	–
1977	851	766	11	–	74	74
1992	729	709	4	–	16	16

A szinte teljesen magyar ajkú lakosság tovább fog. A külföldi vendégmunka és a környező városok (Székelykeresztúr, Székelyudvarhely, Erdőszentgyörgy, Marosvásárhely) szívják el a munkát kereső, vidéken megélni nem képes fiatalokat. A harmadik évezred elején Kőrispatak már csak 662 lakost számlál. Ebből 395 magyar, 3 román és 250 cigány.³⁵

A lakosság felekezeti megoszlását az utóbbi másfélszáz évben a reformátusok döntő többsége jellemezte. A kis létszámú unitárius közösség híveinek számát az „egy Isten”-hez álló, egyre nagyobb ütemben szaporodó cigányság növeli.

*

A község nevét a hagyomány szerint a jelenlegi helyén régen nagy mennyiségben termelt kőrísfáról kapta. Eredetileg a mai településtől délre elterülő Diósfalva dűlőben épült, és Diósfalva néven volt ismeretes.³⁶ A szájhagyomány mondái, legendái, helynevei emlékeznek a tatárdúlás pusztítására.³⁷ Az 1567-es összeírás 27 kapuval említi, Keorwspatak néven. Az önrendel-

kező falu 17–18. századi törvényeit megfogalmazó eredeti oklevelekből több nemesi név is kitűnik.³⁸

*

A Küsmöd-patak völgyét mindkét oldalról dombláncolat kíséri kisebb-nagyobb erdőfoltokkal, az 500 méter tengerszint feletti magasságban fenyvesekkel. Földje legnagyobb részben fekete kötött talaj. Búza és kukorica termelésére alkalmas. A magaslatok verőfényes déli oldalán a szőlő is megerem. A 19. század végén Székelykeresztúron híres volt a cserelázi búza és a hollósvölgyi bor. Határának összterülete 4922 kat. hold (kb. 2832 ha), amelyből kb. 1800 kat. hold erdő, a többi szántó, kaszáló és legelő.³⁹ A két világháború között a község gazdáinak nagy része 20-50 hold birtokkal rendelkezett, de volt 2-3 100 holdas gazda, és kisebb számban voltak 5-10 holdasok is.⁴⁰

Domborzata, fekvése és talajadottságai miatt a nehezen művelhető földek legnagyobb része gabonatermesztésre az önellátás szintjéig alkalmas csupán. A 19. század közepéig az erdőgazdál-

codás és állattartás kapott nagyobb hangsúlyt.⁴¹ A hegyoldalak legelői sok juhok képesek eltartani, de egykor jelentős volt a szarvasmarha-tenyésztés is. A juh-, marha- és bivalytartásnak köszönhetően valamikor virágzott a tejgazdaság és az igás állatoknak köszönhetően a szekerezés, fuvarozás.

Az életmóddal foglalkozó néprajzi szakirodalmak közhelyszerűen állapítják meg, hogy ott alakult ki a háziiparnak valamely ága, ahol a gyenge termőtalaj nem biztosította a kellő megélhetést. Az állattenyésztés hanyatlása, az erdők fokozatos elvesztésével a tűzifa-fuvarozás, fakezedelem hanyatlása, a viseletet előállító hagyományos háziiparok, a vászonmunka és a gyapjúfeldolgozás eltűnése mind hozzájárultak a kalapkötés és a szalmakalap-készítő háziipar térhódításához Kőrispatakon.

A kalapkötők társadalmáról

Sokan csupán a kalap anyagának előállításával, a fonással foglalkoznak. Ők a kalapkötő parasztspecialisták, akik a kalap alapanyagául szolgáló búzafélék hagyományos termesztését, a nyers szalma előkészítését és a kötést ismerik, míg mások, főként iparos családok a kalapfonatok gépi varrását, préselését és értékesítését végzik. Azok a szerencsések, akik a 19. század végi tanfolyamok megszűnésével, a „magyar idő” gazdasági kapcsolatainak, lehetőségeinek kiaknázásával vagy a későbbi szövetkezetek széthullásával szert tehettek az emberi erővel hajtott varrógépekre, a kézzel varrott kalapok többszörösét voltak képesek megtermelni. A két réteg látszólagos egymásrautasága valójában az előbbieket rovására alakult.

A szalmakalap-készítéssel foglalkozók két világosan elkülöníthető csoportját a munkafolyamatokba történő bekapcsolódás jellege, mértéke és gépesítettségé határozza meg.

A kalapkötők széles rétege foglalkozik a kalapgabona termesztésével. Learatják a búzát, alakort, tisztítják, szárítják, válogatják a szalmaszálakat, míg végül a fonatot hónapról-hónapra kézzel készítik, főként nők és gyerekek.⁴² Kezdetben a szegényebb családok asszonyai, leányai foglalkoztak a kalapkötéssel. A legutóbbi időkig alig akadt a faluban olyan család, amelynek apra-

ja-nagyja ne vette volna ki részét a szalmafeldolgozásból. A legtöbben a kalap kötését végezték. A férfiak besegítenek az aratásba, a kénék hazaszállításába, de előfordul, hogy a kötésbe is.

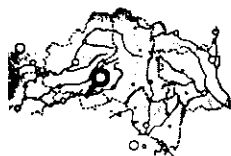
A szalmafeldolgozók másik rétege a kalapvarróké, akik helyben felvásárolják az elkészített fonatokat, és speciális varrógép segítségével állítják össze a különböző férfi-, női és gyermekkalapokat. Míg előbbieket az archaizáló munkafolyamatok őrzik, utóbbiak nem nélkülözhetik a gépi erőt.

*

A háziiparosok a kalap előállításának legtöbb fázisát gépekkel váltják ki, egészen az értékesítés mozzanatáig. Munkájuk révén a kézi kalapkészítés egyre magasabb háziipari szintre emelkedett a 20. század közepe táján. A generációkon átörökölt kalapozás családi kisüzemek kezében összpontosult. A termelékenység növelésével, a különböző gazdaságpolitikai korszakok kedvezőbb pillanatait megragadván, a piacozó, vásároló körzet határainak kiterjesztésével ugrásszerű fejlődésre, gyarapodásra voltak képesek. Ez utóbbi, igen szűk réteg kőrispataki viszonylatban alig 3-4 családdal képviseltette magát.

A kalapkötés alapanyagáról

A középkortól termelt legfontosabb gabonaféléink közé tartozik a búza (*Triticum*) és különböző alfajai. A termények legfontosabb értékén, a kalászon, a szemtermésen kívül a gabona szára is fontos szerepet kapott az ember életkörülményeiben. Szalmával alkotnak a jószágnak, s ezzel tömte ki a maga fekhelyét is. Szalmával fedte házát, töreket, pelyvát kevert a fal építőanyagába, s még számos eszöközhöz szolgált alapul a ház körüli gazdaságban. A búzafélék tartós szalmája, arany-sárga, fényes ragyogása készítette talán egykoron a természettel szorosan együtt élő embert a szalma fonására. Ahol említésre érdemes szinten űzik a kalapkötő mesterséget, ott nem kevés múlt állhat a háziipar kialakulása mögött. A szalmakalap-készítés bölcsőjeként, a legjobb minőségű fonadék készítőjeként is Itáliát tartja számon többek között FRECSKAY János a *Találmányok* könyvében. A népi emlékezet folklorizálódó eredettörténetei is gyakran az olasz frontot megjárt katonáknak tulajdonítják a mesterség Székelyföldre közvetítését.

Az agyagos, kötött talajon megtermő tarbúza (szakálltalan búza – *Triticum aestivum*) egyik alfajának szalmája jelentette az alapanyagot. A vidéken sajátos néven, csőréfejű (csurdéfejű) búzaként ismert. Udvarhely vidékén – és a Nyárád-mentén, illetve Kalotaszegen – a búzán kívül az alakor (*Triticum monococcum*) volt a másik jelentős gabonaféle, melynek szalmáját erre a célra használták. Az előbbi fennmaradása, ill. az utóbbi fel-felbukkanása szorosan összefüggött a legújabb kori termelési módokkal, termelési céllal és a mezőgazdaság, ill. tulajdonviszonyok háború utáni átszervezésével.

A kollektív kezdetben – engedve az évszázados hagyományoknak – hagyta, hogy a nép a közösbbe adott földekről szedjen szalmának valót. A kollektív gazdaság azonban természetesen kifejezetten a nemesített búzafajokat részesítette előnyben, amelynek szalmája alkalmatlan volt a minőségi fonat előállításához. Így arra kényszerültek a kalapfonással foglalkozó családok, hogy a saját tulajdonban hagyott belső kertekben, a háztáji parcellákon természetesen fonásra alkalmas szalmát. Olyan fajtákat, amelyek évszázadokon keresztül tradicionálisan is szereplői voltak a családi mezőgazdaságoknak. Ennek megfelelően két gabonafaj tudott alkalmazkodni a feltételekhez, az alakor és a tarbúza. A két búzafaj párhuzamosan van jelen a kalapszalma előállításakor. A vetések aránya változó, de inkább a tarbúza javára mozdul el.

A fonnai való szalma termesztési módjáról több helyen szólnak a korabeli szaklapok: „a kalapokra szánt szalmának a tavaszi búza szára használtatik. Vetése azonban a lehető legsűrűbben kell, hogy történjék, miszerint a kalász fejetlen, a szár pedig vékony maradjon. Mikor a szemek tejesedésbe indultak, hozzá kell fogni az aratásához, kivéve ha szára még igen zöld lenne. Learatva szárítottatik, amely időben meg kell óvni az esőtől, nehogy foltot kapjon, mi a szalma becsét tökéletesen megsemmisítené, és haszonvetetlenné tenné. A tökéletes megszáradás után fehérités alá vétetik, azon módon, vízzel és napos időn, mint az a vászonnál van szokásban. A kalapok fonására a szárnak a legfelső, a kalász és első csomó közti rész használtatik, a többi rész

elvetetik – amiért is fehéritésre pusztán ezen részlet vetessék, a fáradság és munka megkímélése tekintetéből.”⁴³

Egy 1864-es útmutatás szerint a tarbúzával a következőképpen kell bánni: „A tavaszszalmának szakálltalan kalászu szeme sovány, könnyű, de meleg földre éppen úgy vetetik el, amint általában szokás a tavaszszalmát vetni, de azon különbséggel, hogy legalább hatszor oly sűrűn vetődjék, mint magtermelésre vetni szokás. Így vetve nagyon silány kalászt fog termelni. Amikor az ilyen kalász magva tejes, már aratni kell, figyelve azonban arra, hogy a szalma fehéredni kezdődik-e. Mert ha még merőben zöld volna, az aratással késni kéne, ámbár ha a mag már tejes, learatva kiterítettetik, hogy száradjon, s megszáradva fedél alá helyeztetik. A megszáritás ideje alatt esőtől óvni kell, mivel attól az egyenlő szalma színét veszti.”⁴⁴

*

A székelyföldi alakortermesztés múltjáról, termesztésének körülményeiről alig vannak forrásaink. Recens kutatásaink a térségbeli elterjedést illetően egymásnak ellentmondó adatokkal szolgálnak. Az alakor más tájakon bizonyítható ősiségével ellentétben, már említettük, hogy itt az 1950-es évek közepéig lezajló,⁴⁵ a hagyományos gazdálkodási kultúrán átgázoló kollektivizálás enged némi teret a feledésre ítélt haszonnövénynek. Egyes visszaemlékezések szerint⁴⁶ a kis, háztáji földeken egyénileg gazdálkodók kényszerlépése az alakor termesztése, kizárólag a szalma előállítása céljából. Ezt további szóbeli közlések is megerősítették, melyek szerint az alakor vetőmagot – esetenként Bözöd közvetítésével – a Nyárád-menti Jobbágytelkéről szereztek be.

A ma már igen ritka, ősi búzafaj erdélyi termesztésének történetéről, felhasználásáról, majd lassú eltűnéséről PÉNTEK János és SZABÓ Attila írt kiváló összefoglaló tanulmányt,⁴⁷ melyet azóta sem követett újabb etnobotanikai igényű munka. A szerzőpáros kiemeli az alakor kalapkészítésben betöltött fontos hasznosítási módját, érdeklődésük elsősorban a kalotaszegi elterjedtségére fókuszál. Megemlítenek megyéket és településeket a növény előfordulásával kapcsolatban, de Udvarhely környékéről nem közölnek adatokat.⁴⁸

Az alakor az európai mezőgazdaság egyik legősibb termesztett növénye. Kutatása elsősorban a régészet, az archeobotanika látókörébe tartozott. Ósiségénél fogva méltán érdemelte ki a néprajzkutatók, gazdaságtörténészek figyelmét is.⁴⁹ A *Triticum monococcum* elnevezés arra utal, hogy egyszemű búzával van dolgunk, azaz a kalászkájában egy mag van. Őse feltehetően a *Tr. boeoticum*, bár ezt többen vitatják. Kétségtelen azonban, hogy az újkőkor egyik legkedveltebb búzájának őshazája Kis-Ázsia, s a Balkán közvetítésével került Közép-Európába. Termesztése a középkortól hanyatlak. Jelenleg Európában az alakortermesztés szinte teljesen eltűnt, így nem csoda, ha szórványos létére utaló jelek felkeltetik a kutatók érdeklődését, mint például a Kárpát-medence keleti területéről felbukkanó adatok, ahol a növényt elsősorban szalmája és nem szemtermése miatt kedvelik. Érdemes hát bővebben szólnunk róla.

Az alakor kistermésű búzafajta. Kalásza rövid, lapított, tömött, szakállas. Kalászorsója törékeny, éréskor ízekre, kalászkákra esik szét, amely egyszemű. Maga a szem vékony, sovány, szorosan ragaszkodik a polyvatokhoz. Nehezen csépelhető, mert csépléskor nem pereg ki a toklászból a szem. Őrlés előtt hántolni kellett, a régészeti korok emlékei szerint pörkölték. Feltehetően nehézkes feldolgozhatósága is hozzájárult háttérbe szorulásához. A termőtalajra és időjárásra kevésbé érzékeny. Hegyes vidéken, sovány földbe vetik, amelyben más, jobb fajta gabona nem boldogul.⁵⁰ Kezdetben kásanövény volt. Kenyérgabonaként való említése meglehetősen szűkszavú, bár magva sikérdúsabb. Az alakor lisztje sárgás, de különben hasznavehető, tartották régen. Rövid kalásza kevés magot adott, érthető tehát, ha fokozatosan átadta helyét a könnyebben kezelhető, nagy terméshozamú búzaféléknek. Ínséggabonaként előfordult még a 20. században is.⁵¹ Takarmánynövényként sokáig megállta helyét. Ajánlatos volt az időjárásra érzékenyebb zabot pótolni vele, „minthogy a tönkölyt és alakort ondóستól (polyvástól) együtt takarmányozzuk, az abrakolás nem jár oly veszéllyel, mint a búza vagy rozsnál, hol tiszta maggal abrakolnak”.⁵²

Az alakor kiváló természetési tulajdonságokkal bír. Magaslati területeken a legmostohább körülmények között is megterem. Igénytelen a talajra, egyaránt fagy- és hőségtűrő. Elnyomja a gyomokat, szalmája rugalmas, nem dől le könnyen. Szívós, betegségeknek, gombáknak, gabonarozsdának, üszögnek, lisztharmatnak ellenáll. Szárának magassága, bár időjárásfüggő, de hosszabb, mint a nemesített búzáké, így kalapszalmának kiadósabb. Mindez alkalmassá tette arra, hogy a nép megőrizze a fajt, s a nemesített kenyérgabonák mellett újabb hangsúlyt kapjon termesztése a szalmafeldolgozó, szalmakalap-készítő háziiparban.

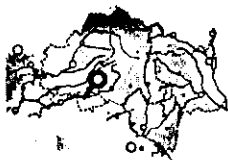
Ez a tény újabb kultúrtörténeti jelentőséggel ruházta föl a kiveszőben lévő, archaikus növényfajt. Székelyföldi jelenléte is elsősorban előnyös fajtajellemzőiben, az újabb természetési célokban keresendő. Ennek a gazdasági és kultúrtörténeti körülménynek köszönhetően a növény legértékesebb része, a szára, azaz a szalmája vált legértékesebbé. Mai természetési aránya csupán kis parcellákban mérhető.⁵³

Háziipari alpanyagként való fennmaradására tehát előnyös természetési és biológiai tulajdonságai adnak magyarázatot. Ma már kizárólag ezért vetik. Az általunk vizsgált székelyföldi falvak kalapkötoi is ezt aényt erősítették meg.⁵⁴

Az elvetett búzától a kalapig⁵⁵

Aki köti a kalapot, mind magának veti és szedi a szükséges gabonát. Összel vagy tavasszal, kora márciusban vetik. Ha sűrűn szórják, szép magas lesz a szára. Az alakor pl. nem kedveli a zsíros, trágyázott földet, mert abban könnyebben elrothad.

Az aratás, más néven a szalmaszedés ideje a kenyérgabona-aratásnál korábban kezdődik, mikor a búza még nincs megérve, a magva tejes. Mikor kezd sárgulni a kalász, kizárólag kézzel, sarlóval aratják, hogy minél hosszabb szarát nyerjenek. A learatott alakor vagy búza kévétjét szalmából csavart kötélbe rakják, és hazaszállítják. A további munkákat már otthon, a pajtában, színben végzik. A marokszedéshez felütik (felállítják) a kévétket, s a szálakat a kalásznál fogva egyesével húzgálják ki. A sérült, rossz szálakat félrehatják. Amikor a fejek (kalászok) a marokban egy helyre

kerülnek, sarlóval levágják, és ponyvára terítve sulyokkal kicsépelik. A kalász nélküli maroknyi szálakat napos helyen felállítják, széthúzzák, hogy megszáradjanak, ez a kikecskélés. Ha teljesen kiszáradtak, 5-6 markot zsúpba kötnek, és felviszik a hiúba (padlásra). A szalma itt várja meg a további feldolgozás idejét. Mindenki annyi markot szed, amennyit egy szezonban majd meg bír kötni. Ez 50-100 marok is lehet.

Az aratás és szedés munkálatai kölcsönös segítségen alapulnak. A néhány hetes szezonális időszakban minden kalapkötnőnél 3-4-en dolgoznak egyszerre. Egymásra utaltságukban többnyire az idős asszonyok fognak össze, csupán a kévék hazaszekerezésében kérnek külső segítséget. Az asszonyok naponta több társukhoz is elmennek segíteni, hogy ugyanezt a munkát a következő napon visszakapják.

A szalmaszálakat ősszel kezdik megpucolni. A markokat szétoldják, és a lábuk közé véve húzzák ki egyenként. A kihúzott szálakat a bognál (szárccsomó) elvágják, úgy, hogy ezzel a mozdulattal a tokot is eltávolítják a szálról. A legfelső bogtól haladnak lefelé, s alatta és fölötte vágják el a szalmát. A pucolást az udvaron vagy a házban, leterített ponyván végzik, hiszen itt keletkezik a legtöbb hulladék. Ezzel gyakorlatilag már előkészítik a kötéshez a megrövidített szálakat, amelyeket vastagság szerint osztályoznak.

A megválasztás (válogatás) folyamatában négyféle szalmát különítenek el a vastagság szerint. Mindegyiket más névvel illetik: vékony vagy halánk, vékonyközepes, vastagközepes és a vastag, durva vagy durgó. Csak az azonos méretűeket kötik fel egyszerre, így lesz szép a kalap (a fonat.) Az igazi különbség a szálvastagságokban leginkább a már kész, fonott állapotban mutatkozik.

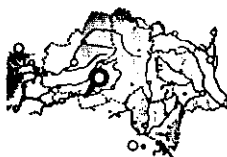
A szalmafeldolgozás egyik legmutatósbabb munkafolyamata a kötés, azaz a szalmaszálak összefonása. A fűzvevessző, gyékény, kukoricaháncs mellett a szalma fonása is archaikus technikákat őriz. A nyersanyag, technika, funkció és forma szempontjából adódó tipologizálást CSA-LOG Zsolt végezte el **A magyar népi fonástechnika típusai** c. munkájában.³⁶ Szalmafonás alatt a kötegbe fogott szalma spirális, varrószállal egymáshoz rögzített fonása és a szalmaszálak –

5-11 szálú – laposfonattá alakítása egyaránt érteendő. Ez utóbbi képezi a kalap alapanyagát. A **Magyar Néprajzi Lexikon** tucatnyi, szalmáról szóló címszava között ott találhatjuk „szalmakötést” is, mint a búza-, ill. rozsszalma egyik legjelentősebb felhasználási módját.³⁷

A kötéssel dől el leginkább a kalap szépsége és minősége. A kötés előtt a szalmát vízbe áztatják, hogy jól megpuhuljon. Az alakor szalmája vékony és erős, nehezebb kötni, mint a búzaszalmát. Ez a leglátványosabb munkafolyamat. A gyakorlott, majdhogynem láthatatlan gyorsasággal dolgozó fúrge ujjak között percről-percre „folyik ki” a kész fonat. A rutinos kéz szinte magától fon. Csak akkor tekintenek oda, amikor az elfogyott szálát pótolni kell. Így a boltba járás, állatok terelése, szomszédolás közben is végezhető a munka, csupán egy vízhatlan fóliába csavart áztatott köteget fognak a karjuk alá. A fonó asszonyok a falukép sajátos „látványelemei”.

A hosszú, téli esték a közös kalapkötés legfőbb idejét kínálják. A kiskorúak számára ez az egyetlen jövedelem, azok a kalapkötést évszaktól függetlenül, télen-nyáron egyaránt végzik. Ez a munkafolyamat többnyire társasmunka. Alkalmát kórusnak nevezik, hasonlóan mint a hajdani fonás alkalmait, csupán a munka tárgya cserélődött fel. Egy ilyen alkalommal egy házhoz öt-tíz asszony is összegyűl, s felváltva járnak egymáshoz. Ma leginkább a nyugdíjas kortira jellemző. Valamikor megkülönböztették a lányok, asszonyok munkaalkalmát. A kisebb és serdülő lányoké volt a „pirekórus”, a nagyobbaké a leánykórus, az asszonyoké az asszonykórus.³⁸ A kisebb leányok ezeken a közös alkalmakon sajátítják el a kalapkötés fortélyait. Ha többen összejönnek, a munka is könnyebben megy, vallják. A korábbi közös játékokat feledve a kórus mára az emberi viszonyokról, viselkedésekről alkotott ítéleteknek, a nehézségeknek, a falu élete megtárgyalásának színterévé vált.

Körispatakon igen gazdag kínálatát kötik a fonattípusoknak. Aszerint, hogy hány szálból áll, van sima-ötös, sima-hetes, sima-tizenegyes. A lapos fonatok közé tartozik még a főként díszítésre használt „likas” (lyukas), „rece” vagy „csipke”, és a „cakkenyés”, más néven „németre-

cc". A sima fonatok széle egyenes (sima). Leggyakrabban a sima-hetest kötik, ebből készül a legtöbb kalap. A sima-tizenegyest a legvékonyabb szalmából, a halánkból kötik a legszebb férfikalapok számára. A rece vagy csipke fonatokat négy szálból kötik, vastagságtól függetlenül. A „cakknyes” bonyolultabb fonat, egyik széle sima, a másik cakkos. A kalap karimájának a szélét díszítik vele, de régebben teljes női kalapokat is varrtak belőle, kézzel. A tizenegy száalút a két középső vastagságú szalma valamelyikéből kötik. A fonatoknak csak addig különböztetik meg a színét és a fonákját, amíg kötik, mert a kilógó szálvégeket rendszerint egy oldalra hagyják. A kilógó száalakat erről a „tollas” kalapról a fonás befejeztével levágják. A „koszorú” fonat csavart henger alakú, az egyetlen olyan fonat, amelyet öt szálból drótszál (karó) köré körkörösén hajtogatva alakítanak ki, így kapja a fonat a csavart jelleget. A koszorút leginkább a halánk vagy a vékony-közepes szalmából kötik, s kizárólag díszítenek vele.

Körülbelül negyven folyóméter fonatot neveznek egy vég kalapnak. A vég a fonadék mértékegysége. Végenként felcsévéelve és összekötve adják el a kalapköttők a fonatokat. A kalapvarrók is így mérik az alapanyagot. Minden kalaptípusról tudják, hány vég szükséges hozzá. Kötés közben egy fakeretre, motollára (1000 x 40 cm) tekerik a fonatot, míg el nem éri a negyven métert. A motollán a fonatot egy-két napig tartják, hogy megnyúljon, s van, aki erről levéve azonnal értékesíti. A nyersanyag finomítására szolgál a mongorlás, a fonat vasalása. A mongorló egy speciális szerkezet, melynek az egymással szembe fordított hengerei között préselődik a fonat. Az igényesebb kalapköttők kénnel megfüstölik, kifehérítik a szalmát. A füstölés a rogyás (ragyás) szalma foltosságát, a víztől megsárgult színét halványítja. A kénezett, füstölt fonat szebb és kelendőbb.

A háziiparos családok férfi tagjai a gépesített munkákban, a piacozásban működnek közre. Az értékesítés határait kiterjesztve egy-egy távolabbi vidék, nagyváros hetipiacának feltérképezése, az igény felmérése valutát jelentett. Amit a vegyes lakosságú távolabbi vásároknak megtapasztaltak az elődök, azt a kapcsolatrendszer bővítésével a követ-

kező generáció tovább gyarapította. Kialakult a kalapos családok egyéni útvonala. A piaci bázishelyek együtt öröklődtek a mesterséggel. A helyi szokásokhoz igazodó árukínálattal készültek a vásárookra, hetipiacokra.⁶⁰ A vásároló életmód hétről-hétre ismétlődő szokásrendszere: a portékák kipakolásának módja, a vásárolással járó hétköznapi rítusok – parkolás, szállás, étkezés – szokásai.⁶⁰

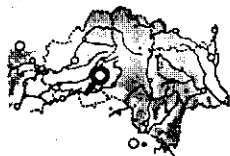
*

A szalmakalap korábban általános viselet volt. A szezonális fejrevalót nyáron, hétköznapi napokon és ünnepnapokon, kortól és nemtől függetlenül, egyaránt hordták.⁶¹ Az árnyékkadó kalap a mezei munkához szinte elengedhetetlen volt, és az ma is.

A második világháború előtti társadalmi-kulturális berendezkedés megengedte, hogy a szalmakalappal is kifejezzék a rangot. A tekintélyes gazdaköri kalapot, ahogy neve is jelzi, a jobb módú gazdák viselték. A szegényebbekkel ellentétben ők csak a szélesebb karimájú „gurnisat” (koszorúdíszítést) vásárolták, másoknak maradt a recevel vagy szalaggal díszített keskeny karimájú gazdaköri.

A szalmakalap ezen a vidéken nem kifejezetten az ünnepi öltözethez járul, bár a férfiak a templomba is felveszik. Inkább utcai viselet vagy munkaruhához társuló fejedő. A nők kizárólag a mezőre veszik fel, napsütéses időben. Az esőtől féltik a kalapot, mert hamar tönkreteszti. A kalap ma már nem árulkodik státusról. A szalagdíszítés a női kalapon korosztályokhoz kötött, a sötét szalagot idősebb asszonyok használják. A kalapra kötött fekete szalag a gyászt is kifejezheti. Bár időseknél még tetten érhető a tradicionális kalapviselés kontinuitása, a 21. sz. elején egyre változó tartalmakat nyer.⁶² A hagyományos viselet eltűnése, a nyugati tömegtermékek térhódítása nem kímélte a kalapkészítő háziipart sem. Fennmaradását a csekélyke helyi igények mellett a gyorsan fejlődő új gazdasági ágazatnak, a falusi turizmusnak köszönheti.

Az utóbbi időben megváltozott a kalap(fonat)-felvásárlók igénye. A mennyiségre törekedvén, a vastag szalmából kötött fonatokat veszik át szívesebben, hiszen abból több kalapot képesek megvarrni. A mennyiségi szemlélethez a

kalapkötők is igazodnak, minél vastagabb a fonat, annál kiadósabb az alapanyag. Anyagtakarékosság végett a kalapok karimájából is egyre többet „csipnek el”.

Mind nagyobb a kereslet a vastag szalmából varrt női és férfikalap iránt. A turizmus felvevő piaca figyelmen kívül hagyja a hagyományos kalapformák alapvető minőségi követelményeit. A vastag szalma feldolgozása a kalapkötőnek és a felvásárlónak is érdeke. Előbbiek több folyómétert tudnak megkötni ugyanannyi idő alatt, mint a vékonyból. Az utóbbiak pedig több kalapot képesek megvarrni egy vég fonatból. A halánkból kötött szalmára tehát csökkent a kereslet. De mert „nincs fölösleges szalma”, s vékony szalma együtt terem a vastaggal, azt is kénytelenek felhasználni, a pazarlást elkerülendő. A vastag kalapot csak akkor adják oda a kereskedőknek, ha valamennyi vékonyat is visz a többivel.

A kalap minősége a fonat szépsége, fehérsége mellett a varrástól is függ. Az igényes kalapviselők a vékony szalmából font, tömötten felvarrt kalapot szeretik.⁹⁹ Egy-egy ilyen kalap negyven méter, egy véget is felvesz. A kalapvarrógép alkalmazása a szalmafeldolgozásban forradalmnak számított. Míg kézen egy asszony egy nap alatt 2-4 kalapot volt képes megvarrni, addig géppel 40-50 is elkészül ugyanennyi idő alatt. A gépek elterjedésével a kézi varrás teljesen háttérbe szorult.

A kalapvarrógép működési elve hasonló ruhavarró társaiéhoz. A varrás – akár kézi, akár gépi – a fejrész közepén egy kétrét hajtott, összevarrott „ponttal” kezdődik, s a további varrás spirálisan ekörül halad. A kézi varrásnál a fejrész formálásához segédeszközre volt szükség, a kalapfej formájú, különböző méretű, tömör fából készült sablonra, botra, amihez folyamatosan igazították a kalapot. A gépi varrás ezt már nélkülözi. A gyakorlott varró szemmérték szerint alakítja a kalap méretét, hiszen a kalap végső formáját a préseléssel kapja.

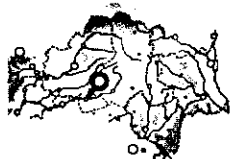
A „nyers” kalapformákból présgép és formák – alumíniumból öntött sajkák – segítségével készülnek a jól elkülöníthető kalaptípusok. A kalapok préselését férfiak végzik, hiszen nagy

fizikai erőt igényel a présgép működtetése. Ezzel a gépi művelettel az összevarrt fonatok szálai tökéletesen egymásra simulnak, a sajkák pedig megadják a típusok legjellemzőbb külső jegyeit. A présgépek a varrógépekkel egyidőben, hasonló források segítségével terjedtek el. Előtte a kalapot az egyszerű fabotokra vasalták, vagy egyáltalán nem préselték.

*

Soroljuk fel a leggyakrabban készített férfikalapokat: A „gazdaköri” kalap a legrégebb, legeredetibb kalapforma Kőröspatakon. A kalapfő csonka kúp alakú, karimája 10-15 cm. is lehet. Díszítése sötét szalag-, vagy koszorúfonat. A sima férfikalap teteje beütött, „tojpasztott”. Formája egyszerűbb a gazdakörinél, karimája 5-6 cm. A „bukkosfejű” kalap az előbbihez hasonló, fejrésze két oldalon bemélyített, azaz bukja van. A „kóbojkalap” a nevéből eredően hasonlít az amerikai cowboy-kalapokra, így minden biznnyal újabb forma. A kalapfő kerck, karimája széles, és két oldalt fel van hajtva, tűzvc. A „sapkakalap” vagy „vadász” a nemezből készült vadászkalapot formázza. A „csibikalap” fejrésze kerek, a karima hátsó része felhajtott, kisebb méretben a gyerekek is ezt hordják.

A női kalapok fejrésze jóval kisebb, mint a férfiaké. Alapvető különbség köztük, hogy míg a férfiak a fejükre húzzák a kalapot – ezért különböző fejméreteket készítenek – addig a nők csak ráhelyezik fejükre és szalaggal kötik meg a nyakuknál. De idősebb asszonyok a fejkendő fölött, csak árnyék gyanánt használják. A kalapfő mérete egységes, leszámítva a kislányok kalapját, különbség a karima méretében, díszítettségében van. A „gombakalap” fejrésze csonkakúp alakú, alacsony, a karima 20 cm széles, széle körben lefelé hajló. A „rigókalap” feje ovális, tetején beütött, karimája 15-20 cm széles, amibe préseléssel bordázást, hullámokat nyomnak. A régies „kajlakalap” csonkakúp alakú, karimája két oldalt letírt, lefelé hajló, kifejezetten magyar viselet. A női kalapokat festett szalmával vegyített mintás fonatokkal is díszítik, vagy pedig különböző fonattípusokat keverve varrják, ami önmagában adja a díszítést. A fonatok festése viszonylag újkeletű, összefügg az anilinfestékek megjelenésével.

A préseléssel elért „nyers” férfi- és női kalapokat típusonként különböző díszítésekkel látják el. A férfikalapokat hagyományosan szalagozzák, mintára hajtott koszorúval (gurtni) vagy selyemszalaggal. A koszorús díszítésnél az előbbiekek helyett előfordulhat a kalapba varrva egy sor „likas”, vagy „rece” fonat. Ekkor rátétdísz már nem kap külön. A kalapok díszítésének módozatai szorosan összefüggenek a viselés szokásaival.

A kalap varrásának ideje az őszi munkák, a díszítésvégzés és az ünnepek lejárta után, télen kezdődik. Az ekkor készült árut a tavaszi hónapoktól kezdik hordani a vásárokbá. A szalmakalap-szezon április végétől Kisasszony napjáig (szeptember 8-ig), a mezői munkák végeztéig tart. Már csak az emlékezet tartja számon a hajdani nagy országos „dicsői” (dicsőszentmártoni) vásárt, mely minden évben május 1-jén kezdődött. Ez volt a szalmakalapok első piaca az idényben. Ezt követte május 4-én a székelykeresztúri, május 10-től az etédi „fűhúzó”, majd a nyár eleji korondi „eperéresi vásár”. A július első napjaiban tartott sokadalom kirakói közül el nem maradhattak a kőrispataki, böződi, böződújfalusi szalmakalapos asszonyok.⁶⁴

A kalapkészítők kezdetben gyalog, szekérral, vonattal járták a vidéket. Később, amikor Kőrispatakot és környékét is elárasztották a kereskedők, az iparengedéllyel rendelkező háziparosok messzebbre kényszerültek portékáikkal. Megrakott személyautóikkal távolabbi tájakat is meghódítottak. Eljutottak egészen az alföldre, ahol szintén nagy volt az érdeklődés az idénykalapra. Igazodtak az egyes vidékek, népcsoportok (szászok, románok) kalapviseléséhez. Így sokszor a Kőrispatakon és környékén megszokott kalapformáktól merőben eltérő változatokat is készítettek. A női kalapok közül a „rigó” és a „gomba” kifejezetten a szász területek ellátására készült. Nem meglepő tehát, ha a Kőrispataki Szalmakalap Múzeum tiszaszobája a legkülönbözőbb, idegen formájú kalapokkal zsúfol.

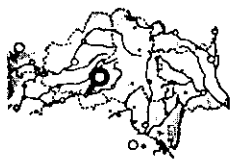
Szalmából nemcsak kalap készül, hanem számos, a háztartásban használatos eszköz is. A vastag vagy durgó szalmából kötött sima-ötösből „puliszkakalapot”, lábasalávalót varrnak. Előbbi gyakorlatilag egy karima nélküli méretes kalap-

fej, amibe a forró, tűzről levett edényt helyezik, így kavarják meg a puliszkát. Egykor a szalmacipő viselése sem volt ritka. Ma már a készítés módját is alig tudják feleleveníteni. Az 1960-as évek népművészeti mozgalmái naiv alkotóknak, művészkedő oktatóknak adtak szabad kezet, a letisztult paraszti díszítőművészetbe való beavatkozás lehetőségeivel. Tanításaik nyomán terjedt el többek között a szalmakép szövés. Készítésekor a szövőszékre vetett vékony fonalat szalma vetülékszál keresztezi. A két különböző anyag találkozásánál alakítható ki a minta. A kész termék a figuratív díszítésű szöttesek motívumait idézi. Falvédőként vagy fali díszként használják.⁶⁵ Nem részletezzük itt az 1989-es változások nyomán az egyre több, Kőrispatakra érkező külföldi, elsősorban magyarországi szalmafonó termékbővítő ténykedését. Az említett „hagyományos” reper-toár újabb és újabb, inkább dísz-, mint használati tárggyal bővült. A befogadó készség természetesen a kalapviselés és a kalapipar hanyatlásában, ill. a turizmus fellendülésében keresendő. A hozzávetőleg 650 lakosú faluban ma kb. 90 család foglalkozik szalmafonással,⁶⁶ szalmadísz- és kalapkészítéssel, kereset-kiegészítés gyanánt. A különböző – hagyományos és új – termékcsoportok és készítőik alig különíthetők el. A tekintélyes szám a turizmust kiszolgáló szalmaművesek egyre szaporodó rétegét jelzi.

A mezőgazdaságból megélni képtelen lakosság kényszerül nyáron a szalma kiszedésére, hogy télen, a mezőgazdasági munkák lejártaival vagy akár egész évben e kiegészítő kereseti lehetőséghez nyúljanak. Gazdasági megújulásra csak a korábban is tőkével, kapcsolatrendszerrel, mobilitással bírók képesek.

Az elmúlt tizenöt év új gazdasági-kulturális környezetében a megörökölt kalapos társadalmi státusok tovább erősödtek. A vagyoni különbségek, az alacsonyabb életszínvonalon élő idősebb lakosság kiszolgáltatottsága tovább mélyült. Az igen nagy kitartást, türelmet igénylő, sokszor megterhelő munkát végző kalapkötők helyzete alig változott. Munkájuk értéke továbbra is a felvásárló és az aktuális piaci igény függvénye.

A harmadik évezred elején a szalmakalap egy új értelemben vált fogyasztási cikké, ahol a

tárgy formailag ugyan alig változik, de tradicionális használata helyett egyre inkább a turizmusban nyer nagyobb jelentőséget. Nem utolsósorban etnikus szimbólummá, az önazonosság kifejezőjévé emelkedett. E szerepében a helyi tradicionális kalapipart a civil kezdeményezésre alapított Szalmakalap Múzeum léte és működése csak tovább erősíti.

Irodalom

- BALASSA Iván (1990): A magyar gabonatermelés néprajza. Debrecen
- BARAHÁS Endre (1904): Udvarhely vármegye közigazgatási leírása. Budapest
- BOCSKAI PAPP Lajos (1960): A szalmakalap hagyományos készítési módja. *Debreceni Közöny*, 1860, 92.
- BÖZÖDI György (1943): Székely bánja. Kolozsvár
- CSALOG Zsolt (1962): A magyar népi fonástechnika típusai. *Ethnographia* LXXIII. 1962. 302–322.
- FARKAS Mihály (1892): Az év tizenkét hónapja. H. n.
- FÉNYES Elek (1842): Magyarország statisztikája. Pest
- FRECSKAY János (1877): Találtmányok könyve. Budapest
- GELLÉRI Mór (1910): Az újabb ipari mozgalmak köréből. Budapest
- ISTVÁN Lajos (1981): Korondi vásárok. In: Népiismereti dolgozatok 1981. Bukarest, 118–128.
- JAKAB Ágnes (2004): Nemzedékek és nemzetiségek Kőrisspatakon. A KRIZA János Néprajzi Társaság Évkönyve 12. Kolozsvár, 174–247.
- JAKAB Elek – SZÁDECZKY Lajos (1901): Udvarhely vármegye története a legrégibb időkől napjainkig. Budapest
- JEKELFALUSSY József (összeáll.) (1885): Hivatalos statisztikai közlemények. Magyarország háziipara 1884 elején. Budapest
- JUHÁSZ Antal (1991): Szalmakötés. In: Magyar Néprajz III. Anyagi kultúra 2. Kézművesség. Budapest, 475–481.
- KÓS Károly, dr. (1976): Tájak, falvak, hagyományok. Bukarest
- KOZMA Ferenc (1879): A Székelyföld közigazgatási és közművelődési állapota. Budapest
- KUTASI Mihály (1974): A szalma háziipari feldolgozása Kőrisspatakon (kézirat)
- MOLNÁR István (1976): A kőrisspataki szalmafonás. In: Népiismereti Dolgozatok 1976. Bukarest, 92–96
- N. SZABÓ Magdolna (2003): A szalmafonó háziipari helyzete a Kárpát-medencében a 19. század végén és a 20. század elején. In: BÁTI A. – BERKES K. – ELTER A. – NOBILIS J. (szerk.): *Parasztélet, kultúra, adaptáció*. Budapest, 2005, 53–65
- N. SZABÓ Magdolna (2004): Kőrisspataki Szalmakalap Múzeum – Falusi turizmus vagy rituális tér születése? Egy székelyföldi magángyűjtemény avató ünnepe. In: *Rítusok, folklór szövegek*. Szerk.: BARNÁ G., PAULUS Hungarus – Kairosz, 215–232
- N. SZABÓ Magdolna (2004a): Situation of the Straw Plaiting Cottage Industry of the Carpathian Basin in the Late 19th and Early 20th Century. *Acta Ethnographica Hungarica*, 49 (3–4), Budapest, 299–311
- N. SZABÓ Magdolna (2005): Kőrisspatak, a kalapkötő falu. In: *Határjáró. Tanulmányok JUHÁSZ Antal köszöntésére*. MÓRA Ferenc Múzeum, Szeged, 293–306
- OLOSZ Katalin (2003): Egy kiállítás emlékképei. (KRIZA Könyvek 16.) Kolozsvár
- ORBÁN Balázs (1868): A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természeti s népi szempontról. I. Udvarhelyszék. Pest
- ÖRLEY János (1981): Ipar és iparfejlesztés Udvarhely megyében. Székelyudvarhely
- PÉNTEK János – SZABÓ Attila (1981): Az alakor (*Triticum monococcum* L.) Erdélyben. *Ethnographia* XCII. 259–277
- RÁTH Károly (1868): A szalmafonás, mint népipar. *Szatmári Közöny*, 1868/50. 196–197
- RÉTHY Mihály (1957): A Kőrisspataki Református Egyház-közösség vázlatos története (kézirat)
- VARGA E. Árpád (1998): Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I. TLA – Pro Print Kiadó, Budapest–Csíkszereda
- VARGA Geiza (1882): Hajdumegye leírása. A magyar orvosok és természetvizsgálók 1882. Debrecenben tartott XXII. nagygyűlésének alkalmából, egy térképpel. Debrecen
- *** (1867): A székely szalmával hogy kell bánni? *Székely Néplap* 1867/134
- *** (1868): Ahol a szalmafonás divatozik. (Sz. n.) *Alföldi Hírlap* 1868/29
- *** (1867): Fanni való szalma. (Sz. n.) *Falusi Gazda*, 1867
- *** (1981): Magyar Néprajzi Lexikon 4. Akadémiai Kiadó, Budapest
- *** (1982): Mezőgazdasági Lexikon. Budapest
- *** (1911): RÉVAI Nagy Lexikona. Budapest

Jegyzet

- Létesülésük sorrendjében: Törökzentmikós, Zengővárkony, Hajdúnánás.
- Az intézmény megalakulásáról, megnyitásáról és szerepéről bővebben mártutunk: N. SZABÓ M. 2004.
- CSÁK E. V. 1928. 18.
- Működtek az országban több helyen kalapszövetkezetek: pl. Dés, Dobó, Mezőcsanak, Torda, Nagybacon.
- A konkrétumok kihámozását az is nehezíti, hogy a források sokszor nem különítik el a spirális technikával készített termékeket a laposlonatokból készültéktől, gyakran a különböző szalmamunkákat egyként kezelik.

6. A háziipari ágazat körülhatárolásáról, történetiségéről, ezen belül a szalmafonó háziipar helyzetéről bővebben lásd: N. SZABÓ M. 2005.

7. SZIGETHY Gyula Mihály (1759–1834), Székelyudvarhely monográfusának feljegyzései. (JAKAB E. – SZÁDEGECZY L. 1901. 554)

8. FÉNYES E. 1842. 216.

9. A feltehetően hiányos útirajz Irdély kismesterségeire, háziiparára vonatkozó tudatosan folytatott gyűjtés darabja e korszakból, melyet SZABÓ Sámuel tanítványának, MENTOVICH Gyulának köszönhetünk. (OLOSZ K. 2003)

10. KOZMA Ferenc a székelykeresztúri háziipari tanműhelynek is vezetője. A fenti adatgyűjtést saját maga szervezte és végezte 1879-ben.

11. „A nép mindenfelől ölel hordta a piacra a szalmakalapot. Nánás lakosai arról híresek, hogy itt ... mindenki ugynevezett rézkalapot fon szalmából – azaz szalmakalapot csinál. Sajnos, mint itt is more patrio a szalmakalapkötés minden telkesülésűsi elfáradás nélkül üztek.” Állítja az útutazó CSATÁRY Ottó 1846-ban. Hasonlóképp jelentősnek véli a szalmakalapkészítést BOCSKAI PAPP Lajos is (BOCSKAI P. L. 1860. 22): „embermélkezet óta minden egyes ház szalmakalappályát, de legszélesebben elterjedt a két legutóbbi évtizedben. Az iskolából kiküldött leány öszel kezébe fogta az új szalmaszálat, s fona tavaszig, s koratavaszal ... megjelentek a szalmakalap kereskedők Debrecenből s a vidékről. Ekkor a nánási nő letette a szalagot, tő s cémát bevén kezébe, varrta reggeltől késő estig ... Nyári napokban zsúfolva van a piac a fémnép csoportja által, kik nyáribál vagy egy-egy tornyot rakva karjaikra a szalmakalaphat, hurdják a vásárra.” Ezt erősíti VARGA Geiza is (VARGA G. 1882. 212), aki munkájának foglalkozások fellejtésében részletesen kitér a legjelentősebbre, a szalmakalapkészítésre: „mely különösen Nánás városban régi idők óta gyakorlatban van ... hol a földműves s iparos osztályhoz tartozó nők legnagyobb része a hat évesnél idősebb gyermekekkel s a napszámos osztályhoz tartozó férfiakkal együtt szabad időjüket ezen iparágunk szentelik, s a tavaszi hónapokban napokonként szalmakalappásár tartatik, melyen nem csak a kész kalapok, hanem a még varratlan szalmafonatok is az ország különböző részéből ide jönni szokott vendöveknek elárúsítatnak”. Idézniük kell tőle azt a helybeli céhszabály módosítást (*Csi-madia céh 1795-ben megerősített alapszabálya* XVII. cikkelyének részlete), amely utal a szalmakalapkészítők munkakörüzetéért való helyi viselésére: „a legény műhelyben kalapban dolgozni megiltatuk, ha cipkája vagy szalmakalapja van, abban szabad”.

12. RÁTH Károlynak (1838–1902), a sikeres szalmakalappgyár-tulajdonosnak és következőképpen e háziiparra összpontosított figyelmének sok értékes adatai köszönhetünk. Mondja: „A szalmafonásnál egyaránt foglalkozik a család minden tagja, apraja és nagyja, fi- és nőneműek, ... fonhat bárhol, a szabadban úgy, mint a legszegényebb hajlékban. Telen-nyáron, éjjel-nappal.” Ugyanitt hoz külföldi példákat: „hol ezen iparág már régebben meghonosult: Olaszország, Sweitz, Belgium, Angolország, Némethon némely tartománya állítja elő azon milliárd ölnyi különböző szalmafonatot, mely a minden nagyobb városban létező szalmakalappgyárak által feldolgoztatik. ... Drezda – 100-nál több kalappgyár (évenként 2-3 millió darab kalapot készít), Olaszhonban, különösen Toscanaóban a jelen század elejétől fogva népiparrá vált ... Egy számozott florencei család által ez iparág Appone nevű közsébe szerencsésen lón átteltve ... Helvétiaiban is meghonosodott a szalmaipar (Aargau, Freiburg).” Ugyanakkor felhívja a figyelmet: „Találhatjuk ezen iparágat mint népipart, noha a fejlettség legszegényebb fokán, hazánkban is, nevezetesen Bihar megye némely községekben, hol ez már jelenleg is nem jelentéktelen jövedelmi forrást képez. Különösen pedig Hajdúnánás városában, ahol is egy Olaszhonból visszaérkezett szabadságos katona a fonást (kötést) meghonosítván ez idő szerint már néhány ezer forintira menő forgalmat képes felmutatni.” (RÁTH K. 1868)

13. „A betakarított szalmának csakis azon része használtatik finom fonásra, amely a kalász és az ez alatti első bog közt van, ezért e rész levágatik, és levágva a napon vízzel ömözés által épp úgy megfehérettetik, mint a vászonokkal szokás. Csak hogy ezen fehérités alatt is eső, sőt a harmattól is meg kell óvni, mivel különben szürkés és foltos leend. Németországban és főként Bécsben, hol majd az egész mennyiség azon finom szalmakalapoknak fonatik, mely az osztrák biradalomban éltek, addig, amíg a szalmatermelés és elkészítése módja elsajátított, a Frankhonból drágán hozott szalmát fonták. Ahol ezt folytatják, a szalmának nevezett fehéritett

részt a szálak finomsága szerint osztályozzák, és pedig öt- s olykor tízfélét is.” (Székely Néplap 1867/134)

14. „Ahol a szalmafonás divatozik, taníttassuk meg a köznépet arra, hogy a fonásra szükséges szép szalmát miként kell természetén, a fonást minél finomabban csokszolni.” Ugyanő felhívja a figyelmet: „hogy ... a szalmafonatika és -kalap készítésén Nánás vidékén és Bihar vármegyében Hencida körül ... Nagyon értékes és terjedelmes köznapi kereseti ág már jelenleg is. Mi még 1847-ben hírlaplappal buzdítottunk egy vállalkozó dúsgazdag nánási urat, hogy egy pár ügyes nánási cselédet küldjön ki Florence vidékére a nép szalmakalap készítéséi útjai elsajátítása végett, de szerentünk sikertelen maradt.” (Alföldi Hírlap 1868/29)

15. JEKEL-FALUSSY József (1849–1901) a hivatalos magyar statisztika egyik reformembere 1869-től. Az 1880-as népszámlálás levezetése és ezzel párhuzamos publikációi életének fő művei.

16. Ugyanitt folytatja: „Nagyobb mérvben és eladásra üzve csak Hajdúnánás városban találjuk, hol 2900 né 20 000 ltr értékű szalmafonást készített. 1000 simítógépet is használnak. Hajdú megyében a forintban mért évi termelés 21 312. Szeben megyében 2078, Udvarhely megyében 1325. (JEKEL-FALUSSY J., 1885. 13. 35)

17. A törzskönyvet részint hivatalos adatok, részben a kereskedelmi és iparkamarák jelentései, részben magánygyűjtés adatai alapján KOVÁCS Gyula készítette, 1898-ban. Forrása bizonyára nem szolgálták minden területre vonatkozóan kimerítő adatokkal. Ezt bizonyítja a szalmafonás fejezet is, hiszen más felméréseknek ellentmondva nem említi pl. Kőrös-patakot, ahol jövedelmenten Bözöddel azonos, számos említett faluval szemben pedig jóval jelentékenyebb mértékű volt a kalappozás. A törzskönyv összeállításának erről a vidékről semmilyen, a háziipart öző családok számára, az évi termelés mennyiségére és piaci értékére vonatkozó adatot nem szolgáltatnak. (KOVÁCS Gy. 321. 352)

18. „Jelentékenyebb szalmafonást íznek keresetre: Hencidán, Hajdúnánás, Domg, Bözörményben több millió kalapot fonnak és varrnak szalmából. A nánási kalappgyár egymaga 380 varrógépen dolgozó háziiparost foglalkoztat.” (KOVÁCS Gy. 1898. 321)

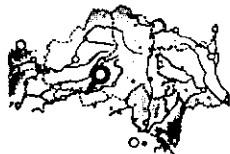
19. Az európai luxusiparban igen keresettnek számzó szalmakalap hazai közvetítői, gyárosai a nagy mértéket öltözött háziiparáról híres Hajdúnánás látják leghasznosabbnak megvetni lábukat. Ezek a vállalkozók gyáripari szintre emelték az addig tradicionális alapokon nyugvó, tisztán kézműipari tevékenységű igénylő szalmakalap-készítést. A magyar nyelvtérleten, leszámtva egyes fővárosi üzemeiket, itt működött a legtöbb szalmakalappgyár. Az első, 1888-ban alapított SOHLER-féle céget számos másik követte. 1913-ban már több mint harminc fonatfehéritésre, festésre, kalapparárra, préselésre vagy a kellékek beszerzésére szakosodott üzem és kereskedés működött. A gyárak üzleti könyvei szerint a gyártmányok harmadát külföldre szállították (Galiciába, Bukovinába, de Júrpa nyugati tartományba is). IGMÁNDY József egyik 1940-es ipartörténeti tanulmányában állítja, hogy fő piaca Erdély volt, szinte alig volt olyan megye, ahova a nánási szalmakalap ne jutott volna el. (IGMÁNDY J. 1940. 76)

Nem tölhet alaptalannak az a feltevésünk, hogy a nánási szalmaipar s kiemelkedő alakja, SOHLER Istvánnak tevékenysége jelentéket az ország belső magjának fejlett szalmaipara és Erdély háziipara között. A szájhagyományra alapozva keressük a bizonyítékokat arra vonatkozóan, hogy alkalmazottainak oktató jellegű kiküldetésével, a varrógépek közvetítésével, kereskedelmi célú kapcsolatok teremtsével – az iparügyi hatóságok messzerenő támogatását élvezve – képes volt beleszólni az erdélyi térségben működő szalmakalap-készítő háziiparba.

20. GELLÉRI Mór (1854–1915) számos jelentős ipari szaklap szervezője és szerkesztője. A millenniumi kiállítás idején az Országos Háziipari Bizottság tagja.

21. GELLÉRI M. 1910. 210.

22. „az ősi háziipari foglalkozásokban rejlik a székelyek igénytelensége. Ruházattal ellátja földjének termékeiből, birkanak gyapjából háza népet, szerszámát megkészíti maga erdejé fájából. A megélhetéshez elég néhány hold terméke, az adó és a pálinka kikerül néhány fuvar fából, fuvarozásból vagy napszámból ... Magának él a székely még ma is, talán észre sem veszi, hogy változnak az idők és körülmények. (ÓRLEY J. 1901. 28, 14)

23. Uo. 39.
24. BARABÁS E. 1904. 40.
25. BARABÁS E. 1904.
26. A felsorolásban csak az öt családnál nagyobb számban foglalkozókat említjük.
27. Dr. KÓCS Károly érzékeny rajzot fest a nyárádszeredai nagy vásárok forgatagáról, ahol a vidék. vásáruzó körzet mesterségei, háziipara oly sokszínűen jelenik meg: „Jobbágytelkéről. Hodusról. Ravából jött árusok pedig szalmakalappal árasztották el a piacot: az idős asszonyok számára a széles karimájú nyári kalapokat lilára festett szalmából készítették.” (KÓCS K. 1976. 365.)
28. A források között már szerepelt KOZMA Ferenc megkerülhetetlen. 1879-es székelői felmérése. Összehasonlításképp vessünk egy pillantást adataira, ahol Csík. Háromszék, Maros-Torda és Udvarhely megyei számaforrással foglalkozó családok megközelítő számát közli. „Szalmaforrás Háromszéken Sepsiszentkírályon, Sepsiszentivánban, Maros-Torda megyében Jobbágytelke (200 család), Hodos (80 cs.), Ehed (80 cs.) ősszel és télen. Együtt 340 család. Udvarhely megyében Vécse (2-15 cs.), Székelyszállás (3-10 cs.), Bordos (10 cs.), Rava (20-25 cs.), Csób (10 cs.), Béta (80 cs.), Magyarzsádok (12 cs.), Büzöd (200 cs.), Kőröspatak (100 cs.) Bibarcfalva (10 cs.), Muzsna, Dobó, Vágás, Etéd többen. Együtt 440.” (KOZMA F. 1879. 298)
29. BÖZÖDI Gy. 1943. 216.
30. A faluval kezdetben ismeretségi szálakon indult a kapcsolat. Látogatókaim során az egyre tudatosabb néprajzi gyűjtést MOLNÁR István szélesszerződési múzeumigazgató is ösztönözte. Útmatásaiért hálfával tartozom neki. A témával kapcsolatos kutatásaim jelenleg is folynak.
31. MOLNÁR I. 1976.
32. A kőzirtás dolgozat jelentős forrásmunkának tekinthető a kőröspataki kalapkészítés közelmúltjára vonatkozóan. Adatszolgáltatásaiért KUTASI Mihálynak ezúton is köszönetet mondunk.
33. JUHÁSZ A. 1991. 475-480.
34. VARGA E. Árpád etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adataira, 1850-1992. (VARGA E. Á. 1969)
35. JAKAB Á. 2004. 189.
36. ORBÁN B. 1868. 146.
37. „Tatárok útja” helynév. A hadak elől menekülő lakosság a szilasi barlangban bújt meg. „Szilásáj”.
38. „GERGELY Lukács, PÉTERFI András, GOTHÁRD János, KOVÁTS János, TIBOLDI István, KEIEMEN Márton, TIBOLDI Gyergely, DEÁK István nemes embereké. – a Református Fiklézsia levéltárából. A feltehetően már nem teljes, de a történelem pusztító viharait még így szép számmal átészelő, főként az eklezsia történetére vonatkozó iratok, historia domusok gazdag tárházában nem bukkantunk nyomára a szalmafeldolgozó háziiparnak. Ugyanakkor más, a község történetírását gazdagító oklevelek, periratok és jegyzőkönyvek a gazdálkodásra, határhasználatra, életmódra, beszédes helynevekre vonatkozóan felbecsülhetetlen értékű adatokkal szolgálnak. Feldolgozásukat folyamatosan végezzük.
39. „Csereláz” és „Hollásvölgy” Kőröspatak határnevei. Egy földműves visszaemlékezéséből. (RÉTHY M. 1957)
40. Uo.
41. A legkisebb gazdálak is volt 10-12 szarvasmarhája - állítja RÉTHY M. (Uo.)
42. A következőképpen vallanak saját helyzetükről: „Vagyunk reászorultak, öregek, egyéb keresztünk semmi. De vannak még nálunknál megszorultabbak is, aki alig várja, hogy kiköcsse, valahogy vegye ki a kenyerét.” „Egyéből miből kapjanak pénzt, nincs miből. Így vég kalapot megköt egy nap, legalább ceetet tud venni belőle. Más munkalehetőség nincs. A háza télen benn jó melegbe köti a kalapot, van aki alig köt egy-két végét, s mindjárt hozza előadni. Egyik napról a másikra sokan alig tudnak élni, se kenyér, se puliszka.” „A szedők megvárják azt, hogy úgy meg légy szorulva, mindjárt halsz meg, s akkor oszt jó olcsón megveszik. S akkor oszt boldog leszek, mert tudom, mit kapok ebből.” „a megmunkálástól

kezdve, vesd el az alakot, szedd ki, pucold meg, válasszad, köcsöd, húzd fel – annak nincs haszon, aki köti. Aki megvárja: míg a szemedet elpillantod, a kalap kész lesz, s óvé a haszon.”

43. *Falusi Gazda* 1867.
44. *Székelői néplap* 1864/II.34.
45. Kőröspatakon 1952-ben kezdték a kollektív megalakítást.
46. Pl. a kollektív volt elnöke, J. B.
47. PÉNTÉK J. – SZABÓ A. 1981.
48. „.....többre értékelték szép színű, vékony erős szalmáját a szalmakalapkészítők: a kalotaszegi Jákótelken, Nyárszón, Kőrösfőn, Zsobokon. Csesztágyon, Gyaluban, a mezőégi Visán és Széken mindenütt ismeretes ez a felhasználási mód”. Uo. 270. A fenti adatok ismeretében BALASSA is megerősíti, hogy „erős szalmája takarmányozásra csak végszükség esetén használható, de kiváló és tartós szalmakalapot lehet belőle készíteni.” (BALASSA I. 1990. 78)
49. Az 1982-es kiadású *Mezőgazdasági Lexikon* szerint Magyarországon csak fajtagyűjteményekben található. A Mezőgazdasági Múzeum Agrobotanikai Gyűjteménye egyetlen alakomlag mintapéldányt őriz. Emellett tudomásunk van arról, hogy egyes hazai mezőgazdasági kutatóintézetek az elmúlt évtizedben folyamatosan végeztek/végeznek alakorkifejleteket. Oktatási, demonstratív céllal a százhalmibattai régészeti park is évek óta foglalkozik természetis-rekonstrukcióival.
50. *Révai Nagy Lexikona* 1911. 268.
51. Tapasztalataink szerint a mezőgazdasági statisztikai munkák a búzafélék között nem vagy csak ritkán tartják számon, hiszen nem szerepelt a nála jóval jelentősebb haszonnövények piacán, épp ezért igen nehéz konkrét történeti, számszerű, ill. táji megjelölésre vonatkozó adatokat nyernünk róla.
52. Lónak, szarvasmarháknak, sertésnek, baromfinak egyaránt adták daráját más gabonákkal vegyítve. (FARKAS M. 1982. 32)
53. Az alakor székelői földi természetiségre vonatkozó további adatokat lásd az *Adatok az alakor (Triticum Monococcum L.) székelői földi természetiségre* c. dolgozatban (a megjelenés alatt álló *Múzeumi Kutatások Csongrád megyében* c. tanulmánykötet sorozat soron következő számában).
54. Bözöd, Kőröspatak és a Székelyudvarhelytől nyugatra, a Vágás-patak völgyében fekvő falvak: Béta, Székelydobó és Vágás. Vágás völgye falvaiban a növény helyi neve „orokoj”. A tény, hogy a fenti településeken ismerik és termesztik az alakort, számos kérdést vet föl. Mindenekelőtt székelői földi természetisének múltját és elterjedését, azaz hogy az adott termőhelyen kontinuos, lokális előfordulású maradványfajként (reliktum), vagy jövevényfajként (adventív) van jelen. Ennek megválaszolására további kutatások feladata. Az évről évre csökkenő termésterületek felvetik a vetőmag folytonos biztosításának kérdését. Szörványos gyűjtésünk arra mutatnak rá, hogy a vetőmag beszerzése végett a fenti települések informatív kapcsolatot tartanak fenn. 2005-ben Bözöd, Kőröspatak, Béta, Dobó, Vágás határában lehet még elvétele látni alakorvetést. A kizárólag fonásához termesztett, kis parcellákba vetett növény jelenléte egyre ritkább. A kalap készítésével arányos a csökkenése. Az utóbbi években elterjedt szalma díszárgyak készítése talán még kedvezhet a növény további fennmaradásának ezen a vidéken.
55. A munkafolyamatok leírását már korábban is közöltük (N. SZABÓ M. 2005).
56. CSALOG Zs. 1962.
57. *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. 540-544.
58. KUTASI M. 1974; MOLNÁR I. 1976.
59. Sz. I., családjában pl. Décs, Nagybánya, Temesvár, Lugos, Máramaros, Aranyosgyéres, Marosújvár, Torda, Szászsebes piaca.
60. Továbbá a praktikus ismeretek – a szállásadó családokkal fenntartott szoros kapcsolat, a piaci pénzbeszedéssel való tárgyalókészség, az olcsó üzemenyag-ellőhely, egyszerű és olcsó étkezdék megkeresése, a román nyelv ismerete stb. – mind-mind feltételei voltak a sikeres értékesítésnek. A vállalkozás előmeneteléhez ugyanígy elengedhetetlen volt a kalapos kellekék - cérma, szalag, festék - kedvező beszerzése. A szocializmus idején a pangó falusi üzletek képtelenek voltak ilyen igényeket kielégíteni.

61. Egy régi mondás azt tartja: „Aki télen szalmakalapot visel, attól ne kérj tanácsot!”

62. „a fiatalok inkább hajadon fejfel járnak, minthogy kalapot tegyenek. Ha a mezőre elmegy, akkor felteszi, de a falu között szégyellik már” – így jellemzik a falubelieket. A viselésének ideje is leszűkül: „általában a kapálási szezonra veszik a kalapot. Amikor a kapálás lejár, akkor azt szoktuk mondani, hogy a kalapszezonnak vége, az pedig már június vége felé, július elején lejár. Már szénacsinálásra a nők nagyon fukarok, s nem vesznek új kalapot. Egy kalap – egy szezon.”

63. A készítőik, kereskedők szerint a széki megrendelők pl. nagyon kritikusak a kalappal. „Nem számít az ára, tarka ne legyen beléköltve, csak szép fehér vékony legyen ... akik már ismerik, rájönnek, hogy jobb, ha tömött egymásra van varrva, s akkor erősebb a kalap, tovább tart” – mondják.

64. ISTVÁN L. 1981. 125.

65. Kőrispatakon kevésbé, a szomszédos Bözödön jobban elterjedt a szalmafonatok rámára feszítése, különböző használati és dísz tárgyak, szatyrok, táskák, falvédők készítése. Az anyagigényes termékeket csak az ügyesebb asszonyok készítették, sablonok, keretek segítségével.

66. A megközelítő számadatok K. Gy. helyi tanárnőül származnak, aki az utóbbi években, hivatalos és hiteles források híján, saját érdeklődését is kielégítendő, kapunként jegyzi Kőrispatak lakosságának alakulását. Adatait ezúton is köszönöm neki.

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötet-szerkesztési szempontok indokolták. Szerk. megj.)

Pălăria de paie în trecut și azi. Date privind industria casnică de prelucrare de paie

(Rezumat)

Potrivit tradiției orale, prelucrarea de paie la nivel de industrie casnică are o tradiție de peste o sută cincizeci de ani la Crișeni (fostul scaun Odorhei, j. Harghita). Lucrarea prezintă materia primă tradițională, produsele și confecționarea lor, respectiv discută istoria meșteșugului (perioadele mai importante au fost cea a politicii de protecție a industriilor interne de la sfârșitul sec. al XIX-lea, iar mai târziu dezvoltarea inițiată la nivelul autorităților în cauză, între 1940–1944), aspectele sociale ale confecționării pălăriei de paie și centrele acesteia din Secuime, în special cel de la Crișeni. În 2001 aici s-a deschis și o expoziție muzeală unică a meșteșugului în Transilvania.

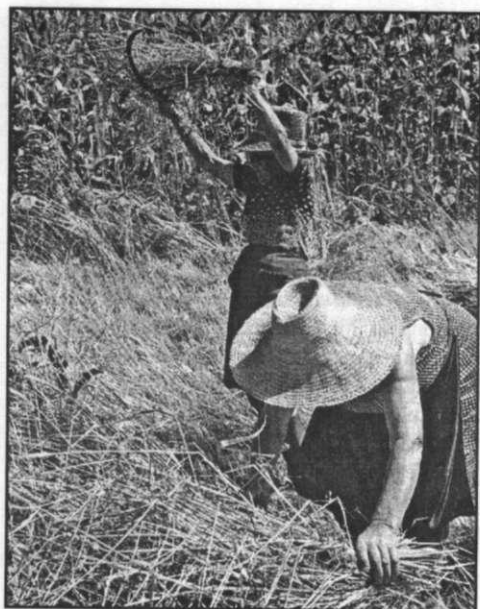
Straw-hat Once and Now.

Data Concerning to a Cottage-industry

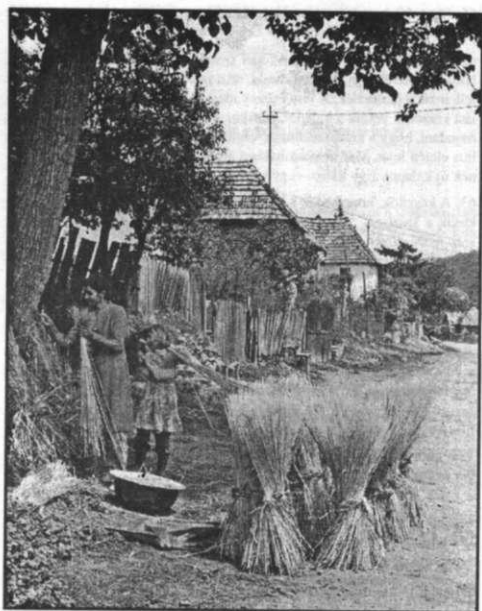
(Abstract)

Straw-plaiting as cottage industry has been known in Kőrispatak (Crișeni, Harghita County) for more than 200 years. The paper presents the traditional basic material, the working process and products of this craft, as well as its history (its most important phases in Székelyföld: the age of home industrialization in the 19th century, then the development initiated by authorities between 1940–44). The paper also discusses the social connection of straw plaiting, the straw-hat centers of Székelyföld, particularly the one in Kőrispatak. There a unique museum exhibition of the craft was opened in 2001.

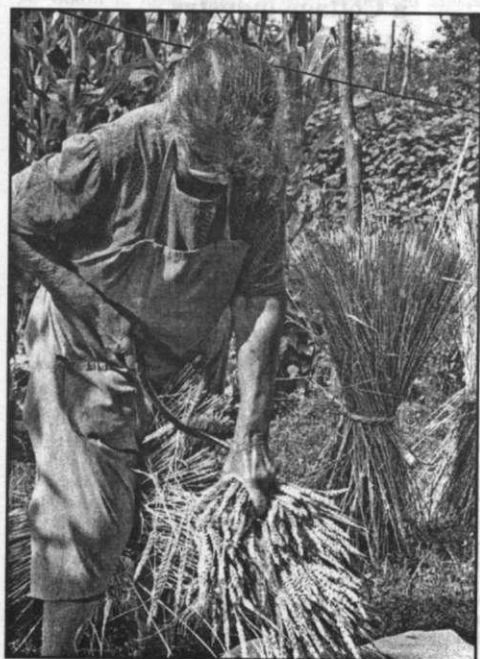

1. ábra Aratás (A szerző felvétele)

3. ábra Marokszedés és kikecskélés (A szerző felvétele)

2. ábra A kalászfekék levágása (A szerző felvétele)

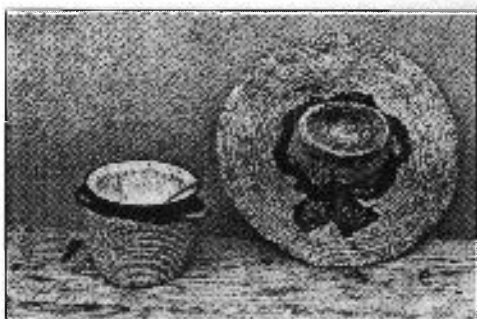

4. ábra Kalapkötő asszonyok az utcán (A szerző felvétele)

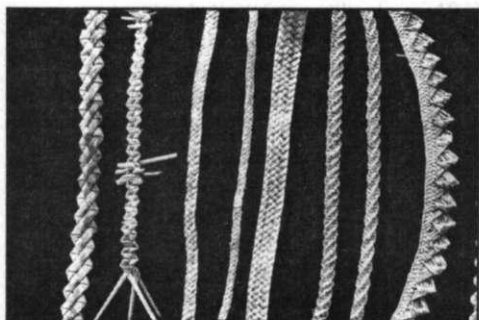

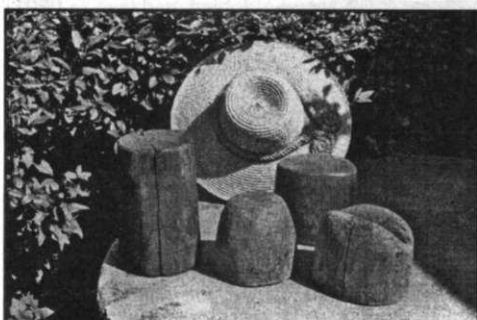
5. ábra A szalma pucolása és kötése (A szerző felvétele)

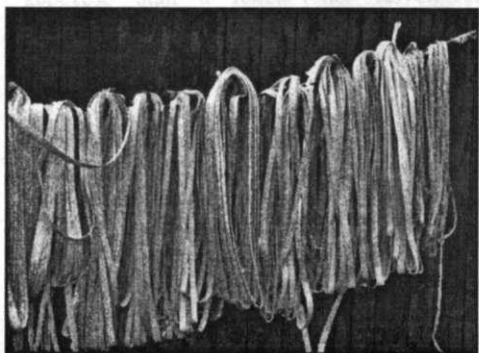
8. ábra Puliszkakalap és asszonykalap (A szerző felvétele)

6. ábra Fonattípusok (A szerző felvétele)

9. ábra Gazdaköri kalap és kalapbotok a széckelykeresztúri múzeum gyűjteményében (A szerző felvétele)

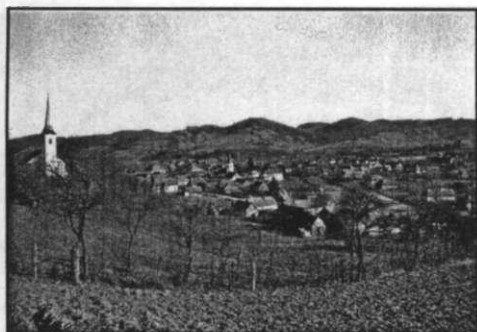
7. ábra A fonatok szárítása (A szerző felvétele)

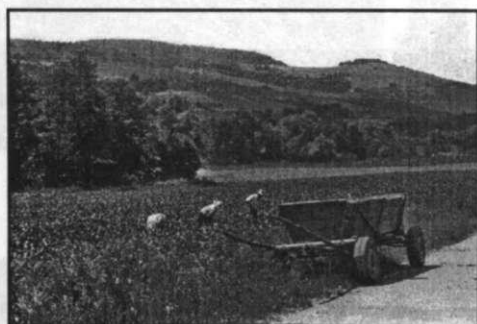
10. ábra A kalap a helyi múzeumban (A szerző felvétele)

* A szerző a Magyarországi Székelykeresztúri Múzeum gyűjteményéből készült felvételeket közölte. A képek a szerző felvételei. A képek a szerző felvételei. A képek a szerző felvételei.

11. ábra Kőrispatak látképe (A szerző felvétele)

12. ábra Kalapviselés munka közben (A szerző felvétele)

13. ábra Férfiak szalmakalapban, a múzeum jubileumi ünnepén, 2006. Középen SZÓCS Lajos, a múzeum atyja (A szerző felvétele)

A szocialista éra és a posztkommunista jelen modernizációs változatai. Cófalva 1986–2006

(Kivonat)

A tanulmány a háromszéki Cófalva utóbbi két évtizedbeli modernizációs folyamatait tárgyalja. A kommunista Romániában a község (romániai fogalomhasználatban falu) a felszámolásra ítélt települések listájára került, de az 1989. végi rendszerváltozással megmenekült. Másfél évtizeddel a fordulat után a falukép rendkívüli vitalitást mutat. A vizsgálat kiemelt célja annak feltárása, hogy a kis közösség milyen társadalmi és gazdasági potenciállal, közösségi stratégiákkal rendelkezett valójában az 1980-as években. Az elemzés egy korábbi rövid változata a *Korunk* 2006. XVII/6. (június) számában jelent meg.

1. A kutatás¹

Az orbaiszéki Cófalván 1986-ban különleges kezdeményezés történt. A település valamennyi házának és gazdájának/lakójának lefényképezése után a fekete-fehér felvételeket házszám alapján sorrendbe szerkesztették és egy 96 fotót tartalmazó emléktablót készítettek, amely a református imaterem falára került.

A hasonló kulturális vállalkozások általában ünnepi alkalmakra, jubileumi évfordulókra szánják „terméküket”. A cőfalvi emléktabló valójában a székely faluközösség életének utolsó hiteles vizuális dokumentumaként készült. Az emlékállítás mementóját az ekkoriban nyilvánosságra hozott bukaresti kormányrendelet jelentette, amellyel a székely falut a településrendszer átcsoportosításával a felszámolásra ítélt,

„életképtelen” települések közé sorolták. A tabló ebben a politikai kontextusban egy kollektív múlt köré szerveződő emlékezetközösség látellete lett.²

A 8000 (nyolcezer) romániai falut érintő (modernizációs) felszámolási program előkészítő fázisa szerencsésen hosszas érlelődésű volt: a diktatúra bukása a települések legnagyobb hányadának megmenekülését jelentette.

A rendszerváltozás után másfél évtizeddel az új házakkal tarkított falukép, az udvarokon és a gazdasági épületek előtt sorjázó mezőgazdasági gépek és eszközök a Cófalván élő lakosság rendkívüli vitalitásának mutatóiként táruznak a kutató elé. Vizsgálatom kiemelt célja annak feltárása, hogy a kis közösség milyen társadalmi és gazdasági potenciállal rendelkezett az 1980-as években, haldokló közösség volt-e a szó átvitt értelmében, azaz jövőjét nem látó, tehetetlen, a környező városok gyűrűjében felmorzsolódásra ítélt, öregedő településként hatott-e ebben az időszakban. Elemzésem fő vonala ezen túlmenően a település közelmúltjának és jelenének mindennapi gazdasági törekvéseire, a modernizációs kihívások spontán vagy tudatos válaszreakcióira összpontosít. Az alábbiakban tehát azt fogom megvizsgálni, hogy milyen együttthatók játszottak közre abban, hogy a „halálraítélt” falu mára viszonylag stabilizálódott népességű és fejlődő agráriummal bíró kisteleppüléssé alakult át.³

Kidolgozásra váró előfeltevésem, hogy a helyi székely lakosság egy gazdálkodó családokból álló, körvonalazható kiscsoportjának körében a rendszerváltozás után erőteljes revitalizációs és modernizációs törekvések indultak be, amelyek oknyomozó elemzését egyrészt a városi–falusi környezetek közti rendszeres mobilitás fölerősödésének, a nyugati gazdálkodási modellek és a piacközpontú családi gazdálkodásra épülő falusi életformák meghonosításának (*adaptáció*), másrészt az elszármazottak Cófalvához kötődő jövőorientált terveinek, ezek megvalósítási kísérleteinek vizsgálatából próbálom indítani.

Tanulmányom soron következő fejezetében azokat a szocialista érában ható politikai törekvéseket vázolom, amelyek az 1980-as évek-

* *Acta (Siculica)* 2006/3, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085

** Zabolai Csángó Múzeum, Zábala, RO-527190, kindai@freemail.hu

ben a falvak felszámolásával negatív jövőképet tártak Románia falusi lakossága elé, illetve ellehetetlenítették a rurális életet. Ezt követően konkrétan a cőfalvi társadalom és agrárium szocializmus kori, majd a rendszerváltást követő helyzetét és a tovább éltetett, illetve modellszerűen átvett gazdálkodói habitusokat, azoknak egyes gazdaságokon belüli gyakorlati szinkretizmusát mutatom be.

2. A romániai falurombolások politikai-ideológiai háttérben

A 20. század derekán a kollektivizálási politikai kampány,⁴ az irreális ütemben építkező ipar és az ezzel összekapcsolt hajszolt urbanizáció a hagyományos falusi közösségek életvilágát visszavonhatatlanul átrendezte. A rurális környezet lakosságának modern ipartelepek vonzókörébe történő fokozatos kivonulását a munkahelyek létesülésének előnyei és szimbolikus felértékelődése mellett az államilag szövetkezettesített mezőgazdaság apadó családi haszna és leromló presztízse segítette elő.

Az 1968/2. számú törvénymódosítási törvény hatályba lépése országos léptékű „szisztematizálást” (elsősorban a megyésítést), modernizálást eredményezett, ez viszont csak a kezdetét jelentette az átfogó szocialista területrendezési törekvéseknek: az 1970-es évek elején a meghirdetett projekt új, konkretizált programponttal bővült ki. A pártvezetés szándéka szerint: „A városok és a falvak területrendezése, egy új városi központhálózat létrehozása hozzájárul a környező falusi zónák civilizációs szintjének emeléséhez, a falusi környezetek gazdasági-társadalmi tevékenységeinek kiszélesítése biztosítani fogja a falusi életfeltételek városiakhoz való közeledését.”⁵ A rurális környezetek adminisztratív átrendezési programjának jelmondata a szocialista agrárium nagyarányú kiterjesztésének szándékát vetítette előre: a települések (főleg falvak) által elfoglalt területeket „vissza kell adni a mezőgazdaságnak.” A primér szektorként termelő mezőgazdaság makroszerkezeti átalakításáról a párt főtitkára alaposabban kifejtett elképzeléseit a RKP XIII. Kongresszusának lap-

dokumentumaként egyhangúlag elfogadott beszédében, 1984 őszén tárta a nyilvánosság elé. „Tenni fogunk a földalap felsőfokú átszervezéséért és értékesítéséért az összes megyében, és az ország termőterületeinek 500 ezer hektárral való kiterjesztéséért az 1986–2000 közötti periódusban (...) a beépített területek perimétereinek visszaszorításával, a szétszórt gazdaságok átcsoportosításával (...)”⁶ Körülbelül ezzel egyidőben már bekövetkeztek a makrogazdasági válsággal fenyegető korábbi veszélyek: bár a hatalmi követelésekhez igazított (torz) statisztikákból folyamatos dinamikus fejlődés olvasható ki,⁷ valójában a mezőgazdaság termelékenysége a földek lesoványodása, kiélése következtében megcsappant, a tőke termelésből való kivonásával egyidejűleg az ipar termelékenységének csökkenése is érezte hatását, a lakosság egyre szegényedett, noha évek óta minden erővel a termékek mennyiségi és minőségi javítását szorgalmazták.⁸ Miközben a kommunista propaganda-szervezet tevékenysége folytán a sajtótermékek és egyéb kiadványok a sokadik ötéves terv határidő előtti bravúros teljesítésének beszámolójától és az életszínvonal emelkedését jósoló „prognózisoktól”⁹ voltak hangosak, a mindennapok gyakorlatában érezhető eredmények és intézkedések az ellenkező tendenciákat – az általános gyengülést, az ipar amortizációját, az emberek elszegényedését – mutatták.

A mezőgazdaság átalakítását meghatározó XIII. pártkongresszus után két évvel, 1986-ban, a Parasztság III. Kongresszusán CEAUȘESCU (ismételten) állást foglalt az ország mezőgazdasági rendeltetésű földalapjának ésszerű használata és védelme mellett. „A föld (...) csak korlátozott mennyiségben áll az emberiség rendelkezésére, nem szaporítható, mással nem pótolható, s *egyes földterületek termőterületté való átalakítása csak nagy ráfordítások árán és csupán bizonyos határig lehetséges*. Ezért emelte ki pártunk főtitkára, hogy *mindent el kell követni* a szántóterület 500 000 hektárral való növeléséért.”¹⁰ A célkitűzések megvalósításának tervezett körülményei valósággal sokkolták a hazai és külföldi közvéleményt: az árterek lecsapolása, a terméketlen területek ter-

mőre fordítása, az irtás során nyert területek mellett a pártvezetés szerint a legkézenfekvőbb megoldásként a települések felszámolása kínálkozik: „emlékszünk ugye a világtörténelemben egyedülálló kijelentésre, hogy »meghaladtak«, nem bizonyítják életképességüket”.¹¹

A területrendezések ideológiai hátterében a gazdasági megfontolások mellett szélsőséges nacionalizmustól fűtött nemzetpolitikai motivációk és erővonalak húzódtak. „... a legfőbb vezetés már 1972. július 19–21-én, a kommunista párt bukaresti országos konferenciáján meghirdette a kisebbségek rövid távú beolvasztását, román terminológiával »nemzeti homogenizálási« programját. Ezzel a romániai nemzeti kisebbségek beolvasztásának gyakorlata hivatalos formát öltött, de a határozat utáni első években a hatalom még ügyelt arra, hogy a tényleges célokat esetenként taktikai engedményekkel ellensúlyozza.”¹² Az 1960–1980-as évek közötti falu–város irányú tömeges méretű spontán migrációt a kommunista pártvezetés autokrata módon kívánta megszervezni és a városi populáció felduzzasztását elősegíteni. A lokális közösségek interetnikus, városi környezetekbe történő kimozdítása, illetve kollektív elbizonytalanodást okozó szétszórása mellett az intoleráns hatalom hatásos stratégiaként a tömbmagyar lakosságú székelyföldi városokba a meglehetősen hátrányos helyzetű, elmaradott regáti románság tömeges betelepítését alkalmazta.¹³ Az 1980-as évek közepére tehát nyilvánvalóvá vált, hogy a diktátor hírhedt „területrendezési terve” értelmében az erdélyi székely-magyar tradicionális kistelepülések legnagyobb hányada beolvasztásra, illetve lerombolásra, felszámolásra ítéltetett.¹⁴ Az elképzelések 8000 romániai falu megsemmisítését tűzték ki célul, és a hatalomnak szándékában állt ezeket egyes mezővárosi jellegű városokra, valamint nagyvárosok történelmi városrészeire is kiterjeszteni.¹⁵

A program, amely „megoldja a falusi lakosság gondjait” a technikai tervezéssel a legtöbb település esetében kezdetét vette: a megyei néptanácsok megrendelésére tervezőintézetek készítették el a községek szakszerű „sziszte-

matizálási” tervrajzait és makettjeit. A projektek készítőit azzal fenyegették, hogy a diktátor „minden tervet, makettet személyesen fog ellenőrizni, és jaj lesz, ha hibát talál...”¹⁶ Az új városnegyedek projektjeinek elkészítése során azonban a tervezők tisztában voltak tevékenységük gyakorlati hozadékával: „éreztek, hogy felesleges munkát végzünk”; „...gyakran mondogattuk, hogy ezekbe egyetlen falusi ember se fog beköltözni.”¹⁷ A falusi lakosság számára építendő *blokk* és *garzon negyedek*ben ugyanis nem volt megoldva a fűtés, a víz- és csatornahálózat, az elemi higiéniai körülmények.

A 1980-as évek végén a sztálini ideológiával mélyen terhelt kommunista diktatúra faluromboló gépezetének legismertebbé vált erdélyi áldozata a Maros megyei Bözödújfalú lett. A faluközösség és a környék lakossága értetlenkedve fogadta a döntést, majd a kíméletlen kilakoltatásnál¹⁸ „segédkező” katonai alakulatokat: noha viszonylag kis falúnak számított, kedvező településföldrajzi helyzete miatt Erdőszentgyörgy község¹⁹ prosperáló gazdaságú, nagy agrártermelékenységgű falujaként tartották számon.²⁰ Az etnikai, felekezeti sokszínűsége dacára is példás együttélést tanúsító, nyelvében magyar Bözödújfalú megakadályozhatatlanul véghezvitt 1989-es kitelepítésével²¹ a közösség erőszakos felszámolásával és a lerombolt falu elárasztása révén ígéretes halfogással kecsegtető horgászparadicsom kialakításával a diktátor a hullámsírba temetett székely falu hírhedtté vált, erősen mediatizált negatív mítoszát alkotta meg.²² Az érintett lakosság nem fejt(het)ett ki nyílt ellenállást, rosszállásuk csupán passzív technikák és befele forduló magatartás formájában történt meg. Külföld, az anyaországi magyarok és a más országok kisebbségben élő magyarjai nyíltan elítélték és tiltakoztak a program ellen. 1988–1989-ben például Szlovákiában „láttuk a televízióban, hogy miként rombolják a falusi házakat és a székelykapukat Erdélyben”, ennek hatására ellenzéki tiltakozásként aláírásgyűjtést is szerveztek az erdélyi falurombolás ellen.²³

A kommunista párt által kibocsátott rendeletekben és egyéb dokumentumokban a negatív intonációjú, a hagyományos értékek

elvesztésével járó, sok esetben román nacionalista ihletettségű *falurobolást* következetesen a pozitív előjelű, fejlődést feltételező *modernizáció, területrendezés, átcsoportosítás, szisztematizálás, régiófejlesztés* fogalmakkal fedték le, illetve tompították, burkolták a hazai és a külföldi közvélemény előtt.

Példaként, összesítő adatként BARABÁS László riportjának részletét idézzük „válaszként arra a kérdésre, hogy hány hektár földet nyert volna a diktátor mezőgazdasága a Maros megyei falvak lerombolásával. A »lotizált«²⁴ háztáji kertekből 4500 hektárt... tett volna nagyüzemileg tönkre, mert a kertjét mindig mindenki megművelte, tulajdonképpen abból éltek az emberek. Amivel gyarapodott volna a szántóterület: 1500 hektár. Házak, csűrök, gabonások, sütőkemencék, pajták, kapuk felszántott helye! És templomoké, és temetőké?!”²⁵

3. A „területrendezés” áldozata

Háromszéken

Az urbanizált ország imázs-alakításának törekvései közt Székelyföld Kárpátok övezte szögletében 1985–86 táján megvalósításra szánt projektté érett az orbaiszéki Cófalva felszámolása is. Ez konkrétan azt tartalmazta, hogy Cófalva 200 főnyi lakosságát a közeli községközpontba, Nagyborosnyóra tervezett négy tömbházba zsúfolták volna össze; ezzel egyidőben házaik lebontásra kerültek volna, és a falu a földdel vált volna egyenlővé.²⁶

A cőfalviak hitetlenkedve fogadták a kiadott rendeletet: „*az utolsó percig hittük, hogy megmarad a falu.*” A reménykedő magatartást az is bizonyítja, hogy több, a faluhoz semmilyen szállal nem kötődő városi család ebben a bizonytalan időszakban vásárolt családi házat a faluban, amelyek felújítását, bővítését vagy hétvégi házzá történő átalakítását a falu drasztikus megsemmisítését előrevetítő „híresztelések” ellenére is folytatni próbálta. A községi néptanácsnál a falu lakói közül ketten látták is a kivitelezésre váró tervrajzokat. „*Kész volt a terv, hogy Nagyborosnyón hol lesznek a blokkok, az utak; a községet is összeszorították volna. '91-ben kezdték volna*

a blokkokat építeni. Vízház a temető hátsó felében lett volna...” Cófalván közben „*kezdték felértékelni a lebontásra szoruló házakat...*”

A falu felülről irányított erőszakos kitelepítésének programja a komplex szocialista célkitűzések mesterkéletlen megvalósítása érdekében fogant. A totalitárius hatalom az ekkor már igen súlyos helyzetben lévő, jelentősen amortizálódott technikai felszereltségű, végsőkéig erőltetett, alacsony termelékenységű rajoni mezőgazdaságot²⁷ a művelés alá fogott területek kiterjesztésével, termőföld „*felszabadításával*” kívánta jövedelmezőbbé tenni, a határt átszelő Kovászna-patak árterületeinek lecsapolása mellett úgy, hogy a település belterületeit, a házak lebontásával és a házhelyek termőfölddé alakításával a székely falut egészében feláldozta volna.²⁸ A termőterületek „*felszabadításának*” előterjesztett szándékát valamennyi érintett és kívülálló a kommunista pártvezetés szkizofrén, életképtelen urbanizációs törekvéseként értelmezte.²⁹ 1989 decemberében a diktatúra megbuktatásával a politikai-ideológiai háttértámogatás nélkül maradt, mély közösségi averziókat támasztó országos hatósugarú „*területrendezési terv*” valóra váltásának küszöbén végérvényesen kifulladt.³⁰

4. „...legalább szaporodik s megmarad a falu!” Demográfiai tényezők

A gazdasági fellendülést elősegítő tényezők közt jelentős magyarázó erővel bír a falu népességmozgásának 20. századi alakulása, amely a maga során infrastrukturális, makrogazdasági és politikai körülmények által volt meghatározott.

1850-ben lakossága 340 fős.³¹ A falu demográfiai íve 401 lakossal 1900-ban érte el a csúcst, ettől kezdődően folyamatos lassúsággal fogyó település. Az iparosítás kezdeti szakaszában, 1956 és 1966 között 331 lakosról 262 főre csökkent a falu lélekszáma, és a következő tíz évben további 41 fővel apadt.³² Az utolsó népszámlálás alapján 2002-ben a falu lakossága 203 fő.³³ A falu etnikai összetétele a következő: 81% magyar, 15% cigány, 4% pedig román nemzetiségű.³⁴ A lakosság 98 családba tömörül.

A kommunizmus idején az országos viszonylatban egyre súlyosodó mezőgazdasági helyzettel párhuzamosan ment végbe a városi ipari centrumok ajánlotta munkahelyek falusi népességgel történő feltöltése, amelynek megvalósulásához a térszben dolgozó középkorú és idős generáció is jelentősen hozzájárult, a fiatalabb nemzedék agráriumból való *kimenekítése* révén.³⁵ Az 1970-es és '80-as években hasonló megfontolások alapján számos cőfalvi nagycsalád³⁶ oszlott meg a kollektív termelés és a városi munkalehetőség választásai között. Sepsiszentgyörgyön az új lakónegyedekben ráadásul könnyen bérlakáshoz juthattak a fiatal családok. A kialakuló elsőgenerációs városiakok szélesedő társadalmában polgárisuló életvitelük révén a mindennapok szintjén lassan eltávolodtak az alacsony megbecsültségű, nehezebbnek tartott és alacsony (terménybeli) juttatásokat feltételező rurális életformától, anélkül azonban, hogy megszakították volna a kapcsolatot a falun dolgozó idősökkel, akiket rendszerint hétvégén látogattak és segítettek.³⁷

„A román pártvezetés 1970-es években hozott voluntarista politikai és gazdasági döntéseinek nyomán az élet minden területére kiterjedő válság alakult ki Romániában, amely az 1980-as évekre teljesen felborította a rendszer normális működését.”³⁸ Falun a háztáji gazdaságban és a kerthelységeken folytatott termelés lehetősége a nehéz körülmények közt élő városi családok egy részének hazatérését és gazdálkodásba való bekapcsolódását eredményezte. Rurális–urbánus megosztottságuk miatt a felbomlott nagycsaládok a különböző erőforrásokhoz való hozzájutásuk révén a kétlakiságra épülő komplementer gazdaságstruktúrát építettek ki az alapvető élelmiszerekkel kapcsolatos súlyos ellátási zavarok enyhítésére.³⁹

A gazdaság reprivatizációjának üteme 1992-re lehetővé tette a kollektivizálás előtti magántulajdon visszaszámítását, így a falusi élet előtt új perspektíva nyílt. A nagy gazdálkodói hagyományokba szocializálódott, de utóbb proletárrá avanszált, majd munkanélkülivé vált elsőgenerációs városiakok fokozatosan visszatértek a biztos alapokat jelentő termőföld vonzásába.

A rendszeralakító változás első privatizációs hullámában a városi panellakások hihetetlenül alacsony áron megvásárolhatóvá váltak. A cőfalvi családok valamennyien éltek ezzel a lehetőséggel, attól függetlenül, hogy jövőjüket továbbra is városon vagy a falusi örökség és a visszamérés előtt álló családi birtokon képzeltek el. Hazaköltözésükre vonatkozó döntésüket a tömegével felszámoló munkahelyek hamarosan megerősítették.

Míg a korábbi évtizedekben a falu-város irányú mobilitás határozta meg a régió népesedését, az 1990-es évektől a folyamat hirtelen visszafordulásáról beszélhetünk. A rendszerváltozás előtti két évtized urbanizációs hulláma a '90-es évek közepére megtört, amikor az euforikus hangulatot széles tömegek körében a kilátástalan jövő kényszerű felismerése váltotta fel. A perspektíva híján hazaköltöző egykori falusi családok mellett egyre több városi igényelte a nyugodtabb, csendesebb rurális környezetbe való kivonulást. A leszegényedő városi lakónegyedekből ráadásul a tehetősebb családok szerre városszéli vagy olyan rusztikus környezetbe – így Cőfalvára is – vonultak, ahol hétvégi villaként használt parasztházba, esetleg családi házzá bővített lakásokba költözhetek, városi lakásaikat azonban valamennyien megtartották.

Az 1986-ban rögzített lakossági állapot és a jelenlegi demográfiai viszonyok összevetése arra utal, hogy a belső népesség struktúrája azonos maradt, 1986 táján a kiköltözések megszűntek, viszont egyre sűrűbben telepedtek le elszármazott és idegen családok. (Az épületek kibővítéséhez, átalakításához azonban a hatóságok a '80-as évek utolsó harmadában már nemigen adtak építési engedélyt.⁴⁰) Noha mindannyian tudatában voltak, hogy Cőfalva rövidesen felszámolódik, bíztak a megmaradásban. Kevés olyan helyi család volt, amely kitelepítés miatt lecsökkenő ház- és telekárak ellenére is „*mentette a menthetőt*”, és házát eladva végérvényesen megszakította kapcsolatát a faluval. Nekik köszönhetően azonban a faluban néhány környékbeli cigány család is olcsón házat szerzett magának.

A betelepedésnek kedvező tényezők közt első helyen jelölik meg a falu előnyös elhe-

lyezkedését a városokhoz viszonyítva. Közlekedési szempontból Cófalva tranzitfalva a megyeszékhelyet (Sepsiszentgyörgy) és a nagy idegenforgalmú fürdővárost (Kovácszna) összekötő megyei úton, ahonnan azok könnyen és gyorsan, ingázási rendszerességgel is megközelíthetők.⁴¹ Ez a tényező – mint látni fogjuk – a falu rendszerváltozás utáni gazdasági fellendüléséhez, a vállalkozások és ingatlan-befektetések számbeli gyarapodásához, a külső népesség nagyfokú vonzásához járult hozzá. A falusiak a fűtést vezetékes gáz hűján fával és a fafeldolgozó kisüzemek hulladékával oldják meg. A településen villanyhálózat, vezetékes telefonhálózat van kiépítve. A háztartásokban gyakori a személyautó, személyi számítógép, két-három családnak pedig internet-hozzáférése is van. Míg a '90-es évek elején a falusiak számos parabola-antennát vásároltak, újabban a digitális televíziózás terjedt el. Azon felül, hogy itt *olcsóbb az élet*, mint városon, lehetőség van a családi állat- és terményszükséglet megtermelésére.

Falubeli státusuk, illetve falubeli kötődésük, genealógiájuk alapján Cófalva 98 családjá három fő kategóriába tartozik:⁴²

4.1. Helyiek. Azok a családok, amelyek a múlt rendszer alatt is a faluban éltek, illetve itt nevelkedtek. Ők legalább egy generációra visszavezethetően cőfalviak. Számuk: 54 család

4.2. Beköltözöttek. Azokat a családokat sorolom ide, akik a '80-as évek közepétől kezdve, de leginkább az 1990-es években a faluba telepedtek. Közöttük nyilván vannak:

a) elszármazottak: helyi származású, de városon megalakult vagy ott élő elszármazott családok, akik *hazajöttek* a családi birtok miatt. Közülük néhányan intenzív gazdálkodást folytatnak a visszakapott földeken. A helyi kötődésű hazatért családok száma 15. A falu örül a hazatérő családoknak: „*legalább szaporodik a falu*”.

b) idegenek: 14 család teljesen idegenként vásárolt házat a faluban. A helyiek erkölcsileg támogatják a magyar nemzetiségű betelepülőket. Mindössze egy ellenvélemény hangzott el velük kapcsolatban: „*ha idáig máshol megéltek, mér nem maradtak ott?*” Földek hiányában nem valószínű, hogy nagyobb léptékű gazdálkodást.

4.3. Kétlakiak. Városi lakással és munkahellyel rendelkezik több olyan cőfalvi kötődésű család is, akik helyi és városi lakhelyeik közt időszakosan ingázó, kétlaki életmódot folytatnak. Néhány család itt vásárolt házat, és indított vállalkozást, miközben tagjai leginkább városon laknak. Két-három környékbeli család itt vásárolt házat tagjainak falubeli vagy közeli munkalehetősége miatt. Az itt felépített családi és hétvégi házakat általában nyári időszakban lakják folyamatosan. Főleg az idősebb családok számítottak úgy, hogy „*nyáron falun dolgozunk, télen a blokkba nézzük a tévét*”, de ők fokozatosan egylaki – falusi életformára – rendezkednek be. A kétlaki életmódot követő családok száma jelenleg 15.

A legfiatalabb nemzedék az iskolavégzés és a cégeknél remélt alkalmazás reményében továbbra is a városokba irányul. Köztük külföldi munkavállaló nincs. „*Az ügyesebbek hazajönnek*” – mondják a falubeliek a városról hazatért, családi gazdaságba integrálódó fiatalokról.

A falunak értelmiségi rétege úgyszólván nincs, az itt tevékenykedő református lelkész 1990-ben érkezett, az óvoda és iskola két pedagógusa naponta ingázik. A falusi származású másod-harmadgenerációs cőfalviak közt már vannak másutt dolgozó egyetemet végzettek és még tanuló egyetemisták is.

5. „*Akié a föld, azé az ország!*”

A gazdaság modernizálása

Számos erdélyi faluban: „*Azt a földet, amelyet három évtizeddel korábban, 1962-ben a gazdák fájó szívvel adtak be a közösbe, 1990-ben tehetetlenül, megöregedve, kényszeredetten vették újra a birtokukba. A hajdani gazdatársadalom még élő, idős tagjai érezték annak erkölcsi kényszerítő súlyát, hogy az őseik által évszázadokon át óvott földet meg kell művelni és tovább kell őrizni a jövő nemzedékei számára. Termőterületük hasznosítására, korszerű megművelésére azonban sem erejük, sem elegendő pénzük nem volt.*”⁴³ A rombolástól megszabadult Cófalva újraéledő lakossága a közel 300 hektáros lesóványodott, végtelenségig kiélt termőföldet azon-

nal birtokba vette, és nagy anyagi áldozatok árán megkezdte feljavítását és termőképessé alakítását.

Az 1950-es évek birtokviszonyainak, valamint a magángazdaságok korabeli termelési kultúrájának rendszerváltás utáni erőteljes restaurációja a kollektivizálás periódusában ható kényszerek ismerete nélkül aligha lenne magától értetődő. OLÁH Sándor mutat rá a két Homoród mente kollektivizálásáról írott kötete utószavában arra, hogy a termelőszövetkezeti gazdálkodási forma rendszerváltást követő azonnali felosztásában, a köztulajdon megállíthatatlan széthordásában azok az utóhatások érvényesültek, amelyeket a kollektivizálást előkészítő időszak kényszerei, az elszenvedett sérelmek váltottak ki.⁴⁴ Tapasztalatai alapján a kollektívek felszámolásában ugyanis „azok a gazdák voltak a véleményformálók és élenjáró kivitelezők, még a törvényes szabályozások megjelenése előtt, akiket három évtizeddel korábban fiatal gazdaként tulajdonunktól megfosztottak.”⁴⁵

Korábban említettem, hogy a termőföld vonzása már közvetlenül a rendszerváltás előtti években is családokat készítetett arra, hogy ellehetetlenített városi életkörülményeiket a termelőképes falusi gazdaságokba való visszatéréssel váltsák fel. Ezek a családok ipari termelésből származó megtakarított – és a drasztikus hiánygazdaság miatt semmire nem fordítható – pénzüket a mezőgazdaságba fordították. Mivel a cőfalvi földeket korábban a községközpontba tömörített mezőgazdasági szövetkezet gépparkjának állományával művelték, a rendszerváltás utáni *előnyös magánosításból* a falusiak kimaradtak, a gépeket pedig a „tűzhöz közeli” nagyborosnyóiak vásárolták fel potom áron.⁴⁶

A cőfalviak a fellendülő mezőgazdasági termelés reményében Havasalföldről vásároltak használt traktorokat. A több földdel rendelkező, valamint a magasabb munkaerő-potenciállal bíró (fiatal) és a lehető legtöbb munkafolyamat gépesítésére törekvő családi gazdaságok saját földjeik mellett a falusiaktól – főleg idősektől – haszonbérbe vett területeken is termeltek.

Az önellátó jellegű és a nagyobb gazdasági léptékű agrártermelés elsősorban azokban

a famíliákban jelent megélhetési lehetőséget, amelyek a faluhoz való kötődésük okán a '90-es évek elején visszakapták a család kollektívbe kényszerített termőföldjeit. A falu mezőgazdaságának alakulása tehát a fentebbi genealógiai kategorizálás szerint jelentős mértékben a *helyi* származású tagokból álló családi gazdaságokhoz kötött.

5.1. Gazdálkodók. Míg országos viszonylatban sok településen a visszakapott földek megművelésének mikéntje foglalkoztatta a lakosságot a magángazdaságok alacsony gépesítése és a kollektivizálás előtti termelési viszonyok önkéntelen újralesztése miatt, Cőfalván a nagy erővel megkezdett mezőgazdasági termelés haszna a tőke agráriumba történő visszaforgatását, a gazdaságok technikai és stratégiai fejlesztését tette lehetővé. Ennek legalapvetőbb feltételét „a megfelelő természetföldrajzi adottságokkal rendelkező, ezért specializációra képes és a piacra lépés lehetőségét egyaránt biztosító”⁴⁷ mikrorégió nyújtotta.

Az intenzív *pityókatermelésre* szakosodott családok másfél évtized alatt a termelés legtöbb fázisát gépesítették.⁴⁸ A burgonya értékesítéséből származó jövedelem lehetővé tette azt is, hogy a mérsékeltebb, de az *állandó* havi (tej) és évi (hús) hasznot hozó állattartás számára a takarmány megtermelésének és előkészítésének munkafázisaiból az emberi munkaerő alkalmazása teljességgel megkímélődjön: „Cőfalván a kezüket nem teszik a szénára. Mindent géppel csinálnak.”

Néhány intenzív gazdálkodásra berendezkedett család gépállományának fejlesztése érdekében kölcsönhöz folyamodott, az illyefalvi LAM Alapítvány nyújtotta hitelből traktorokat vásároltak. A jelenlegi sikeresen gazdálkodó cőfalvi családokban a jelentős tőkebefektetés mellett agrárgazdasági szaktudás megszerzése és alkalmazása is történt. A hitelező alapítvány által szervezett intenzív gazdátanfolyam helyi résztvevői közül három cőfalvi fiatalember például több hónapos tapasztalatszerzésre utazhatott Svájcba, ahonnan az elmélyített ismeretek és perspektivikus gazdaságmodellekben való tájékozottság mellett használt gépekkel tértek haza. Közülük egy a

program lejártá után magánúton újra visszatért vendéglátójához a svájci farmra. Itthoni gazdálkodásának eredményes megszervezésében a falusiak a nyugati tapasztalatok kamatoztatását fedezik fel.

A legnagyobb burgonyatermelők közt két-három nagycsaládot tartanak számon a faluban. Ők a sajátjukon kívül másoktól bérelt földeket is megművelnek, családonként 16–20 hektárt. A megfelelő eszközkészlet igénybevétele mellett lehetőségük van a megtermelt burgonyamennyiséget a kedvezőbb piaci árfeltételek kialakulásáig hosszabb időn keresztül is tárolni. Úgy látom, a mikrorégió szintjén is valóban felkészült gazdaság az, amely 4–5 vagon (40–50 tonna) burgonyát családi termelés keretében képes előállítani, és annak jelentős részét rakározni is tudja.

A régió terményspecializációja szükségtelessé teszi az áru reklámozását, ennek tulajdoníthatóan piacra sem szállítanak. A betakarítástól kezdve a távolabbi megyék nagy tételben szállító forgalmazó felvásárlói hétről hétre átfésülik a környéket, rakományukat a termelőktől szerzik be.

A specializáció ellenére minden gazdaságra jellemző a termelés több ágazatában való részvétel. Valamennyi nagyobb burgonyatermelő egyben számontartott tej- és hústermelő is, családonként 8–10 fejőstehenet és 4–5 borjút tartanak, évente 30–40 sertést hizlalnak, emellett birka- és szárnyasállományt is nevelnek.

A magas jövedelmezőség⁴⁹ magas befektetéseket, visszafordítást követel a fejlesztés érdekében, többek közt ezzel magyarázom a látványos szimbolikus és ceremóniális befektetések hiányát.⁵⁰ Jövedelmeiket elsősorban a gazdaság korszerűsítésébe, új mezőgazdasági gépek⁵¹ vásárlására, a fiatal családok külön háztartásba történő szeparációjára – házépítésre – fordítják.

A földek visszamérésének idején lehetőségként vetette fel valaki, hogy társas gazdaság formájában továbbra is közösen műveljék a falu termőföldjeit, az ötletet azonban egyhangúlag elvetették a gazdák. Jelenleg az állattenyésztők szövetkezetbe tömörülnek, egyébként, ahogy mondják, „mindenféle szövetkezéstől irtóznak a

cófalviak.” A felülről irányított vagy hierarchiára épülő szervezetek létjogosultságát a kollektív szervezeti intézmény, a kaláka különféle formáinak gyakorlata is megkérdőjelezi.⁵² Ilyen jól működő kalákarendszer tette lehetővé az egyházterem új szárnyaló kibővítését az 1990-es évek legelején, amikor „a gazdák odaálltak az egyház mellé.” Az informális reciprok gazdasági kapcsolatok leginkább olyan, egy-egy család erejét meghaladó idénymunkák során aktivizálódnak, mint például a zöld takarmány silózása, amikor a traktorral, utánfutóval rendelkező gazdák baráti alapon „egymáson segítenek”, akár több napon keresztül is, fizetség nélkül. A kalákások teljes ellátása a segítséget igénybe vevő gazda tiszte. A közös kalákákba tömörülő gazdákat mára már külön csoportként tartják számon a faluban, ők rendszerint külön bált is szerveznek, amelyen csak meghívó alapján lehet részt venni.

5.2. Vállalkozók. A rendszerváltozás után a faluban helyiek, elszármazottak és idegenek különböző irányultságú családi vállalkozásokat indítottak. A sikereesebbek kereskedelmi jelleggel, másik része termelő-szolgáltatónak indult. A családi beruházások a következő vállalkozások irányába történtek (felsorolásképpen): olajprés üzemeltetése, tejfeldolgozó (nem indult be), csirkekellető, kürtőskalács-sütés különböző alkalmakra és turistaszézonban különböző helyszíneken, malom (mára csak magának öröl a molnár), magántaxi Sepsiszentgyörgyön. Szinte minden vállalkozásra jellemző, hogy szolgáltatásai mellett a család számára megtermeli a szükséges húst és zöldséget. A faluban számos család tavasztól őszig kapu előtti *kispados* kereskedelmet folytat friss zöldséggel, tojással, virággal. Egy cigány család téglavetéssel egészíti ki napszámából származó jövedelmét.

Illyefalvi kölcsönrel nyitott szerelőműhely például egy fiatal családfő, ahol a falu és a környék mezőgazdasági gépeit javíthatta volna. Vállalkozásának már kezdeti szakaszában kiderült, hogy a géppel rendelkező gazdaságok valamennyi férfitagja egyben székely ezermester is. Mivel gépeit mindenki maga „bütyköli”, a javítóműhely tevékenységét a családi eszközál-

lomány karbantartására kényszerült korlátozni, amellyel saját és bérelt parcellákat művelnek.

Egy család pékség beindításához és üzemeltetéséhez igényelt és kapott hosszú lejáratú kölcsönt. Ezt a termelő jellegű, kialakult piaccal rendelkező nyugati típusú vállalkozást cőfalvi gyökerű, kétlaki család működteti. A megyei szinten számontartott több mint 100 pékség azonban egymás helyzetét ellehetetleníti, a nagyobb induló tőkével rendelkezők a piacra azáltal törnek be, és terjeszkednek a többiek kárára, hogy termékeiket olcsóbban, vagy éppen áron alul értékesítik. Közel tíz éves működése és a felszerelés folyamatos újítása ellenére a pékség tulajdonosa úgy látja, hogy a növekvő higiéniai követelmények és a nagy tőkét mozgató versenytársak egyre inkább kiszorítják a piac hálózatából, és valószínűsíti, hogy rövidesen – még a LAM Alapítvány kölcsönének teljes visszafizetése előtt – fel kell számolnia vállalkozását.

Egy-két családban a gazdálkodói és a vállalkozói magatartások együttes jelenléte, a helyiek által racionálisnak ítélt kalkuláció hiánya a gazdasági eszközállomány elhasznált, kopott gépekkel való túlságos felszerelését eredményezte, következésképp a nagyobb időszakos munkákra még a saját célra sem tudnak biztonságos és gyors gépi munkafázist szavatolni, így energiájukat és jövedelmüket a gépek javítása, büttykölése emészti fel.

5.3. Nyugdíjasok. A falu családjainak mintegy felében nyugdíjból származik a rendszeres pénzjövedelem. Az idősek és gyermekeik családja számos esetben közös gazdaságot szervez. A földek megmunkálását a nagycsaládi formációban élők többnyire maguk végzik. Azok az idősek, akik házastársi vagy gyermeki támasz nélkül maradtak, visszakupott földjeiket helyi gazdáknak adják művelésre, terményben megállapított bér fejében, a földek eladása szóba sem jöhet: „*a földet nem lehet a kézből kiadni*”. Közülük sokan kisebb állatállományt tartanak, a nyugdíj mellett a tejpénz jelentős súllyal kerül számításba.⁵³ A saját célra előállított hús mellett az évente értékesített 2-3 sertés az idős családok kényelmes megélhetését biztosítja.

5.4. Napszámosok. Az alacsony jövedelmű magyar és cigány családok zöme napszámos munkát végez a falubeliek földjein. Két nagyobb családi gazdaság állandóan helyi cigány munkacserét – *szolgát* – foglalkoztat, feladatuk a tartósabb idénymunkákon kívül az állatok gondozása és egyéb gazdasági munkák elvégzése. Szolgátaikért nem napszámot, hanem rendszeres havi fizetést – 5–7 millió lejt, alkalmanként élelmiszert is – kapnak. Az agrártermelésre szakosodott nagy gazdaságok szezonális munkacserősükséglete a helyi napszámosok bevonása mellett a környező falvak – Nagypatak, Zágony – cigány és román napszámosainak igénybevételét is követeli.

5.5. Jövedelemforrások. A falu családjai a primér jövedelemforrások tekintetében a következő kategóriákba tartoznak:⁵⁴

a) Állandó munkahelyi jövedelem. 23 családban aktív tevékenységből származik a pénzübeli jövedelmük. Ide sorolom a kétlaki életmódot folytató alkalmazottakat, a családi vállalkozásokat és a helyben dolgozókat. Jelentős arányban gazdálkodnak.

b) Nyugdíj. 48 családban állami vagy betegnyugdíj képezi a megélhetés stabil alapját. A nyugdíjas családok nagyon kevés kivétellel mind gazdálkodnak nukleáris és nagycsaládi szinten.

c) Mezőgazdasági termelés. Fő foglalkozásként 16 nagycsalád folytat agrártermelést, az idősebbeknek állami nyugdíjuk is van, a fiatalok (30–35 évesek) kizárólag agrártermeléssel és állattartással foglalkoznak. Köztük vannak a legnagyobb termelők is.

d) Napszám. 10 család állandó jövedelem és gazdálkodási alternatíva híján alkalmi és napszámos munkákat vállal.

e) Külföld. 1 család időszakosan külföldön dolgozik.

5.6. Összegzés. Cőfalva lakossága első sorban a földművelő és állattartó gazdálkodásra építi megélhetését, amely még a vállalkozói szférának is jelentős kiegészítő erőforrása. A közösségben a rendszerváltozás utáni erőteljes modernizációs törekvések egyrészt a nyugati gazdálkodási modellek és a piacorientált családi

gazdálkodásra épülő falusi életforma adaptációjában (helyiek), másrészt a városi-falusi környezetek közti rendszeres mobilitás fölerősödésében (kétlakiak), valamint az elszármazottak Cófalvához kötődő befektetéseinek megvalósításában érhetőek tetten.

Kiemelhető, hogy a falu gazdasága Orbaiszék és más erdélyi régiók hasonló méretű településeihez viszonyítva rendkívül magas fokon gépesített, ami az aktív generációk termőföld-centrikus, élő gazdálkodói hagyományának, az 1990-es években megkezdett energiaráfordításnak, a fejlesztést célzó hitelvállalásnak és a nagyfokú agrár-specializációnak tulajdonítható. A gépek hiánya főleg azokra a családokra jellemző, amelyeknek fiataljai eltávolodtak a falusi gazdálkodástól, és jövőjüket urbánus környezetben építik. A hagyományosabb eszköztechnikát felvonultató gazdaságok nagyobb földjeiket inkább bérbe adják a jól felszerelt családoknak, mintsem nagy anyagi ráfordítás árán végeztessenek el azokkal egy-egy munkafázist. Úgy vélem, a nagyrészt gépekkel végzett földművelés előnyeinek felismerése a szerény eszközkészlettel bíró és ezért hatalmas energia-kifejtésre kényszerített családok mentalitását, földdel és munkával kapcsolatos hagyományos attitűdjét nagy mértékben alakították. A bérbeadott földek szakszerű és rendszeres megművelésén túl jövedelmezőségük a gazda számára lehetővé teszi kisebb állatállomány fenntartását. Az ebbe forgatott mezőgazdasági haszon végső soron a tej és hús eladásából származó állandó és kiegészítő jövedelmekben, éves lebontásban térül meg.

A burgonyatermelés specializációja ellenére egyelőre még mindig kérdéses a cőfalvi gazdák számára a termény értékesítése, amennyiben határozottan körvonalazott biztos felvevőpiac nem alakult ki, és amíg a növekvő forgalmú szupermarketek még a környékbeli városok fogyasztóit is osztrák és holland import burgonyával árasztják el. Jelentős probléma, hogy míg az önerőből menedzselte agrártermelés a nyugati farmok termelésének és felszereltségének irányába mozdult el, a családi erőfeszítések mögül hiányzik a támogatásokat és az előnyös hitelkon-

strukciókat biztosító agrárpolitika, amely elősegíthetné a nyugati típusú – *farmszerű* – céltudatos és piacorientált családi termelőegységek kialakítását. Ebben a kedvezőtlen összefüggésben pedig a családi agrárválalkozások léte még az időjárás alakulásának és az import termények dömpingjének is kiszolgáltatott.

6. „...*most lehet jobbacská, mint a kommunizmusban.*”

Következtetések

A múlt rendszerbeli és a jelenlegi családi helyzetek felmérésekor a rendelkezésre álló gazdasági háttér függvényében a családok eltérő tartalmú narratívákkal értékelik a *kommunista rezsim* és a *demokrácia* életkörülményeit. Az agráriumba sikeresen befektető családok és a vállalkozók egyetértenek abban, hogy „*most sokkal többet kell dolgozni*”, a megszerzett javak viszont kizárólag a saját tulajdonban maradnak, nem kell osztozni senkivel. Szerintük: „*most lehet jobbacská, mint a kommunizmusban.*” A lehetőségek mindenki számára adottak, a haladás nagyrészt egyéni kompetencia függvénye. A falu gazdasági fejlődése arra utal, hogy sokan felismerik az adódó kiugrási lehetőségeket. Egy fiatal gazda üzenete: „*ne panaszkodjon senki!*”

A nyugdíjasok úgy látják, hogy a „*kommunizmusban is kellett dolgozni, mint az ökör, s valamit adtak. Most többet kell gondolkodni, így csináljuk, úgy csináljuk.*” A legidősebbek a kollektív előtti magángazdaság idejét emlegetik, mint a megélhetőnek leginkább kedvező korszakot.

A kevés földdel és a nagyon alacsony nyugdíjjal rendelkezők, valamint a napszámból és más, rendszertelen jövedelemből élő néhány család visszaemlékezéseiben a kollektív utáni nosztalgia erőteljesebben jelentkezik. Ők egyértelműen kifejezik, hogy a szocialista termelőszövetkezet működése alatt jobb volt a megélhetés.

Nem szorul bizonyításra, hogy Cőfalva jelenlegi társadalmi és gazdasági helyzetképe eklatánsan igazolja és megerősíti azok véleményét, akik a falu lerombolásában az értékvesztéseket, a kedvező feltételeket biztosító élettér

megsemmisítésében egy hosszú távon életképes település jövőjének erőszakos és igazságtalan felszámolását látták. Valóban, az iparosítás kezdeti szakaszában az elvándorlás jelentős méreteket öltött, ami a folytonosság megtartása mellett hosszabb távon a falu kiüresedésével járt volna, de azt is láthattuk, hogy az 1980-as években már megindult a visszaható folyamat – éppen az ipar kínálta lehetőségek beszűkülése miatt. Nem tudhatjuk viszont, hogy az akkori körülmények tartóssága esetén milyen hatósugarú változások történtek volna a falu társadalmi, etnikai és gazdaság szerkezeti rendszerében, mint ahogy azt is kérdéses, hogy a közelgő EU-csatlakozás hogyan fogja érinteni a jelenlegi falusi termelőket.

A közeljövő jelenlegi pozícióból belátható társadalmi és gazdasági felülete pesszimista hangulatot kelt a falusiakban: a lakosság lassú öregedése, a helyi és a folyamatosan beszivárgó cigányság demográfiai fölénye, a számos teljesíthetetlennek tűnő termelési feltételt követelő gazdaság szerkezeti átalakítás az elbizonytalanodás naponta fölmerülő kérdéseiként állnak megválaszolatlanul. Bizakodásra ad okot, hogy a lokális világokba mélyen legyűrűző politikai korszakváltásokat átvészelt székely falu az épülő európai makrostruktúrában nem a támadott, felszámolásra ítélt oldal, hanem a támogatási rendszerekben kiemelten kezelt rurális környezetek településtudusai közt lehet.⁵⁵

Irodalom

1. ASSMANN, Jan (1999): **A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.** Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
2. BÁLINT Gyula et al. (szerk.) (1969): **Kovássza megye.** Sepsiszentgyörgy.
3. BARABÁS László (2000): „**Három halál közül melyiket választod?**” In: Uő: **Kapun belül, kapun kívül. Népismereti frások.** Impress Kiadó, Marosvásárhely, 116–121.
4. CEAUȘESCU, Nicolae (1972): **Orientările și direcțiile dezvoltării economico-sociale a României în deceniile următoare.** In: Uő: **Raport la Conferința Națională a Partidului Comunist Român. 19–21 iulie 1972.** Editura Politică, București, 37–43.
5. FÉL Edit (1940): **A társaságban végzett munkák Martoson.** *Néprajzi Értesítő*, XXXII, 361–381.
6. FÉL Edit (2001): **A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson.** In: Hofer Tamás (szerk.): **FÉL Edit néprajzi tanulmányai.** Kalligram Kiadó, Pozsony.
7. GAGYI József (2006): **„A szocializmus győzelme falun...” A kollektivizálás vége a Székelyföldön – meg ami közvetlenül utána következett.** *Székelyföld*, XI/1, 175–194.
8. HAJDÚ-FARKAS Zoltán (1997): **Csikfi kalácsa.** Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
9. LUPÁN Ernő (1986): **A mezőgazdaságvezetés elmélete és gyakorlata.** *Korunk*, XLV/6, 401–404.
10. KESZI-HARMATH Sándor (1986): **A városiasodás egyre magasabb szintjén.** *Korunk*, XLV/6, 405–410.
11. KINDA István (2005): **Tradicionalis mesterség és profitorientált életstratégiák. Jövedelemszerzési technikák egy háromszéki cigány közösségben.** In: JAKAB Albert Zsolt – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): **Lenyomatok 4. Fiatal kutatók a népi kultúráról.** KJNT, Kolozsvár, 147–170.
12. KINDA István (2006): **Rendszerváltozás utáni gazdasági folyamatok Cőfalván.** *Korunk*, XVII/6, 103–110.
13. KINDA István – PETI Lehel (2004): **Szenesek. A tradicionális erdőkielés és a nyugati piacgazdaság között.** *Erdélyi Társadalom*, II/2, 203–225.
14. KINDA István – PETI Lehel (2006): **„Ne verjük szét a kollektívet!” Társas gazdálkodás Kelemtelkén és Abosfalván.** In: PETI Lehel – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): **Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén.** Nis Kiadó, Kolozsvár, 208–241.
15. KOVÁCS András (1981): **Vallomás a székely szombatosok perében.** Kriterion, Bukarest.
16. KOVÁCS András (1997): **Mondjatok káddist egy székely faluért.** Pallas–Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.
17. L. JUHÁSZ Iлона (2005): **„Fába róva, földbe ütvé...” A kopjafák/émlékoszlopok mint a szimbolikus térfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál.** Fórum Kisebbségkutató Intézet, Etnológiai Központ, Lilium Aurum Könyvkiadó, Komárom–Dunaszerdahely.
18. OLÁH Sándor (2001): **Csendes csatátér. Kollektivizálás és túléleli startéglák a két Homoród mentén (1949–1962).** Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
19. OLÁH Sándor (2004): **A székelyföldi agrártermelés társadalmi feltételei 1989 után.** In: Uő: **Falusi láttelek. 1991–2003.** Pro-Print, Csíkszereda, 128–138.
20. OLÁH Sándor (2005): **Kliensek és patrónusok. Egy szocialista termelőszövetkezet tüdőklése és bukása.** *Székelyföld*, XI/1, 195–212.
21. POTSA József (szerk. biz. elnök) (1899): **Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepeére.** Sepsiszentgyörgy.
22. POZSONY Ferenc (2002): **Az aranykorszak, s ami utána következett.** In: Uő: **Zabola.** Kiadja a Száz magyar falu könyvesháza Kht., Budapest, 77–80.
23. RÉV István (1996): **Az atomizáció előnye.** *Replika*, 23–24. sz., 92–121.
24. SZABÓ Á. Töhötöm (2004): **Stratégiakeresés és alkalmazkodás.** *Korunk*, XV/12, 99–103.

25. VARGA E. Árpád (1998): **Erdélyi etnikai és felekezeti statisztikája I. Kovászna, Hargita és Maros megye.** TLA – Pro-Print Könyvkiadó, Budapest–Csíkszereda
26. VINCZE Gábor (2004): **Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához. 1944–1989.** Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
27. V. KOVRIG Magdolna (1986): **Alkotó iparpolitika. Eredmények és távlatok.** *Korunk*, XLV/4, 281–286.
28. *** XIII. PÁRTKONGRESSZUS (1985): **Congresul al XIII-lea al Partidului Comunist Român. 19–22 noiembrie 1984.** Editura Politică, București

Köszönet

1. A kutatásra 2005–2006-ban került sor, a megvalósításban nyújtott jelentős támogatásért köszönetet illeti id. BENDE Tamás cőfalvi református lelképásztort és családját.
2. ASSMANN 1999. 40.
3. A kutatás narratív jellegű falusoros kérdőívre, a polgármesteri hivatal statisztikai adataira, a helyi református egyház lelkesítő jelentéseinek adataira (Kézdi-Orbai Református Egyházmege – Cőfalva Református Egyházközség Lelkészi Jelentései, 1986–2005), a 2003-as gazdasági censzus információira, valamint részvevő megfigyelés tapasztalataira alapoz. A kutatás kérdőíves mintavétele közel 100%-os.
4. „... a kollektívizálás a RKP legsúlyosabb kórh. egy évtizednyi időnél is hosszabb politikai kampánya volt (1949–1962).” GAGYI 2006. 175.
5. CEAUȘESCU 1972. 42. (ford. – K.I.)
6. XIII. PÁRTKONGRESSZUS 1985. 579. (ford. – K.I.)
7. A kommunista termelőszövetkezetek gazdálkodásának hivatalos statisztikáiról, azok kutatásának buktatóiról bővebben lásd RÉV 1996.
8. „Az államterv határidő előtti példás megvalósítása és a nemzetgazdaság folyamatos bővítése (...) érdekében a termelési és a közlekedési költségeket (...) csökkenteni kell, (...) emelni a termék minőségi szintjét.” Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár, F. 411/16. (*Buletin informativ*. 16. iratcsomó (1974)) (ford. – K.I.)
9. Ezek az előrejelzések 1972-ben már az 1990-es kiemelkedően magas nemzetgazdasági beteljesítést vetítették előre, amikor az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem eléri a 2500–3000 dollárt. CEAUȘESCU 1972. 39. Ráadásul „2000-ig a hazai ipari áruterhelés 2,1–2,4-szeresére növekedik. Általánossá válik a termelés automatizálása, kibernetizálása és robotizálása. A munkatermelékenység és a többi minőségi mutató tekintetében Románia eléri a fejlettebb országok szintjét.” V. KOVRIG 1986. 286.
10. LUPÁN 1986. 404. (kiemelés tőlem – K.I.)
11. BARABÁS 2000. 118.
12. POZSONYI 2002. 77–78.
13. „... a Marosvásárhelyi külterületeiben újonnan felépített panelház negyedik emeletre, a katonaság költözteti be a lakókat. Ezek az új lakók Óromániából érkeznek. Elsősorban a moldvai részek, többnyire már évek óta munka nélkül élő román ajkú lakosságát telepítik be Marosvásárhelyre. [...] az új lakosoknak az erdélyiek rovására teremtenek munkaalkalmat. Viszont betelepítésükkel Bukarest tovább lazítja az erdélyi nemzetiségek – mindenekelőtt a magyarok – demográfiai egyöntetiségét.” Erdélyi Magyar Hírtünyökség, 1987/91. sz. jelentés. Közli VINCZE 2004. 422.
14. A XIII. Kongresszuson Kovászna megye pártbizottságának küldötte megköszönte a RKP főtitkárának, hogy „mindörökre megoldotta a nemzetiségi kérdést.” XIII. PÁRTKONGRESSZUS 1985. 419.
15. Az Erdélyi Magyar Hírtünyökség információi szerint a városokat illetően: „Mindenekelőtt olyan, a közelmúltban városokhoz csatolt negyedekre, illetve óvárosi részekre, amelyek – Erdélyben legalábbis – a

- kisebbségi kultúra pótolhatatlan rekvizitumai voltak.” Közli VINCZE 2004. 445.
16. BARABÁS 2000. 117–118.
17. BARABÁS 2000. 121.
18. A falu elrendelt kiürítésének sok helyi család nem tett eleget, dacára annak, hogy közben a gyűjtőmedence kezdett vízzel feltelni. Úgy számítottak, hogy a még lakott házakra „*úgysem merik ráengedni a vizet*”. Csalódtak: a falut elárastották, és menekülő ütemben sürgősen evakuálni kellett a lakott utcáreszeket.
19. Ma már város.
20. A mikrorégió Hargita megyéhez tartozó falvaiból (Kőröspatak, Bözöd, Etéd irányából) különösen gabonaérteskor „*jókedgeltek zsákkal a hónyak alatt Újfalu*”.
21. 1990-ben az erdőszentgyörgyi garzonnegyed bözödjúfalusi lakói kétségbeesetten próbálták jószágaikat a néhány négyzetméteres, bekerített fűszínek körül nevelni, a zsűfolttság a szármások elkeverésével járt, valamint az utcakép sikátorszerű, baromficsődülettel zajos groteszk képét eredményezte. Kiemelt „előnyt” élveztek a földszint lakói, akik az utcára nyíló konyhaablakok alatt 2–3 négyzetméteres konyhakertet állítottak be, ahol kevés sárgarépát, zellert, petrezselymet, néhány fej hagymát termesztettek. Az itt élő idős falusiak mostoha sorsukba soha nem törődtek bele.
22. A felvillanított eseménysorozat lezárása kedvéért teszem hozzá: a vízzel borított falu jessztő maradványai mára a tő jelentős mértékű kiszáradása következtében újra a száraz felszínre kerültek. A part hosszában épült hétvégi nyaralók előtt a lepadat vízből az egykori út menti fák meredező ágai teljesítik ki a turistárisorozat látványát. A falu erőszakkal evakuált idősebb lakóinak nagy hányada a „helyi építészeti hagyományok figyelembevételével” számukra „tervezett”, infrastruktúra nélküli erdőszentgyörgyi *gettó*-ban hunyt el. Az egykori Bözödjúfalva jól működő székel (szombatos vallású) közösségeről két monográfia is született. Lásd KOVÁCS 1986, KOVÁCS 1997.
23. L. JUHÁSZ 2005. 139, 28.
24. *A lot egy háztájat, belsőseget jelentett, amelynek nagysága az újratevezett településeken nem haladhatta meg a 2,5 árat, ennek függvényében számították ki az illető település méretét.* BARABÁS 2000. 118.
25. BARABÁS 2000. 120.
26. Nagyborosnyóhoz hasonló mintafalu státust „*ruháztak volna*” a Kézdivásárhelyhez közeli Gelencére is. A környéken még emlékeznek arra, hogy CEAUȘESCU a település elkészült makettjéből egy mozzalatt kiemelte a híres, Szent László ábrázoló freskósorozattal díszített 13. századi templomot, és hozzátette: „*Mondjuk, hogy ez itt sem volt!*” (Dr. POZSONYI Ferenc szóbeli közlése.)
27. Már egy 1976. július 20-i közlemény értelmében a mezőgazdasági termelést illetően a sajtnak tilos volt számokat közölni a betakarított terméstről, kivéve abban az esetben, ha valahol kivételesen magas hozamú termést regisztráltak. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár, F. 411/10. (*Dispozitii, indicatii de muncă, comunicări*. 10. iratcsomó (1976)). A mezőgazdasági szövetkezetek helyzetéről bővebben: OLÁH 2006. 195–212.
28. A Nagyborosnyó községhez tartozó öt település – köztük Cőfalva is – egyetlen szövetkezetbe tartozott. Az Feketeügy bal partján, az árterületből alig kiemelkedő Cőfalva és Lécfalva határában termékenyebb területek találhatóak, míg a többi település talajtípusai (16% fakőszürke erdei talaj, 44% öntéstalaj, 35% kilgozott fekete mezőszégi talaj, 5% réti agyagtalaj) kedvezőtlenebb feltételeket nyújtanak a mezőgazdasági termelésre (BÁLINT et al. (szerk.) 1969. 221–222). A távolabbi Zabolán például úgy tudják, hogy Cőfalva környékén. „*ott, arafelé vannak a jó földek*”.
29. Olyan véleményt is hallottunk, mely szerint a falu lakosságát nem kitelepítették volna, hanem életkörülményeinek elhagyatásával lakhelyének elhagyására szándékoztak kényszeríteni. A nagyborosnyói tömbházak a lakhelyválasztás alternatívájaként jöttek számításba.
30. A környező települések közül tudomásunk szerint Székelypötöfalva és Tamásfalva is hasonló sorsra ítéltetett. Pötöfalván ez jelentős mértékben elősegítette a cigánység tömeges betelepődését a kiköltöző családok olcsón megvásárolt házaiba.

31. VARGA E. 1998. A 19. század végéről rendelkezésünkre álló kimutatás szerint például a falu egyházának készpénzvagyonja a kisebb orbai-széki települések között megelőzi a papolci, a szörcei, a tamásfalvi és a telegi egyházakat (POTSFA et al. (szerk.) 1899. 201).
32. VARGA E. 1998.
33. A falu népessége 1986-ban, a tabló elkészítésének idején 196 református, ez a szám 2005-re 174 lakosra csökken. A Kézdi-Orbai Református Egyházmegye – Cófalva Református Egyházközség 1986. és 2005. évi Lelkesi Jelentései alapján.
34. Lásd: 1. diagram, a polgármesteri hivatal közlése alapján.
35. Ezt a „*Fiam, csak éppen kollektivistá ne légy!*” típusú felszólítások is jelezték.
36. Tanulmányomban a *nagycsalád* társadalomnéprajzi irodalomban kidolgozott definíciójával dolgozom. Lásd: FÉL 2001.
37. Egy 1977-es adat szerint Kovászna megye városi lakosságának 58,8 százaléka elsőgenerációs városiak voltak. KESZI-HARMATH 1986. 406.
38. POZSONY 2002. 79.
39. A nagyüzemi gazdálkodás társadalmi következményeiről lásd: OLÁH 2004. 128–138.
40. Információink szerint még sírkövet sem állíthattak a cófalvi temetőben. Aki a tiltás ellenére mégis megtette, hivatalosan igazolnia kellett az alapanyagok eredetét, ezenfelül a helyi hatóság folyamatos zaklatásának volt kitéve.
41. A távolság a megyeszékhelytől 20, Kovásznától 12 km. Ez magyarázza a cófalvi lakosság munkahelyekre történő nagyfokú szétszóródását a megyében. A falusi lakosság a szocialista érában az alábbi munkahelyekre irányult: lécfalvi és várhegyi farm; Sepsiszentgyörgy: autóvillamosági vállalat (IAME), kenyérgyár, textilgyár, szállítási vállalat; Brassó: laskagyár, autógyár (Steagul Roșu), szállítási vállalat, bútorgyár és -lerakat, készruhágyár; Nagyborosnyó: mezőgazdasági géppark (SMT); Kézdivásárhely: csavargyár, bútór-előkészítő (PAL-lemez gyár).
42. Lásd: 2. diagram. Húsz év alatt mindössze egy idős család költözött ki végérvényesen a faluból leromlott egészségi állapota miatt.
43. POZSONY 2002. 79.
44. A környéken számos idősebb család emlékszik bosszúsan arra, hogy a közös gazdaságba bekényszerített nagy termelékenységű *kövé* földjeikről a kollektív az első években akkora terméseket takarított be, és osztott ki a földnélküliek között, hogy sokan attól tartottak, a padlásra hordott gabona súlya alatt rájuk szakad egy éjszaka a vályogházuk mennyezete.
45. OLÁH 2001. 263–264.
46. A rendszerváltás áttekinthetetlen forgatagában a térszek gépparkját sok esetben a korábbi pártapparátus helyi képviselői „szerezték meg”. KINDA-PETI 2006. 208–241.
47. SZABÓ Á. 2005. 100.
48. A falusi gazdák tulajdonában jelenleg 10 nagy és 16 kicsi traktor van. A gépesítetlen munkafázisokra a helyi és a környékbeli falvak munkanélküli lakosságát szerződítetik.
49. Az egyik gazda bevallása alapján „*pityókából megmaradt háromszáz millió*” (kb. 8500 euró).
50. Termékspecializációt elemző kutatásaink szerint a magas jövedelmesség megemelt reprezentációs költségeket feltételez. Lásd: KINDA-PETI 2004. 203–225.; KINDA 2005. 147–170.
51. Egy jól felszerelt családi gazdaság a következő gépekkel rendelkezik: *kicsi és nagy traktor, kicsi és nagy remorka, kicsi eke, kétvágató eke, kultivátor, pityókaillető, tőtűgető, műtrágyaszóró, permetező, pergető, rosta, szénaösszeverő, kaszagép, vetőgép, trágyaszóró, szénaördő (ezt leginkább ladewagennek nevezik), fejtőgép, malom, répaördő, nagy borona, csillagborona, 2 kocs* (a személygépkocsikkal éltel szállítanak a mezőre a napszámósoknak).
52. A néprajzi szakirodalom alapos eredményeire való tekintettel a kaláka fogalmi, szervezeti meghatározásától eltérünk. A közös munkavégzés szokásáról bővebben: FÉL 1940. 361–381., HAJDÚ 1997.

53. Cófalva tehénállománya 2006 tavaszán az egyik gazda számításai szerint 194 darab fejőstehén és borjú, a sertésállomány ennél jóval nagyobb.

54. L. 3. diagram.

55. Itt, utoljára jegyzem meg, hogy az emléktábló elkészítésének 20. évfordulóján idén megismételjük a sorozatot. Az aktualizált tábló frontálitása mögött húzódo fontosabb jelenségeket e tanulmány kívánta bemutatni és értelmezni.

(A családnevek majuszkulázását kötetszerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

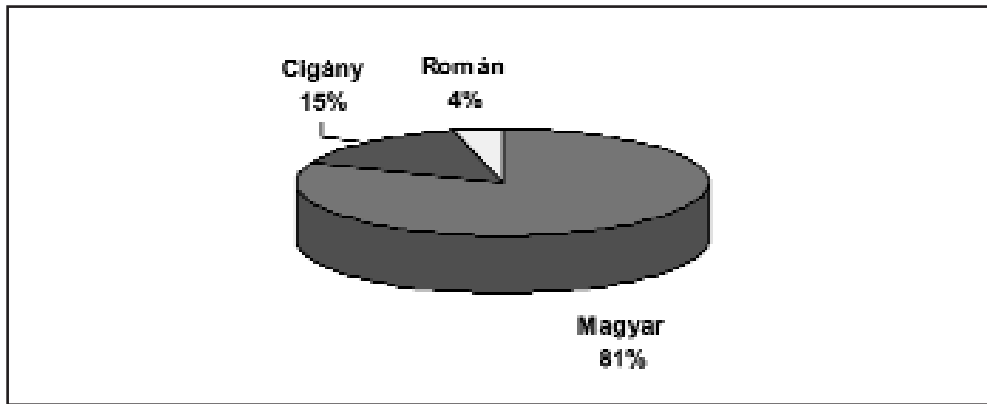
Variante de modernizare în era socialistă și în prezentul postcomunist. Țufalău (j. Covasna), 1986–2006 (Rezumat)

Studiul discută procesele de modernizare din localitate, din ultimele două decenii. În timpul comunismului satul urma să fie „sistemizat”, adică șters de pe fața pământului, și a scăpat numai datorită evenimentelor de la sfârșitul anului 1989. În prezent, localitatea pare să se caracterizeze printr-o vitalitate vizibilă. Unul din principalele scopuri ale analizei este evaluarea potențialului economic și social real din anii 1980 al acestei mici comunități, și a strategiilor sale sociale.

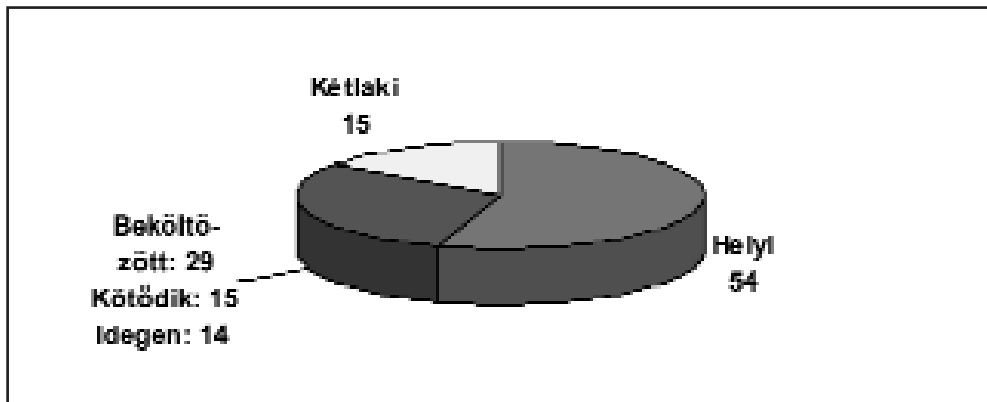
Modernization Variants in the Socialist Era and the Post-communist Present. Cófalva (Țufalău, Covasna County), 1986–2006 (Abstract)

The paper discusses the modernization processes of the settlement in the last two decades. During communism this village was to be „systematized”, that is liquidated, and it was saved due to the happenings of December 1989. Nowadays this village shows an outstanding vitality. One of the main goals of this analysis is to evaluate the real economic and social potential of this small community in the 1980s and its social strategies.

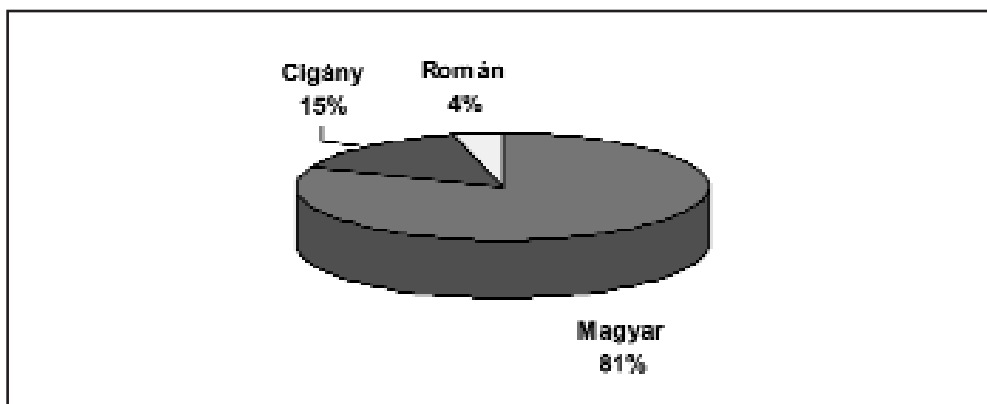

1. sz. diagram Cofalva 203 fős lakosságának etnikai megosztása 2002-ben

2. sz. diagram Cofalva 98 családja falubeli (genealógiai) státusa szerint

3. sz. diagram Cofalva 98 családjának primer jövedelemforrásai

1. ábra RÁDULY Tibor felvétele (1986)

1a. ábra KINDA István felvétele (2006)

2. ábra RÁDULY Tibor felvétele (1986)

2a. ábra KINDA István felvétele (2006)

3. ábra RÁDULY Tibor felvétele (1986)

3a. ábra KINDA István felvétele (2006)

4. ábra RÁDULY Tibor felvétele (1986)

4a. ábra KINDA István felvétele (2006)

5. ábra RÁDULY Tibor felvétele (1986)

5a. ábra KINDA István felvétele (2006)

Ezredvég – az erdélyi hagyományos malmok alkonya?

Kutatástörténeti áttekintés

(Kivonat)

A dolgozat a tág értelemben vett erdélyi molinológiai kutatások történetét, tárgyát ismerteti. A felhasznált gyűjtőpontok reprezentatív mintát képeznek, a történeti Erdély mellett partiumi, sőt egy moldvai magyar kutatópontot is átfognak, számos etnikum rokon tárgyi kultúrájára kínál rálátást. A tárgyalt berendezések kézi vagy vízmeghajtásúak, gabonaőrő, posztványoló szerkezetek és egyéb ipari berendezések. Pozitívum, hogy az érintett magyar és román testvérszakma között kitűnő a kapcsolat, negatívum, hogy az érintett tárgyi örökség mentése érdekében az építéstörténeti és a néprajz között viszont nem alakult ki a szükséges együttműködés, pedig csak az elmúlt tíz év alatt harmadára csökkent a még menthető emlékek száma.

Bevezető

Az erdélyi népi technikátörténeti és néprajzi szakirodalom mindmáig méltánytalanul kevés teret szentelt a hagyományos malmok kutatásának. CS. SEBESTYÉN Károly az első olyan kutató, aki erdélyi terepmunkái során nagyobb figyelmet fordított a vízimalmok tanulmányozására. Sajnos, az adattárakban fellelhető jegyzetek és utalások alapján bővebb termést ígérő ismeretanyag csupán egyetlen cikkben, „A krasovánok kanalas malma”¹ című tanulmányban vált elérhetővé. DÉKÁNI Kálmán 1915-ben az *Ethnographia* hasábjain az erdélyi patakmalom

részeinek neveit taglalja. Hosszú szünet után PONGRÁCZ Pál *Régi malomépítészet*² című összefoglaló munkájában több erdélyi és bánati malmot is bemutat. A molinológiai kutatások az 1963-ban Nagyszombatban megalakult Népi Technika Múzeuma Cornel IRIMIE vezette kutatógárdájának munkája nyomán vettek lendületet. Az eredményeket az új múzeum kétnyelvű (román és német), *Cibinium* néven kiadott évkönyveiben tették közzé. Legjelentősebb és mindmáig fontos, dokumentum-értékű munkájuk: **Anchetă statistică cu rețeaua de instalații tehnice populare acționate de apă pe teritoriul României.** (Románia vízzel hajtott szerkezeteinek országos statisztikai felvétele) 1968-ban Cornel IRIMIE tollából látott napvilágot. A dolgozat alapját a román országos Vízügyi Bizottság által 1957-ben végrehajtott, minden vízenergiát hasznosító berendezésre kiterjedő felmérése képezte.³ Tudomásunk van róla, hogy a 70-es években a bukaresti falumúzeum munkatársai is végeztek Erdélyben malomfelméréseket, sajnos, eredményeiket nem tették közzé. A továbbiakban több kisebb tájegységet érintő molinológiai tanulmány jelent meg, így TARISZNYÁS Márton a Gyergyói-medencéről,⁴ MOLNÁR István több ízben is Csernátónról,⁵ KARDALUS János a Kis-Homoród mentéről,⁶ MOLDOVAN Nicolae Háromszékről, ZAKARIÁS Attila a Gyimesekről, Constantin CATRINA, Al. BUSILA a Fogaras földjéről,⁶ DINUȚA Gheorghe, Mircea TABAN, BALÁZS György és VAJKAI Zsófia⁷ a bánati határvidékről, jelen sorok írója Csernátónról és Torockóról⁸ közölt kisebb-nagyobb tanulmányokat.⁹

Az a gazdagság, amely tárgyi néprajzi értékeinkben még erdélyi viszonylatban tetten érhető, mára már nagyon relatív. Gazdagságról beszélhetünk a mai, polgárosult, nyugati társadalomhoz hasonlítva, de lehangoló képet mutat, ha csak néhány évvel korábbi önmagához viszonyítjuk. A megjelenő szakirodalom és saját gyűjtőútjaim tapasztalatai alapján azt kell szomorúan megállapítanom, hogy míg a nagy, központi értékmegőrzési és felmérési programok legtöbb esetben a kuriális és szakrális színterek számbavételén nem léptek túl, addig népi gazdál-

* *Acta (Siculica)* 2006/3, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085

** Szeged, Vitéz 3., H-6722, ogd@mailbox.hu

kodás-, ipar- és mesterségtörténeti építményeink a pár évvel korábbi, működő állapotukból szinte teljesen az enyészetté váltak.

E területnek a jelen adottságok mellett elhanyagolása egyetemes, magyar és erdélyi néprajztudományunk számára egyaránt vissza nem fordítható mulasztást jelent. Ezért a népi gazdaság és társadalom egyik alapvető funkcionális elemének, a hagyományos malmoknak Erdélyben máig működésben vizsgálható, molinogeneológiai bemutatásával kívánom szemléltetni, hogy minden vészharang ellenére is ma még bőven van feladata a tárgyi néprajz művelőjének. Egyben van még jogosultsága a megújulásra nyitott, hagyományos néprajzkutatásnak a huszonegyedik század küszöbén is.

A hagyományos malmok iránti érdeklődésem közel másfél évtizede tudatosult bennem. Erdélyi kutatópontjaim megválasztásánál nagy segítségemre szolgált Cornel IRIMIE 1967-ben megjelent munkája¹⁰, ugyanis e mű a kutatásaim megkezdése előtti emberöltőt mutatja be statisztikai pontossággal. Miután – szemünk előtt gyors és sokszor hirtelen változáson átmenve – napjainkig eredeti küldetésüknek megfelelően maradtak fenn hagyományos malmok és vízi szerkezetek, eldöntendő, hogy elszigetelt, lokális vagy általános jelenséggel állunk szembe. E kérdés megválaszolása érdekében felállítottam egy molinogeneológiai sort; ez alapján több, mint ötven gyűjtőpontot jelölhettem ki. Megfigyeléseimet a történeti Erdély tájegységein túlmenően komparatív jelleggel terjesztettem ki a Csángóföld, Máramaros, Szatmár környéke, valamint a történeti határörvidék területére is. Etnikai szempontból magyar, román, szerb, szlovák, sváb, valamint horvát népcsoportok egyaránt megtalálhatók a tanulmányozott tájakon.

A hagyományos gabonaörlő szerkezeteken túl kiemelt figyelmet fordítottam a vízerőnek máig kimutatható, egyéb hasznosítási területeire is. Alkalmunk nyílt cserge- és posztóványolók, gyapjúfésülők, deszkametszők, áramfejlesztők, körfűrészek, vízajtotta pálinkafőzők, vasverők, továbbá komplex feladatokat ellátó, vízajtotta egységek tanulmányozására egyaránt. Ezen túl-

menően – témánk összefoglaló voltánál fogva – nem hagyhattuk figyelmen kívül azon berendezéseket sem, melyek emberi erő hasznosításával működtek. A vizsgált terület társadalmi-etnikai térképéből nyilvánvalóvá vált, hogy munkánk nem korlátozódhatott egyetlen népcsoport malomkultúrájára, hanem természetes módon tért ki az együtt élő nemzetiségek kulturális környezetére és szerepére is. Tudott dolog, hogy az általunk ez idáig elért kutatópontok részben célzottan kiválasztottak, és magától értetődően folyamatosan bővíthetők, hisz nem teljességre, hanem egy reprezentáns metszet bemutatására hivatottak.

Hagyományos malmok Erdélyben

Jelen dolgozatom célja nem elsősorban a monografikus malomnéprajzi leírás, hanem a figyelem felkeltése a tárgyi néprajz mind máig kutatható szakága iránt; éppen ezért csak összefoglaló módon kívánom tárgyalni e témát, és e helyen csupán az általam működőképesnek talált vagy a közelmúltig működött szerkezetekre térek ki.¹¹ Természetesen ennek többszöröse az a még eredeti vagy alig átalakított formájában tanulmányozható emlék, amely akár a kutatások, akár az esetleges helyreállítás szempontjából is számba vehető.

1. A kézimalmok

Emberi táplálkozástörténetünkben a tűz felfedezése után a gabonaszemek zúzásának lehetősége jelentette a legnagyobb találmányt. Nem csoda, hogy ennek eszközeit a különböző népek folklórhagyományában legendák és népköltészeti emlékek sora lengi körül. Alig van olyan nép, amelynek korai folklórkincsében ne fordulna elő az „életet” adó malom. Természetes módon súlyának megfelelően jelenik meg a „Könyvek Könyvében”: „Zálogba senki ne vegyen kézimalmot vagy malomkövet, mert életet venne zálogba.”¹² A kézimalom mai értelemben két, egymásra illeszkedő, kör alaprajzú kőtömb. Az alsó kö rendszerint rögzített, míg a felső, forgó kő egy központi tengely körül forgatható. Attól függően, hogy az örlő kő forgó mozgását hogyan oldották meg, több altípust különíthetünk el.¹³

Funkcionálisan napjainkig csak kevés esetben látják el eredeti feladatukat, többnyire másodlagos szerepkörrel fordulnak elő. Kutatásaim során több szerkezeti megoldással találkoztam. Hasznosítási tényezőik szintén különbözők:

Emberi táplálkozás céljából kukorica darálására használják máig a **Kőszegremetén (Reme-tea)** található, tőkés kézimalmot, amelynek hajtórúdja a melléképület gerendájához csatlakozik. Továbbá a moldvai **Lábnnyikban (Vladnik)** azon a napjainkig használatban levő, lábakra állított, keretes kézimalmon, amelyet 1931-ben készített NYISZTOR Dávid, szintén a család kukoricadara-ellátását biztosítják. Mindkét kézimalom esetében a kövek távolságát az alsó tengely feltámasztó hídjának ékkel való beállításával szabályozzák.

Állatok számára darál az az **esztelneki (Estelnic)** gazda, aki egy építkezés ásási munkálatai közben talált egy peremes, alsó malomkövet, és ehhez faragtatott felső követ. Az így kialakított, lábakra állított, peremes kézimalom meghajtását egy, a melléképületben e célra rögzített tartóhoz támaszkodó, hosszú hajtókkal oldották meg.

A fazekassághoz szükséges máz őrlésére használják azt a peremhajtású kézimalmot, amelyet a híres **gorzafalvi (Oituz)** fazekasság egyik utolsó képviselőjénél, GÁBOR Raimundnál láttam.

Természetesen több olyan kézimalommal találkoztam, amelyek mára már a használatból kiszorultak, vagy éppen közgyűjteményben őrzik. Itt említendő meg a **Csernátoni (Cernat)** Múzeumban található, tucatnyi peremes alsó kövű, kézi daráló, a **Kézdivásárhelyi (Tg. Secuiesc)** Múzeumban őrzött mázőrlő vagy a Székely Nemzeti Múzeumban kiállított, áttételes, büttyökstengely hajtású, garatos daráló.¹⁴ A kézimalmok erdélyi előfordulását átfogóan taglalja SELMECZI KOVÁCS Attila.¹⁵

2. Vízimalmok

2.1. Áttétel nélküli, egytengelyes malmok

Ezen malomtípus ismérve, hogy a víz energiáját felvevő vízkerék és a szerkezet munkavégző egysége (darálóknál a forgókő) között

közvetlen erőátvitel valósul meg anélkül, hogy valamely más egységet közbeiktatnának.

Kanalasmalmok

A víz erejét hasznosító malmok legegyszerűbb és egyben legkorábbi típusát az erőátétel nélküli malmokban kell keresnünk. Ezen őrlőszerkezetek lényege, hogy a víz erejét felvevő vízkerék, valamint a munkát végző őrlőkő közé nem iktatnak energia-átalakító vagy a forgássíkot megváltoztató elemeket. Alapesetben a vízkerék és a malom forgó köve egy tengelyen található. Vidékünkön ezen malmokat kanalas vagy a román nyelvből átvett, *csuturás* szóval illetik.

A Kárpát-medencében máig eredeti feladatukat ellátva működik több tucatnyi ilyen daráló. Legtovábbi előfordulásuk épp a szakirodalomban elsőként feldolgozott bánáti határőrvidéken található.¹⁶

Szerkezetét tekintve e daralók nagysága és egyben hatékonysága abban rejlik, hogy a *vízkerék* és az *őrlőkő* egyazon tengelyen található. Gyakorlatilag e malmokat úgy építették meg, hogy egy függőleges tengelyre egy kör alakú vízkerék sugaraiként kanál formájú lapátokat rögzítettek, amelybe a víz nagy nyomással, mintegy 45 fokos szög alatt érkezve adja át mozgási energiáját. Az alkalmazott megoldás előnye, hogy viszonylag kis hozamú, de nagy szintkülönbséggel rendelkező patakok mentén is alkalmazható. Az átadott mozgási energia – az áttételek kimaradása miatt – jó hatásfokkal hasznosítható. A kis vízhozamú patakok nyomatakát megerősítendő a *lajt* (a malomcsatorna vízkerék felőli részét) egy odvas fatörzsből képezték ki, amelynek kerék felőli végét különböző belső átmérőjű, fa redukciók (*csuturák*) segítségével szabályozni lehet. Ennek eredményeként egy adott időpontban a vízkerék ugyanazon pontjára ható nyomadék viszonylag állandó szinten tartható, egyenletes forgó mozgást biztosítva.

A malomházat lábakra építették. E feladatra gyakran alkalmas sziklatömböt néztek ki, és alatta vezették el a malomárkot, amely az itt található vízkeréknek adta át energiáját. Az őrlőkövek közötti távolság szabályozását egy, a közös, függőleges tengely feltámasztására szol-

gáló, elágazó fatönk segítségével valósították meg. Az ágas fa köldökébe támaszkodik a forgó tengely, csapágyként egy folyami kő szolgál. Ennek nyíl irányú elmozdítását egy, a fatönk törzséről a felette található malomházba vezető szár segítségével lehet elvégezni egy ék közbeiktatásával.

A **bánáti határörvidék** területén napjainkig tucatjával működnek e malmok.¹⁷ A magyar szakirodalomban elsőként CS. SEBESTYÉN Károly írta le e daráló szerkezetet.¹⁸ Talán ez is megerősített abban, hogy egyik kutatópontunknak épp a horvátok (krasovánok) lakta **Krassóvárt (Carasova)** (11) válasszuk, ahol a Kárás-patak máig hat, az első felméréssel analóg kanalamalmot működtet, melyek malomházát boronákból rótták össze.¹⁹ A kanalamalom elnevezését onnan kapta, hogy függőleges vízkerékének kupái hossz tengelye mentén 45 fokban elfordított kanálra emlékeztetnek. SEBESTYÉN felmérésekor e „kanalak” még kizárólag fából készültek, míg mai utódaikon ezt már egyre gyakrabban vaslemezekből pótolták.

Igazi molinológiai kuriózumot az Almás völgye kínál a kutató számára: itt található az 1848-as magyar parlament képviselőjeként tevékenykedő **Eftimie MURGU** szülőfaluja, **Ógerlistye (Rudăria)**, amely mára már felvette nagy szülöttje nevét. Az Orsovai-hegység keleti lejtőjén lefutó Rudăria-pataka máig alig 1500 m-es szakaszon 22 működő kanalamalmot hajt meg (22). Ezen állapotában környékünk leggazdagabb, élő malomrezervációjának is tekinthető.²⁰ Sajátossága e településnek, hogy itt nem csupán történeti időkből ránk maradt malmokkal találkozhatunk, hanem – a hagyományos szerkezeti és formai elemeket megtartva – a közelmúltban újonnan készített társaik is működnek.²¹ A haladás – mint korábban említettem –, itt is több esetben az eredeti, természetes anyagok kicserélődésében jelenik meg; így már csak két olyan daráló létezik, amelynek vízkerete és a vizet a kerékre rávezető *laja* is fából készült.²²

Ugyancsak a Rudăria-vízen a település alatt a külterületen található másik három malom, ezeket a szomszéd **Bánia (Bánya)** lakói

használgják, mivel náluk nincs működtetésükre alkalmas vízfolyás. Ezen malmok méretüket és belső kialakításukat tekintve abban különböznek a falu fölötti malmoktól, hogy tágasabbak, hosszabb emberi tartózkodásra nyújtanak lehetőséget. E malmokban minden esetben szabad tűzhely és egy priccs is került, hogy megvárhassák az őrlemény lejárását a gabonájukat távolról tehénszekérrel idehozók. Az állatok számára szintén kialakítottak egy korláttal elválasztott sarkot, amelyben elmaradhatatlanak a jászol.

Ógerlistyén a malmok tulajdonlasi és működtetési, belső szabályozása a társadalomnéprajz kutatói számára nyújthat csemegét. Tulajdonviszonyokat tekintve itt csak a legritkább esetben nevesíthetünk birtoklójáról vagy molnájáról egy-egy szerkezetet, hisz mindig malomközösségek működtetik pontosan meghatározott és általuk nyilvántartott malomjogokkal. E malomjogokat a felaprózódás következtében órákra bontják le. A malmok a legritkább esetben épülnek fenntartói közvetlen közelébe, így nem található molnárlak sem szomszédságukban. Ez utóbbira nem is volt és máig sincs szükség, mivel a jól meghatározott beosztás szerint maguk a tulajdonosok öröklnek. A malomépület maga sem ad lehetőséget egy időben több személy tartózkodására, hisz teljes területük a kőpaddal együtt 8–12 m² között mozog. A falon egy tábla szolgál az éppen soros tulajdonostárs nevének feltüntetésére. Az őrlető maga viszi el gabonáját, és járhatja le, miközben a sarokban található szabad tűzhely mellett melegszik. A nők legtöbb esetben fonni- vagy kötnivalót visznek magukkal, így hasznosítják az időt, míg lepörög gabonájuk. Itt természetesen nem gyűjtenek külön vámot, hanem a közös fenntartási költségekben a malomjogok arányában vettek és vesznek részt.²³

Nérahalmoson (Prigor) – (12) a vízerő hasznosításának több formáját is megfigyelhetjük. A település határában máig működik két kanalas vízimalom, amelyekben a szabad tűzhely az egyik sarkot foglalja el (a tűzveszély elkerülése érdekében a boronafalú épület ezen sarkát téglával bélelték).

A patak mentén haladva találkozhatunk egy mini-vízerőművel is: egy kb. 50 cm átmérőjű

vízkerék révén egy traktor áramfejlesztőjét hajtva meg biztosítja a tőle 20 m-re levő lakás áramellátását; az így működtetett gépkocsi izzók lekapcsolása a víz útjának elrekesztésével történik.

A továbbiakban e kis patak működtet egy posztókallót és egy csergeványolót is. Ezen víz-szerkezet részletesebb bemutatását később adom meg. A Néráhalmoson található posztóványoló egy függő lengőkalapácsos kalló, és mint ilyen – ritka előfordulásánál fogva – szakmai reliktumnak tekinthető.²⁴ Egy függőleges, felülcsapott vízkerék biztosítja az energiafelvételt.²⁵ Általában a kallómalmok közelében ott található egy másik, a gyapjúszövetek tömörítésére készült szerkezet, a csergeványoló is. (Leírását lásd később.) Természetesen itt is megvolt, és ott jártunkkor cserge fogott benne.²⁶ A Néra mentén továbbhaladva egy újonnan épülő malom és komplex, vízajtotta műhely képében a vízerő hasznosításának tág lehetőségeire nyújt példát egy vízenergetikai együttes. Ezen vízienergia-komplexum darálót, esztergát, köszörút, körfűrész és egyéb lakatos szerszámokat működtet. Vízkerekét kis átmérővel és széles lapátokkal fémből alakították ki, úgynevezett középen csapós típus.

A Néra folyó völgyében, annak szurdokában **Új-Sopot (Șopotu Nou)** település határában találtam a legapróbb csuturás malmot, melynek alapterülete nem érte el a 3 m²-t, 40 cm-es átmérőjű őrlőkővet egy mindössze 5 cm átmérőjű, jól irányított vízszög segítségével hozzák forgásba. Ezt a kis darálót 1999-ben újította fel tulajdonosa, CRĂCIUN Nicolae, és cserélte fel vízkerekének fa lapátjait vas lemezből készülttekkal.

Ezen kis daráló közelében a Néra mellékzei mentén további másik két malom is található.

A vidék egyetlen, kőből rakott, de már használaton kívül álló csuturásmalmát a vízváltakozóra települt, csehek által lakott **Almásróna (Ravensca)** határában találtam.

A Kazán-szorosokon magát átpréselő, Orsova fele haladó és a vaskapui duzzasztómű által áramfejlesztésre fogott Duna bal oldali, apró mellékfolyói szintén számos, millennáris múltra visszatekintő, technikátörténeti rekvizitumnak

számító malmocskát működtetnek. A legtöbb ilyen szerkezettel – összesen 22 – a hat kis településmaggal rendelkező szórványközség, **Szikes-falu (Sichevița)** büszkélkedhet. Az itt található malmokat – a közvetlen a településen belüliek kivételével –, a **Bănian**ál említett feladatok ellátására is alkalmassá tétettek.

Építészeti szempontból egy- vagy kétsejtű, boronafalú, szabadkéményes épületek, amelyek a terep adottságainál fogva első falukkal közvetlenül a talajszintre támaszkodnak. Hátsó részük többnyire két oldalról kővel alá van falazva. Az egysejtű formában a téglalap hosszanti oldala mentén középen található a bejárat, vele szemben a szikrafogóval ellátott szabadtűzhely, egyik oldalon az őrlőszék és a priccs, a másik oldalon pedig a tehének számára a jászollal ellátott istálló. Erre azért volt szükség, mivel a szórvány településen sokszor nagy távolságról, egyszerre több gabonával járnak az éppen *sorosok* őrleni, ilyenkor gyakran az éjszakát is a malomban töltik, hideg, esős időben így állataikat is fedél alá vihetik.

A kétsejtű épületek berendezése hasonló az előbbihez, annyi különbséggel, hogy az istállót, melynek bejárata a malomajtóval szembeni oldalon található, boronafallal leválasztották a malomházzal.

A község csehek lakta falurészén, **Szőrénybúzáson (Girnic)**, szemben a település többi részével, az őrlőszéket minden esetben egy 50–60 cm-rel magasabb szintre helyezik, és nem közvetlenül a padlószintre. A girnici csehek közül néhányan máig értenek a malomkőfaragáshoz is, a közeli bányákból 60–80 cm átmérőjű malomkövekkel látják el a szomszédos településeket is.

A környéken malomkővet faragnak a csehek lakta **Crușova** és **Dunaszentilona (Sf. Elena)**, valamint a szerbek által benépesített **Svițița** falvakban is.

A vidék legarchaikusabb kanalszalmát **Alsólupka (Liubcova)** (7) messze a hegyek közé felnyúló határára, az Oravița vize mentén találtam. A 300x420 cm alapterületű, boronafalú épületet füstnyílással ellátott, zsindelel borítású sátozott fedte. Az egy fatörzsből kivájt, vályú

formájú malomcsatorna egy szintén egyetlen, odvas fatörzsből készült zárt *lajba* vezetve a vizet, amelynek vízkerék felőli részén fatönkből készült *găleatanak* (vödör) nevezett szűkítő cső és az ebbe járó – a vízhozam szerint cserélhető belső átmérőjű – *csutura* szintén fából készült. Ez utóbbit minden esetben a gazda viszi magával, kizárólag saját használatra, munkája végeztével pedig elviszi.

Vízkeréke egy fatengelybe *aggyal* rögzített, 14 fából faragott kanálból áll. A tengely egy ágas fa köldökében található folyami kvarckőre támaszkodik, melynek hosszanti szárát egy karnyi vastagságú gömbfával függesztették fel, ennek belső végén ékkel lehet szabályozni a kőtávolságot.

Gyakori jelenség e vidéken, hogy a kanalasmalmok szomszédságába pálinkafőzőt is építettek.

2.2. Áttételes vízimalmok

Az áttételes vízimalmok lényege, hogy a víz mozgási energiáját felvevő vízkerék tengelye és a szerkezet munkavégző része, daráló esetén az őrlőkö tetelye közé erőátviteli áttételt iktatnak, legtöbb esetben ez együtt jár a forgássík megváltoztatásával is (egymásra merőleges tengelyek).²⁷

2.2.1. Merőleges tengely kapcsolat

Ezen áttételnél minden esetben megváltozik a forgássík. Az energia felvevő és munkavégző tengely egymásra merőleges.

a) Alulcsapott vízkerékkel működő malmok

Ezen eszköztípus a függőleges vízkerékkel meghajtott, energiaátvevő szerkezetek sorába tartozik. A nagy átmérőjű és viszonylag széles vízkerék a bő hozamú folyó vagy malomárok medrébe van süllyesztve, és a folyó víz haladási, mozgási energiáját alakítja át a malom működtetését biztosító forgási energiává. A vízkerék tengelyének átadott energia egyenes arányban áll a folyó mozgási energiájával és az átvevő felület nagyságával. Ahhoz, hogy a végső, nyert energiát növelni lehessen – a folyó vízhozama állan-

dó lévén –, az útjában álló felületet célszerű megnövelni. Ez vezetett el a nagy átmérőjű és széles vízkerekek használatához. Ilyen vízkeréktypust alkalmaznak a hajóalmoknál, továbbá az ugyanezen elv alapján épült partszéli, tombácós cölöpösmalmoknál.

Kutatásaim során **Csornakeresztúron (Cristur)** találkoztam egy, a Csorna vize által meghajtott, két alulcsapós vízkerékkel felszerelt malommal. Tulajdonosa elmondása szerint a malomhoz tartozott még gyapjúfésülő és ványoló is, de ezeket mára már le kellett szerelni, és jelenleg egy új épületbe telepítve dízelmotorral hajtatták meg. Utolsó ottjártamkor a két bokor kőjárat működött.

E malomtípus előfordulása a levéltári és mai emlékezettel elérhető források között gyakori. A történeti adatok szerint korábban jelentek meg, mint a felülcsapott vízkerékkel hajtott társaik. Több példányukat falumúzeumokba és skanzenekbe telepítették.

b) Felülcsapott vízkerékkel működő malmok

A gyors folyású és viszonylag nagy esésű patakok mentén nagy számmal építettek úgynevezett felülcsapott vízkerékkel működtetett malmokat. Történeti megjelenését tekintve újabb keletű az alulcsapott vízkerékénél. Ezzel szemben előnye, hogy kisebb vízbőségű, de nagy esésű patakoknál is alkalmazható. Energia-hasznosítása számottevően jobb, hisz a víz mozgási energiáján túlmenően hasznosítja a szintkülönbségből adódó helyzeti energiáját is.²⁸ Használták és használják e keréktypust többek között darálóknál, gattereknél, ványolóknál, olajütőknél stb. Recens vízimalmaink döntő többsége e típusba sorolható.

A máig működő, e csoportba tartozó vízimalmok leggazdagabb előfordulási területének számít a Feketeügy gyűjtőterületét képező **Háromszéki-medence, Csernátonban (Cernat)** ³⁹(11)³⁰, **Torján (Turia)** 2 (10), **Szárzapatokon (Valea Seacă)** 1, **Lemhényben (Lemnia)** 1 (8), **Gelencén 1 (Ghelința)** (5) általam tanulmányo-

zott, felülcsepott vízimalommal. Mindezek mellett további érdeklődésre tarthatnak számot a vízzel működtetett gyapjűfűsű és kis energetikai központ **Felsőlemhényből (Lemnia de Sus)**, a körfűrészt és generátort meghajtó vízkerék **Csernátonból**, továbbá a számtalan ránk maradt egyéb, napjaink szükségleteihez idomított mesterségtörténeti reliktum is.

Hasonló gazdagsággal büszkélkedhet a **Torockói-medence**. A Havas-pataka – amely **Torockónál (Rimetea)** felveszi e település nevét –, egykor számos vashámort, kemencét és vasverőt is működtetett; ma 4 (4) vízimalmot és két pálinkafőzőt hajt meg. Itt található a magyar nyelvterületnek ezidáig legkorábbi bementatott, pontosan datálható, kis patakmalma, amely eredeti állapotában és funkciójában maradt ránk. A torockói gyász jeleként pirosra festett ablakkerekes molnárház, valamint a malomkőpad homlokgerendájának vallomása szerint 1752-ben épült, és TOROCZKAI Klára birtokában állott.³¹ Szakmai szűklátókörűséggel lennék vádolható, ha nem hívnám e helyt is fel a figyelmet az asztalos- és bognármesterség e portán való együttes tanulmányozásának lehetőségére.

A torockói völgy folytatásában a Torockószentgyörgy határának szomszédos pontjáról kiindul Szilas-patak, mely később az Enyed-patakába ömlik, jó pár felülcsepott vízimalmot és pálinkafőzőt is hajt. **Torockógyertyánoson (Vălioara)** egy, a 19. század közepéről való, felülcsepott vízimalmot és egy mellé telepített pálinkafőzőt sikerült felmérnem. (4) **Nyírmezőn (Poiana Aiudului)** egy, az 1960-as években felülcsepott vízkerékről helyi mester tervei alapján szíjjátételes, vízszintes vízkerékmeghajtásúvá alakított daráló, valamint egy, az 1970-es években idetelepített pálinkafőző és egy felülcsepott vízimalom működik napjainkig. **Úrházán (Livezile)** egy felülcsepott vízimalom, egy, az 1970-es években áttételes, vízszintes vízkerékű alakított daráló, valamint egy vízkerékkel működtetett pálinkafőző hasznosítja napjainkig e patak energiáját. **Muzsnaházán (Măgina)** egy hajdan három felülcsepott vízkerékkel működtetett vízimalmot mára egyikerekké alakítva használnak.

Az **Aranyos völgyében** fölfelé haladva a jobboldali mellékvizek mentén szintén számos, napjainkig működő vízszerkezetet volt alkalmam tanulmányozni 1997–2000 között. Így **Podságán (Poșaga)** egy felülcsepott (6 malom, 2 kalló), **Valea Lupii** településen egy, a 19. század második feléből való, szintén felülcsepott daráló máig nagyon jó állapotban működik. **Nagy-lupsán (Lupșa)** egy kétpárkőves daráló, gyapjű- és csergefűsűlő (az 1990-es években elektromos meghajtására szerelve át), továbbá egy felülcsepott vízkerékkel meghajtott malom és egy hozzá csatlakozó pálinkafőző szolgál. (4 malom, 2 ványoló, 1 kalló, 1 fűrés) **Valea Bistra** településen található egy 1848-ból datált, felülcsepott vízkerékkel meghajtott vízimalom, továbbá egy olyan mesterségtörténeti együttes, amely magába foglal egy, az 1990-es években teljesen felújított vízimalmot egy bognár- és egy kovácsműhelyt, valamint 2000 februárjában folyamatban volt egy gatter telepítése is (4).

Az **Avasságban** a gabona- és gyapjűfeldolgozás céljára egyaránt számos, vízzel hajtott szerkezetet használtak. 1996-ban alkalmam nyílt alaposan tanulmányozni **Avasújvároson (Orașu Nou)** egy felülcsepott vízkerékkel meghajtott, szíjjátételes vízimalmot, melynek kerekét már acéllemezből készítették el. A továbbiakban két felülcsepott vízkerékkel meghajtott vízimalmot, több csergeványolót és egy nyeles kalapácsos posztványolót, valamint gyapjűfűsűt sikerült találnom (9 malom, 6 ványoló, 2 gyapjűtépő) **Avasfelsőfaluban (Negrești Oaș)**.

A **Homoród** mentén **Szentkeresztbányán (Vlăhița)** található egy, az 1980-as években még működött, ma azonban már omladozó vashámor, amelynek három hatalmas vízkereke a hátulcsapott vízkerékcsaládba tartozik (6 malom, 1 fűrés). **Lövétén (Lueta)** (2 malom, 7 ványoló) egy még működőképes, de nagyon rohamosan romló, orgonasípos posztó- és egy csergeványoló, továbbá egy nagy termelőképességű, kőre és két korai GANZ-hengerszékre szerelt, minden igényt kielégítő malom hívja magára a kutató figyelmét.

A Gyergyói-medencében Gyergyószárhegyen (Lăzarea) és Gyergyószentmiklóson (Gheorgheni) (13 malom, 1 ványoló) Tekerő-patakon (Valea Strâmbă) is volt alkalmam egy-egy működőképes, felülcsapott vízimalmot, Gyergyóaslábon (Voşlobeni) (2 malom, 1 ványoló) egy, a Heveder-pataka által meghajtott vízfűrész tanulmányoznom. A medencéből tudomásom van más, használatban lévő vízimalmokról is, amelyekhez még ezidáig nem sikerült eljutnom.

A Gyimesekben Gyimesbükön (Ghimeş Făget) egy felülcsapott vízimalmot, valamint egy kis, vízzel hajtott gyapjűfeldolgozó üzemet és Középlokon (Lunca de Jos), Hidegségben, valamint Felsőlokon (Lunca de Sus) egy felülcsapott vízimalmot volt alkalmam meglátogatni.

A Csiki-medencében felülcsapott vízimalom működik Csikmadarason (Mădăraş) (7 malom, 1 fűrész) és Csikbánkfalván (Bancu) (5 malom).

Erdővidéken Magyarhermányban (Herculean) egy máig használatban levő felülcsapott vízimalom található hengerszékkel felszerelve. Kisbaconban (Băţani Mici) egy vízkerék által hajtatott, transzmissziós tengely hengerszék, köves darálót, rázószítát és gabonarostát is működtet. Nagybaconban (Băţani Mari) is van egy beépített vízkerékű, nagy teljesítményű vízimalom, amely a közelmúltig kiszolgált őrletőt.

A Fogaras földjén Alsószombatfalván (Sâmbata de Jos) egy eredetileg hárompárkőves vízimalomnak mára két felülcsapott vízkeréke működik. Copăcel (5 malom, 3 fűrész) településen egy felújított, transzmissziós tengellyel és laposszíjattétellel meghajtott malom három bokor őrlőszékkel darál. Egy másik portán található egy máig használatban levő gatter, amely a család egyik legfontosabb bevételi forrását jelenti. Az Alsóporumbákon (Porumbacu de Jos) lévő daráló az 1996. évi leállítását követően sajnos szinte teljesen elenyészett (3 malom, 2 ványoló,

2 fűrész). Továbbá tudomásomra jutott, hogy a kerci (Cârţa) ciszterci apátság egykori malma helyén ma is létezik vízzel hajtott daráló.

A továbbiakban azon, általam ismert malmokból említek meg néhányat, amelyek szűkebb környezetükben, mintegy elszigetelten képviselik a vízerő hasznosíthatóságának ezen módját. E csoportba tartozik a kalotaszegi Magyarlónán (Luna de Sus) máig fennmaradt, egy felülcsapott vízkerék által a bélkerékről vízszintes áttétellel meghajtott, kétpárkőves malom, amely a közelmúltban állt le, és napjainkra már csak a pálinkafőző működik benne. Továbbá Kissebesen (Poieni) csergeványoló és daráló található. A barcasági csángók által lakott Hétfaluban (Săcele) is megtekinthető egy, még használható állapotban fennmaradt kis malom. A Retyezát lábánál. Nuk-sora (Nucşoara) (2 malom) település szélében működik egy kis vízerő együttes, amelynél egy felülcsapott vízkerék által hajtatott daráló, egy erre szíjattétellel csatlakozó körfűrész és köszörű, valamint egy csergeványoló kád hasznosítja a patak erejét. Működőképes vízimalom, gyapjútépő és csergeványoló együttes leírását találhatjuk még az udvarhelyszéki Székelyvarság (Varşag) hegyitanyás településről is.³²

2.2.2. Párhuzamos tengely kapcsolat

Ezen erőátviteli megoldásnál oly módon történhet meg a felvett energia átalakítása, hogy közben nem változik meg a két tengely forgássíkja, az energiát felvevő vízkerék tengely és a munkát végző őrlőkő tengely egymással párhuzamos. Az energiaátvitelt fogaskerékkel vagy szíjattétellel egyaránt meg lehet valósítani.

Az általam ismert és e csoportba sorolható malmok két különböző úton jutottak el ezen megoldás alkalmazásához.:

Caraşova (Krassóvár) településen található egy áttétel nélküli kanalsmalomból párhuzamos áttételesre átalakított malom. Az átalakítás oka, hogy az áttétel nélküli eredeti malomban nem lehetett megváltoztatni a vízkerék és az őrlőkő közötti forgássebességet. A hatásfok növelése érdekében a vízszintes vízkerék tengelyének felső részére egy szíjtárcsát erősítettek. Az őrlőszék

felemelték, és a kő függőleges tengelyére szintén egy szíjjtárcsát erősítettek, a két tengely között az erőátvitelt egy laposszíjjátéttel biztosították. Ebben az esetben egy technikátörténeti progresszió valósult meg.

A másik esetben, amellyel Torockó környékén találkoztam, felülcsapós vízkerékkel ellátott – tehát merőleges áttételes típusból – alakították át párhuzamos áttételes malommá. **Nyírmezőn (Poiana Aiudului)** található egy, az 1960-as években felülcsapott vízkerékről helyi mester tervei alapján szíjjátételes, vízszintes vízkerékmeghajtásúvá alakított daráló. **Úrházán (Livezile)** szintén működik egy, a 70-es években felülcsapott vízkerékkel ellátott szerkezetről hasonló módon átalakított malom. A tulajdonosok bevallása szerint az átalakítással sikerült jobban kihasználni a víz energiáját. A helybeliek még a környéken több mára már nem működő hasonlóan módosított malomról tesznek említést. Sajnos, a kivitelező parasztmestert nem sikerült egyik esetben sem elérnem. Bár a beavatkozás hatásfoknövelőnek bizonyult, molinotechnomorfológiai szempontból mégis regresszívnek mondható.

3. Pálinkafőző malmok

A molinológiai szakirodalom ez idáig nem foglalkozott ezen eszköztípussal. Mivel több olyan kapcsolódási pontot találtam, amely szorosan kötődik úgy térben, mint technikai, kivitelezési módjában, valamint a víznek mint meghajtó energiának a hasznosításában a hagyományos malmokhoz, indokoltnak vélem kiterjeszteni kutatásaimat e területre is. Kizárólag azon pálinkafőző berendezéseket veszem számba, amelyeknek hagyományos malmi előzményei vagy szoros kapcsolatai vannak a patakmalomokkal. Kutatásaim révén több olyan darálóról van tudomásom, amelyet napjainkra pálinkafőzővé alakítottak, de jó néhány olyanról is, amely közvetlen egyéb vízajtotta szerkezet szomszédságában található. Viszonylag ritkán olyan pálinkafőző malom is előfordul, ahol nem érvényesülnek az előbbi szempontok, hanem csupán a keverő meghajtására és a hűtővíz biztosítására hasznosítják a csekély hozamú patak vízerejét.

Szerkezetét tekintve egy felülcsapott vízkerék hajt meg egy tengelyt, amely kúpfogaskerekes áttétellel működteti a pálinkafőző keverőjét. A hűtőhordó spiráljára egy kis csatorna révén vezetik a hűtővizet. Legtöbb esetben a túlfolyást szintén rávezetik a vízkerékre. A pálinkafőzők működtetésére viszonylag kis hozamú patakok is szolgáltatnak elegendő energiát.³³

Korábbi malomépületben működik pálinkafőző: **Felsőcsenátóban, Torockón.**

Malom szomszédságában működik pálinkafőző a teljesség igénye nélkül: **Torockón, Torockógyertyánoson, Nyírmezőn, Lupsán, Úrházán, Torján, Magyarhermányban, Magyarlónán, Ógerlistyén, Sichevițan, Carașo-ván, Gîrnicen.**

Önálló, malomtól független épületben működő pálinkafőző keverőjét hajtja vízkerék, és biztosítja a hűtővizet **Torockón.**

4. Ipari termelő malmok

A víz erejét nem csupán a táplálkozás alapanyagainak előkészítése érdekében vették igénybe, hanem ahol lehetőség és szükség volt rá, ott az élet több területén is a víz energiáját hasznosították, és hasznosítják napjainkig. Az egyik legarchaikusabb, máig működőképesen ránk maradt ilyen berendezést a fűrészmalomok képviselik.

4.1. Fűrészmalomok, deszkametszők

Az erdővel borított és sebes vízű patakokkal gazdagon átszabdalt hegyoldalakra települt falvak lakói számára fontos megélhetési forrásként kínálkozott a feldolgozott fa. A víz erejének fa fűrészelésére való hasznosítására Európából elsőként egy 14. századi említés szól. Hazánkban nyugati mesterek által terjedtek el a fűrészmalomok, és a 17–18. században fellendült tutajozás és deszkakereskedelem révén számuk egyre növekedett.³⁴ Energiafelvétel szempontjából a függőleges vízkerékkel meghajtott, áttételes malmok közé sorolhatók. A speciálisan kialakított vízkerék gerendelye (tengelye) a forgó mozgást a horgasvas segítségével változtatja függőleges, váltó mozgássá, és hozza működésbe a

jármot, amely a fűrészvasat mozgatja. A rönk előre tolását egy másik, áttétellel működtetett orsó végzi, amely egy láncot fölcsevéelve húzza rá a rönkkocsit a fűrészre.³⁵

Az általam ismert, napjainkig működő-képes fűrészmalomok a következők:

Gyergyóvasláb (Voşlobeni) községben található a Heveder-patak mentén egy fűrészmalom a BENCZE-család birtokában. A 19–20. század fordulóján épült, cölöpvázas fűrészmalom az 1960-as években vásárolta meg BENCZE Péter fűrészmolnár, a jelenlegi tulajdonos, BENCZE Ágoston édesapja. A szerkezet az 1970-es években történt újraindításától – kisebb kihagyásokkal – folyamatosan működik, a Gyergyói-medence egyetlen ránk maradt fűrészmalmaként. Nemrégiben, még közvetlen a gatter folytatásában egy gyapjútépő is volt, amelyet azonban mára már lebontottak.

A korábbi állapotok szemléltetésére álljon itt egy 1890. évi helyzetjelentés IMREH Dénes erdőmérnök tollából, TARISZNYÁS Márton tolmácsolásában: „Van ugyanis részint helyi szükségletre, részint kisebb kereskedésre, így a Maros-Torda és Udvarhely megyébe szekéren szállítható deszka vágására egyszerű vízfűrész harmincnégy, részint a marosi tutajterhelésre, részint dulápdeszka készítésre van velencei fűrész hatvanhárom. Leginkább dulápdeszka készítésére turbinafűrész kilenc. Hangfenékfa készítésével foglalkozik hat fűrész. Vannak még a felsoroltakon kívül Domukon velencei és turbinafűrészek, melyek a felcsíki községek fájának feldolgozásával foglalkoznak.”³⁶

Fogarás földjén a névadó várostól mintegy 15 km távolságra, az 1997-ben Budapesten tartott IX. Nemzetközi Molinológiai Konferencia tanulmányútján a kis, sebes folyású patak, valamint az út mentén található rönkök és fűrészpor hívta fel figyelmünket **Copăcel** határában egy gatter léte. Beleyítva a kapun egy kis fűrésztelepet találtunk. Energiaszükségletét egy acéllemezből készült, kis átmérőjű, de széles, lapátos vízkerék biztosítja, amelyre a víz mintegy 3 m magasságból zúdul. Tulajdonosa, Ion

TINOSU elmondása szerint a család egyik legfontosabb megélhetési forrását jelenti a gatter. A létesítmény a világ minden tájáról összesereglett molinológus kutatók egybehangzó véleménye szerint jelen állapotában nemzetközi összehasonlításban is már ritkaságnak számít. A porta az állattartás, a szekerezés és a bognármesterség, de a társadalomnéprajz szempontjából is további érdekes adatokat tartogat a kutatók számára.

Az **Aranyos** mentén **Valea Bistrei** településen 2000 tavaszán egy vízimalom, bognár- és kovácsműhely szomszédságában egy épülő gatteret találtam.

Körfűrészek

Gyakori jelenség, hogy a hegyek közé felhúzó völgyekbe települt vízimalmok gerendeyéről szíjjáttétellel egyéb szerszámgepeket is működtetnek; ezek közül leggyakoribb a körfűrész vagy cirkula, hisz elkészítése és helyigénye könnyen biztosítható. Ezért többnyire csak más malom kiegészítő gépeként jelenik meg.

Említésre érdemes a **Retyezát** lábánál található **nuksorai** vízimalom, csergeványoló és cirkula együttese. **Csernátonban** két malomkerék is működtet körfűrész, az egyik vízkereke mára már kimondottan csak az áramfejlesztő és egyéb kis szerszámgépek meghajtását végzi. Egy másik a pár száz méterrel alább lévő vízidaráló kiegészítő gépeként jelenik meg.

4.2. A vízerő hasznosítása a népi textilfeldolgozásban

A népi textilfeldolgozás területén több munkafázisban használták a vízajtotta berendezéseket. Kutatásaim során működőképes állapotban három eszköztípust sikerült fellelnem:

Gyapjűfésű (kártoló)

Ezen berendezés biztosítja, hogy a mosott, tincsekben összeálló gyapjú rostjai egy irányba fordulva fonásra alkalmas, fellazult állapotba kerüljenek. A mosott gyapjú fésülésére korábban egy tövises ágból font hengerből álló eszköz szolgált. Mára ez egy nagy fahenger, amelynek felszíne 1–2 cm-es hálópontokban ap-

ró szögekkel van kiverve, és egy külső palást veszi körül. A hengert egy vízkerék révén a víz forgatja, és a mosott gyapjút többször átfésülve kitakarítja a rostok közül a szennyeződések, használhatatlan szöszöket, és a további feldolgozásra kész, paplanszerű gyapjút orsókra csévéli.

A napjainkig ránk maradt kártolók egyike **Avasfelsőfaluban (Negrești Oaş)** működik. Az Aranyos mentén **Lupsa** községben szintén található egy kártológép egy kétpárkóves daráló szomszédságában; e felszereléseket azonban az 1990-es évek közepén elektromos meghajtásúvá alakították át, de belső berendezésük változatlan formában dolgozik tovább. Tudomásom van továbbá egy komplex malomról a beszerce-naszódi **Bánffytelep (Fiad)** faluból, amely a daráló mellett a gyapjúfeldolgozás több gépét is működésben tartja.

Itt kívánom felhívni arra a kis gyapjúfeldolgozó üzemre a figyelmet, amelyet **Gyimesbükben (Ghimeș Făget)** napjainkig használnak, és a gyapjú fésülésétől a fonáson, kalláson át a teljes technológiai folyamatot elvégzi. Energiaforrásként egy kis teljesítményű vízturbina szolgál, amely egy transzmissziós tengelyt, továbbá egy áramfejlesztőt hajt meg az üzem világításának ellátására. A különböző munkagépek számára az energiát a transzmissziós tengelyről való lapossíjzáttétel biztosítja.

Kallómalmok

A frissen szótt gyapjúsövet tartása gyenge, nyers állapotában közvetlen felhasználásra alkalmatlan. Ahhoz, hogy időtálló, szabásra-varrásra alkalmas gyapjúsövetté váljon, mechanikai és hőkezelésnek kell alávetni. Miután a gyapjút posztóvá szótták, a szükséges vastagságot és szilárdságot úgy érik el, hogy a várt minőségtől függő hosszúságú ideig a szövetet meleg vízben áztatva mechanikai hatásnak kitéve tömörítik, miközben alapfelületének közel egyharmadával is képes összehúzódni.

Erre a célra használják a kallómalmokat. Szerkezeti felépítésüket tekintve egy, a víz ereje által forgásba hozott tengely a rajta átcsapolt lapockák segítségével nagy fatököket emel fel,

amelyek ezután szabadeséssel zúdulnak az alattuk található keményfa vályúba helyezett szövetre. Közben a kallóház közepén álló vízforraló kazánból folyamatosan egy kis csatornán át forró vizet vezetnek a készülő posztóra. E malomfajtának több altípusát ismerjük, és sikerült a helyszínen tanulmányoznunk:

a) Jármos kalló

Ezen kallónál a kalapácsok *bütiikre* állított gerendák, amelyek alsó vége lépcsőzetes fogazattal van kiképezve. Orgonasípszerűen egy fa keretben állnak, és mivel egy-egy keményfa lapockát véstek át rajtuk, a bütyköstengely hatására nyílrányú mozgást végeznek. Az alsó végük egy keményfából készített teknőbe zúdul alá, amelybe a szövetet helyezik el.

Az itt tárgyalt kallótípus máig ránk maradt példánya – bár rohamosan romló állapotban, de még működőképesen – **Lövétén (Lueta)** SILLYE Lőrinc tulajdona. A kis malomház vízkerék felőli oldalát sajnos nagyon megrongálta a rácsapódó víz.

Belsejében három pár, egyenként 2,5 méter magas, jármok közé fogott, függőleges kalapács található. A meleg víz biztosítására egy 200 literes olajoshordó szolgál, amelyből a víz egy kis, fa csatornán folyik a ványolás alatt álló szövetre. A kallóhoz tartozik egy csergeványoló is, amelyet közvetlenül a vízkerék szomszédságában állítottak fel.

b) Nyeles kalapácsos kalló

E kallótípus – szemben a korábban leírttal – egy nagy tömegű, rövid fatönkéből áll, amelyet hosszú nyéllal rögzítenek a kallóház távolabbi pontján. A kalapácsnyél túlnyúló végét a bütyköstengely lapkái által felemelve a kalapács fejéül szolgáló rönk szabadon zúdul vissza az egy törzsből kivált teknőben található szövetre.

Ilyen kalló máig működőképes állapotban ránk maradt példányát a gyapjúfeldolgozásáról híres **Avasfelsőfaluban (Negrești Oaş)** találtam meg, több csergeványoló kád szomszédságában.

c) Lengő kalapácsos kalló

A fentebb leírt kallótípusnak egy ritkán ismert, másik változata abban különbözik az előzőtől, hogy a nyeles kalapácsok egy, a mennyezethez erősített rámán szabadon csöngenek nyelüknél fogva. A nyél túlnyúlik a kalapács fejét képező fatönkön, és az alatta forgó bütyköstengely vízszintes irányban téríti ki. Ennek következtében a kalapácsok szabad, vízszintes irányú ingamozgással zúdulnak a ferdén megdőntött vályúban található gyapjuszövetre. A viszonylag alacsony mozgási energiát a kalapácsok súlyának növelésével ellentételezik. E kallótípus előfordulása a Kárpát-medencében ritka.³⁷ Egy példánya a Bukaresti Falumúzeumban van felállítva, a Bánáti Határőrvidékről származik. Egy másik lengő kalapácsos kallómalmot **Nérahalmosról (Prigor)** a Nagyszebeni Astra Múzeum szabadtéri kiállításán láthatunk.³⁸

Máig fellelhető a közelmúltig működőképes állapotban megőrzött példánya szintén a Bánáti Határőrvidékhez tartozó **Nérahalmoson** található, természetesen hozzá csatlakozik egy csergeványoló kád is. Sajnos napjainkra már csak ez utóbbit használják.

Csergeványolók

Ez az eszköztípus – mivel nem tartalmaz forgó alkatrészeket – egyes kutatók szerint nem tartozik szorosan a malmok közé. A víz hasznosításában betöltött szerepe, valamint az előfordulási környezete miatt azonban mégis ezekkel együtt tárgyalandó. E szerkezet lényege, hogy egy kónuszos, ritkára hagyott dongájú facseberbe a vizet nagy eséssel egy csatornán, a kör belső érintője mentén vezetik be. Az így kialakított örvénylés a bedobott csergét vagy szőnyeget több órai forgatás után a kellő mértékben fel lazítva megadja annak tetszőleges bolyhosságát, és egyben tisztítja is. A legritkább esetben fordul elő önmagában, többnyire valamely más malom-szerkezet kiegészítőjeként találjuk meg.

Nérahalmoson, Lövétén, Avasfelsőfaluban kallómalomhoz csatoltan építettek egy-egy csergeványolót. **Kissebesen, Nușoaran** gabona-

malom, illetve cirkula szomszédságában működik csergeványoló. Önállóan, más vízszerkezet-től függetlenül található kádás ványoló az Aranyos menti **Felsőpodságán** (Poșaga de Sus), valamint a korábban említett **Avasfelsőfaluban** is van még három különálló ványoló.

4.3. Vasverők

A vízerő ipari termelésben való hasznosításának egy napjainkra már nagyon megritkult előfordulása vasverők, hámorok meghajtása. Alapelve, hogy egy vízkerék által forgómozgásba hozott bütyköstengely egy nyeles kalapácsot periodikusan emelget. Egy hosszú gerendanyélen egy ütőfej (kalapács) található, és alatta egy kovácsmag. A működés alapját a kétkarú emelő elve adja meg, a kalapácsnyél az ütőfejjel ellenkező végén a bütyköstengely felemeli a kalapácsot, és az a szabadesés elvén visszazúdul a kovácsmagra. A kovácsolandó vas felmelegítésére a vasverőben egy kohót helyeztek el, amelynek levegőbefúvását is korábban vízkerék hajtotta fűjtató biztosította.

Terepkutatásaim során a máig még tanulmányozható, de már csak az 1980-as évek végéig működött, egyetlen képviselőjeként a **Szentkeresztbányán** található hatalmas, háromkalapácsos hámort nyílt alkalmam megismerni. Sajnos a nemrég még fontos szerepet betöltő létesítmény azon öt év alatt is, mióta először láttam, rohamosan leromlott, mára már inkább egy életveszélyes romhalmaz, mint amire puszta léte is predestinálná: ipari és mesterségtörténeti múzeum. Kohói ledőltek, teteje beomlott, a kalapácsok és a vízkerekek, valamint egyéb alkatrészei teljes pusztulásnak indultak, a még hasznosítható fém alkatrészeket a környékeliek széthordták.

A vasverőkben való munkákról és szerkezeti felépítéséről máig gyűjthetők közvetlen adatok a **Torockón** még élő, egykori verősgazdáktól, munkásoktól. Tudott dolog, hogy a 20. század első felében még több apró verőt működtetett az egykori városkán átfolyó Verők-pataka. Torockó utolsó vasverőjét, az egykori VERNES verőt a Nagyszebeni Astra Múzeum szabadtéri gyűjteményében állították fel.³⁹

5. Egyéb vízerő hajtotta szerkezetek

E csoportba azon újszerű megoldásokat, egyedi berendezéseket soroltam, amelyek szorosan számítva nem vehetők a korábban felsorolt szerkezetek sorába. A teljesség igénye nélkül az alábbiakat említem:

Nérahalmoson egy lakatosműhely legkülönbözőbb gépeit működteti a vízkerék; egy másik helyen egy traktor áramfejlesztőjének felhasználásával a lakás világítását biztosítja. **Csernátonban** a BAJKA-féle malom vízkeréke ugyancsak körfűrész, áramfejlesztő, továbbá egyéb asztalosgépeket lát el energiával. Áramfejlesztőt kapcsoltak a vízkerékre **Torockón, Nyírmezőn, Felső-Lemhényben**, ez utóbbi a továbbiakban légkompresszort, vízpumpát, körfűrész is ellát a szükséges energiával. Különös érdeklődésre tarthat számot az a korábban már említett textilmanufaktúra, amelynek teljes energiaszükségletét egy vízturbina biztosítja, és napjainkig nagy hozzáértéssel működteti NAGY Vilmos **Gyimesbükkön**.

További lehetőségek, kihívások

A kis malom-fejldéstani kirándulás célja nem az volt, hogy felrajzoljam Erdély hagyományos malomtérképét, hanem csupán annyi, hogy rávilágítsak a tárgyi néprajzi kutatások lehetőségére és halaszthatatlanságára egy még oly szűk témában is, mint a hagyományos malmok. Nem törekedhettem a teljességre, hisz tisztában vagyok vele, hogy az általam ismert vagy itt felsorolt kutatópontokon és objektumokon túlmenően nagyon sok olyan feldolgozatlan malmi emlék van még, melyekhez nem jutottam el. Természtésen bőven túlnőné e dolgozat kereteit, ha kitérnék mindazon népi technika-, építészeti-, gazdálkodástörténeti tényezőkre, amelyekkel nap mint nap találkoztam, és még mindig feldolgozásra várnak. Ugyancsak rengeteg munkát kíván annak a szokás-, hiedelem- és egyéb folklórhagyomány-anyagnak a komplex számbavétele és értelmezése, amely nélkül egyik vagy másik szűk szempontú ismertetése – mely bár mozaikkockát nyújthat –, de semmiesetre sem teszi lehetővé az összkép megismerését.

Sajnos, azt mindenképpen tudomásul kell vennünk, hogy csupán az általam áttekintett területen is az elmúlt tíz év alatt közel harmadára csökkent a közvetlenül kutatható emlékek száma és minősége.

Ahhoz, hogy méltó módon értékelhessük e – bár egyre fakulófélben, még mindig sokszínű – Kárpát-medencei népi kultúra ránk eső részét, javasolnám, hogy széles, szakmai összefogással, bevonva a társtudományok képviselőit is, lássunk hozzá feltárásukhoz és dokumentálásukhoz, amíg még van rá elegendő terepkeresési lehetőségünk.

Összegzés

A néprajzkutató feladatai a népi technikatörténeti emlékek tekintetében nagyon megsokasodtak. A várak, kastélyok, templomok még-még felhívják magukra a szakemberek figyelmét, de rohamosan pusztuló malmaink, ványolóink, vasverőink és egyéb mesterség-történeti emlékeink kutatása – mint egy-egy kuriózum – csak elvétve jelenik meg jelentősebb értékmentő programokban is. Mindenekelőtt nagyon hiányzik az összehangoltság, szinte kaotikus állapotok alakultak ki. Az építészek a néprajz, az etnográfusok az építészek asztalára utalják e témát. Sajnos, az építészeti karokon vajmi keveset foglalkoznak e szakterülettel. Ez idő alatt egyre pusztul az Erdélyben még működésében fellelhető, teljes molinogenezológiai emlékananyag. Az idővel dacolva még mindig működnek a krassovánok kanalas malmai, a felsőháromszéki darálók, a marosmenti gatterek, de már-már végnapjait éli a Hargitaalja utolsó ványolója, a szentkeresztbányai vasverő kalapácsait maga alá temette a mennyezet.

Mindemellett mégis egyre gyakrabban fogalmazódik meg a divatos kérdés: eltelt-e az idő a hagyományos néprajzkutatás fölött? Mit tegyen a harmadik évezred néprajzkutatója? Van-e még szükség rá? Hogyan tovább? A választ talán az idő adja meg, de közben mindenképpen dolgozni kell, mert másként e területen az idő múlásával a feladatok lassan megoldják önmagukat.

Szeged, 2002

Irodalom

1. BALÁZS György (1993): **Malmok a Kisalföldön.** In: **A Kisalföld népi építészete.** Szentendre–Győr, p. 329–356.
2. BALÁZS György (1995): **Élőerővel működő malmok.** Kand. értekezés.
3. BALÁZS György–Vajkai Zsófia (1999): **Horizontális vízi-malmok Erdélyben és Portugáliában.** In: **Népi építészet Erdélyben** (Szerk. Balassa M. Iván–Cseri Miklós). Szentendre, p. 253–281.
4. BÁLINT György és társai (1969): **Kovászna megye.** Sepsiszentgyörgy.
5. BUCUR, Corneliu (1986/a): **Moara cu două ciuturi și angrenaj de transmisie, Rîu de Mori, jud Hunedoara.** In: **Ghid Muzeul Tehnicii Populare.** Complexul Muzeal Sibiu. Sibiu, p. 112–114.
6. BUCUR, Corneliu (1986/b): **Puia hidraulică cu batere orientală și váltoare, Prigor, jud. Caraș-Severin.** In: **Ghid Muzeul Tehnicii Populare.** Complexul Muzeal Sibiu. Sibiu, p. 265–266.
7. BUTURA, Valeriu (1966): **Secția în aer liber a muzeului etnografic al Transilvaniei.** *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei* pe anii 1962–1964. Cluj, 1966. p. 4–72.
8. CATRINA, Constantin – BUSILA, AI. (1971): **Morile de pe valea Comanei, Tara Oltului.** *Aluta* 1971. Sepsiszentgyörgy, p. 5–426.
9. CATRINA, Constantin, DAN, Petre și BUSILA, AI. (1970): **Pivele de pe Valea Comanelor. Tara Oltului.** *Aluta* 1970. Sepsiszentgyörgy, p. 313–331.
10. DELEANU, Valer (1999): **Activitatea de salvare a monumentelor de arhitectură și etnografie realizată de Muzeul „ASTRA” – Sibiu. Pledoarie pentru Rudăria.** In: **Tusnád 1999. Népi építészeti örökség 8. Nemzetközi Tudományos Ülésszak** (Szerk. BENCZÉDI Sándor – HLAVATHY Izabella). Sepsiszentgyörgy, p. 204–207.
11. DÉKÁNI Kálmán (1915): **Az erdélyi patakmalom részeinek nevei.** *Ethnographia*. XXVI. 1915. p. 57.
12. FURU Árpád (1999): **Torockó népi építészeti öröksége. A Torockó értékvédő program.** In: **Tusnád 1999. Népi építészeti örökség 8. Nemzetközi Tudományos Ülésszak** (Szerk. BENCZÉDI Sándor – HLAVATHY Izabella). Sepsiszentgyörgy, p. 220–227.
13. HASZMANN Pál (1983): **A csernátóni múzeumrészleg mezőgazdasági szerszám- és gépkiallítása.** *Aluta* 1982–1983. Sepsiszentgyörgy, p. 237–240.
14. HARVERSON, Michael (1997): **The Post-Symposium Mill Tour of Romania.** In: **International Molinology No. 55. December 1997.** (Szerk. MÁRTONFFY Márton) *The Netherlands*, p. 12–15.
15. IRIMIE, Cornel (1968): **Anchetă statistică cu rețeaua de instalații tehnice populare acționate de apă pe teritoriul României.** *Cibinum* 1967/68. p. 413–488.
16. IRIMIE, Cornel (1981): **Cercetări etno-sociale în Tara Oltului în perioada interbelică: despre relații sociale inter-sătești.** In: *Aluta* 1981. Sepsiszentgyörgy, p. 229–245.
17. IRIMIE, Cornel (1972): **Instalații tehnice țărănești pentru produse alimentare.** In: **Tara Bîrsei.** București.
18. JUHÁSZ Antal (1991): **Malmok, molnárság, sütő- vagy pékmesterség.** In: **Magyar Néprajz III. Kézművesség.** Budapest, 1991. p. 157–213.
19. KARDALUS János (1980): **Posztó- és csergeványolás a Kis-Homoród mentén.** *Acta Hargitensia* 1980. Csíkszereda, p. 223–234.
20. KÓS Károly (1963): **Pietrăritul și pietrele de moară din Ciceu.** In: **Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, pe anul 1959–1961.** Cluj, p. 74.
21. KÓS Károly (1979): **Eszköz, munka, néphagyomány. Dolgozatok a munka néprajza köréből.** Bukarest, 1979.
22. LAMBRECHT Kálmán (1970): **A magyar malmok könyve.** In: **Iparosok Olvasótára XXI.** Budapest, 1915.
23. MÉSZÁROS B. Albert (1970): **Áll a malom, áll a vitorlája.** *Megyei Tükör* III. jan. 10. Sepsiszentgyörgy
24. MOLDOVAN, Nicolae (1999): **Instalații tehnice țărănești în bazinul Râului-Negru din județul. Covasna.** *Acta (Siculica)* 1998/2. Sepsiszentgyörgy, p. 213–217.
25. MOLNÁR István (1971): **A Csernátón vize mentén.** *Megyei Tükör* IV. 347. Sepsiszentgyörgy, p. 4–5.
26. MOLNÁR István (1980): **A csernátóni köleshántoló malom, Aluta X–XI.** Sepsiszentgyörgy, p. 217–231.
27. OZSVÁTH Gábor Dániel (1996): **A patakok erejének hasznosítása Csernátónban.** Szakdolgozat. Szeged.
28. OZSVÁTH Gábor Dániel (1999b): **Malomépítészet Torockón a 18–19. században.** In: **Népi építészet Erdélyben** (Szerk. BALASSA M. Iván–CSERI Miklós). Szentendre, p. 285–315.
29. OZSVÁTH Gábor Dániel (1999a): **Malmok, molnárok, őrlők Csernátónban.** *Acta (Siculica)* 1998/2. Sepsiszentgyörgy, p. 225–265.
30. PONGRÁCZ Pál (1957): **A mezőgazdasági jellegű ipari építészet műemlékei. A malmok.** Budapest.
31. PONGRÁCZ Pál (1967): **Régi malomépítészet.** Budapest.
32. RÁDULY János (1987): **Mikor a szolgának telik eszten-deje.** Bukarest.
33. CS. SEBESTYÉN Károly (1908): **A krasovánok kanalas malma.** *Néprajzi Értesítő*, Budapest, p. 50–59.
34. SELMECZI KOVÁCS Attila (1967): **A mátravidéki molnárok élete a XIX. század végén.** *Ethnographia*, 1967. p. 189–199.
35. SELMECZI KOVÁCS Attila (1967): **Kézimalmok a Kárpát-medencében.** Budapest, 1999.
36. SOFRONIE, Mihai (1986): **Ciocan hidraulic Rimetea, jud. Alba.** In: **Ghid Muzeul Tehnicii Populare Complexul Muzeal Sibiu.** Sibiu, p. 207–209.
37. SZÉKELY Gergely (1876): **Háromszék gazdasági viszonyai.** In: **A magyar orvosok és természetvizsgálók XVIII. Nagygyűlésén 1875. aug. 27.–szept. 5-ig.** (Szerk. Dr. GER-LÓCZY Gyula – Dr. DULÁCSKA Géza). Budapest, p. 261.
38. TABAN, Mircea (1990): **Indusiriile țărănești din județul Caraș-Severin în a doua jumătate a secolului al 19-lea. Considerații etno-știntifice.** p. 529–575.

39. TAKÁTS Sándor (1907): **A magyar malom. Századok**, p. 143–159, 236–249.
40. TAKÁTS Sándor (1907): **A magyar molnár. Századok**, p. 52–55.
41. TARISZNYÁS Márton (1982): **Gyergyó történeti néprajza**. Bukarest, 1982.
42. TÖRÖK Sándor (1978): *Csernáton község patakának vízimalmjai a 20-ik század elején*. Kéziratos térkép-vázlat. 1 p.
43. VERES Péter–ZEPECZANER Jenő (1998): **A varsági vízimalom**. In: *Havasolja havasa. Tanulmányok a székelyvassági hegyi tanyák népéről*. (Szerk. BÁRTH János) Kecskemét, p. 559–569.
44. ZAKARIÁS Attila : **A műemléki csoport Háromszéken. Pavilon 5**. 78–86.
45. *** (1899): **Háromszék Vármegye. Emlékkönyv**. (Szerk. POTSA József)
46. *** (1990): **Háromszéki Műemlék Felmérések. A Sepsiszentgyörgyi KEÖPECZI SEBESTYÉN József Műemlékvédő Társaság és az O. M. F. Magyar Építészeti Múzeumának Kiállítsa**. Vezető. Budapest (szerző nélkül).

Jegyzet

- SEBESTYÉN, 1908
- PONGRÁCZ, 1967
- Ezt a munkát tekintem magam is jelen dolgozatomban viszonyítási alapnak, az általam felvett kutatási pontok tekintetében.
- TARISZNYÁS, 1982
- MOLNÁR, 1971; 1980
- Constantin CATRINA, Al. BUSILA, 1970; 1971
- BALÁZS–VAJKAI, 1999
- OZSVÁTH, 1996; 1999/a; 1999/b.
- A témával foglalkozó további munkákat lásd az irodalomjegyzékben, hisz a terjedelem nem teszi lehetővé a teljesebb bemutatást.
- IRIMIE, 1967
- A téma részletes kifejtése egy későbbi, összefoglaló munka feladatának tekintendő.
- Mózes V. könyv 24. 6. Vö. LAMBRECHT, 1915, p. 15.; OZSVÁTH, 1996, p. 3.; SELMECZI, 1999, p. 9.
- Bővebben: SELMECZI, 1999, p. 58–96.
- MOLDOVAN, 1998, p. 215.; SELMECZI, 1999, p. 90. 60. ábra
- SELMECZI, 1999, i.m.
- Lásd CS. SEBESTYÉN, 2008
- E tájegységre figyelmemet a Nagyszabenyi Astra Múzeum egykori munkatársa, Tudor STOIA hívta fel. A helyszíni kalauzólást LEU Valeriu, a Resicai Múzeum osztályvezetője vállalta magára, amikor 1997-ben, egy nemzetközi molinológiai konferencia erdélyi tanulmányútjának előkészítésekor BALÁZS Györggyel és a Mezőgazdasági Múzeum két másik munkatársával ellátogattunk a határvidékre. Itt ragadom meg az alkalmat, hogy megköszönjem LEU Valeriu önzetlen segítségét határvidéki kutatópontjaim kiválasztásában.
- CS. SEBESTYÉN, 1908.
- BALÁZS–VAJKAI, 1999 újraközi CS. SEBESTYÉN 1911. évi felmérését, és közös gyűjtőutunk eredményéről is beszámol. P. 254–255.
- DELEANU, 1999, p. 205.

- Az 1950-es években, de még 1990 után is építettek új malmokat. Vö. BALÁZS–VAJKAI, 1999, p. 269.
- DELEANU, 1999 p. 205.
- E település nem csupán a technika- és malomtörténeti kincsével vívhatja ki tudományágunk odafigyelését, hanem érdeklődésre számíthat a néprajz és társtudományai több rétegének (a folklórtól a társadalomnéprajzig) művelői részéről is. Érdemes rá figyelnie a viselet-, a gazdálkodáskutatónak, az állattartás, a gyapjúfeldolgozás után érdeklődő szaktársunknak, vagy sajátos, minden oldalról körbeépített, külterületi szállásai révén a népi település és építészet feltérképezőinek egyaránt.
- PONGRÁCZ, 1967 így ír egy, a bukaresti falumúzeumba telepített, hasonló szerkezetűről: „Gondosan megőrzött és konzervált berendezése tudomásunk szerint egyedülálló Közép-Európában.” Felmérési rajzát is közli. P. 136.
- Sajnos, 1998-ban már a kalló ezen része súlyosan megrongálódott.
- Egy másik példányát ugyancsak e községből telepítették be a Nagyszabenyi Astra Múzeum szabadtéri gyűjteményébe. (BUCUR, 1986/b, P. 265–266.)
- Kanalas malom estén is előfordulhat kuriózumként fogaskerék-áttétel, az őrlők forgássebességének növelésére, de ez nem általános. A Nagyszabenyi Astra Múzeum szabadtéri gyűjteményében található egy, a Hunyad megyei Malomvízről betelepített, két, kanalas vízkerekek és párhuzamos erőátviteli céljából fogaskerék-áttétellel meghajtott malom. (BUCUR, 1986, p.112.)
- Vö. PONGRÁCZ, 1967, p. 75.
- Bővebben: OZSVÁTH, 1999/a.
- IRIMIE, 1967. A zárójelben a Cornel IRIMIE által közölt, 1957. évi adatbázisban talált malmok számát adom, ahol erre van adat.
- Bővebben: OZSVÁTH, 1999/b, p. 295–301.
- Bővebben: VERES–ZEPECZANER, 1998, p. 559–569.
- Ezen eszköztípus részletes bemutatása egy későbbi tanulmány tárgyát képezi.
- PONGRÁCZ, 1967, p. 149.
- A szerkezet bővebb leírását lásd: PONGRÁCZ, 1967, p.152.
- TARISZNYÁS, 1982 [1994], p. 138. Bővebben foglalkozik a gyermekgyógyi vízfűrészek szerkezetével, tulajdonviszonyaival, elterjedésével. Közli az általunk ismertettet vízfűrész fényképét is (fotó 31–33.)
- Vö. PONGRÁCZ, 1967, p. 136–139.
- BUCUR, 1986/b, p. 265.
- SOFRONIE, 1986, p. 207.

(A családnevek majuszkulás kiemelését kötet szerkesztési szempontok indokolták. Szerk. megj.)

Sfârșit de mileniu – amurgul morilor tradiționale din Transilvania?

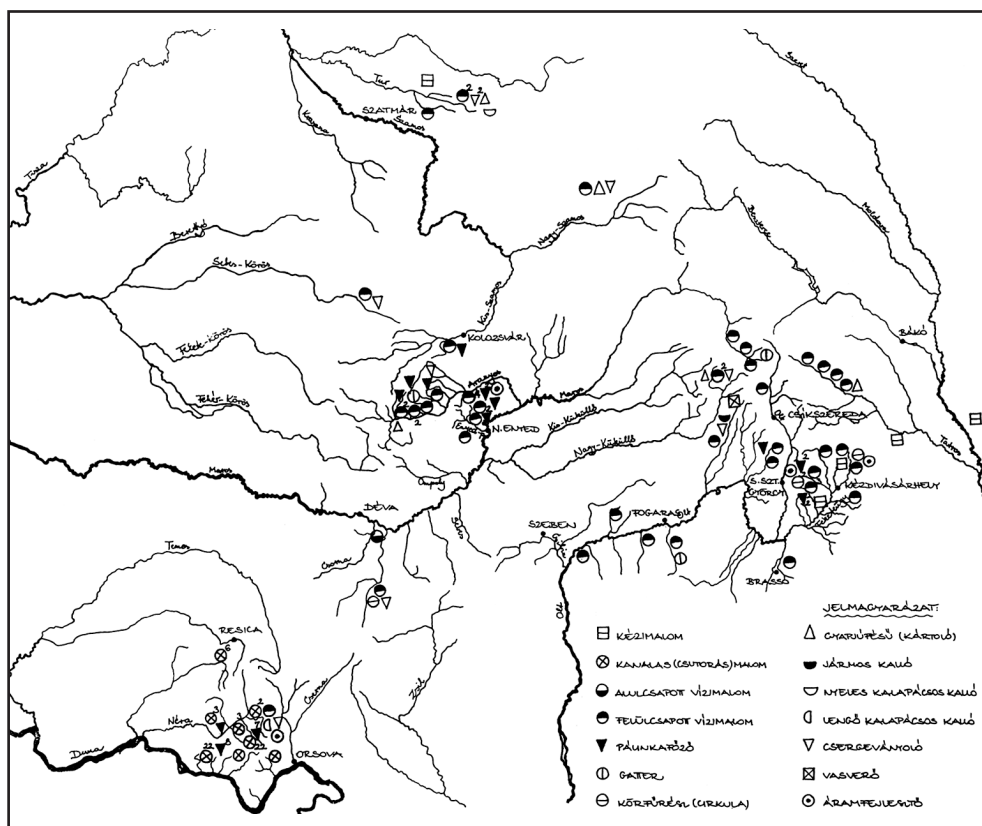
(Rezumat)

Lucrarea prezintă obiectul și istoricul cercetărilor molinologice din Transilvania și din Părți (Banat–Crișana–Maramureș). Punctele de cercetare alese constituie o probă reprezentativă pentru acest teritoriu, în care numeroase etnii au dezvoltat o cultură materială similară. Instalațiile abordate sunt acționate manual sau de forța apei, sunt instalații pentru produse alimentare, pentru prelucrarea țesăturilor, precum și alte instalații tehnice. Molinologii români și maghiari au o colaborare exemplară în privința cercetării lor.

Turn of the Millennium or the Evening of the Traditional Mills in Transylvania

(Abstract)

The topic of the paper is the molinological research of Transylvania and of the Parts (Romania), a region having more ethnical groups but a similar material heritage. The paper discusses mills and other technical installations merely driven by water. The cooperation between the Romanian and the Hungarian researchers is exemplary but between the two disciplines, the ethnography and the history of architecture not at all. The priorities in the saving of the building heritage are others.

1. ábra

Zabola élő és történelmi helynevei

(A közlésről)

A település jelenleg az azonos nevű (nagy)község központja. Az 1943-ban összeállított és először 1972-ben, rövidített változatban, térkép nélkül közzétett dolgozat, nem tartalmazza a mai nagyközség többi településének (Petőfalva, Szörce, Tamásfalva) adatait, illetve a Zabolába csak a hatvanas évek végén olvasztott Páva helynévanyagát sem. A gyűjtés idején a Putna-patak–Lakóca vonaltól délkeletre eső határrezs Románia területére esett, itt az adatgyűjtés csak terepbejárás nélkül történhetett. Az előbbi vonalat metsző észak–dél irányú Bonnyó–Lakóca gerinc ma megyehatár, az ettől keletre eső zabolai területet 1953-ban a moldvai Bákó, illetve Vrancea megyékhez csatolták. A Zernye északi oldalán az Útválasz–Jakabhavas–Kőröbérc–Gelence-pataka közrezárta terület 1968-ban Gelencéhez csatolták, helyneveiből így SÁNTHA Tibor is közölt (**Gelence helynevei**. *Magyar Névtani Dolgozatok*. 146. Bp. 1997). A *Zabola helynevei* ezúttal teljes közlését az időközben veszteségeink közé távozott FEJÉR Miklós emlékének ajánljuk, szeretnénk volna neki 90. születésnapján átnyújtani. (B.H.)

Egy történet és egy kézirat története (Előszó)

FEJÉR Miklós (1913. nov. 30. – 2002. máj. 5.) életútját két szép interjú segít áttekinteni. ÉLTES Enikőé a teljesebb (**Otthon. Beszélgetés a 85 éves FEJÉR Miklóssal**, *Romániai Magyar*

Szó, 1999. márc. 12–17., Új sorozat, 3000–3005. sz.), az alkalmat hozzá a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségének 1998. évi életműdíja szolgáltatta. A VÁRY O. Péter lejegyezte visszatekintésnek a címe találhatóbb: **Hivatása: mindhalálig tanítani** (*Háromszék*, 2001. jan. 23–24., 3165–3166. sz.). 1958–59-es meghurcoltatásának háttérét a TÁNCZOS Vilmos által megszólaltatott ANTAL Árpád részletezte nemrég (**A történések színe és visszája IV.**, *Székelyföld*, 2003/9, 39–40), FARAGÓ József rokonsorsú dolgozatát a KRIZA János Néprajzi Társaság adta ki pár éve (*A KJNT Értesítője*, 2001/1–2), a kiadás akkori elmaradásának háttérét a Székely Nemzeti Múzeum korabeli iratai segítenek megvilágítani.

FEJÉR Miklós Zabola szülötte, kézdivásárhelyi, csíkszeredai, brassói római katolikus főgimnáziumok után Kolozsváron szerez magyar-francia-filozófia szakos tanári oklevelet. Magyar irodalomtörténeti, nyelvtani tankönyvek, irodalmi szöveggyűjtemény, tanári módszertani segédkönyv, szak- és ismeretterjesztő-művelődési folyóiratok szerzője.

1933-ban lesz a kolozsvári I. Ferdinánd Tudományegyetem hallgatója. A BÁTHORI–APOR Nevelőintézet ekkor jelentős magyar diákélet színhelye. A római katolikus diákok MAILÁTH Köre, olvasóterem, könyvtár működik itt, a diák-önszerveződésként VENCZEL József és ILLYÉS Elemér után FEJÉR Miklós a vezetője három évig. Egyben az Országos Magyar Párt diáksegélyező bizottságának titkára, és a Méhkas Diákszövetkezet egyik alapítója. Élve egy sikeres országos diákbál adta lehetőséggel (a befolyt jövedelem fele volt szükséges hozzá), 1937-től a diákszövetkezet önköltségi áron ad ebédet a diákoknak, míg 1940-ben a Méhkas menzát könyvesboltta nem alakítja társaikkal TÓTH Samu, LŐRINCZ László.

1938-ban teszi le licencvizsgáját, behívják katonának, és csak a második bécsi döntéssel, 1940. szeptember első napjaiban kerül haza Turnu Măgurele-ről, de az egyház már katonasága idején kinevezi Brassóba, pár hónapot 1938–39-ben tanít is itt a róm. kat. főgimnáziumban, szabadságok idején. A második bécsi dön-

* *Acta (Siculica)* 2006/3, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085

** FEJÉR Miklóst 2002. május 8-án helyezték örök nyugalomra szülőfalujában, Zabolán, amelyhez annyira kötődött, és ahol utolsó nyarait is töltötte.

téssel Brassó Romániában marad, őt viszont leszerelésekor az várja, hogy közben áthelyezték Székelyudvarhelyre (az ottani román kat. főgimnáziumba). 1941-ben itt alapít családot.

Az 1941/42-es tanévben Gyergyószentmiklóson állami gimnáziumi tanár, egy év után Kolozsvárra kerül, a tanítóképzőbe, DEBRECZY Sándor helyére, majd a M. Kir. Román Tanylelvű Koedukációs Gimnázium magyar katedrájára. 1943-ban megírja doktori disszertációját, 1944 kezdetén benyújtja, tanára, SZABÓ T. Attila elfogadja, már nyomdában van, de ekkor közbeszól a háború, és mire hazakerül, 1948-ban a helynévkutatás nem kelendő portéka egy doktori dolgozat témájának. A *Zabola helyneveiről* van szó.

Kövessük tovább FEJÉR Miklós sorsát. 1944. márciusban vonul be, és a visszavonulás ausztriai közjátéka után, mivel századosként más tisztektől eltérően, katonái kérésére mellettük marad hazavezetni őket, 1945. máj. 12-én keleti fogságba esik. ABODI NAGY Béla és KÓS András oldalán hadifogoly Örményországban, a Szeván-tó partján, ahol magyar–román hadifogolyszínházat szerveznek, aztán a Donyec-medence következik, majd Luganszk. A fogságban is megőrzi derűjét, pedig embert próbáló évek. 85 évesen még név szerint említi, Szevánban temetik el mellőle VALLASEK Miklós zászlóst, akinek menyasszonya kézdivásárhelyi volt, ott hal meg egy SZÖLLŐSY nevű tisztársa is. A Jereván melletti Arbakilben 280 halottat hagynak, emlékezik, a névsoruk egy példánya dr. NOVÁK Emilnél, a budapesti MÁV-kórház címzetes professzoránál marad meg (özvegye még élt az ezredforduló táján). 1948. okt. 12-én hagyhatja el a Szovjetuniót, és Foksányon át tér haza, Zabolára, szüleihez, majd Kolozsvárra, ahol tanítónő felesége, Paula és egyetlen leánya, Gyöngyi Mária él.

Kolozsvári kültelki iskolába kerül, magyart, földrajzot, történelmet, fizikát, kémiát tanít, 1949-ben újra a tanítóképző magyar katedráján van, majd 1953-ban a volt unitárius főgimnáziumban, jó légkörű munkaközösségben. Egyedüli romániai magyar középiskola, melynek elfogadható névadása sikerül már ekkor, 1957-ben

veszik fel BRASSAI Sámuel nevét. 1958-ban fel is robbantják a tanári kart, őt is ekkor teszik ki a tanügyből. A vád: nacionalista szöveggyűjteményt állítottak össze – tartalmazza a **Himnusz**t, a **Szózatot**, a **Nemzeti dalt**, mindegy, hogy a BÁNYAI László aláírta tanterv alapján. Közben ugyanis szép, bár sok gondtal járó, hisz a korszaknak tett számos kényszerű engedményt kérő feladat részese lehet. Az 1954-gyel kezdődően általuk kidolgozott tankönyvsorozat alapozza meg tulajdonképpen a következő negyven esztendő tankönyveit. Ekkortájt bővül újra, ezúttal 11 osztályosra 10 osztályosról (az egyelőre a VIII. osztállyal induló) felső középiskola, folyamatosan bővíteni kell a tananyagot is. A romániai magyartanítás tankönyveit majd a PÉNTÉK János vezette kollektíva munkái fogják lecserélni, veszik át helyüket a közelmúlttal bezárólag, de a romániai magyartanítóképv. ezredvégig érvényes gerincébe ezzel az 50-es évekbeli első alapozással kerül be V. osztályos tananyagként a **János vitéz**, VI-osnak a **TOLDI**, VII-esbe a **Ludas Matyi**, hogy ezek kapcsán lehessen bevinni az egyéb ismeretanyagot.

Előbb a magyar nyelv és olvasás tanterv készül el az I–VII-ek, aztán a VII-ek olvasókönyv GAZDA Ferencel és NAGY Jenővel, az V–VII-ek nyelvtankönyv (egy kötetben), majd ugyanez osztályokra bontva is (változik a nyelvoktatás módszertana). De a szélirány rosszfele fordul. Az V. osztályos nyelvtan után GAZDÁT letartóztatják, a VI-oson már nincs ott a neve, bár együtt dolgoztak rajta. 1956-ban még megjelenik az **Irodalomelméleti alapfogalmak** a VIII-nak, 1957-ben a **Magyar irodalomtörténet** a IX-ek, és a X-ek szerkeszti az irodalomtörténeti tankönyvet és szöveggyűjteményt. Ekkor rövid, két heti, a tanítóképzőbe való visszahelyezés után kiteszik a tanügyből.

1959 áprilisáig munkanélküli. A háttér, amint azt ANTAL Árpád meséli: 1959 elején a nyelvészeket is zaklatják a kolozsvári magyar és román egyetem egyesítésének, vagyis a BOLYAI Tudományegyetem felszámolásának előkészítéseként. 1959. ápr. 2-án alapos házkutatás után letartóztatják FEJÉR Miklóst is („Ridicat cu ocazia perchezitiiei Cluj la 2. IV. 1959”, aláíratva:

FEJÉR – dokumentálja ekkor elkobzott könyveiben a bejegyzés), egy éjszakát az állambiztonság kolozsvári börtönében tölt, utána különre-pülővel viszik Bukarestbe (egy másikkal NAGY Jenőt), az állampárt Központi Bizottságának börtönébe, majd az állambiztonság fogdájába. A vád ellenük: 16 példát találtak ellenforradalmi tevékenységre az V. osztályos nyelvtankönyv kötetvégi helyesírási szójegyzékében. Maga GEORGHIU-DEJ, az ország első embere vezeti a kivizsgálást. GAZDA Ferenc, mint az 1956-os KOMÁROMI-DOBAY-ügyben is érintett, ekkor már jó ideje fogoly, és pár hónap múlva a bíróság előtt magára vállalja a szerzőséget, hiszen őrá már úgyis tizenvalahány esztendei börtön vár. Visszaemlékezései a **Fájdalmak** könyvében jelennek majd meg. FEJÉR Miklóst és NAGY Jenőt 1959. okt. 30-án szabadon bocsátják. Beismerik-e hibájukat, kérdik tőlük. Nem szándékosan tették, mondják NAGY Jenővel, így a képzőművészeti szövetség kolozsvári fiókjához helyezik. Túl jól sikerül azonban egy SZERVÁTIUSZ-kiállítás, FEJÉR Miklós mehet a kolozsvári vakok intézetébe könyvtárosnak. Ugyanezt később kiegészíti a siketnéma-intézet könyvtárossága. Kisbács falusi könyvtárosa is lesz még, végül 1965-ben lehet újra tanár, Szucságon. 1963-tól tíz évig, nyugdíjazásáig ingázik ide, közben és utána egyetemi felvételtíre készít fel tanulókat, szakszerkesztő a **Romániai Magyar Irodalmi Lexikonban**. Zabolai nyarain írja unokái kérésére utolsó munkáját, a letűnt paraszti életformáról (*Feljegyzések – A falusi életforma Zabolán*, kézirat). Sepsiszentgyörgyön hal meg, 88 évesen, minden látszólagos sikertelenség, hányattatás, szakmai pályája ellehetetlenülése ellenére szép, teljes életet zárva. A zabolai katolikus temetőben helyezik örök nyugalomra.

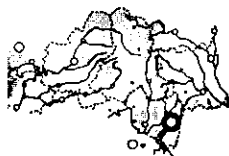
*

Ez volt a szerző története. A másik történet a *Zabola helynevei* sorsa – címében az „élő és történelmi” a szerző utólagos beszúrása. A felvetés valójában megtévesztő, mert a dolgozat története rövid, és igazából nincs sok hozzáfűznivaló. Zabola terepviszonyai változnak utóbb (pl. erdők-tisztások-puszták elveszítik jellegüket; források eltűnnek útjavítással, az 1940-es hatá-

rok megváltoznak), jegyzi meg a szerző, a kor is rányomta bélyegét – a kézirat kényszerű javításain nyomon követhető, mit nem szalonképes emlegetni ilyen vagy olyan korszakok idején –, de a tárgyalt helynevek zöme élő helynév marad, a történetiek pedig változatlanul forrásértékűek. Kurta, alapos szakmai munka, doktori disszertációnak írták és fogadták el, ám formai megvédeése elmaradt, és harminc évet várt adatközlés-résznének is a kiadása. Amit feltétlenül ki kell emelnünk a kapcsán, az az, hogy az erdélyi magyar helynévgyűjtés első nagy korszakához tartozik: a CS. BOGÁTS Dénes és főleg SZABÓ T. Attila húszas-harmincas évekbeli úttörése nyomán most bontakozik ki elsősorban utóbbi és a Magyar Nyelvtudományi Intézet környezetében ADY László, ÁRVAY József, FÁBIÁN Béla, GAZDA Ferenc, GERGELY Béla, HORVÁTH István, IMREH Barna, MÁRTON Gyula, TOMMAI László vonatkozó munkássága. FEJÉR Miklós dolgozatának története azonban igazából egy másik történet, a negyvenes évek közepének erdélyi magyar tudományos életéé. Túl azon, hogy adatai mennyire hasznosnak bizonyultak szülőfalujában az utóbbi évek birtokviszáigénylései idején, ezért is jelképesnek tekinthetjük, hogy a zabolai helyneveken végzett munkáját sírköve is megörökíti.

A második bécsi döntés utáni Kolozsvár újra magyar egyetemi város, visszaköltözik a Szegedre száműzött Ferenc József Tudományegyetem. Visszakapja a kolozsvári ingatlanokat – a felszerelést részben magával viszi a Szebenbe távozó román felsőoktatás. Az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak az egyetem kezelésében levő gyűjteményei mindenesetre maradnak, munkatársait a Magyar Nemzeti Múzeum mint a közgyűjtemények autonóm szervezete fizeti. Utóbbihoz tartozik a TELEKI Pál Intézet csoportja is – az Államtudományi, a Történettudományi és az 1941-ben létrehozott kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézet, jól fizetett intézeti tanárokkal. Van ennél bonyolultabb jogállású intézmény is: az Egyetemi Könyvtár felesben az egyetem tulajdona, de felesben csak kezelésében van, amúgy az erdélyi múzeumé.

Az új intézményrendszer részben a két évtizedes szakadás előtti régi hagyományokra

éppül, főleg ahol ezt gyakorlatilag helyén maradt „egyszemélyes intézmény” tudós biztosítja, mint az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára esetében, amely az impériumváltás óta gyakorlatilag semmit sem fejlődhet, de KELEMEN Lajost egészen 1938-ig megértjük benne. A jellemzőbb eset azonban a gyökértelenség, nemcsak az intézményi folytonosságot, de a munkatársakat illetően is. Kolozsvár újra és újra szakemberhiánnyal küzd, és ezt a háborús viszonyok csak tovább nehezítik, különösen ami a fiatal utánpótlás biztosítását illeti. Így van ez annak ellenére, hogy sokan visszatérnek a csonkaországi területre menekültek közül, ugyanígy a kolozsvári vagy vidéki középiskolákban meghúzódtott egykori egyetemi tanárok, múzeumőrök köréből. A szakemberek jelentős része „ejtőernyős”, karrierjét építő, gyakran kitűnő szakember, de nem helybeli. 1944–45-tel kezdődően, az újabb impériumváltással utóbbiak önként vagy kényszerítve, de hazatérnek a csonkaországi területre, a frontokról viszont nem érkezik vissza minden behívott régi, illetve helyi kötődésű munkatárs.

Kolozsvár magyar világbeli élénk diákélete bizakodóvá tehetné az utánpótlás tekintetében a változások magyar őreit, mint SZABÓ T. Attilát, LÁSZLÓ Gyulát, de a történelem teljesen esetlegessé teszi az egyéni sorsok alakulását. FEJÉR Miklós jó lapokkal indulhatna, tudását megbecsülik, jó szervezőként intézményépítésben is számítani lehet rá – csak épp nincs odahaza. Mire pedig hazatér, a változásokat már mások diktálják-ellenőrzik.

Nézzünk néhány párhuzamos történetet. Osztály- és évfolyamtársa, a három évvel fiatalabb ÁRVAY József korábban tűnik révbe jutni, a *Zabola helyneveinek* már szaklektora lehet, mire az elkészül. ÁRVAY jelentős tanulmányokat közöl, pályáját a kolozsvári egyetem tanársegédjeként és Magyar Nyelvtudományi Intézetében kezdi, a barcasági Hétfalu helyneveiből doktorál, de 1944. júliustól munkahelyet HERPEI János mellett talál, Sepsiszentgyörgyön. A suttogó jobban értesült úgy tudja, hogy HERPEI-t magát is a nagy tudású konkurenciától szabadulandó küldik le saját kolozsvári jóbarátai a távoli kisvárosba. A Székely Nemzeti Múzeum hiába volt

a két világháború között az egyetlen működő kisebbségi magyar tudományos intézmény (a kolozsvári elitet is innen szervezték), HERPEI szerves alapokra tervezett Székely Tudományos Intézetét indulásból gáncsolja el a vitán felül szép tudományos teljesítményt felmutató, de gyökértelen és féltékeny Erdélyi Tudományos Intézet. A múzeum így is az egyetlen észak-erdélyi múzeumi közgyűjtemény lesz, de kevés, ugyancsak a Magyar Nemzeti Múzeum szervezetéből fizetett szakembert foglalkoztathat, korlátozott anyagi lehetőségekkel. ÁRVAY persze a könyvtár őrének érkezik, és a könyvtárban mégiscsak ott a második legnagyobb erdélyi levéltár. Ám nem telik el két hónap, és máris menekíthetik – ÁRVAY-t Kolozsvárról fogják elhurcolni az oroszok. Szerencsésebb, ő már 1945-ben hazatérhet, Sepsiszentgyörgyön a múzeum igazgató-őre lesz, de 1947-től a fenntartó nélkül maradt intézmény nem tudja tovább fizetni. Csemátfaluban (ma Szecsele része) tanít, majd 1948-tól Sepsiszentgyörgyön. 1951-ben a múzeum újra megpróbálja alkalmazni, 1952-ben tagja az ún. tudományos tanácsnak (ez tkp. az addigi igazgató-választmánynak felel meg), a dokumentációért és a történelmi szakmai kérdésekért felel. 1953-tól a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár igazgatója, Románia legrendezettebb levéltárává szervezi, innen megy nyugdíjba.

A másik testvér-sors a GAZDA Ferencé. A hét évvel fiatalabb GAZDA haralyi, szomszéd-falusi. Ő a Zabola közeli Csomakőrös helyneveit dolgozza fel, és a Nyelvtudományi Intézet munkatársa, akárcsak ÁRVAY, de a háború végeztével, úgy tűnik, szerencsésebben alakul a sorsa. Doktoriját megvédte, sikerül Kolozsváron maradnia, a BOLYAI Tudományegyetem tanársegédje lesz 1945–49-ben. A készülő erdélyi magyar nyelvtanulmány megbecsült terepmunkása. Utóbb tanárként szerkeszt-ír FEJÉR Miklóssal közösen tankönyveket, és a forgandó szerencse őt sodorja a legnagyobb megpróbáltatásba: 1956-ot követően koncepció per áldozata lesz, szabadulása után Kolozsváron könyvelőként dolgozhat. A csomakőrösi helynevek 1942–43-ban kétszer is megjelent, a haralyiakra félévszázad elteltével kerül csak sor.

Sikertörténetnek igazából egy harmadik párhuzamos pálya bizonyul. A FEJÉR Miklósnál kilenc évvel fiatalabb FARAGÓ József ma a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja. Brassóban született, mint ÁRVAY, de ő Sepsiszentgyörgyön is jár középiskolát, írása is ott jelenik meg először. 1944-től a már említett Méhkas könyvkiadójának szerkesztője, A Székelyföld leírása bővített második kiadására is ő próbálja beszervezni HERPEIT, KELEMEN Lajost. 1945-ben doktorál néprajzból, egészen 1953-ig a kolozsvári magyar egyetemen dolgozik, de 1950-től már a szerencsésebb kutatóhelyen, a Román Akadémia kolozsvári Folklórintézetében is. Doktori dolgozatának ugyancsak hányattott története érzékeltetheti legjobban az erdélyi magyar tudományosságnak azt a pillanatát, az új impériumváltás környékén, amikor FEJÉR Miklós kész és elfogadott disszertációja megvédetlen és kiadatlan marad.

GUNDA Béla, a néprajzi tanszék professzora 1945. augusztus 17-én arra kéri a Székely Nemzeti Múzeumot (a levél fejlécében a Kolozsvári Magyar Tudományegyetem Néprajzi Intézete, Ferenc József neve törölve belőle a Kolozsvári után, cím kicserélve Király u. 14-re), hogy az Erdélyi Néprajzi Tanulmányok 4. és 5. számát (3-3 ív) finanszírozzák 100 000 lejjel. Fel fogják tüntetni, hogy támogatásával jelent meg, és a megfelelő példányszámot is átadják ennek megfelelően. A dolgozatok Háromszék vármegye néprajzát tárgyaló munkák (az ENT, részletmunkák keretében, általában is az erdélyi magyarság néprajzi kérdéseit, így szokásait, gazdasági formáját, népművészetét stb. tárja fel): dr. GAZDA Ferencé a haralyi kádármesterségről, illetve FARAGÓ Józsefé az uzoni betlehemes játékokról. A sepsiszentgyörgyi múzeum szept. 17-én válaszol, szept. 15-én ügyvezető tanács elé terjesztették a kérést, de anyagi lehetőségük nekik sincs a támogatásra.

Az ügy hátteréhez két vonatkozását szükséges ismerni. Egyik az, hogy FARAGÓ József doktori disszertációja végül mégis megjelent (Uzoni betlehemes 1942-ben és 1943-ban. A KJNT Értesítője, 2001/1-2, Kvár). Visszapillantás címmel szerzője lényeges adalékokat oszt

meg velünk előszavában. 1945. máj. 29-én adta le a Ferenc József Tudományegyetem rektori hivatalának, és sürgősségi eljárással került védésre, mert attól tartottak, hogy a várható átszervezések következtében az egyetemnek nem áll majd később jogában vagy módjában doktori címet adni. FARAGÓ így már jún. 2-án megvédheti (emlékezzünk, egy másik védés várományosa, FEJÉR Miklós valahol osztrák területen keresi épp a hazatérés útját, tíz nap múlva hadifogoly). GUNDA Béla valóban az Erdélyi Néprajzi Tanulmányokban akarja kiadni a tanulmányt. A sorozat 1943-ban indult, összesen 9 száma jelent meg, és a két háromszéki tárgyú dolgozat képezte volna az újabb impériumváltás utáni első jelentkezését, egyben a sorozat első nem-különnyomat, tehát nem pusztán újraközlés számait. Végül az utolsó két szám sikerül ilyenek, a 8. épp FARAGÓ terjedelmesebb munkája, és a kilencedikkel alakulna néprajzi folyóirattá *Miscellanea ethnographica* címen, de ekkor Romániában felszámolják a néprajzi tanszékeket, GUNDA is távozni kényszerül. FARAGÓ József kézírata az Egyetem irattárának hányódásával tűnik el, hogy majd KOVÁCS József történész, a GÁBOR Áron-diákotthonbeli egykori szobatárs (1976-84-ben a BABEŞ-Bolyai egyetem prorektora) találja meg, adja át a szerzőnek. POZSONY Ferenc kezdeményezésére, a KRIZA János Néprajzi Társaság adja ki végül, 2001-ben, a dallamok maradnak ki mindössze.

A másik vonatkozás a sepsiszentgyörgyi múzeummal kapcsolatos. A Székely Nemzeti Múzeum és a kolozsvári magyar egyetem között a negyvenes évek második felében ismételt kísérlet történik ilyen vagy olyan kapcsolatfelvételre, ami könnyen érthető. A kolozsvári magyar elit már koránt sincs olyan előnyös politikai helyzetben, mint a második bécsi döntés után, a sepsiszentgyörgyiek viszont újra tényezőkké válnak, intézményük felértékelődik. Amikor az Erdélyi Tudományos Intézetet a BOLYAI alá mentik, meghívást kap képviselletni magát benne minden olyan magyar intézmény, ahol még tudományos munkát lehet végezni (EME, EMKE, SzNM, Mezőgazdasági Főiskola, teológiák). A sepsiszentgyörgyiek képviselője ÁRVAY József. 1946. májusban épp

FARAGÓ kéri segítségüket, a székelyföldi néprajzi gyűjtemények helyzete felől érdeklődik.

Az ETI 1949-ben végleg felszámolódik, utolsó vezetője-munkatársa IMREH István, a Sepsiszentgyörggyel szomszédos Szentkirály szülöttje. Az egyetemmel való kapcsolat azonban túléli a visszafordíthatatlanná most váló rendszerváltást is. 1949-ben TÖRÖK Zoltán kér postázni másfél évtizede a múzeumban található őslénytani és kőzetanyagot (4-5 láda, a BOLYAI geológiai laboratóriumában kívánja feldolgozni egyetemi gyakorlaton diákjaival), kettőt meg is találunk, TÖRÖK pedig vállalja, hogy feldolgozás után mintagyűjteményt küld az őslénytani anyagból. 1949. májusban rektorként BALOGH Edgár és a tanulmányi igazgató kérdik személyes beszélgetésükre hivatkozva SZÉKELY Zoltán múzeumigazgatót, hogy milyen tudományos segédezőkre volna szüksége történelmi, könyvtári, levéltári, néprajzi szempontból, mert részt vállalnának az államosított anyagok múzeumba mentésében és az ásatásokban is. (A régész SZÉKELY nyilván kitér, és saját érdeküket nézve ehelyett lepkészt kér a DIÓSZEGHY-lepkegyűjtemény konzerválására, illetve preparátort az állat- és növénytani anyaghoz. Régészethez, írja, nem is kérhet segítséget, mert őt magát is C. DAICOVICIU kollektívájába osztották, személyi kérdésekben nem dönthet.) Nyár végén NAGY Jenő vezette diák-munkacsoport végez a múzeumban néprajzi munkát, október végén SZÉKELY jelzi FERENCZI Istvánnak, aki ekkor egyetemi tanársegéd Kolozsváron, hogy apja 1943-as bálványosvári ásatásából került elő anyag, bármikor rendelkezésére áll Sepsiszentgyörgyön, és szeretné, ha a jövőben eredményesen együtt tudnának dolgozni. 1950. januárban ugyancsak SZÉKELY FARAGÓval csináltatja meg, Kolozsváron az 1949-es Évkönyvük kliséit (1955-ben jelenik csak meg, nagy nehézségek árán), SZABÓ T. Attilával pedig ugyanebbe a kötetbe szánva 1950–51-ben CS. BOGÁTS Dénes posztumusz munkáját gondoztatja (a cenzúra kiveszi, végül SZABÓ T. hozza le a Nyírk-ben). 1950. júniusban SZÉKELYt éppenséggel tanítani hívnák az egyetemre, de visszautasítja, tudja, hogy az igazi cél ezúttal eltávolítása volna a múzeum éléről.

Térjünk vissza a Sepsiszentgyörgy segítségével kiadni szánt dolgozatokra. ÁRVAY József 1946. júl. 10-én jelentést tesz a Székely Nemzeti Múzeum ügyvezető tanácsának. Egyrészt Csik megyében járt, (a festő) NAGY Imrével, igazgató-választmányi alelnökükkel keresték fel a megyefőnököt a múzeumnak járó támogatás ügyében. A megyefőnök a Csiki Magánjavaknál járulhatott csak közbe érdekükben. ÁRVAY másrészt az Erdélyi Tudományos Intézet és a Múzeum kapcsolatairól számol be: az ETI felkérte, hogy a nyelvészeti szakosztályán most készülő erdélyi magyar nyelvátlasz részére végezze el az adatgyűjtést Háromszék vármegye területén. Éppen ezért kéri az ügyvezető-tanácsot, tegye lehetővé számára, hogy havi 3-4 napot a gyűjtés céljából kiszálláson tölthessen, minthogy a munka elkészítése nemcsak erdélyi magyar, de nemzetközi viszonylatban is igen nagy fontossággal bír.

Továbbá: „Az ETI a birtokában lévő kész dolgozatokból hármat felajánlott kiadásra Múzeumunknak, éspedig: GAZDA Ferenc: *A haralyi kádármeesterség*, FARAGÓ József: *Uzoni betlehemes* és FEJÉR Miklós: *Zabola helynevei* című dolgozatokat. Ismerteti a dolgozatokat, s az ETI ajánlása, valamint annak alapján, hogy ő maga is jól ismeri FEJÉR Miklós dolgozatát, mely a Székely Nemzeti Múzeum levéltárából is közöl adatokat, ... elsősorban ennek kiadását javasolja.” GYÁRFÁS Albert alelnök ezt követően kéri, hogy a kiadásra felajánlott művek közül a FEJÉR Miklós dolgozatának kiadási költségeire megfelelő összeget vegyenek fel az 1946/47. évi költségvetésbe. Az ügyvezető-tanács, örömmel nyugtázva, hogy a Múzeumban komoly tudományos munka folyik, el is határozza, hogy FEJÉR Miklós *Zabola helynevei* című munkája, valamint dr. SZÉKELY Zoltán ásatási beszámolója és az évi jelentés kiadási költségeinek fedezésére 4 millió lejt vesz fel az 1946/47. évi költségvetésbe. (ÁRVAY kért kiszállásainak is vállalják, hogy megtérítik a felmerülő kiadásait.)

FEJÉR Miklós dolgozatának sorsát tehát igenis szívükön viselik valahol, miközben szerzőjük több ezer kilométerre küzd a túlélésért, sőt, két testvér-dolgozatával szemben is előnybe ke-

rül. Hogy a kiadása mégis elmarad, az nem az őszinte szándékon múlik. A békeszerződések aláírásával Románia ismét biztosítja birtokát, az erdélyi magyarokkal szembeni kiváló taktikai lépések kora lezárul. Ha 1946–47-ben a SZABÉDI László vezette Székely Nemzeti Múzeum még az erdélyi magyar közgyűjteményeket és utóvédharcukat szervezi, utána maga is a túlélésért harcol. SZÉKELY Zoltán említett, 1946-os ásatási jelentései is csak 1949-ben jelenhetnek meg, az államosítás előtti utolsó kiadványukként.

*

Megkíséreltük végigkövetni a szerző életpályáját, érzékeltetni nemzedéke és az azt követő kutató-nemzedékek egymástól különböző, mégis rokon indulását, majd kálváriáját, a harmincas évek végétől az ötvenesek végéig. Olyan két évtizedről van szó, amely megért egy világháborút, két impérium- és egy rendszerváltást, nemzeti felszabadulást, majd népi demokrácia keltette reményeket, legsötétebb diktatúrát és az emberi méltóság magyar forradalmát, majd annak eltiprását is. Akik megélték és túléltek, közöttünk éltek, és adósaik maradtunk egymásnak. Megköszönve családjá bizalmát, türelmét és segítségét, POZSONY Ferencnek a bátorítását és felajánlását, hogy a kézirat ezúttal teljes terjedelemben történő kiadását, ha a mi jó szándékunk is kevésnek bizonyulna, átvállalja, egy adósság törlesztésének reményében FEJÉR Miklós emlékének ajánljuk ezeket a sorokat, a szakma figyelmébe a dolgozatot és szerzője kéziratban maradt utolsó munkáját. Tisztelet és becsület nekik, akik becsülettel és emberi tisztességgel helytálltak, akármerre is sodorta őket a sorsuk.

(BOÉR Hunor)

Zabola élő és történelmi helynevei

Zabola a háromszéki medence keleti szélén, a Kárpátok tövében, a hegyek láncai közé felnyúló két szélesebb völgyben fekszik. Északon és délen a Kárpátok lenyúló gerincei határolják, keleten magas hegyvonulatok húzódnak, nyugaton mind a két völgy szája közvetlenül a síkságra nyílik.

Zabola régi település: az oklevelek először 1466-ban, akkor említik, amikor Szentgyör-

gyi és Bazini János gróf erdélyi vajda és székely ispán jelenlétében itt tartották azt a gyűlést, amelyen elhatározták, hogy minden székben szék-bírák legyenek (SzékOkl. I, 205). Az 1567. évi regestromban már 45 portával szerepel (I. h. II, 214). A község 23 000 kat. hold területéből 3200 hold szántó és kaszáló, a többi erdő (a felmérés pillanatában, tehát 1943-ban, B.H.). A szántók a falu alatt fekszenek, a kaszálók a Feketeügy balpartján, átkarolva Petőfalva kicsiny határát.

A helynévanyag összegyűjtését 1943 nyarán végeztem. Adatközlőm FEJÉR Mihály 78 éves erdőőr és FEJÉR János 72 éves földműves volt. Az összegyűjtött anyagot 1968 nyarán ellenőriztem és kiegészítettem. A helyszíni munkában KOVÁCS Izra 68 éves földműves kalauzolt.

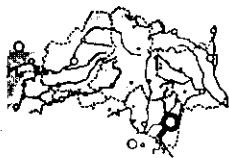
Zabola helynévanyagának tekintélyes része személynév- és családnévvel alakult. A helynevekben szereplő családok egy része ma is él, más része kihalt, vagy a községből elszármazott.

A helynévadásnak egyik legősibb formája, a személynév pusztá alanyesetéből alakult helynevekre több példa van: *Bálint*, *BIRTALAN*, *BOC*, *CSEKME*, *DEMESKE*, *Dobroszláv*, *Jákó*, *MIHÁLC*, *Mihályka*, *TURI*. Előfordul a család- és keresztnév együttes alkalmazása is: *IMRE Péter*, *MÁTÉ Pál*, *NAGY Jánosné*, *PÁL Miklós*, *PÁL Máté*, *RÉTI Pál*.

Család-, keresztnév vagy ragadványnévvel alakultak az alábbi helynevek: *AlsóBALÁZS*tója, *AlsóGEREVölgye*, *-kútja*, *-pusztája*, *BAKARA*, *-belsőlaposa*, *-farka*, *-külsőlaposa*, *-oldala*, *pusztája*, *BASAasztala*, *-kútja*, *-kútjavölgye*, *-útja*, *CSEKMEbérc*, *CSUBUK-kútja*, *DEMESfarka*, *DIMÉNYszegélet*, *FARKASmartja*, *GÁL-pataka*, *GEREVölgye*, *GYÖRGY Károly-tagja*, *Jakabhavasa*, *JÁNOSútja*, *KOVÁCS-pataka*, *LÁSZLÓ mogyorósa*, *MÁTÉ Pál*, *MIKESné*, *PÁL Miklós*, *PÁL Máté*, *RÉTI Pál*, *Rupaharapégése*, *TURIKöve*.

Jellegzetes csoportot alkotnak azok a helynévi összetételek, melyeknek előtagja többes számú személynév: *GYÖRGYök utcája*, *KERESZTESekhavasa*, *KUPÁNYok utcája*, *ÓPRÉk utcája*, *SZÓKÉk erdeje*.

A helynevek egy másik nagy csoportja a határ eredetibb természeti állapotának emlékét őrzi. A síkságon a ma művelhető területnek a fele régen

vizenyős, mocsaras lehetett. Erről a következő helynevek tájékoztatnak: *Balatonszeg, Darvas, Elővár, Forrótó, Galambszék, Gémes, Horgastó, Kerekő, Közmocsár, Mély-tó, Mélytó-árka, Neszter, Nesztertője, Tököz, Tököz-árka, Töközfeje*. Az egykori vízenyős terület maradványát tagosításkor, 1900-ban csapolták le. A helynevek egykori nagyobb kiterjedésű hegyvidéki mocsarakra is utalnak. Ezeknek egy része ma is megvan, nagyobb részüket azonban benőtte az erdő: *Alsó- és FelsőBALÁZStőja, Földhídsátéja, Gyepűsásosa, Alsó- és Felsőnádastó, Felsőnádastópusztája, RÉTI Pál-sásosa, Székvölgye, Székvölgye-kútja, Sósstejke*.

Más változások tükröződnek vissza az alábbi nevekben: *Aratás, Aratás-kútja, Aratáspusztája, Belsőlőkösár, Buzakölesoldal, Csatornás, Csatornás-kútja, Csatornás-pataka, Csatornásoldala, Csatornás-tető, Csemete-kert, Csórémart, Disznókösár, Égethegye, Feketeügy régi árka, Felsőtönkhányó, Komandóház, Köleskert, Középsőhatár, Középsőharapégés, Lókötő, Négyház, Négyezegű-kút, Pereserdő, Rakodó, Rótt-kút, Szénégető, Sodronyátlomás, Sósösvény, Újharapégés, Kvártélyház*.

Néhány helynév a gazdasági életben beállt változásokra mutat. Így a *FARKASnyila, Hosszúnyíl, Kisnyíl, Nagynyíl, PÁL Miklós-vonása* helynevek az egykori földközösség emlékét őrzik. A hármashatárrendszer emlékét a *Csere-mezeje, Halommezeje és Középsőhatár* helynév tartotta fenn. A tagosítással újabb korszak kezdődött a mezőgazdasági életben, és ez a helynévanyagot is érinti. Az eddigi helynevek lassan kezdenek elhalni, s helyüket elfoglalják a tag főnévvel alakultak. E birtokos összetételek utótagjaként a tag szócska család- vagy család- és keresztnemekhez kapcsolódott: *BAGOLY-tag, DEMES-tag, GYÖRGY Károly-tagja* stb.

A nép tréfálkozó hajlama is megnyilvánul néhány helynévben: *Gatyaszár utca, Koták-vára, Piroscsepesz*.

Növénynévvel alakult helynevek: *Almafaj, Bükk, Bükkfarka, Buzakölesoldal, Borsóföld, Csere-domb, Csipkés, Éger, Énekesfenyő, Ércembükk, Farkafenyő, Felsőcsalános, Kerekbükk, Kókénybokor, Köleskert, Körtebokor, Mogyorós, Nyíres, Pityókás kert, Rakottyás, Szilas, Szilvaskert, Tisztbükk* stb.

Állatnévvel alakultak: *Csókaház, Csókaház-kútja, Csókaházpusztája, Farkaslyuk, Nyúl-nyalás, Nyúlnyalás-kútja, Nyulaktója, Varjú-hegy*.

A helynevek jelentős része a térszíni formák Zabolán használt elnevezéseivel alakult. A kisebb talajkiemelkedéseket halom, domb, ponk, a nagyobbakat él, bérc, hegy, ritkábban ponk névvel jelölik. A hegy és völgy lejtős részének oldal, a nagyon meredek oldalak erős a neve. Az alj 1. 'hegyoldal kezdeti része', 2. 'hegy vagy más tényező alatti, melletti terület'. A mart 1. 'víz partja', 2. 'hegyoldal' jelentésű. Hosszan elnyúló talajmélyedést jelöl a völgy, árok, gödör köznév: ezek közül a két utóbbi 'kisebb patakmeder' vagy 'kisebb völgy' értelemben használatos. A kisebb-nagyobb talajmélyedést vápának nevezik. A sík területet erdőn a lapály, lapjas, a művelhető területen pedig mező szavak jelölik. Az erdei tisztásnak pusztja a neve. Emberiesítő térszíni forma-nevek: fej, homlok, orr, szád, nyak, farok. Kihalt köznevekről is tájékoztatnak a helynevek. A falukerítés jelentésű kihalt tanorok köznevet két élő (*Tanorkapunál, Tanorokvég*) és több kihalt (*Tanorokkapu, Tanorokkapun alól, Tanorokkert, Tanorokrajövő, Tanorokszeg*) helynév őrzi. A 'mocsaras, vízenyős hely' jelentésben már régen kihalt szék és sár köznév emléke maradt fenn a *Galambszék, Székvölgye, Elővár, Külsősárpusztája* helynévben.

A helynevek a község hangtani és néprajvi sajátosságaira is tájékoztató adatokat szolgáltatnak. Ilyen fontosabb hangtani sajátosságok: 1. A zabolai néprajvban a hosszú *é, ó, ő* helyett gyakran *ie, uó, üő* kettőshangzót ejtenek: *Íegethegye, Szíjenjégető, Küsiél, Jénekesfenyő, Luókosár, Csókaház, Mogyoróús, Tisztabüködala, Karjasvölgy, Csatornástetűő, Kűőbánya*. 2. Az *í, ú, ü* helyett *i, u, ü*-t ejtenek: *BIRÓ Antal-uttya, Borviz-árok, Gázkut, Háromlábu kut, Varju-hegy, Néccégiküt*. 3. A szóvégi *a* hang, ha az előtte levő szótagban *á* hang van, zártabbá válik. *Füvenypusztája, Górpusztája, Pérászká, Szálás*. 4. Mint az egész székely nyelvjárás területén, a zabolai néprajvban is megvan az *ë* hang. *KÉRÉSZ-TÉSÉkhavasa, DÉMÉSKE, Vérézsgödör*. 5. Az azonszótagú *l, r, j* előtt lévő magánhangzókat félhosszan ejtik: *BAKARAFarka*.

A helynévadás fontosabb mozzanatainak ismertetése után a helynevek egyenkénti vizsgálatára térek. Betűsorrendben előbb a község belterületének, utcáinak neveit közlöm, azután, ugyancsak betűsorrendben, a község külterületének neveit. Az egyes helynevek irodalmi alakja után a népnyelvi alak következik. Ha névszó után nincs feltüntetve népnyelvi alak, az utóbbi megjegyezzük a címszóval. A []-ben a vázlaton a név helyrajzi elhelyezkedését feltüntető szám következik. A ()-be tett jelzések a hely térszíni formájára, talaj- és gazdálkodási viszonyaira vonatkoznak. A történeti adatok felsorolása után a helynévre vonatkozó magyarázatom következik. A használt rövidítések: e. = erdő, f. = forrás, gyü. = gyümölcsös, h. = híd, k. = kaszáló, ke. = kert, p. = patak, r. = rét, sz. = szántó, ti. = tisztás, u. = utca, v. = völgy. A levéltári anyagból származó, ma már nem ismert helyneveket *-gal jelölöm. A történeti anyagot néhai CS. BOGÁTS Dénes bocsájtotta rendelkezésemre.

Helynévanyagomat SZABÓ T. Attila használta jelölésrendszerrel gyűjtöttem össze.

Helynévtár

1. A község belterületére vonatkozó helynevek

Alsó utca Ásúocca [29] (út). – A község délnyugati részén levő utca közvetlenül a szántóföldek szomszédságában.

Alszeg Alszög [1] (falurész). – 1685: Falu derekában a templom alul az *Alszegben*. – A falu nyugati, alacsonyabban fekvő része. A székely falvaknak Alszegre és Felszegre osztása nagyon gyakori. (Vö. ÁRVAY 1943a. 83.)

Árvaház [46]. – A Nagyút baloldalán a Nagy-hídtól [47] jobbra eső épület. Az első világháború alatt és után gróf MIKES Árminné ebben az épületben árvaházat tartott fenn. Ma az elemi oktatás céljait szolgálja (1972: óvoda).

BISZAK Mihálynál [13] (u.). – A Felszeg egyik erdő felé vezető utcája. Egyetlen ház van benne, s ennek lakójától kapta a nevét.

BORBÉLYok utcája BORBÉJok uccája [481] (u.). – A hegymegi utca egyik mellékága

Borsikás [448]. – A Felszeg keleti felében borókafenyővel benőtt terület. Ma jobbra beépített terület.

Cigányok [14]. – A falu déli szélén a cigányoktól lakott és a környező bokros terület neve.

Cigányok-kútja Cigányok-kuttya [15] (f.). – Három bővíző forrás a cigánynegyedben.

DEBRECI-kert DÉBRECI-kert [37] (ke.). – A temető aljában nagyobb bekerített hely, mely a Zaboláról elszármazott DEBRECI családdé volt.

DEBRECI-malom DÉBRECI-malom [38] (ma.). – A fenti kert patak melletti része, ahol egykor vízimalom volt, melynek romjai a közelmúltban tűntek el teljesen.

Derék Darjék [2] (falurész). 1815: *Derék*. – A község középső része.

Derék út Darjék ut [5] (út). – 1798: *Derékutra*. 1802: *Darékut*. 1813: *Derék utza*. – A község középső részén áthaladó út.

Felszeg Felsőzeg [3] (falurész). – 1812: Derékut mellett a *felszegben*. – A község keleti, magasabban fekvő része.

Felszegipázsint Felsőzegipázsint [16]. – 1769: *Felszegi pászint*. 19. sz. Egy füves kert a *felszegi pászinton*. – A Felszegi és Túlsó utca találkozásánál kisebb tér.

Felszegi utca Felsőzegi ucca [6] (u.). – 1813: *Felszeg utza*. – A Felszegen átvető utca.

Gatyszár utca Gagyaszr utca [17] (u.). – A Derékútból kiágazó és két részre tagolódo utca. A trefás helynévadás esete áll fenn.

Gépház Gjúpház [36]. – Az egykori Grófi-parknak az a része, ahol a villamosságot szolgáltató berendezés van.

Gödrös utca Gödrös ucca [28] (u.). – A Túlsó utca jobb ága.

Grófi-park [18]. – A Felszeg kezdeti részén nagyobb kiterjedésű parkosított rész, mely a MIKES család tulajdona (1972: a címszó törölve. B.H.).

GYÁRFÁS-kert [33] (ke.). – A PALTÁNY-kerttel szemben a patak jobboldalán nagyobb oldalas terület, mely a GYÁRFÁS családdé volt. E területen volt egykor BASA Tamás kúriája. Itt tartották azt a gyűlést 1466-ban, melyen elhatározták, hogy minden székely székben székbírák legyenek.

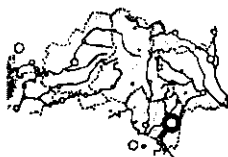
GYÁRFÁS-malom [35]. – A fenti terület patak melletti része. Az egykori malom emlékét már csak az eltűnőben levő malomárok hirdeti.

GYÖRGYök utcája GYÖRGYök uccája [77] (u.). – A KERESZTESEk utcája egyik mellékága. Nevét az utcában lakó GYÖRGY családtól kapta.

Halastó Halastó [39] (tó). – A Grófi-park (később a Preventóriumé) egyik részében mesterséges tó.

Halottak-hídja Halottak-higgya [32] (híd). – A temetőbe vezető utca végénél a patakon átvető fahíd.

Halottak utcája Halottak uccája [31] (u.). – A Derékútból nyíló kis utca, mely a temetőbe vezet.

Hegymege Hegyméce [4] (falurész). – 1829: *Hegy mege*. – A község két völgyben települt. A közepén beékelődő hegygerinc északi felében fekvő falurészt jelölik e névvel.

Hegymegipázsint Hegymégipázsint [19]. – A Hegymegi utca kezdeti részén nagyobb tér.

Hegymegi utca Hegymégi ucca [7] (u.). – 1829: régi nevről KUPÁNYok, mostani nevről *Hegy mege utcában* KUPÁNY András kapuja előtt. 1813: *Hegymegi utza*. – A fenti falurészen átvezető hosszú utca.

Hidegház Hidekház [45]. – A Temető kis része. Régen a temetés célját szolgáló ház volt e helyen.

JAKABFIak JAKAFIak [49] (falurész). – A Felszeg egyik része, mely nevét a JAKABFI családtól kapta.

Jövevények temetője Jövevényektemetője [43]. – A Temető nyugati széle. Régen az idegeneket temették e helyre. Ma kevésbé ismert.

KÁDÁR-malom [50] (ma.). – Vízimalom a Felszegben. Nevét tulajdonosától kapta.

Kancellária-kert Kancelária-kert [20] (ke.). – A Hegymegipázsinttal szemben fekvő kert. Régen a katonai közigazgatás épületei voltak e helyen, most sportpálya.

Katolikus temető Katólikustemető [44]. – A Temető keleti fele.

KERESZTESek utcája KÉRÉSZTÉSék uccája [51] (u.). – 1815: A faluban a *KERESZTESek utcája*. – Nagyobb utca a község déli felében.

KERESZTES Mihálynál KÉRÉSZTÉS Mihálynál [21] (u.). – A Felszeg egyik kis utcája, mely az erdőbe vezet.

Kertész-kert Kertjész-kert [52] (ke.). – A Felszeg kezdeti részén a MIKES család kertészetje volt, [később] a Preventórium tulajdona.

Kicsi utca Kicsi ucca [53] (u.). – A Felszeg középső részén a patakra bejáró ösvény volt, ma már nem látható, mert bekerítették.

Kicsihalastó Kicsihalastó [40]. – A halastóból egy kisebb tóba folyt a víz, ezt jelölik e névvel.

Kotákvára [8] (falurész). – A község keleti és legmagasabban fekvő része. Újabb település, a jelen század elején még erdő borította e területet. A helynév *kota* előtagja *tyúk* szavunk nyelvjárási változata, jelentése tehát tyúkok vára. A népi lélek tréfálkozó hajlama nyilvánul meg e helynévadásnál. A tréfás helynévadásnak az a szemlélet szolgált alapul, hogy a tyúkok is szeretnek magasan fekvő helyre telepedni.

KOVÁCS pénztárnok utcája KOVÁCS pénztárnok uccája [55] (u.). – A Hegymege egyik kis utcája. Nevét a KOVÁCS család pénztárnoki tisztséget viselő tagjától kapta.

Kőkereszt utca Kűkereszt ucca [24] (u.). – A régi román templomoz vezető utca neve. Általánosan

nem használják. Nevét az utca kezdeti részén a románok által felállított, keresztben végződő emlékkőtől kapta. A hasonló emlékkeresztállítás 1918 után nagyon gyakori volt. (1972: a magyarázat törölve. B.H.)

Középső utca Középső ucca [76] (u.). – A Porond utcával párhuzamosan halad.

Közmező [22] (falurész). – A község Pávával érintkező része. Régen művelhető terület volt, ma teljesen beépült.

Közmező utca Közmező ucca [23] (u.). – A Zabolát Pávától elválasztó kis utca.

*Közönségespázsint. – 1664: *Keszeonseges pasint*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

Községháza Kösséggháza [56]. – A falu közepén, a Nagyút mellett fekszik. (1972: a címszó törölve. B.H.) L. Kultúrház.

Kultúrház [56]. – Új, emeletes épület a központban.

*KUPÁNYok utcája. – 1829: régi nevről *KUPÁNYok*, mostani nevről Hegymege uttzaban. – A Hegymegi utca régi neve, mely a Zaboláról elszármazott KUPÁNY család emlékét őrzi.

Major utca Major ucca [25] (u.). – A Hegymege egyik mellékága.

MAKI utca MAKI ucca [79] (u.). – A Hegymegi utca első mellékága. Nevét az egykori MAKI családtól kapta.

Molnárok Mónárok [26] (falurész). – A Felszeg egyik része. Több vízimalom volt egymás mellett.

Molnárok-kútja Mónárok-kuttya [27] (f.). – Nagy forrás a fenti területen, melynek vizét a szomszédság közösen használja.

Nagy-híd Naty-híd [47] (híd). – A patakon átvezető betonhíd.

Nagyút [9] (út). – A községen átvezető megyei út.

Nagy utca Nagy ucca [54] (u.). – A Felszegi utca egyik ága.

NAGY Vilma-kertje NAGY Vilma-kerttye [34] (ke.). – A GYÁRFÁS-kert mellett fekszik. Nevét egykori tulajdonosától kapta.

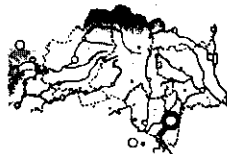
Oláhok utcája Oláok uccája I. Románok utcája (átjavítva utóbbi névváltozatra a kéziratban)

ÓPRÁk utcája ÓPRÁk uccája [57] (u.). – A Tülső utca egyik mellékutcaja, mely az ÓPRA család emlékét őrzi.

PALCMAN-lakás [58]. – Tisztviselői lakás a Grófi-parkban, mely első lakójának emlékét őrzi. (1972: a címszó törölve. B.H.)

PALTÁNY-kert PALTÁN-kert [59] (ke.). – A GYÁRFÁS-kerttel szemben levő kertek, melyek régen a PALTÁNY család tulajdonai voltak.

Patakterség Pataktjérség [10] (falurész). – Az Alszeg patak melletti része.

PERDI-malom PÉRDI-malom [60] (ma.). – A falu nyugati része a patak mellett. Régen vízimalom volt e helyen. A helynév a PERDI család emlékét őrzi.

Pihenő [61]. – Az egyik korcsma tréfás neve. Piroscsepesz Piroscsepész [62]. – Egy másik korcsma tréfás neve.

Porond [74] (falurész). – A Nagy-hídtól balra, a patak jobboldalán levő falurész. A helynév a *porond* tájszóból alakult, mely kavicsos homokot jelent.

Porond utca Porond ucca [75] (u.). – Összekötő utca a Nagytűt és Vasút utca között.

POZSONY utcája POZSONY uccája [64] (u.). – A fenti malomhoz vezető kis utca.

POZSONYmolnár POZSOMmónár [63] (ma.). – A falu keleti felében vízimalom, mely a POZSONY család tulajdona: (1972:) itt még áll a malom.

POZSONYok utcája POZSONYok uccája [80] (u.). – A Hegymegi utcából kiágazó második utca.

Preventórium [18]. – A régi Grófpark helyén [a későbbi] üdülő.

Református temető Réformátustemető [42]. – A Temető nyugati fele.

Régikastély Rjégikastéj [65]. – A Grófpark közepén fekszik (1972: a címszó törölve. **B.H.**)

Román templomnál Románytemplomnál [58]. – A Felszeg déli része a régi templom és temető szomszédságában

Románok utcája Rományok uccája [7] (u.). – Összekötő utca a Túlsó és KERESZTESek utcája között. Az utca lakói többnyire románok.

Sétatér Sjtétatér [67]. – A református templom mellett levő kis sétány.

Sokadalom-kert [68] (ke.). – 1815: Páva felül u.n. *Sokadalmas kert*. – Régen itt tartották a kirakodó és állatvásárt.

Sokadalom-kert utcája Sokadalom-kert uccája [69]. – A fenti helyre vezető kis utca neve.

SZABÓ-kert SZABÓ-kert [70] (ke.). – A park nyugati széle. Régen a SZABÓ családé volt.

Taleán utcája Talejány uccája [30] (u.). – A Temetőbe vezető kis utca. Nevét az utca olasz eredetű kőfaragó lakójától kapta, akit egyszerűen talejánynak neveztek.

Temető [41]. – A Luci melletti terület.

TRÉFAmalom [71] (ma.). – A község legmagasabban fekvő települési helye. A helynév az egykori TRÉFA család emlékét őrzi.

Túlsó utca Túsó ucca [12] (u.). – A Felszeg egyik ágán átvezető utca.

Újkastély Ujkastéj [66]. – A Régikastély melletti emeletes épület, melyben a gróf MIKES család hivatalos helyiségei voltak (1972: a címszó húzva. **B.H.**)

VAJDA-lakás [72]. – Tisztviselői lakás a Grófparkban, mely első lakójának emlékét őrzi. (1972: a címszó törölve. **B.H.**)

Vasút utca Vasut ucca [11] (u.). – Az állomás felé vezető utca.

Zöldfa Zöltfa, Zűőtfa [73]. – Egyik korcsma neve, mely előtt hatalmas szomorúfűz állt. (1972: a címszó törölve. **B.H.**)

2. A község külterületére vonatkozó helynevek

*Almafánál. – 1815: Középső Mezőben *Almafánál*. A helynevet ma nem használják.

AlsóBALÁZStója ÁsóBALÁStűőja [126] (e., tő). – A Farkalóttól [124] keletre, BAKORA-patakától [428] délre eső erdőrészt. A helynév középtagjában a BALÁSS család neve szerepel. Az utótag az egykor itt fekvő tó emlékét őrzi. A régi tó helyén most kisebb vízenyős gödrök vannak.

Alsócsalános Ásócsihányos [350] (e.). – A Gyepű [347] középső részén oldalas erdő. A helynév a *csalán* növénynév nyelvjárási *csihán* alakváltozata. A szomszéd községek helynevei közt szintén előfordul (*Zágon, Kovászna, Ozsola*).

*Alsódelő. – 1786: az *alsó Dellő* nevű helyben. – A Dellő [510] nyugati részét jelölték e névvel. Ma RÉMÁndellőnek [511] nevezik.

Alsóforkafenyő Ásóforkafenyűő [24] (e.). – A Forkafenyő [23] nyugati része.

AlsóGEREVölgye ÁsóGEREVölgye [84] (e., v.). – A GEREVölgye [81] nyugati részén völgy és erdő. A helynév középső tagja a GERE család emlékét őrzi.

AlsóGEREVölgye-kútja ÁsóGEREVölgye-kuttya [71] (f.). – A BAKARA-patak [428] egyik mellékágát tápláló forrás.

*AlsóGEREVölgypusztája ÁsóGEREVölgyepusztájá [86] (e.). – Az AlsóGEREVölgye [84] tisztása volt, ma bokros terület.

AlsóKÁLNOKIszegelet ÁsóKÁNOKIszegelet [551] (r.). – A FelsőKÁLNOKIszegelettől [550] délre eső kaszáló neve a Feketeügy [611] mellett. A helynév középtagja a KÁLNOKI család nevéét őrzi.

*Alsókányásnál. – 1787: harmadik fordulóban a Halom Mezejében az *alsó kányásnál*. – A helynevet ma nem ismerik.

*Alsó-kert. – 1815: Halom Mezejében *Alsó kertben*. A helynevet ma nem ismerik.

Alsókijárás Ásókijárás [444] (út). – A Baszka [250] völgyéből KERESZTESekhavasába [854] vezető út neve. A völgyből a meredek tetőre ezen az úton járnak ki.

*Alsókútalatt. – 1878: Halom Mezejében Az *Alsó kut alatt* a Vizen tér meg. – Ma már nem ismerik. AlsóMIKESútja AlsóMIKESuttya [330] (e.). – Bakszar [324] és Felső MIKES útja [331] között Gyepű-patakától [353] balra eső terület. A helynév középső tagja a mai MIKES család nevét őrzi. Régen valószínűleg csak utat jelölt a helynév. Később jelentős tágulással a környező erdőket is.

Alsónádastópusztája Ásónádastópusztája [335] – A fenti erdőben kis tisztás neve. A tisztás már eltűnően van.

Alsónádostó Ásónádostó [459] (e.). – CSEKMEifüvenytől [317] északra a pávai szélen elterülő nyhén oldalas erdőrész. Régen az erdő egy része mocsaras volt. A mocsárban erdei nád nőtt. Nagy eszözések után a bemélyedéseket még mindig benövi a nád.

Alsó-pusztá Ásó-pusztá [282] (t.). – A Csúszató [281] mellett kis tisztás az erdőből út két kanyarja közt. A *tekeredő* tájszónak kanyarodó a jelentése.

Alsótekeredő Ásótekeredő [129] (ti.). – A Tekeredő [128] kis tisztása.

Alsótönkhányó Ásótönkhányó [455] (út). – A MÁTÉ Pál [279] északi részén levő út neve. Az út egykori erdőkitermelés emlékét őrzi. A meredek oldalon levő fenyő ágaitól megtisztítva itt csúszatták be a völgybe. A tönk-rönk köznevünk nyelvjárási alakja olyan levő, az ágaktól megtisztított fenyőfát jelöl, melyből deszkát vágunk. A vékonyabbat bornának nevezik.

*Alsóútválasz. – 1770: Első két út válasz alias *Alsó Felső út Válasz*. – Az Utválasz [11] nevű erdő délkeleti részét jelölte. Ma nem használják.

Alsóútválaszpusztája Ásóútválaszpusztája [118] (ti.). – Tisztás a fenti erdőben.

*Aranyhalomnál. – 1831: Középső Határban az *arany Halomnál*. – A helynevet ma nem ismerik.

Aratás [36] (e.). – A haralyi határra nyúló erdő. A helynév egykori erdőirtás emlékét őrzi. Az *aratás* tájszavunk *irt, ort* ige alakváltozata Vö. 1802: „Pedig az közönséges erdőknél fölöttebb való *kirotásával*, mely szerint azokból szántó és kaszáló csináltak.” „A közönséges erdőknél való *orotás* akármely rendben levő embernek meg ne engedtetnék.” (TAGÁNYI 1896. II. 797. 799. L. még: HORGER 1942. 11; GERGELY 1943. 377.)

Aratás-kútja Aratás-kuttya [37] (f.). – A fenti erdőben fakadó forrás neve.

Aratáspusztája Aratáspusztája [38] (t.). – Egy holdnyi erdei tisztás a Zabola és Haraly közt levő határbérc északi és déli oldalán.

*Árokközött. – 1631: Halom mezeoben mely feoldet hegyes feoldnek hívnek az *Arok között*. – Ma már ismeretlen helynév.

*Árokmellett. – 1787: A' Tseré Mezejébe Az *Árok mellett* a Borkutnál. – A Borkút-árka [483] melletti területet jelölték e névvel.

BAGOLY-tag BOGOJ-tag [529] (sz.). – A Halom út jobboldalán a falutól a Köz-patakig [527] terjedő szántóföldek. A helynév egykori tulajdonosának emlékét őrzi.

BAGOLY útja BAGOJ uttya [200] (út). – A Jakabhavasa [190] nevű erdő Jakó [177] felől eső része. A helynév előtagja a ma is élő BAGOLY család emlékét őrzi. A tagosításkor (1900) a család egyik tagja csináltatta az utat fakitermelés céljából.

BAKARA [145] (e.). – A BAKARA-pataka [428] baloldalán a Nyeregtől [158] AlsóBALÁZStóójáig [126] húzóódó hosszú hegyoldal és a rajta fekvő erdő neve.

BAKARAbelsőlaposa BAKARAbelsőlaposa [148] (e.). – A fenti erdő alacsonyabban fekvő nyugati része. A *lapos* köznevet a zabolai helynevekben rendszerint a hegy lábánál egy a hirtelen kiugró oldal törésvonalánál elterülő sík hely jelölésére használják.

BAKARAFarka BAKARAFarka [146] (2.). – A fenti erdő patak felé nyúló vége. A fark köznevet a hegy nyúlványának jelölésére használják.

BAKARAKülsőlaposa BAKARAKülsőlaposa [147] (e.). – A fenti erdő alacsonyabban fekvő keleti része.

BAKARAoldala BAKARAoldala [581] (e.). – A fenti erdő patak felőli oldalas része.

BAKARA-pataka, BAKORA-pataka BAKARA-pataka, BAKORA-pataka [428] (p.). – A GEREvölgye [81] és BAKARA [145] közti völgyben folyó patak neve.

Bakszar [324] (e.). – 1853: Baksza. – A JÁNOSÚjtától [320] északra húzóódó oldal neve. A történelmi adat tanúsága szerint a helynév eredeti alakja *Baksza* volt. A név eredetének és jelentésének elhomályosodása után valószínűleg tréfás helynévképzéssel alakult a mai helynévalak.

Bakszar-kútja Bakszar-kuttya [326] (f.). – Kis forrás a fenti oldalon.

Bakszar-pataka [325] (p.). – 1853: A CSEKME Bérczen Észak felől a CSEKMÉN feljáró utig fel egészen a *Baksza Pataka* felső Árkáig. – A fenti erdőt nyugatról határoló patak.

Balatonszeg Balatonszeg [514] (sz.). – 1620: az keozepseo mezeoben *Balatha zegh*. 1664: Az *Balato szegeben*. 1681: *Balaton Szegben*. 1752: Középső mezőben *Balota szegben*. – A Patak [614] mellett Tököztől [515] a tamásfalvi határig húzóódó alacsonyabban fekvő szántóföldek. A helynév előtagja a mai és a történelmi adatok tanúsága szerint a szláv *blato*, 'mocsár'; illetőleg e szó *blatanz* melléknévi száma-

zékából helynévvé vált egykori szláv helynév átvétele. A helynévelőtag tehát azonos eredetű a *Balaton* tónévvvel. Ennek ómagyar alakjai *Balatin* és *Bolatin*, innen *Bolotun*, *Bolotum*, majd *Balatum*, s ebből a mai *Balaton* > *Balatony* (MELICH 1925, 1929, 386. kk.). A történeti adatokban szereplő *Balatha*: *Balota* alakok pedig összevethetők a *Balotafalva* helységnévben szereplő *Balota* előtaggal, mely azonos eredetű a *Balaton* helynév eredeti szláv *blato* alakjával (EiSz.). A helynevek tanúsága szerint – Forróút, Tököz, Horgostó, Gémes, Balatonszeg – nemcsak a fenti terület, hanem az egész határész egykor mocsaras volt.

*Bálint. – 1752: Középső határba *Bálintban*. – A helynév egykori tulajdonosa nevét őrzi. Ma nem használják.

Bányalapos [185] (c.). – Lankás, vizenyős hely a Kőszikla úttól [201] északra.

Bányalapos-kútja Bányalapos-kuttya [432] (f.). – A fenti helyen eredő forrás neve. Ritkábban használt helynév.

Bányalapos-pataka [431] (p.). – A fenti forrás és a környező vizenyős terület vizét levezető kisebb patak neve.

Barátok [45] (e.). – 1809: Reff. *Ecclesia Barátok* Cserés nevű télalmas Erdélye pusztája. – A Kisharalytól [47] a haralyi határig nyúló csereerdő. A nyugati széle érintkezik a szántóföldekkel. A hagyomány szerint régen barátok laktak e területen.

*Barátokalatt. – 1878: a Tseré Mezőben a *Barátok alatt*. – Ma a Barátokfarka néven ismerik.

Barátokcserejéteteje. – 1818: *Barátok cserejeteje*. (katonai kaliba hely, közös Harallyal.) – A helynevet ma nem használják.

*Barátokcserejévege. – 1787: Kis Harajban a *Barátok Tseréje vége*ben csere és fenyő erdő. – A Barátok nevű erdő északi részének neve volt, ma ismeretlen.

Barátokfarka Barátokfarka [475] (k.). – 1747: A csere mezőben a *Barátok Cseréje Farkán*. 1815: Csere mezőben a *Barátok Farkán*. – A Gelencei úttól [476] jobbra az erdő szélén levő kaszálók neve. Tagosítás előtt szántóföld volt.

Barlang Ballang [349]. – A Gyepű [347] nyugati részén, a sziklában nagy nyílás van, medve sokszor telelt benne, innen a neve. A helynév néprajvi alakjában az *rl* > *ll* változás hasonlással magyarázható.

Barlangoldal Ballanguódal [151] (e.). – A BAKORAKülsőalapos [147] és Szászkeresztje [150] közötti meredek oldal. Régen követ bányásztak innen. Az oldalban a robbantások következtében a sziklás helyeken mélyedések, barlangok keletkeztek.

BASAasztala [257]. – KERESZTESekhavasa [254] keleti részében található nagy terméskő neve. A helynév előtagja a Zaboláról elszármazott BASA csa-

lád emlékét őrzi. A hagyomány szerint a hajdani BASA Tamás vadászatok alkalmával e köre terített asztalt. Állítólag aranyat is rejtett el a kő alá, ezért a pásztorok vagy a legelőre sőt vívő gazdák többször megkezdették a kő kiásását, megfordítását, de mindannyiszor eredmény nélkül.

BASA-kútja BASA-kuttya I. [255] (f.). – A KERESZTESekhavasa [254] nyugati részén található bővízű forrás neve. Hasonló nevű forrás van Pérászka [6] nevű erdőben a község szomszédságában. A hagyomány szerint BASA Tamás a felső forrás vizét itta, mert az volt a leghidegebb az összes források között. Egyik szolgálja hordta innen a vizet nap-nap után. Reggel korán indult, estére kellett visszajönnie. A sok gyakorlás [napi 30-40 km] terhére volt, s ezért gyakran más forrásból hozott vizet. A csalásra sokszor ráfizetett, de a kísérletezéssel nem hagyott fel. Mikor az alsó forrásból [11] hozott vizet, gazdája nem tudta megállapítani a csalást. Ezután innen hordta a vizet, s így nyugodtan, büntetés nélkül heverészhetett egész nap a forrás mellett. E hagyomány nagyon élénken él a zabolaiak emlékeztében. Sokszor hallottam gyermekkoromban is. Különösen nadrágos embernek szerették elmesélni, azzal a megjegyzéssel: „No látja az úr, a szegény szolgának több esze volt, mint BASA Tamás urának.” Valószínűleg az 1639-ben említett BASA Tamás köré fűződik a szájhagyomány (SzékOkl. IV, 273).

BASA-kútja BASA-kuttya II. [11] (f.). – Pérászkaalaposában [10] eredő forrás. Lásd bővebben a fentebbi címszónál.

BASAKútja-völgye BASAKuttya-völgye [12] (v.). – A fenti forrás vizét levezető árok. Az Orbai-patak [610] mellékága.

BASA útja BASA uttya [441] (út). – A KERESZTESekhavasa [254] nyugati és keleti részét összekötő út.

Baszka [250] (p.). – A Kóróbercén [274] eredő nagy erdei patak neve.

Baszkamart [439] – A fenti patak Zernye felőli oldalas része. A *mart* tájszó a part közneveünk nyelvjárási alakja

Baszka útja Baszka uttya [24] (út). – A patakról Zernyére [221] kivezető út neve. Az első világháború előtt a kitermelt fenyőfát deszkává dolgozták fel a Baszka mellett épített fűrésztelepen. A község felé ezen az úton szállították.

BECSEKvágás BÉCSÉKvágás [446] (e.). – A KERESZTESekhavasa [254] egyik része. Az erdőnek ezt a részét BECSEK fűrészgyáros tarolta le.

*Belmező. – 1685: Belmező. – A helynevet nem tudom elhelyezni. Ma nem ismerik.

Belsőjákó-tója Besűjókó-tója [183] (tó.). – A Jákó [177] északi részében fekszik.

Belsőkarjasvölgy Besűdkarjasvölgy [383] (e., v.). – A Karjasvölgy [382] Gyepű-pataka [353] felől eső része.

Belsőlókásár Besűdlókásár [174] (e.). – A Jákó [177] nyugati szélén levő oldalas erdőrésze neve. *Kosarat* vagy *karánt* az erdei vagy mezei legelőkön készítenek az állatok részére. A mezőn a juhotak delelőkör és éjszakára, az erdőn a szarvasmarhákat csak éjszakára terelik be. Az erdőn rendszerint kettőt készítenek, hogy esős időben a sár ellen védekezve, lehetőleg száraz szállást biztosítsanak. Az első világháború előtt a grófi ménesnek itt volt egyik szállása, a második az oldal külső részében. Egyiket belső, a másikat külső lókásárnak nevezték. A helynév jelentéstudással kiterjedt az egész erdőrésze, s ma csak azt jelöli, mert a tulajdonképpeni kásár helyének nyoma sincs. A zabolai nyelvjárásban a *kásár* köznevet inkább a juhot, ritkábban a lovak terelési helyének megjelölésére használják, s az erdőn ágakból (boróka-fenyőtől) mezőn pedig deszkából készüli. A szarvasmarhák terelési helyét karámnak nevezik, 8-10 méteres fenyőlécekből készítik a hegyaljai falvakban gyakori léckerítések mintájára.

Belsőszállítás Besűőszálás [204]. – A Jakabhavaspusztája [194] déli részének neve, ahol az egyik karám volt. A *szállítás* köznévi a csorda éjszakai pihenőhelyének neve.

Belsővalus-kút Besűővalus-kut [197] (f.). – A Jakabhavaspusztája északi részén levő forrás neve. A forrás vize fenyőfából készült vályúba csorog, hogy több állat tudjon egyszerre inni.

Bércút (út). – 1745: A Zabolai és Haralyi erdőket a Haralyi nyakig a koz vagy *bértzut* választja meg. 1795: Gelence és Zabolai erdők közti határ a *bertz ut* két fele. – A zabolai határ északi része érintkezik a haralyi határral, majd pedig a gelenceivel. A hegyélen haladó erdei utat nevezték *Bércútnak*. Ma helynévi értelemben nem használják.

BÍRÓ Antal útja BIRÓ Antal utya [171] (e., út.). – A Szénegető [170] északi nyúlánya. A helynév a BÍRÓ család egyik tagjának emlékét őrzi. BÍRÓ nevű családot a községből nem tudok kimutatni, s ezért meglehet, hogy a helynév elötagja nem családnevet, hanem tisztségnevet őrzi.

BIRTALAN [565] (r.). – 1750: Zabolai Réten a BIRTALANban. – A Rét [573] tamásfalvi határral érintkező része. A helynév a ma is élő BIRTALAN család emlékét őrzi.

BOC [531] (sz.). – 1618: Az halom mezejében az BOCHban. 1630, 1728, 1854: A BOCZban. – A pávai határszélen a Halomig [473] húzóódó szántóföldek neve. A helynév a Zaboláról elszármazott BOCZ család emlékét őrzi. L. az alábbi helynevet is.

*BOC-útja. – 1699: Halom mezőben BOCZ uttyándl. 1699: Halom mezőben BOCZut mentében. – A fenti helyre vezető út lehetett, Ma nem használják.

*BOCÚtjavégénél. – 1812: Halom mezőben BOCZ utja végénél. – A fentebbi, ma ismeretlen út végénél fekvő szántóterület neve volt.

*BOCZ Máté földje. – 1604: BOCZ Máté földje. – Közélebbi helyrajzi meghatározás nélkül említik, de valószínűleg a mai BOC [531] (l. fentebb) nevű hely eredeti neve volt.

Bófútja Bófuttya [354] (e.). – A RÉTI Páltól [356] délre fekvő lapályos erdő. Nevét az egykor benne vezető úttól kapta. A helynév előtagja valószínűleg család- vagy ragadványnevet őrzi.

Bófútjasásosa Bófuttyasásosa [355] (e.). – A fenti erdő nyugati fele. Ma is vizenyős hely, dúsan nő rajta a sás.

BORKATó [552] (sz., r.). – 1841: BORKATója. – A Rölábtól [548] nyugatra a Réti út [572] és Feketeügy [610] közötti kaszálók és szántóföldek neve. A Feketeügy árterületén nagyobb talajmelyedések vannak, melyekben állandóan víz van. Ezek a kis tavak egy régebbi nagy tó maradványai, s ez egykori tó emlékét a helynév is őrzi. A szomszédos Imecsfalván ugyancsak a Feketeügy mellett szerepel a BORKA helynév. (1780: Kis kaszáló hely a BORKA nevű helyen.) Valószínűleg családnévből vált helynévvé.

Borkút Borkut [481] (sz.). – 1722: Az patra hegye mezejében az borkut nevű helyben. 1742: Csere mezejében az borkutban. 1787: A Tseré Mezejébe Az Árok mellett a Borkutnál. 1813: Az Imecsfalvi határ vicinumban a borkut nevű helyen. – A Régi városi út [480] és Kereszt-árka [478] között az imecsfalvi határral érintkező szántóföldek neve. Ezen a vidéken az ásványvizet borvíznek, az ásványvizet tartalmazó forrást vagy kutat borkútnak nevezik. Ezen a helyen ásványvízforrás lehetett. Az egykori forrás megjelölése később kiterjedt az egész határrészre. A történeti adatok közt szereplő Patrahegyemezeje és Cseremezeje ugyanazt a határrészt jelöli. (L. a címszóknál).

Borkút-árka Borkut-árka [483] (p.). – A Barátokfarkánál [475] eredő selymékcs mederben folyó patak.

Borkútdombja Borkutdombja [488] (sz.). – A Borkút nyugati részén hosszan elnyúló dombos rész.

Borkút-hídja Borkut-higgya [482] (híd). – Híd a Borkút-árkán

*Borkutramenőlab. – 1721: A Patra hegye Mezeiben Borkutra menő labban. – A Borkúttal érintkező földek neve volt.

*Borsóföld. – 1815: Csere mezőben Borsóföld nevű helyen. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni. Ma nem használják.

Borviz-árok Borviz-árok [570] (p.). – A Hara-lyi-patak zabolai Réten [514] keresztül folyó részének neve. Tagosított a régi medret szélesítették, árkolták. A meder mellett több ásványvízforrás van.

Búzakölesoldal Buzakölesgödöl [20] (e.). – A DEMESKE [16] és NAGY Jánosné [21] közötti cse-reerdő. A helynév az egykori erdőirtás után keletkezett szántóföldek nevét őrzi.

Bükk Bikk [95] (e.). – A Kisharaly [47] egy részének neve. E helyen régen bükkerdő volt, ma fenyőerdő. Köznevből vált helynévvé. A nyelvjárási *bikk* alak a bükk szavunk régi alakját őrzi. Ugyancsak e névvel jelölik a Jakabhavasa [190] nyugati gerincét [191].

Bükkfarka Bikfarka [202] (e.). – A Bükk [191] pávai határral érintkező része.

Cigányok-kútja Cigányok-kuttya [252]. – Zernye [221] egyik forrásának neve.

Csatornás [386] (e.). – A Gyepű-pataka [353] jobboldalán a Karjasvölgy [382] és Kasápusztája [391] közötti oldalas erdőréssz. Fakitermeléskor a meredek oldalban levágott fákat e célra készített csatornákban csúszttatták az aljba. Kettőnek a helye még a negyvenes években is látható volt.

Csatornás-kútja Csatornás-kuttya [388] (f.). – Kisebb forrás a fenti erdőben.

Csatornásoldal Csatornásgödöl [419] (e.). – A Csatornás-pataka melletti meredek oldal.

Csatornás-pataka [387] (p., c.). – A fenti forrás vizéből táplálkozó kis patak és környező erdő neve.

Csatornás-tető Csatornás-tetőgő [389] (e.). – A fenti erdőből kiemelkedő magasabb csúcs. A tetőről nagy területet be lehet látni, ezért Vigyázóponknak is nevezik.

CSÁKÁNYfalva [589] (sz.). – Az Őrháztól [598] keletre a Petőfalvi út [606] jobboldalán néhány hold szántóföld. A helynév az egykori tulajdonosok nevét őrzi, s tagosítás után két CSÁKÁNY testvér kiköltözött a faluból, saját tagján épített házat és gazdasági épületeket. E területet gúnyból nevezték CSÁKÁNYfalvának. A harmincas években lebontották, ma csak egy almafa őrzi a telep emlékét.

CSEKME CSÉKME [315] (e.). – 1853: A CSEKMÉN. – A falu déli szélétől Tisztabükkig [164] nyúló oldal neve a pávai szélen. A helynév a ma is élő CSEKME család emlékét őrzi.

*CSEKMEbérc (e.). – A CSEKME Bérczen Észak felől a CSEKMÉN feljártó utig. – A fenti erdő gerincét nevezték így. A helynevet ebben a formában, ma nem használják.

CSEKMEifüvény CSÉKMEifüvény [317] (ti.). – Az élen kis tisztás. A helynév *füvény* utótagja *füvény* köznevünk nyelvjárási ejtése.

CSEKMEi út CSÉKMEi út [316] (út). – Az élen haladó nagyobb erdei út neve

CSEKMEtartománya CSÉKMEtartománya [502] (sz.). – A Körtebokor [500] egy része a Városiút [486] mellett.

CSEKMEútja CSÉKMEuttya [503] (sz.). – 1623: A Patra hegye mezejében melj az CSEKME Utthyan althal kolj. 1713: az patra hegye mezejében az CSEKME Utyánál. 1721: A Patré hegye Mezeib A CSEKME uttyánál. 1720: Közep határban Pásintban cseme uttyánál. 1748: Csere Mezejében Városi Tanorok kapunál a CSEKME uttyánál. – A helynévben megjelölt tulajdonképpeni út tagosítás után eltűnt. A falu északi kijáratától a Neszterbe [490] vezetett. A helynevet ma is használják a régi utat övező szántóföldek megjelölésére. Helyrajzilag pontosan nem lehet meghatározni.

*CSEKMEútjaközött. – 1787: A Tseré Mezejében A TSEKME Utya között. – A Régi városi út [480] és CSEKME-útja közötti földek neve lehetett.

*CSEKMEútjamentében. 1742: Csere mezőben CSEKME uttya mentiben. – Az úttal párhuzamosan haladó szántóföldek megnevezése volt.

*CSEKMEútjáramenő. – 1721: A Patra hegye Mezejében A CSEKME uttyára menőben. – A CSEKME-útját merőlegesen érintő szántóföldek megnevezése volt.

Csemetekert Csémétekert [226]. – A Zernye [221] Gelence felől eső része. Nevét az egykori ültvényről kapta.

Csemetéskert Csémétéskert [343]. – A Szilospusztája [340] bekerített része. Az erdőbirtokosság itt nevelte az ültetés céljára a fenyőcsemetéket.

*Csereallat. – 1721: A Patra hegye Mezejében Az Csere alatt. 1815: Csere mezőben Csere alatt az erdőben. – A Csere-domb [49] alatti erdős terület neve volt. Ma a helyén szántóföldek vannak.

Csere-domb [49] (e.). – 1849: Csereerdő. – A Kisharaly- [474] és az Orbai-patak [610] közt kiemelkedő domb és oldal. Régen hatalmas cserefaerdő borította. Ma növendék erdő.

*Csere-kert. – 1642: Cserekert. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni. Valószínűleg bekerített hely volt a Cseremezőben [541].

Cseremezeje [541]. – 1742: Csere mezejében. 1787: A Tseré Mezejében. 1815: Csere mezőben. – Az erdőből a Petőfalvi útig [606] terjedő határrész. A hármashatár-rendszer idején ez volt a harmadik határ. Nevét szántóföldekkel érintkező cserefaerdőtől kapta. A század elejéig ezt a határrészt Patrahegyemezejének nevezték. L. ott is.

*Csereremenő. – 1812: Csere mezőben Csereére menőben. – A Csere-domb [49] szélét érintő szántóföldek neve volt.

*Csereszél. – 1749: A Patra hegye mezejében a *Csere Szélyin*. – Az erdő melletti földek neveként használták.

*Cseretűjánál. – 1749: A Patra hegye mezejében a *Csere Utryánál*. – A Gelencei út [476] régi neve lehetett, ma nem ismerik.

Cigány-patak, Cigány-patak Cigám-patak [247] (p., e.). – A Baszka [250] egyik jobboldali mellékágának és a környező erdőnek neve. A cigányok kb. 50 évvel ezelőtt e patak mentén utat készítettek.

Csipkés Csipkés [605] (sz., k.). – 1687: *Csipkés* nevű helyben. 1701: az Falu mellől *Csipkés* nevű helyről. – Az Orbai-patak [610] jobboldalán levő szántóföldek és erdő a falu szomszédságában. Nevét valószínűleg a csipkebokorról (vadrózsa) kapta. Erdélyben gyakori helynév (ÁRVAY 1943a. 112; GERGELY 1942. 7).

*Csipkésbérc. – 1815: A *Csipkés Bérczen*. – A fenti hely gerincét jelölték e névvel.

Csipkésérsoldal Csipkésjéruősuódal [69] (e.). – A fenti erdő nagyon meredek oldala. A helynév középtagjában szereplő *erős* tájszót 'meredek oldal' jelentésben használják.

Csókaház Csúkaház [140] (e.). – A Karjaskölygtől [382] északkeletre elterülő erdőrészt.

Csókaház-kútja Csúkaház-kuttya [142] (f.). – A fenti erdő északi lejtős részében található forrás neve. Csókaházpusztája Csúkaházpusztája [141]. – Nagyobb erdei tisztás a gerinc két oldalán.

Csórémart [223] (e.). – A Jákó [177] keleti szélével érintkező erdőrészt. Fásítás után elégett a fiatal erdő, a terület sokáig kopáron maradt. Az egykori állapot megjelölése helynévvé vált. A helynév utótagjában szereplő *mart* tájszó a 'vízpart' jelentésén kívül, 'oldal' jelentésben is használatos.

Csórémartoldal Csúórémartuódal [224] (e.). – A fenti erdő lejtősebb része.

Csórémartpusztája Csúórémartpusztája [240]. – A fenti erdő gerincén erdei tisztás.

Csorgó [193] (f.). – A Jakabhavasapusztája [194] nyugati szélén eredő bővizű forrás. A forrásból a víz kis vályún, *csorgón* folyik ki egy nagyobb vályúba. Rendszerint akkor készítenek csorgót, ha a forrás gödre nehezen közelíthető meg.

Csorgó-árka [199] (v.). – A fenti forrásnál kezdődő völgy.

Csorgó-patak [435] (p.). – A fenti forrás vizéből táplálkozó patak. Ugyancsak e névvel jelölik a Zernye [221] egyik patakát is [619], mely szintén csorgóval ellátott forrásból ered.

CSUBUK-kútja CSUBUK-kuttya [412] (f.). – A Székvölgyében [374] kis forrás, kevesen ismerik.

Csúsztató Csúsztatúó [281] (út). – A Baszkából [250] MÁTÉ Pálba vezető út. Régen a rönköket itt csúsztatták be a vízfűrészhez.

DÁNKosára [508] (sz.). – 1698: Az halom mezeiben az *DAN kosarára* menoben. 1712: Középső határba a *DANKa Sáránál*. 1720: Az középső mezőben az *DANKosáránál*. – 1787: Halom Mezejében a *DANKa Sáránál*. 1798: *DÁN Kasáránál* 1844: A' Patak mellett *DANKa Sáránál*. – A Gödrös út [523] vasút és patak közötti határrész. A helynév előtagja valószínűleg a DÁN család emlékét őrzi, az utótag juhok részére bekerített helyet jelent. Ezt igazolja a legrégebb történeti adat is. Nem valószínű az a feltevés, hogy család-*DANKa* – és keresztnév – Sára – összetételéből vagy pedig *DANKA* családnév és a *sár* – 'mocsaras hely' – összetételéből alakult volna.

*DÁNKosaráramenő. – 1648: az *DAN Kosarára menoben*. – A fenti határrésszel érintkező földek neve lehetett.

*DÁNKosarán alól. – 1761: A *DANKa Saran* alól a patak mellet. – A fenti helytől nyugatra levő földek neve lehetett.

Darvas [494] (sz.). – A Fűrészteleptől [490] délre eső szántóföldek. Régen mocsaras hely volt. Valószínűleg a mocsárban tanyázó darvaktól kapta nevét. Erre enged következtetni a Gémes helynév is (l. ott).

Deferenciás Dēfērēnciás [188] (e.). – A Zernyét [221] Jákótól [177] és Rozsdástól [211] elválasztó erdőszáv.

Deferenciásoldal Dēfērēnciásuódal [434] (e.). – A fenti erdő patak melletti része.

Deferenciás-patak Dēfērēnciás-patak [189] (p.). – Az erdő északi részében eredő kisebb patak, mely a Csorgó-patakba [226] szakad.

Deferenciás-pataka Dēfērēnciás-pataka [21] (p.). – Az erdő déli részében eredő patak, mely Rozsdás-patakának [220] egyik mellékága.

Deferenciásrész Dēfērēnciásrész [216] (e.). – A Zernyére [221] vezető út két részre osztja a fenti erdőszávot, a Rozsdás [211] felőli rész megkülönböztető megnevezésére használják ezt a helynevet.

Déllő Djélő [510] (sz.). – 1746: Halom mezőben *Dellőben*. 1681: az *Déllőben*. 1735: az *déllőben*. 1763: A *delőbe*. – A Gödrös út [523] és Balatonszeg [514] közti szántóföldek.

*Déllőremenő. – 1749: Középső mezőben a *Dellőre menőben*. – A Déllő [510] szomszédságában található terület neve lehetett.

*Dellőútjáramenő. – 1744: Középső mezőben a *Dellő utyára* menőben. – A fenti határrészre vezető út melletti szántóföldek neve.

*Dellőútjavégénél. – 1720–1734: Középső mezőben az *Dellő uttya végénél*. – A fenti határrész nyugati szélén elterülő szántóföldek neve volt.

DEMESKE DĚMĚSKE [16] (e.). – A Közhegynyaka [15] és Búzakölesoldal [20] közötti erdő. A

helynév személynév kicsinyítőképzős alakjából vált helynévvé.

DEMESKEfarka DĚMĚSKEfarka [19] (e.). – A fenti erdő Orbai-patak felőli nyúlánya.

DEMESKE-kútja DĚMĚSKE-kutya [17] (f.). – A fenti erdőben található forrás.

DEMESKElapálya DĚMĚSKElapálya [18] (v.). – A fenti erdőben szélesen elterülő völgy, melynek egyes részei tisztás jellegűek.

DEMESKESzáda DĚMĚSKESzáda [578] (e.). – A DEMESKElapálya [18] bejárati része. A helynév utótagja a *szád* tájszó (jelentése: 1. valaminek a szája; 2. nyílás, lyuk, bejárat), a finnugor eredetű *száj* szavunk régi **szá* alakjának -*d* kicsinyítő képzővel ellátott származéka (BUDENZ 1873–81. 266–7; HORGÉR 1924. 155; BÁRCZI 1941). A *szád* tájszót Hétfaluban szintén ismerik és használják (ÁRVAY 1943a. 5).

DEMĚS-tag DĚMĚS-tag [497] (sz.). – A Forró-tó [495] első része, a *DEMĚS* család birtoka volt. A *tag* utótaggal alakult helynevek mind a tagosítás után keletkeztek, és lassan elhomályosítják a régi neveket.

DEMĚTER-patak, DEMĚTER-patak DĚMĚTĚR-patak [231] (p., e.). – A Zernye [221] északi részén eredő patak és a körülötte elterülő erdő neve. A helynév előtagja a mai is élő *DEMĚTER* család emlékét őrzi.

DIMĚNYszégelet DĚMĚNYszégelet [558] (r.). – A Réti úttól [572] balra eső kaszáló a Feketeügy [479] mellett. A helynév *DIMĚNY* nevű ügyvéd emlékét őrzi, aki minden vagyonát a népiskolára hagyta.

Disznókasár Disznyókasár [227] (e.). – A Zernye [221] Gelence község erdejével határos része. Régen uradalmi disznókat legeltettek ebben az erdő-részben. A helynévben a *disznó* szavunk nyelvjárási *disznyó* változata látható.

Disznókasár-patak Disznyókasár-patak [228] (p.). – A fenti erdőben eredő patak neve.

Dobroszláv [295] (e.). – 1716: Zabolai erdőn *Dobroszláv* és *Jakocza* nevű Havasok. 1787: *Dobroszláv* nevű Havas melynek is vicinussa Napkeletről Feketehalom Nap nyugatra *Jakocza Havasa*. – A Lakócsától [258] keletre eső erdő.

Dobroszlávnyaka [414] (e.). – A fenti erdő két csücskét összekötő keskeny hát neve.

Dobroszlávoldala Dobroszlávúgdala [403] (e.). – A fenti erdő oldala része.

Dobroszláv-pataka [402] (p.). – A fenti erdőben eredő patak, a Zabola-vize [294] mellékága.

Dobroszlávpusztája Dobroszlávpusztájá [296] (ti.). – Erdői tisztás a fenti erdőben.

Dobroszlávtejeje [465] (csücs). – A fenti erdő legmagasabban fekvő része.

*Dohos. – 1715–1862: Halom mezőben a *Dohosban*. – A *Pávai-domb* [526] kis részét nevezték így.

*Domb. – 1747: *Patra Hegye Mezeiben* a *Domb* nevű Helyben. – A *Patrahegye* [472] kiemelkedő részének neve lehetett. A helynevet ma nem használják.

*Domokosfalvaeje. – 1617: Az melj kelth *Domokosfalvi elenyinek* hinak. – A *Rét* [573] déli részének neve volt. A helynév az elpusztult Domokosfalva emlékét őrzi, melynek határa beleolvadt a szörcei és tamásfalvi határba.

*Domosréte. – 1613: *Domos rethi*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

Dögkert Dökert [400]. – A Csapkés [605] egy része. Ide temették az elhullott állatokat.

Dullóros [28] (e.). – A Szoroskő [30] mellett fekvő erdő neve.

Dullóros-kútja Dullóros-kutya [29] (f.). – A fenti erdőben időszaki forrás neve.

Elősár [568] (r.). – 1721: *Az elő Sárnál*. – A Töltőt út [571] melletti kaszálók. A helynév utótagja a köznévi használatban kihalt *sár* köznév, mocsaras, vizenyős helyet jelöl. (Vö. SZABÓ T. 1929. 172.) E területen fekvő kaszálók szénatermése rossz minőségű, mert a talaj vizenyőssége miatt csak sásfélék teremnek rajta.

Elősár-hídja Elősár-higgya [569] (h.). – Fahíd a Borvíz-árkán [570].

Éger Egér [668] (ke.). – A Veresgödör [1] torkolatánál egy holdnyi terület. Nevét hatalmas égerfáiról kapta. Pár évvel ezelőtt a területet kitisztították, és a szomszédos kertekhez csatolták.

*Egerszeg. – 1815: Közep határba az *Egerszegbe*. – A Patak [608] valamelyik kanyarjánál levő terület neve lehetett.

Égethegye Jégéthegye [311] (e.). – 1847: *Eget hegye* nevű tilalmas erdő. – A Kaszautjától [318] nyugatra eső kiemelkedő csücs két kis patak között. Az egész erdőrész nagyon régen elégett, a régi állapotot jelölő *Égett* helynév elhomályosodott, csak összetételében maradt fenn.

Égethegye-pataka Jégéthegye-pataka [319] (p.). – A fenti terület nyugatról határoló kisebb patak neve.

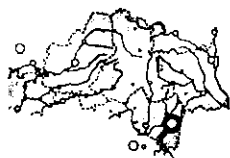
Égereslaposa Egréslapossa [43] (c.). – Az Égeresnyakától [42] keletre eső lapályos terület. Az eredeti természeti állapotot jelölő *Égeres* helynév eltűnt. Ma csak a helynevek előtagjaként fordul elő.

Égeresnyaka Egrésnyaka [42] (c.). – A Sovadást [39] és Erősoldalt [44] összekötő keskeny hát.

Égeresszáda Egrösszáda [43] (e.). – 1848: *Az Egresszáddig*. – Égereslaposa [43] kezdeti része.

Élesorr Élesarr [67] (e.). – A Kecskerágó [58] kiemelkedő része. A helynév utótagja *arr* nyelvjárási változata *orr* közneviünknek.

Élesorr-pataka Élésarr-pataka [68] (p.). – Az Orbai-patak [610] egyik mellékága.

Énekesfenyő Jénekesfenyű [111] (e.). – Az Aratástól [36] északra eső él neve. Régen tiszta fenyőerdő volt. A hagyomány szerint sok volt benne a páva (süketfajd), sajátosság hangjuk betöltötte az erdőt, s innen kapta volna a nevét.

Énekesfenyő-kútja Jénekesfenyű-kuttya [76] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

Ércembükk Ércembikk [5] (e.). – A GYÁR-FÁSNyíre [3] és BASAKútja-völgye közötti erdő. A helynév előtagját nem tudom megmagyarázni.

Ereszkező Ereszkédű [609] (út). – A Szálas-
oldal [4] nyugati részén lejtős út. A felszegi gyermekek kedvelt szánkázó (ereszkező) helye volt. A helynevet ma nem ismerik. A bokros erdőrést egy család kitisztította, s lakóhelyé varázsolta.

Erőskijáró Erűőskijáró [285] (út). – A MÁTÉ Pál [279] meredek oldalán az éltre vezető út.

Erősoldal Erűősődal [44] (e.). – Az Égeresla-
posától [43] keletre eső meredek oldal.

Espeter. – 1810: Patra Hegye Mezejében *Espetély* nevű helyen. – A Farkatölgy [474] kis része. A helynevet már alig ismerik. Vezetőm még emlékezett rá.

Éva-major [596]. – Gróf MIKES Ármin tanyája volt. A helynév előtagja a gróf egyik lányának keresztnévét őrzi. A helynév teljesen még nem ment át a köztudatba.

Fajlóoldal Fajlúóoldal [152] (e.). – A Barlang-
oldal [151] folytatása. Erdőléskor a fa vége az oldal felé farol. A helynév előtagja *farló* közneviünk nyelvjárási változata; Csomakőrös helyneveiben *falló* alakban szerepel (GAZDA 1943. 8).

*Falu alatt. – 1721: A Közepső Mezőben A *falú alatt* az ut között.

*Faluhegye. – 1844: *Faluhegye*. – A falutól délkeletre eső erdő neve lehetett, mert ez a rész tagosítás előtt is a község tulajdona volt.

*Faluhegye. – 1810: melynek vic Napkeletről az ország uttya más felől a *falú helye*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

*Falupázsintja. – 1634: az kezőnséges *falú pasintja*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

*Faluszabadja. – 1682: Halom mezib *falú szabadgyarol*. 1687: Csapkés nevű hejb az Falun fellyel vicinusa a *Falu szabadja*. – A történeti adatok két különböző helyre vonatkoznak, melyek a falu közös tulajdonai voltak.

Farkafenyő Farkafenyű [23] (e.). – A Nagytér [32] és Hideg-kút [35] közötti erdő.

Farkafenyő-kútja Farkafenyű-kuttya [26] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

Farkaló [124] (e.). – A Gyepű-pataka [353] és BAKORA-pataka [580] egyesülésénél levő bokros terület. Erdőléskor a meredek oldalon a fékezésnek

egyik módja az, hogy a rakomány (tere) végére lombos fát kötnek, mely bizonyos fokig ellensúlyozza az önsúly következtében beálló csúszást az oldalas részen. Az erdő széléig ui. csak kétkerekű taligát használtak, a taliga hátulsó részét, az úgynevezett *négyest* felmenéskor itt lehagyták. A lombos fákat, farkakat ezen a helyen kapcsolták le, s az egész rakományt innen már négykerekű taligán szállították.

Farkalópusztája Farkalópusztáj [125] (ti.). – A fenti hely tisztása.

Farkashalom [562] (r.). – 1635: Szabolai reten az *Farkas Halommal*. 1664: *farkas Halom* tajott. – Kisebb domb a Nagynyíl [561] nevű helyen.

Farkaslyuk Farkaslik [40] (e.). – 1848: *Farkaslik*. – A Szálastól [515] északra BAKORA-pataka [428] felé lejtő oldal. Nevét valószínűleg az egykori farkasfészekről kapta. A helynév utótagja *lyuk* közneviünk nyelvjárási *lik* változata.

*Farkasmartja. – 1609: Az Zabola derék vizenek a folyama, mind az régi elégett malomnak helyyeig alá az *Farkas Martjánál*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

*FARKASNyíla. – 1630: Az *FARKAS nyilaban*; Zabolai reten *FARKAS nyila* mely MATE vonásának hivattatik. 1798: *FARKAS Nyilban* a sikovonásban. 1844: A zabolai rétbe a *FARKASnyilla*. – A Rét [573] egyik részének neve volt. A helynév előtagja a FARKAS család emlékét őrzi; az utótag pedig a régen közösen birtokolt földek évi sorshúzással történő felosztását mutatja. Ezt a műveletet *nyílvetésnek*, *nyílvonásnak* vagy, mint a történeti adat mutatja, egyszerűen csak *vonásnak* nevezték. (Vö. TAGÁNYI 1894. 199. kk.)

Farkatölgy Farkatűgy [479] (sz.). – 1617: az Patra hegye mezeybe a *falka Teolgh* labja. 1722: Az *falka tölgy* nevű helyben. 1742: *Falkatölgybe*. 1787: A Tsere Mezejébe a *Falka Tön*. 1798: *Falkatön*. 1815: A *Falka Tögyön* fejjel. – A Kereszt-árka [478] és Régi városi út [480] közötti szántóföldek.

Farkatölgyútjánál. – 1855: Csere mezőben *Falka Tögy utyá nál*. – A fenti helyre vezető utat jelölték e névvel.

Feketealom [301] (e.). – 1721: *Fekete Halom*. 1759: *Feketealom*. – A Górtól [296] keletre eső erdő. A helynév *fekete* előtagja erdőre vonatkozó helynevekben régen fenyővel borított területet jelentett (CS. BOGÁTS Dénes szóbeli közlése).

Feketealompusztája Feketealompusztáj [302] (ti.). – Nagyobb erdei tisztás a fenti erdőben.

Fekete-tó Feteke-tó [238] (e., tó). – A Háromlábú-kút [239] mellett fekvő tó és a környező erdő. Nevét a tó sötét színétől kapta.

Feketeügy [611] (folyó). – A zabolai határt északnyugatról és nyugatról határolja. 1608: az *fekete*

teugh vize 2 feleol follja. 1634: az *feketeügy.* 1752: *Fekete Ügy.* A helynév ügy utótagja a régi magyar nyelvben 'víz' jelentésű volt (MELICH 1925, 1929. 165; KNIEZSA 1943. 31).

*Feketeügyiremenő. – 1642: *Fekete ügyire meneoben.* 1643: *Fekete ügyire menöben.* – A Feketeügyet [611] érintő kaszálók neve volt.

*Feketeügy régi árka. – 1782: *Fekete ügy régi árka.* – A helynevet ma nem ismerik.

FelsőBALÁZStója FelsőBALÁStúója [77] (e.). – Az AlsóBALÁZStójától [126] északra fekvő erdő. L. ott is.

Felsőcsalános Felsőcsihányos [351] (e.). – Az Alsócsalános [350] folytatása. L. ott is.

Felsőfarkafenyő Felsőfarkafenyű [25] (e.). – Az Alsófarkafenyő [24] folytatása.

FelsőGEREVölgye FelsőGEREVűgye [85] (e.). – Az AlsóGEREVölgye [84] folytatása. L. ott is.

FelsőGEREVölgy-kútja FelsőGEREVűgye-kuttya [72] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

FelsőGEREVölgypusztája FelsőGEREVűgyepusztája [87] (e.). – A helynév a fenti erdő egykori tisztásának emlékét őrzi.

*Felsőhányásnál. – 1787: a Halom Mezejébe a *Felső Hányásnál.* – A Halommezejének [483] a pávai határral érintkező részét jelölték e névvel. A helynév utótagja *hányás* kis dombot jelöl, melyet községek határai vagy az egyes birtokosok részei közé emeltek. A határrögzítésnek, mezsgyejelölésnek másik módja nagyobb kődarabokkal történt. Az erdőn a „hányás” középebe kisebb karót is szúrtak, melynek belső oldalára ráírták a tulajdonos nevét. A tagosított erdőrészek birtokosai időnként hányásellenőrzést tartottak.

*Felsőhosszak. – 1592: Az Patra hegye mezeibe az *felső hosszakban.* – A Hosszak [470] egyik részét jelölték e névvel.

FelsőKÁLNOKIszegelet FelsőKÁNOKIszegelet [550] (r.). – Az AlsóKÁLNOKIszegelet [551] folytatása észak felé.

*Felsőkertalatt. – 1787–1815: Halom Mezejében a *felső Kert alatt.* – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

Felsőkijárás Felsőkijárás [443] (út). – A KERESZTESekhavasába [254] a völgyből kivezető egyik út.

FelsőMIKESútja FelsőMIKESuttya [331] (e.). – Az AlsóMIKESútja [330] folytatása.

Felsőnádastó Felsőnádastű [336] (e.). – A Szilastól [339] nyugatra fekvő erdő. L. még Alsónádastónál.

Felsőnádastópusztája Felsőnádastűpusztája [337] (ti.). – Erdei tisztás a fenti erdőben, mely már eltűnőben van.

Felsőtekeredő Felsőtekeredű [78] (ti.). – Az Alsótekeredő [129] folytatása.

Felsőtönkhányó Felsőtönkhányó [456] (út). – Az Alsótonkhányótól [455] (l. ott) északra eső út.

*Felsőútválasz. – 1770: *Felső út választ.* – Az Útválasz [116] délkeleti része.

Felsőútválaszpusztája Felsőútválaszpusztája [120] (ti.). – Tisztás a fenti erdőben.

*Felsőzegibérc. – 1851: *felsőzegi Bértz.* – A Szálás [515] gerincét jelölték e névvel.

Felsőzegierősoldal Felsőzegierősűdődal [381] (c.). – A Kaboladél [376] és Karjassvölgy [382] közötti nagyon meredek oldal. L. még Csipkés-erősoldal.

Feneketlentő l. Mélytő.

Fináncház [260] (e.). – Az első világháború előtt a pénzügyöröknek állomása volt Lakócán [258]. A ház eltűnt, de a megjelölése a környező erdő helyneve lett.

*Forró. 1800: *Forró.* – A ma Forrótó [495] néven ismert szántóföldek nevezése lehetett. Valószínűleg régen önálló helynév volt.

Forrótó [495] (sz.). – 1751: A Középső Mezőben a *Forró Tónál.* – A vasúttól a petőfalvi határig terjedő szántóföldek a Gödrös út [523] jobboldalán. A helynév utótagja egykori tó emlékét őrzi, mely a tagosításkor tűnt el teljesen.

Forrótó útja Forrótó uttya [496] (út). – A Gödrös útból [523] kiágazó dűlőút.

Földbánya Fűdőbánya [123] (e.). – A Farkalótól [124] nyugatra eső bokros terület a falu szomszédságában. Építkezéskor innen hordták az agyagot.

Föld-híd Fűdő-hid [161] (e.). – A Csókaháztól [140] nyugatra eső erdő. Erdőelőút építésekor valószínűleg valamelyik árkot földdel töltötték ki.

Földhidpusztája Fűdőhidpusztája [411] (ti.). – Kiseb tisztás a fenti erdőben.

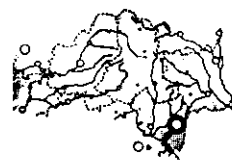
Földhidsátéja Fűdőhidsátéja [303] (e.). – A fenti erdő vízenyős része, a vizet kedvelő *sás* dúsan nő rajta. A helynév utótagja *sás* köznevünk nyelvjárási *sáté* változata.

Füvény Füvény [137] (e.). – A Lászlómagyarosa [135] és Csókaház [140] közötti élen elterülő erdő. L. CSEKMEIfüvény

Füvényeslapos-pataka Füvényeslapos-pataka [215] (p.). – A Rozsdás-patakának [220] egyik mellékága.

Füvény-kútja Füvény-kuttya [139] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

Füvénypusztája Füvénypusztája [138] (ti.). 1853: *Ki füvény Pusstájáig.* – Erdei tisztás a fenti helyen.

Fővénylapos Füvényeslapos [214] (e.). – A Rozsdás [211] alacsonyabban fekvő része.

Főtisz-patak [27] (p., v.). – A NAGY Jánosé [22] és Farkafenyő-kútjából [23] táplálkozó kis patak.

Fűrészpusztája Fűrészpusztájá [321] (ti.). – A falu keleti vége felett fekvő nagyobb tisztás. Régen vízfűrész volt a pusztán, később gyár. A *fűrész* tájszó deszkagyárat jelent. METNER-pusztának is nevezik a gyár egykori tulajdonosáról. L. ott is.

Fűrészpusztája-kútja Fűrészpusztájá-kuttya [328] (f.). – Bóvízű forrás a fenti tisztás déli szélén.

Fűrésztelep Fűrésztelep [489] (sz., kisvasút-állomás). – A Nester [490] egyik része. Gróf MIKES Ármin fűrészgyárának itt volt a deszka telepe. Ezért vasutállomást is építettek. A gyár megszűnése után a raktár területe mezőgazdasági célt szolgált.

Füvény I. Fűvény alaknál.

*Füvesút. – 1682: *Fues ut.* 1728: Halom mezeiben a *Füvesutnál.* 1751: A középső Mezőben *A füvesut.* 1767: A Tseré mezőben *füvesuton.* – Nem egy bizonyos helynek a megjelölése volt, mert mindenik határban előfordul. A tagutaknak megfelelő, a kisebb forgalom miatt fűvel borított dűlőutakat jelölték e névvel.

Galambfalvi malom I. a következőknél.

Galambfalviszegelet Galambfalviszegelet. – A következő helynév másik megjelölése.

Galambszegelet Galambszegelet [559] (r.). – 1617: *Az Galamb szegenben.* 1806: *Galambszegen öt kövű lisztelő malom.* – 1844: A zabolai réten a *Galambszegbe.* 1846: *Galamb szegelet.* – A DIMÉNY-szegelet [558] mellett fekszik, a Feketeügy [611] baloldalán. A 19. század elején vízimalom volt e helyen, melyet Galambfalvi malomnak neveztek. A fenti területet Galambfalviszegelet néven is említik.

Galambszék Galambszék [556] (r.). – 1674: *Galambszékbe.* 1712: Zabolai Réten *Galamb szek* nevű helyen. – A Rét [573] alacsonyabban fekvő része, a Feketeügy [611] árterülete. A helynév utótagja, a köznévi használatban kihalt *szék* köznévi, mocsaras, vizenyős helyet jelöl, és a helynévképzésben ugyanolyan szerepet játszik, mint a régi, ilyen szerepben ugyancsak kiveszett *sár* köznévi (SZABÓ T. 1929. 172). A fenti terület régen mocsaras voltára mutat az a tény is, hogy a szomszédos kaszálók helynevének – *Elősár* – utótagja a köznévi használatban szintén a kiveszett *sár* köznevet őrzi.

GÁL-pataka [458] (p.). – A Baszka [250] egyik baloldali mellékága. A helynév előtagja a GÁL család emlékét őrzi.

GÁLvápája GÁLvápájá [266] (e.). – 1787: *GÁL vápája.* – A Kígyólyuk [266] mellett nagy kiterjedésű alacsonyabban fekvő terület. A helynév utó-

tagját mélyedés, völgykatlan jelentésben ma is használják.

GÁLvápája-kútja GÁLvápája-kuttya [268] (f.). – Nagy forrás a fenti pusztán. Innen ered a GÁL-pataka.

GÁLvápájapusztája GÁLvápájapusztájá [267] (ti.). – Nagyobb erdei tisztás a fenti erdő közepén.

Gázkút Gázkút [189] (f.). – Petróleumot tartalmazó forrás a Murdán [287] nevű erdőben. A helynév *gáz* előtagja petróleum jelentésben használatos.

Gelencei út Gelencei ut [476] (út). – A Zabolától északkeletre fekvő Gelence községbe vezető út neve.

*Gelencei tanorokkapunál. – 1787: A' Tseré Mezejében a *Gelentzei Tanorok Kapunál.* – A falu északkeleti kijáratánál fekvő terület megjelölése volt.

Gémes Gémés [516] (sz.). – 1682: Gemes helyt (az) in vicinitate ab una az fues ut. 1767: Középső határban Gémesen. 1815: A Gémesen. – A Lügettől [518] a tamásfalvi határig terjedő alacsonyabban fekvő szántóföldek neve. Régen mocsaras hely volt. Valószínűleg az itt tanyázó gémeiktől kapta nevét. L. még Davas.

Gerendabérc Gerendabérc [91] (e.). – 1852: *Gerenda bértz.* – A Hideg-kút [35] mellett két völgy közötti él.

GEREVölgye GEREVölgye [81] (e.). – A BAKARA-pataka [428] jobboldalán Erősoldaltól [44] Kápolnáig [113] húzódó, völgyekkel szabdalt oldal neve. L. még Alsó- és FelsőGEREVölgye.

Gór [466] (e.). – 1802: *Gor.* A Háromszéki-havasok legmagasabb csúcsa (1785 m.)

Górisikló [300] (e.). – A fenti erdő kitermelésekor az erősen meredek oldalon levágtott fákat becsúsztatták a völgybe, a völgyből pedig *siklón* szállították el a Górtól nyugatra eső hegyvonulat gerincére, ahonnan a további szállítás iparvasúton történt. Az egykori sikló helye már eltűnőben van, de emlékét a helynév, kiterjedve a környező erdőre is, tovább őrzi.

Górnyaka [299] (e.). – A Murdán [287] délkeleti részével érintkező keskeny hát neve.

Gór-pataka Gór-pataka [468] (p.). 1887: *Gór-patak.* – A Zabola-vize [294] egyik jobboldali mellékága.

Górodala Górodala [298] (e.). – A Murdán [287] felőli nagyon meredek oldal.

Górponkja [297] (csúcs). – A fenti erdő legmagasabban fekvő része. L. még Górteteje.

Górpusztája Górpusztájá [469] (ti.). – Erdei tisztás a fenti erdőben.

Górteteje. L. Górpunkja.

*Gödör. – 1735: A Csere mezőben az délőb(en) az *gödörre* jó. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

Gödörös út [523] (út). – 1722: Az középső mezőben a *Gödörös ut.* 1815: a *Gödörös utra.* – A Pető-

falvi úttal [606] párhuzamosan halad. Tagosítás előtt féldolgalas, gidres-gödrös volt, innen kapta a nevét.

*Gödrösútmellett. – 1721: A középső Mezőben a *gödrös út mellett*. – A Gödrös út melletti földek neve volt.

*Gödrösútonbelől. – 1852: Középső mezőben: *Gödrös uton belől*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

Grófi Jákó [427] (e.). – A Jákó [177] keleti része, mely a MIKES család tulajdona volt.

GYÁRFÁSnyíre GYÁRFÁSnyire [3] (e.). – A Juci [2] folytatása. A helynév előtagja egykori tulajdonosának emlékét őrzi.

*Gyepközött. – 1752: A Halom mezeib(en) a *Gyep között*, Tamasfalú felé. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni.

Gyepű Gyepű [347] (e.). – A Kovács-pataka [338], Gyepű-pataka [353] és Bőfűtja [354] közötti erdő.

Gyepű-pataka Gyepű-pataka [353] (p.). – A Zabolafejénél [402] erdőb patak neve a faluig.

Gyepűsása Gyepűsása [352] (e.). – A fenti erdő keleti részén vízenyős hely.

Gyepűteteje Gyepűteteje [361] (e.). – A fenti erdő legmagasabb pontja.

Gyepű-útja Gyepű-uttya [613] (út). – 1636: Az Szabolai közönséges erdőn az Utton Orbai székben mellett hinak *gyepu utjanak*. – A Gyepűn át vezetők erdőút.

Gyökeres Gyökeres [369] (e.). – A falu felett első hegyvonulat legmagasabban fekvő része. A helynévben szereplő *gyűkér* tájszó *gyűkér* szavunk nyelvjárási változata. Csomakőrös helyneveiben is előfordul. (GAZDA 1943. 9)

Gyökeres-kútja Gyökeres-kuttya [370] (f.). – Időszaki forrás a fenti erdő déli szélén.

Gyökeresoldala Gyűkeresűdala [421] (e.). – A fenti erdő északi szélén erősen meredek oldal.

Gyökeres-tető Gyűkeres-tető [371] (csűcs). – A fenti erdő csűcsa.

GYÖRGY Károly-tagja GYÖRGYKáruj-tagja [507] (sz.). – A PÁL Miklós [505] egy része. Nevét egykori tulajdonosától kapta. A tag utótaggal ellátott helynevek, mind a tagosítás (1900) után keletkeztek.

GYÖRGY László-tagja [498] (sz.). – A Forrótó [495] egyik része. Nevét egykori tulajdonosától kapta.

Gyűjtős-kút Gyűjtős-kut [149] (f.). – A BAKORA [145] egyik forrása. Nevét szokatlanul hideg vizétől kaphatta. Vezetőm szerint: „*ojjan hideg a vize, hogy meggyul az embər torka*”.

Gyümölcsös [52] (gyü.). – A Cseres-domb [49] alatti régi és új gyümölcsös neve. (Kihúzza előtte: Gróf MIKES Ármin gyümölcsöse. B.H.)

HADNAGY Károly-erdeje HADNATY Káruj-erdeje. [457] (e.). – MÁTÉ Pál [279] egy része. Nevét egykori tulajdonosától kapta.

HADNAGY Károly-tagja HADNATY Káruj-tagja [422] (sz.). – Halommezeje [543] egy része a Vasút-hídon alul.

Hajdúponk Hajduponk [546] (r.). – A MIKÁLC [544] közepén kisebb kiemelkedés.

Hajnaltanya [594]. – A Hosszak [470] egy része, a MIKES család egyik tanyájának a neve. Mesterséges elnevezés, csak az öregek emlékeznek rá.

Halom [533] (sz.). – 1577–1681: *Halom*. 1757: Halom Mezejében a *Halomnál* a Patak mellett. ORBÁN Balázs A *Székelyföld leírásában* „Tatárhalom” néven említi. A térképeken is e néven szerepel. – A Halommezejében [543] 567 méter magas domb neve. A hagyomány szerint valamikor község volt e helyen, melyet a tatárok pusztítottak el. ORBÁN Balázs szerint az itt kiépített védelmi állások tartóztatták fel a betörő tatárokat II. RÁKÓCZI György korában (ORBÁN 1869. 136).

*Halom-árka. – 1815: a *Halom árka*. – A Patak [614] régi medrét jelölhették e névvel. Már eltűnően van.

Halomejeje [534] (sz.). – A fenti domb keleti szélével érintkező szántóföldek.

*Halomelött. – 1714: halom mezejében az *halom előtt*. – A fenti helyre vonatkozó megjelölés.

Halomfarka Halomfarka [535] (sz.). – 1711: 1694–1742: *Halomfarka* nevű helybe. – A Halom északi nyúlványa.

*Halom-hídjánál. – 1815: Halom Mezejében a *Halom hídjánál*. – Régen a Halommezejéből [543] a Középsőhatárba [542] híd vezetett át a patakon. A híd és a mellette fekvő földek neve volt.

Halom-kert [538] (sz.). – A Halommege [537] patak melletti része. Tagosítás előtt kaszálók voltak e helyen. A helynév utótagja az egykori bekerített hely emlékét őrzi.

Halomkertszegelete Halomkertszegelete [576] (k.). – A fenti hely patak kanyarjába eső része.

Halommege Halommége [543] (sz., k.). – 1608: *Halom megeth*. 1798: Halom mezejében *Halom megett* a kertbe. 1844: *Halom mege*. – A fenti domb mögötti terület neve.

Halommege útja Halommége uttya [615] (út). – 1857: *Halommege uttya*. – A fenti területre vezetők dűlút.

Halommezeje [543] (sz.). – 1604: *Halom mezeijebe*. 1630, -1714, -1719, -1857, -1815: *Halom mezeje*. – A pávai határtól a Patakig [614] terjedők határ-rész. Nevét a fenti dombtól (halom) kapta.

Halomoldala Haloműdala [536] (sz.). – 1604: *Halo(m) oldalán*. – A Halom oldalas része.

*Halomramenő. – 1805: Közepső Mezőben az *Halomra menőben*. – A Déllő [510] Halom felőli részét jelölhették e névvel.

Halomréve [513] (sz.). – 1716: az *halom révénél*. 1721–1756: *Halom révénél*. – A Patak [614] és Balatonszeg [514] közötti szántóföldek. Nevét az egykor a patakon átvezető révtől, átkelőhelytől nyerte.

*Halomrévénfelül. – 1734: *Halom révén felyel*. – A fentebbi helynév jelölte hely szomszédságában feküdt.

Halomréveszegelete Halomréveszegelete [575] (k.). – A fenti hely patak kanyarjába eső része.

Halom utya Halom utya [616] (ut.). – 1787: a *Halom utya*. 1815: *Halomut, Halom utyánál*. – A községből a Halom felé vezető földút neve.

*Halomútjamellett. – 1787: Halom Mezejében a *Halom utya mellett*. – A fenti út mellett fekvő földeket jelölhették e névvel.

Hanc [344] (e.). – 1851: *Hantz* nevű oldalon. – A Szilos [339] és Kerekbükk [362] közötti oldal, mely érintkezik a pávai határral

Hanc-kútja Hanc-kuttya [345] (f.). – Forrás az oldal nyugati felében

*Hányásnál. – 1787: Halom mezejében a *Hányásnál*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni. L. Felsőhányás.

Haralyosnyaka Harajosnyaka [66] (e.). – 1745: A *Harajos nyak*. 1852: *Haralyos Nyak*. – A haralyi határ szélén az élen levő lapályos erdő neve. Ugyancsak e névvel jelölik a Lakóca [258] Moldova felőli részét.

Hármashatár [272] (e.). – A Lakóca [258] egyik része. Három birtokos tagjának találkozási pontjától kapta a nevét.

Hármashatár-kútja Hármashatár-kuttya 273 (f.). – Forrás a fenti részben.

Háromlábú-kút Háromlábú-kut [239] (f., e.). – A Zernye [221] egyik forrása. Tagosításkor a mérnök e forrás mellett állította fel a „háromlábú” műszerét.

Határ-patak [447]. – A KERESZTESek-havasát [254] délről határoló kis patak neve.

Határ út Határ ut [111] (út). – A KOPACi út [8] folytatása a haralyi, majd a gelencei határ szélén.

Hatolykaimalom-szegelet Hatolykaimalom-szegelet [549] (v.). – A Rőlláb [548] beszögellése a Feketeúgy [611] egyik kanyarjában. Régen malom volt a Feketeúgy jobb partján. A helynév előtagjában a zabolai Réttel [573] szomszédos Hatolyka község szerepel.

Hatókrös [539] (sz.). – 1815: Halom mezőben *Hatókrös*. – A BOC [531] fekete agyagos része. Száraz évszakban csak hat ökörrrel tudták felszántani, olyan kemény volt a föld.

Hátsó-pusztá Háccsó-pusztá [323] (ti.). – A Fűrészpusztája [321] Gyepű-pataka [353] felőli nyúlánya.

HEGYELIhányása HEGYELIhányása [409] (e.). – A Gyökeres oldalához [421] csatlakozó nyak neve. A helynév előtagja a ma is élő HEGYELI család emlékét őrzi. Az utótagra vonatkozólag l. Felsőhányás.

*Hegyesföld. – 1631: Halom mezeoben mely feoldet *hegjes feoldnek* hívnak. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

Hegymegikőbánya Hegymegikőbánya [62] (b.). – A Kecskerágó [58] sziklás része.

Hegymegi-patak Hegymégi-patak [610] (p.). – A Nagytér [32] környékén eredő patak, mely a Hegyeme falurészén folyik keresztül. Hivatalos neve Orbai-patak. L. még ott.

Her-kút Her-kut [184] (e., f.). – A Jákó [127] és Jakabhavas [190] érintkezésénél elterülő erdő és a benne található forrás neve.

Hétforrás Hjétforrás [449] (f.). – A Lakóca [258] keleti felében található forráscsoport és a környező erdő neve.

Hideg-kút Hideg-kut [35] (e., f.). – A Nagytér [32] mellett fekvő erdő és a benne eredő forrás. A forrás hideg víztől kapta nevét, mely jelentéstúlulással kiterjedt a környező erdőre is. Ugyancsak e névvel jelölték a Szilos [339] egyik forrását is [342].

Hidegkút-völgye Hidegkút-völgye (v., p.). – A fenti erdő forrásánál kezdődő és a Hegyemei-patakba [610] szakadó völgy és patak neve.

*Hídnál. – 1752: Az halom Mezeibe Az *hidnál*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

*Hídonalól. – 1721: A halom Mezeibe a *hidon alól*. – Helyrajzilag nem tudom meghatározni.

*Hídonbelől. – 1686: az Zabolai Réten az *hidon belől*. – A ma Régi-hiddal [557] jelölt terület neve lehetett. L. ott.

*Hídonfelül. – 1787: Halom mezejében az *Hidon felyel*. – A helynevet nem ismerik.

Hintófa [70] (e.). 1745: Szilváskerten alól *Hintófa* nevű helyen. Orbai Székben Zabola felől való *Hintófa* cserés darab erdő. – A Csapkésérsoldal [69] és Szilváskert [80] közötti erdő.

Holdvilág Hűdóvilág [100] (csúcs). – A Kecskerágó [58] kiemelkedő kopár csúcsa. Valószínűleg a tréfás helynévadás esete áll fenn.

Hompos-kút Hompos-kut [97] (f.). – A Nyelvesfej [96] Haraly felé eső részében fakadó forrás. A helynév előtagjában szereplő *homp* szavunk a *hopp* szóból keletkezett. (BAKÓ 1908. 58) Zabolán ma a *homp* 'bucka, gyepűtéglá' tájszón kívül az eredeti *hopp* alakból keletkezett *hopocás*, gidres-gödörös hely, valamint a *hőbörösös*, bogos (pl. bogos fa) szó is él.

Horgas [512] (sz.). – A Déllő [510] és Liget [518] között elterülő szántóföldek. A helynév megmagyarázására két lehetőség kínálkozik. 1. E területen régen tó volt, s valószínűleg, mikor művelés alá vették a területet, a vizenyős hely kikerülése miatt a lábak félkört írtak le, *horgosak*, görbék voltak. Ez volt a helyzet tagosítás előtt is. 2. A másik valószínűsége az 1722, 1789, 1815-ből fennmaradt történeti helynév (*horgastó*, *Horgas Tóba*, *Horgos Tóra*) enged következtetni. A fenti helyen csikban húzódtó tó lehetett, melynek kiszáradása vagy lecsapolása után a helynév – Horgostó – jó ideig megmaradt, később a *tó* megjelölés, mint az akkori állapotnak nem kifejezője, lassan elhomályosult, s csak az előtag maradt meg, mint helynév. Gyakori helynév, Hétfaluban is (ÁRVAY 1943a), Kisbácson is (GERGELY 1942) előfordul.

*Horgas-tó. – 1722: Középső mezőben az *horgostó* nevű helyben. 1779: A *Horgas Toba*. 1815: A Gödrös uton túl a *Horgos Tóra* szökik által. – Egykori tó volt, mely alakjáról kapta nevét.

*Horgastó-útja. – 1767, 1798, 1815, 1852: A Középső mezőben: A *Horgastó utyán*. – A fenti helyre vezető dűlőt neve volt.

Hosszak Hosszag [470] (sz., k.). – 1592, 1616: az Pathra hegye mezeiben az *hosszakba*. 1649: az *hosszakban*. 1742, 1747, 1767, 1787, 1816: Csere mezejében az *Hosszagban*. – A Gelencei úttól [476] jobbra eső határrész Patrahegye [472] aljágig. Nevét a hosszan elnyúló szántóföldektől kaphatta. (Vö. ÁRVAY 1943a. 63). – A mai *Hosszag* helynévalakot a történeti adatokban szereplő eredeti *Hosszak* alakból azzal magyarázhatjuk, hogy a helynevet nagyon gyakran használták a helyhatározós *Hosszagban* alakban, s ebből vonódott el tévesen a ma is használatos *Hosszag* helynév.

Hosszuláb Hosszuláb [517] (sz.). – A Gémes [510] mellett fekvő terület. Nevét a hosszan elnyúló szántóföldekről kapta.

*Hosszúnyíl. – 1787: *Hosszu nyíl*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

IMRE Péter ÉMRE Péter [92] (e.). – Ültetett erdő az Énekesfenyő [111] mellett. Az *Émre* nyelvjárási ejtése az *Imre* névnek.

Isztiri [143] (e.). – Lapályos erdő Csókaháztól [140] keletre.

Isztiri-kútja Isztiri-kúttya [144] (f.). – Forrás a fenti erdő északi részében.

Isztirilapos Isztirilapossa [399] (e.). – A fenti erdő alacsonyabban fekvő része.

Isztiripusztája Isztiripusztáj [398] (ti.). – Tisztás a fenti erdőben.

JAKABFlak JAKAFIak [583]. – Faturész és a mellette levő erdő neve.

Jakabhavasa Jakapavassa [190] (e.). – 1755: *Jakabhavassa* nevű helyhez tartozando Mély patak. – A Jákótól [177] jobbra fekvő 500 holdas erdőrésze. A helynév egykori tulajdonosának emlékét őrzi. A *havas* tájszót a zabolai nyelvújításban olyan legelő megjelölésére is használják, ahonnan az állatokat minden este nem hajtják haza, hanem csak ősszel. A *havas* tájszó Székelyföldön és a vele szomszédos területek helyneveiben gyakori (ÁRVAY 1943a).

Jakabhavasapusztája Jakapavasapusztáj [144] (ti.). – A fenti erdő legmagasabb részén kb. 10 holdas, fennsíkszerű tisztás.

Jákó [177] (e.). – 1846: *Jákó* nevű erdő 1852: *Jako* havasban. – A Zernyétől [221] nyugatra, Jakabhavasától [190] északra eső erdő. A helynév a *Jakab* névnek rövidült *Ják* alakjából képződött kicsinyítő képzővel: *Jakab* > *Ják* > *Jákó*. (MELICH 1914. 106; MELICH 1903. 176; TOLNAI 1927. 172.)

Jákó-pataka [425] (p.). – A fenti erdőben eredő patak, mely a Gelence-patakába ömlik.

Jákópusztája Jákópusztáj [424] (ti.). – Tisztás a fenti erdő déli felében.

Jákótója Jákótújja. (Csak 1972-ben lesz címszó. B.H.)

*Jákótöve 1849: *Jákótöve*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

JÁNOS Dávid-gyára JÁNOZS Dávid gyára [440] (ti.). – A Baszka [250] mellett, ahol a Rozsdás-pataka [220] beleszakad, kis tisztás. A helynév az egykori fűrészgyár tulajdonosának emlékét őrzi. Az épület alapjai még megvannak.

JÁNOSkapunál. – 1851: Közép Mezőben *JÁNOSkapunál*. – A helynevet nem ismerik.

JÁNOSútja JÁNOSuttya [320] (e.). – A Kaszaútjától keletre oldalas erdő. A helynév családnevet őrzi.

JÁNOSútja-kútja JÁNOSuttya-kuttya [327] (f.). – Kis forrás a fenti erdőben.

JÁNOSútjavölgye JÁNOSuttyavölgye [617] (v.). – A fenti erdőt keletről határoló kisebb völgy.

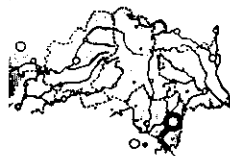
Kaboladéllő Kaboladéllő [376] (e.). – 1849: *Kabola Déllő*. – A Székelygyéttől keletre fekvő oldal neve.

Kaboladéllő első pusztája Kaboladéllő első pusztáj [378] (ti.). – Kis tisztás a fenti erdő nyugati szélén.

Kaboladéllő hátulsó pusztája Kaboladéllő hátulsópusztáj [379] (ti.). – A fenti erdő keleti szélén mogyoróbrokkal benőtt kis fennsík.

Kaboladéllőoldala Kaboladéllőoldala [618] (e.). – 1849: *Kabola Déllő oldala*. – A fenti erdő nagyon meredek része.

Kaboladéllőréve. Kaboladéllőréve [377] (e.). – A fenti erdő lapályos része Gyepű-pataka [353] mellett.

Kaján [63] (e.). – 1828: *Kanány*. 1847: *kajany*. – Csereerdő a haralyi szélen. Régen a falu egyik részének is ez volt a neve. A helynév személynevet őriz.

Kaján-kútja Kaján-kuttya [64] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

*Kajánpusztája. – 1847: Odor és *Kajány pusztája* körüli cseres tilalmas erdő. – A fenti erdő tisztásának neve volt.

KAJTÁRok. – 1787: Halom révinél a *KAJTÁRok*nal az uton általszökök. – A helynevet nem ismerik. Az alábbi helynevek tanúsága szerint a helynév eredeti alakja *KAJTÁR-árok* lehetett, s előtagjában a *KAJTÁR* családnév szerepelt. Ily nevű családot ugyan nem tudok kimutatni, de a családnév előfordul pl. a barcasági Hétfaluban (ÁRVAY 1943a. 25. 56. jegyzet). Az eredeti *KAJTÁR-árok* alakból egyszerejtéssel alakulhatott a *kajtárok* helynévalak. A *kajtár* előtaggal, de *út* utótaggal alakult alábbi eredeti alakjában szerepelt a családnév. A zabolai népnyelvben a *kajtár* köznévi is ismeretes, félrejár, 'elmaradozó', 'tekerő' (pl. kajtár macska, kajtár tehén) jelentésben. Feltehető tehát az is, hogy ez és az alábbi helynév előtagja kanyargó árkot, illetőleg utat jelölt.

*KAJTÁR-út. – 1667: az *KAJTÁR utnak*. 1688: *KAJTÁR ut*. 1747; 1751, 1798, 1815: Középső mezőben *KAJTÁRuton*. – A Patak [614] jobboldalon vezethetett a Halomréve [513] körüli határrészbe.

*KAJTÁRútmellett. – 1787: Középső Mezőben a *KAJTÁR ut mellett*. – A helynevet ma nem ismerik.

Kajtárúton fordulóban. – 1711: Halom mezejében Halomfarka nevű helybe a *Kajtár uton fordulóban*. – A Halomfarka [535] egyik részének neve lehetett.

*Kalauz-árka. – 1617: Az *Kalauz Arka*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni. Ma nem ismerik.

*Kalauzárkamellett. – 1617: Az *Kalauz Arka mellett*. – A helynév ma ismeretlen.

KALÓC [566] (r., sz.). 1751: A *KALÓCZban*. 1812: *KALÓTZ*. – A zabolai határt a Réttel [575] összekötő sáv neve. A helynév valószínűleg családnévből alakult.

KALÓCláb [567] (k.). – 1852: Középső Mezőben *KALOCZ lábba*. – A fenti hely keleti része.

Kapálás [251] (e.). – A Zernye [221] Gelence felőli része.

Kápolna [112] (e.). – Az Útválasztól [116] nyugatra fekvő oldal a haralyi szélen. A haralyi részt is e névvel jelölik, valószínűleg kölcsönzött helynév.

Kápolna-kútja Kápolna-kuttya [115] (f.). – A BAKORA-pataka [580] egyik ága e forrásból ered.

Kápolnapusztája Kápolnapusztája [114] (ti.). – Tisztás a Határ út [112] két oldalán. Egyik része Zabolához, a másik meg Haralyhoz tartozik.

KÁRÁSZ-hegye KÁRÁSZ-hégye [393] (cs.). – A Mogyorós [392] legmagasabb pontja. A helynév előtagja valószínűleg családnévből alakult.

KÁRÁSZhegyemege KÁRÁSZhégyemege [394] (e.). – A fenti csúcs északi oldala.

Karjasvölgy Karjasvölgy [382] (e.). – A Felszegezérsoldaltól [381] Tót-kúti [390] húzóódó völgyekkel szabdalta oldal.

Karjasvölgye-pataka Karjasvölgye-pataka [385] (p.). – A Gyepű-pataka [353] jobboldali mellékága.

Kasárpuszta [391] (e.). – A Gyepű-pataka [353] jobboldalán Mogyorós [392] és Lapias [401] közötti erdő.

Kaszaútya Kaszutta [318] (e.). – 1848: *Nagykasza és kiskasza utya* a JÁNOSutya völgyéig. – A JÁNOSútjától [320] nyugatra cső erdő. Az előtag szóvégi *a* hangja magánhangzó-torlódás miatt esett ki.

Katolikusegyházerdeje [372] (e.). – A Gyepű-pataka [353] jobboldalán a faluból Székvölgyéig terjedő oldal. Másik neve Megyezerdeje. (L. ott.) (A kéziratban kihúzott címszó. **B.H.**)

Kecske-csorgó [259] (e., f.). – A Lakóca [258] Kóróberce [274] felőli oldala és a benne eredő forrás neve.

Kecskerágó [58] (e.). – Az Odor [55] és Kaján [63] közötti völgyes terület. Valószínűleg a *kecskerágó* növénynévből alakult.

Kecskerágó-kútja Kecskerágó-kuttya [59] (f.). – Forrás a fenti erdő oldalában.

Kecskerágó-pataka [60] (p.). – A fenti forrás vizét levezető ér.

Kecskerágóvölgye Kecskerágóvölgye [61] (v.). – A fenti patak völgye.

Kecsketér Kecsketér [88] (e.). – Az Alsó- és FelsőGEREVölgye [86–87] közötti terület neve.

Kecsketér-pataka Kecsketér-pataka [89] (p.). – A BAKORA-pataka [580] egyik jobboldali mellékága.

Kényszer Kényszer [597] (sz.). – A Keresztárka [478] egy része. A (román – a szó törölve, **B.H.**) földreform gróf Mikes Ármin birtokának e részét a zabolai földnélkülieknek juttatta. A tulajdonjog kényszerítő körülmények következtében ruházódott az új földtulajdonosokra.

Kerekbükk Keregbikk [362] (e.). – A Gyöke-restől [369] nyugatra fekvő erdő. L. Bükk.

Kerekbükkfarlója Keregbikfarlója [365] (út, e.). – A fenti erdő keleti felében vezető erdőút és a körülötte fekvő erdő. L. Farloldal.

Kerekbükkhomloka Keregbikkhomloka [366] (e.). – A fenti erdő oldalas része.

Kerekbükk-kútja Keregbik-kuttya [364] (f.). – Forrás a tisztás közepén.

Kerekbükkpusztája Keregbikkpusztája [363] (ti.). – Kör alakú tisztás a fenti erdőben.

*Kerekerdő. – 1787: *A Kerek Erdő*. – Csere- és fenyőerdő. Vezetőm szerint a Négyszegűcserét [50] jelölték e névvel.

Kerekítő. – 1662: az *Kerek thoban*. 1751: A Halom Mezejébe a *Kerek toban*. – A pávai határban ma is élő helynév.

Kereszt-árka Köröszt-árka [478] (sz.). – 1592: *Kereszth Arka*. 1664: az Patra hegye mezejében az *kereszt Arkanaal*. 1749, 1751, 1767, 1787, 1812, 1854: A Tseré Mezeiben a *Kereszt Árkába*. – A Gelencei út [476] és Városi út [485] között a falutól a haralyi határig húzódó szántóföldek neve.

*Keresztárkahídjánál. – 1592: *Kereszth Arka higgyanak*. – Ma nem ismerik.

*Keresztárkavégénél. – 1720 Az Patra hegye mezejében az *Kereszt Arka véginél*. – A helynevet ma nem ismerik.

KERESZTESekhavasa KÉRÉSztÉSÉkhavasa [254] (e.). – 1843: *KERESZTESek havasa*. – A Lakóca [258] és MÁTÉ Pál [279] között fekvő oldalas erdő. A helynév a ma is élő KERESZTES család emlékét őrzi.

KERESZTESekhavasapusztája KÉRÉSztÉSÉkhavasapusztájá [256] (ti.). – Oldalas tisztás a fenti erdő közepén.

KERESZTESeknyíre KÉRÉSztÉSÉknyíre [304] (e.). – 1843: *KERESZTESek nyíre*. – Nyírfaedő a pávai szélén.

*Keringőrejövő. – 1767: Halom mezeibe a *keringőre jövőbe*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

Kertalja Kertajja [524] (sz.). – 1604: *Kertt alatt*. 1767: Halom Mezején a *Kertt alatt*. – A falu melletti földek a Halommezejében [543]. Az *alj* felszínnev jelentése: 1. hegyoldal alsó része; 2. hegyoldal vagy más helyrajzi tényező alatt, tövében, közvetlen mellette fekvő földterület. Az *alj* felszínnevvvel alakult helynevek nagy részében az *alj* utótag helyén a történeti helynévadatokban régebben inkább az *alatt* névutó szerepel, mert hol kérdésre felelő locativusi esetben jegyezték le őket. (Vö. ÁRVAY 1943b.)

*Kertrejövő. – 1649: *Kerttre jeoveoben*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

*Kertszeg. – 1721: Patra hegye mezejében *Kertszege*. 1747: Csere mezejében a *Kert szegb(en)*. – A falu északi szélén beszögellő területet jelölhették e névvel.

*Kétútközött. – 1667: *Kett ut között*. 1787: Középső mezőben Halomon alol a *két ut között*. – A PÁL Miklós [506] és Gödrös út [523] közötti terület megjelölése volt.

Kétkútoldala Kjétkutgúdala [310] (e.). – A Nagynyír [308] és Égetthegye [311] közötti terület. nevét az oldalban található két forrástól kapta.

Kétútvalásköze Kjétútvalásköze [119] (e., ti.). – A ma Útválasz [116] nevű területet régen Alsó- és Felsőútvalasz névvel jelölték (1770: *alsó Felső ut válasz*.) Ez az elnevezés csak összetételében maradt fenn, az Alsó- és Felsőútvalaszpusztája helynevekben. A két tisztás közötti területet jelöli a fenti helynév.

Kicsimező Kicsimező [473] (k.). – A Patra-hegye [472] és Kisharaly [47] közé beszögellő kis lapályos terület. A *mező* szót a zabolai nyelvjárásban csak a síksági szántóföldek vagy kaszálók jelölésére használják.

Kicsimezőcske Kicsimezőcske [94] (k.). – A fenti terület Kisharaly [47] felőli része.

Kicsinyír [312] (e.). – 1857: Szálanként nyírfát kaptak a *Kis nyírből*. – Égetthegyétől [319] a falu szélig húzódó, nyírfákkal borított hely neve. Ma legelő.

Kicsi-pusztá [322] (ti.). – A Fűrészpusztája [321] alsó része. Ugyancsak e névvel jelölik a Jakabhavasapusztája [194] nyugati részét [195].

Kígyólyuk Kígyólyuk [265] (e.). – A Lakóca [258] Kövesorr (Kovásznai határ) felőli része.

*Kisdombalatt. – 1767: Halom mezőben A *kis Domb alatt*. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni.

Kisél Küsjél [406] (e.). – A Nagyéllal [402] szemben fekvő oldal.

Kiselerőse Küsjelerősse [408] (út). – A fenti erdő nyugati részén hirtelen kiugró oldalon áthaladó útszakasz.

Kisél-pataka Küsjél-pataka [407] (p.). – A Gyepű-pataka [535] egyik mellékága.

Kiséltoja Küsjéltoja [414] (tő). – Vizenyős hely a fenti erdőben.

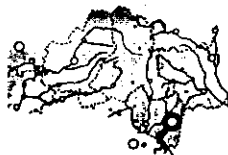
Kisharaly Küsharaj [47] (e., sz.). – 1610: *Kisharalban*. 1644: *Kis haraly*. 1684: *Küs Haraly* nevű hely in vicinitate ab una közönséges falu erdeje. 1687: *Küs Haraly*. 1687: Patra hegye mezejében *Kis Harally*. 1721–1852: Csere mezőben *Kis Haraly*. – A Barátok [45] és Csere-domb [49] között húzódó völgyben fekvő erdő és a völgy bejáratí részénél elterülő szántóföldek. Ez utóbbi térképszáma [474]. A fenti terület fekvése kicsiben olyan, mint a vele szomszédos Haraly községé. Valószínűleg analógia útján keletkezett a helynév.

Kisharaly-kútja Küsharaj-kuttya [48] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

*Kishavasalatt. – 1812: Csere mezőben *Küs Havas alatt*. – A Csipkessel [605] érintkező földék neve volt.

*Kiskaszaútja. – 1848: *Kis Kasza utja*. – A Kaszaútja [318] egyik részének neve volt.

Kisnyíl Kűnyil [560] (r.). – 1624: Az Zabolay reten az *kis nilaba*. 1627: *Kiös Nijl* vicinimumaba. 1629: *Kis Nilban*. 1787: melynek vicinusa Észak felől

a *Kis Nyil.* – A Rétnék [573] Nagynyíl [561] melletti része.

*Kisösvényátalkelő. – 1604: A *kis osvény altal kelloben.* – A Felszögből a Hegyemegé vezető ösvény megjelölése lehetett.

*Kispatakója. – 1699: *Kis patak toja.* – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

Kistér-kútja Küstjér-kuttya [373] (e., f.). – A Székvölgye [74] mellett lapályos csereerdő és a benne található forrás.

Kisvontató Küsvontató [397] (e., út). – A Nagyvontató [396] szomszédságban keletről nyugatra emelkedő oldalas erdő és a rajta keresztül vezető erdő-lőt. A helynév a *vontami* igéből alakult. A vontatás a fa elszállításának egyik módja, mikor a völgyből, mélyebben fekvő helyről a faluba vezető út csak a tetőn keresztül érhető el, vagy nagyobb meredek oldalas részen halad át az út, az egész rakományt (terét) egyszerre nem bírják el az igavonóállatok, éppen ezért két vagy három ízben húzzák ki a tetőre, ahol a vontatás eredményeképpen összegyűl a megfelelő mennyiség.

*KOBON-árka. – 1787: Középső Mezőben a *KOBON árka.* – A helynév valószínűleg családnévből alakult.

Komandóház Komondóház [198]. – A Jakabhavaspusztája [196] keleti része. A határórség idején e helyen őrház volt, melyet komandónak neveztek. A ház alapját kísérőm megmutatta. Ugyancsak e névvel jelölik Lakóca [258] egyik részét [477]. E helynevekkel azonos a délebbre fekvő, a Kovászna területéből kiszakadt *Kommandó* község neve is.

KÓNYA bíró-tajga [509] (sz.). – A DÁNkasára [508] vasút melletti része. Egykori tulajdonosáról kapta a nevét, aki századunk elején községi bíró volt.

KOPACerőse KOPACerűőse [13] (út). – A KOPACi út [8] hirtelen kiugró oldalon átvezető része.

KOPACifővény KOPACifüvny [110] (ti.). – A Kápolna [113] és Útválasz [116] közötti tisztás és enyhén oldalas erdő. A helynév előtagja családnévből alakult.

KOPACinyáros [82] (e.). – Nyárfaerdő az Érsóoldal [44] mellett.

KOPACinyárosspusztája KOPACinyárosspusztája [83] (ti.). – Tisztás a fenti erdőben.

KOPACi út KOPACi ut [8] (út). – Erdei út, mely a fenti helyre vezet, majd bekapcsolódik a Határ útba [112].

Kóróbérc Kóróbjérc [274] (e.). – 1787: A *Karabértz* vicinuszai napnyugatra Groff MIKES Sigmond ur Ő Nagysága Zernye nevű Havassa. – A Zernyétől [221] keletre fekvő erdő.

Kóróbérc-kútja Kóróbjérc-kuttya [278] (f.). – A fenti erdő tisztásán található forrás.

Kóróbércnyaka Kóróbjércnyaka [275] (e.). – Keskeny hát a fenti erdő északi részében.

Kóróbércoldala Kóróbjércűdala [453] (e.). – A fenti erdő oldalas része.

Kóróbércpusztája Kóróbjércpusztája [276] (ti.). – A fenti erdő közepén hosszú, széles tisztás.

Kóróbércputnája Kóróbjércputnája [277] (e.). – A fenti erdő Putna (Gelence) felőli része.

KOVÁCSka-kútja KOVÁCSka-kuttya [75] (f.). – Forrás az Odor [55] nevű erdőben. Az előtag családnévből, kicsinyítő képzővel alakult.

KOVÁCS Miklós-kinjja KOVÁCS Miklós kjénnya [413] (e.). – A Kisél [406] egy része. A helynév az egykori KOVÁCS Miklós emléket őrzi, aki erdőlés közben e helyen halt meg. A helynév utótagja nyelvjárási ejtést tükröztet.

KOVÁCS-pataka, KOVÁCS-pataka [338] (e., p.). – A FelsőMIKESútja [331] és Bófútja [354] között fekvő erdő és a rajta keresztül folyó patak, mely a Gyepű-pataka [353] egyik baloldali ága. A helynév előtagja a ma is élő KOVÁCS család nevéből alakult.

Kőbánya Kűőbánya [41]. – A Farkaslyuk [40] egy része. A kőitermelés még folyamatban van.

Kőgrádics Kűőgrádics [309] (út, e.). – Kisebb erdőrészt a pávai szélén. A területen átvezető úton a terméskövek lépcsőszerűen helyezkednek el. A helynév *grádics* utótagjának "lépcső" a jelentése.

*Kőhidárkárakamend. – 1787: A Csere Mezőben a *Kőhid Árkará menőben.* – A helynevet ma nem ismerik, nem használják.

Kőistállónál Kőestállónál [604] (sz.). – A Hosszak [470] egy része. A közelmúltban MIKES családnak e helyen kőből épült istállója volt. A romok még megvannak. A helynév *estáló* utótagja *istálló* köznevünk nyelvjárási ejtése.

*Kökénybokornál. – 1642: Alsó és Középmezőben *Kökeni bokornal.* 1643: az Középső mezeoban *Keokeni bokornal.* – A ma Kökényszer [499] néven ismert határrész egyik része volt. Nevét a *kökényről* kapta.

*Kökényláb. – 1698: Az Középső mezőben az *kökény Labon.* – A fenti terület szomszédságában levő földek neve volt.

Kökényszer Kökjénszér [499] (sz.). – 1721: A középső M.b(en) A Falun alol a *Kökény Szerben.* – A Petőfalvi [606] és Gödrös út [523] között a Körtebokortól [500] a vasútig terjedő határ.

*Kőláb. – 1721: A Patra hegye Mezejiben a *Kőlaban.* – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni.

Köleskert [307] (e.). – A Pojinka [305] melletti lapályos hely. A helynév az egykori erdőirtás után bekerített, *kölest* termő hely emlékét őrzi. Ma e területet teljesen erdő borítja.

Köpüs-kút Kűpüs-kut [108] (f.). – Forrás az

Erősoldalon [44]. A *küpi* előtag *köpi* szavunk nyelv-járási ejtése. Kívájt fatörzssel bélelt forrás lehetett.

Körtebokor [500] (sz.). – 1721: A Patra hegje Mezeiben A *Körte bokornál*. 1767: A Tseré Mben A' *Körte bokornál*. – A Városiút [485], Petőfalvi út [606] és vasút által közrefogott szántóföldek. Egykor e helyen körtefa-csoport lehetett.

*Körtefabokorlábja. – 1800: Patra Hegye Mezejében a *Körte Bokor* lábba. – A fenti terület mellett fekvő földek neve volt.

KÖSöcske [53] (e.). – Oldalas erdő a Cseredombtól [49] keletre. A helynév valószínűleg család-névből, kicsinyítő képzővel alakult.

KÖSöcske-völgye KÖSöcske-vüögye [54] (v.). – Az Odor-kútja [57] vizét az Orbai-patakba [610] vezető kis völgy.

Köszikla út Kűszikla ut [201] (út). – A Jakabhavasa [190] és Jákó [177] érintkezésénél Zernyére [221] vezető útnak egyik szakasza. A sziklásoldalban robbantás segítségével vágták az utat, hogy a fűrészgár kazánját rendeltetési helyére szállíthassák.

Köszöktető Kűszöktetuő [181] (út). – Nagyon köves út a Rakodó-pusztá [179] mellett.

Köves-kút Köves-kut [153] (f.). – A Farlóoldal [152] és Nagyvölgy [152] közötti, természetkövel tarkított erdőrésszel és a benne fakadó forrás.

Középsőharapégés Középsőharapiegés [180] (e.). – A Jákó [177] Szénégető [170] felé eső oldalának közepe. A helynév *harapégés* utótagja az egykori erdőtüz emlékét őrzi. Régen a kitermelt erdőrésszel megtisztítását a tűz segítségével végezték. A fák ágaiából, kérgéből keletkezett törmelék – *romlást* – egy vagy több helyen meggyújtották, a tűz pedig gyakran az ép erdőben is elterjedt, elharapódzott. Nem volt ez engedélyezett eljárás, de bekövetkezett majdnem minden egyes kitermelés után. Több ilyen tisztogatási célt szolgáló, az ép erdőre is áterjedő tűz oltásánál magam is jelen voltam.

(Középsőhatár Középsőhatár [542]. – A hármas vetésforgó alapján a szántók egyik csoportja. L. több helynévnel. **B.H.**)

Középsőkijárás Középsűőkijárás [442] (út). – A Baszka [250] völgyéből KERESZTESKHAVASÁBA [254] vezető út neve Alsó- [444] és Felsőkijárás [443] között.

Középsőmező Középsűőmező [542] (sz.). – 1642: *Közepmezőben*. 1643: *Közepső mezeoben*. 1698: *Az közepső mezőben*. 1787: *Közepső mezőben*. – A Cseremezeje [541] és Halommezeje [543] közötti határrész. A helynév a hármashatár-rendszer emlékét őrzi (középsőhatár)

Közhegynyaka Köszhegynyaka [14] (e.). – A KOPACERŐSÉTŐL [13] DEMESKÉIG [16] húzódó enyhén oldalas erdő. A helynév valószínűleg a közösen birtokolt erdő emlékét őrzi.

Közhegynyaka-pataka Köszhegynyaka-pataka [15] (p.). – Az Orbai-patakig [610] húzódó mély völgy. Vízét időszakai forrásoktól kapja.

*Köz-mocsár. – 1618: Halom mezeiben a *Keoz motsarban*. – Zabolán a fenti helynév nem maradt fenn, de a vele szomszédos Páva falu (ma Zabolához tartozik) Zabolával érintkező határrészét most is e névvel jelölik. Valószínűleg régen a mocsár átnyúlt a zabolai területre is, két községhatár találkozási pontján feküdt, s ezért kapta a *köz* előtagot.

Köz-patak Kösz-patak [527] (p.). – 1618: az halom mezeiben az *Keoz patak*nak. 1688: Az ország uttya mellett az *Közpatak*. – A Pávai-patak, mely bizonyos területen határ Zabolá és Páva között.

Közpatak-hídja Közspatak-higgya [528]. – 1604: *Az keoz patak hidgiaval*. – A falu és vasút között a Halom útján [616] átvezető fahíd és a szomszédos terület.

Közpatak mellett Köszpatak mellett [590] (sz.). – 1798: *Köz Patak mellett*. – A Halommezeje [543] falu melletti része.

*Közpatakrajövő. – 1630: Halom mezeib(en) az *Köz pataka jövöben*. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom meghatározni.

*Köz út. – 1745: A Zabolai és Haralyi erdőket a Haralyi nyakig a *köz ut* választja meg. – L. Határ út.

*Kút alatt. – 1604: *Kut alatt*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

*Kútnál. – 1798: Cseré mezőben a *Kutnál*. – Az egykori kút emlékét őrzi a helynév.

*Kútonfelül. – 1685: Középső mb(en) az Kuto(n) fellyel. – A helynevet ma nem használják.

KülsőBALÁZStója KüsőBALÁZStója [603] (e.). – A FelsőBALÁZStójától [77] északra eső terület.

KülsőBALÁZStó-kútja KülsőBALÁZStó-kuttya [602] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

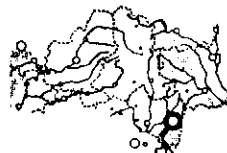
KülsőBALÁZStópusztája KüsőBALÁZStópusztájá [127] (ti.). – A fenti erdőben vizenyős, sással benőtt tisztás.

Külsőjákó-tója Küsőjákó-tója [182] (tó). – A Belsőjákó-tójától [183] délre fekvő tisztás közepén állandó vízfű nagyobb tó.

Külsőkarjasvölgy Küsőkarjasvüögy [384] (e.). – A Karjasvölgy [382] északi része.

Külsőlökösár Küsőlökösár [175] (e.). – A Belsőlökösártól [174] keletre fekszik. L. ott.

Külsőmeredek Küsőmeredek [313] (e.). – A pávai szélen hirtelen kiugró tető.

Külső-pusztá Külső-pusztá [283] (ti.). – Az Alsó-pusztá [282] folytatása.

*Külsősárpusztája. – 1815: a' *külső sár pusztája*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

Külsőszállás Külsőszálás [203] (ti.). – A Jakabhavaspusztájának [194] északi fele. A csorda éjjeli nyugalmat biztosító karántól kapta nevét.

Külsővályús-kút Kűsöválus-kut [196] (f.). – A Jakabhavaspusztája [194] közepén fakadó, vályúval ellátott forrás.

*Kvártélyház. – 1825: A *Quarty Ház* körül levő kerteknek Tizedek szerint nevei. – A határőréség céljait szolgáló épület volt. A helyére már nem emlékeznek.

Lakóca [258] (e.). – 1716: Zabolai erdőn Dobroszláb és *Lakocza* nevű Havasok. – A KERESZTESekhavasától [254] keletre fekvő erdő.

Lakócafarka Lakócafarka [270] (e.). – Keskeny gerinc MÁTÉ Pál [279] és GÁL-pataka [458] között.

Lakóca-kútja Lakóca-kuttya [271] (f.). – A fenti erdő legmagasabb részén fakadó forrás.

Lakócaponkja [263] (csúcs). – A fenti erdőben 1777 méter magas csúcs.

Lakócapusztája Lakócapusztája [269] (ti.). – Nagyobb tisztás a GÁLVápájától [266] északra.

Lakócateteje Lakócatetűdje. – A Lakócaponkja másik neve. L. ott.

Lakóca-tója Lakóca-tűója [448] (tó). – Kisebb tó a fenti erdőben.

Lapjas [401] (e.). – Az Útválasz [116] és Zabolafeje [402] között lapályos erdőrés.

Laposbükk Laposbikk [367] (e.). – Lankás rész a pávai szélén.

Laposbükk-kútja Laposbik-kuttya [368] (f.). – Időszaki forrás az erdő szélén az út mellett.

LÁSZLÓmagyarósa LÁSZLÓmagyarússa [135] (e.). – A Nyugvó [133] és Szászkeresztje [150] között fekszik. A helynév előtagja a LÁSZLÓ családnévből alakult, az utótag pedig a hely régi állapotát örökítette meg.

LÁSZLÓmagyarósa-kútja LÁSZLÓmagyarússa-kuttya [136] (f.). – Nagyobb forrás a fenti erdőben.

*Leánybüкке 1688: *Leanybikke*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

Leveleshegy Leveleshégy [101] (e.). – 1877: *Leveleshegy*. – A Csipkéstől [605] keletre fekszik.

Leveleshegypusztája Leveleshégypusztája [102] (ti.). – Tisztás a fenti erdőben.

Liget Lüget [518] (sz.). – 1639: az *lügeten*. 1681: Középső határban a *Lügeten*. 1717: az *Liget*. 1844: a *Lügeten*. – A Középsőhatár [542] legmagasabb fekvő része. Ma szántók borítják, de nevének

tanúsága szerint egykor erdő nőtt rajta. A *liget* szót köznévi értelemben ma nem használják.

Ligetaltja Lügetaltja [522] (sz.). – 1721: Közep mezőben *Lüget alatt*. – A fenti terület lankásabb része, Ligetfarka Lügetfarka [520] (sz.). – A Hosszúláb [517] felé nyíló ereszkező dombhát.

*Ligetiútrakirugó. – 1815: A Tó között a *Lügeti utra kirugó*. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni.

*Ligetoldal. – 1734: Az Csere Mezőben Az *Lüget oldalban*. – A helynevet ma nem használják.

Liget-tető Lüget-tetű [519] (sz.). – 1542: Az *lüget teten*. – A fenti terület fennsíkszerű része.

Liget l. Liget

*Lökötő. 1752: – Közep mezőben *Lökötön*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

Luci [2] (e.). – A Veresgödörtől [1] nyugatra fekvő kis terület. Nevét a vörösfenyőtől (tájnyelven *luc*) kapta. Mivel a temető e terület egyik szélén fekszik, *Lucinak* nevezik a temetőt is az ilyenféle mondásokban: *Kivitték a Luciba*. *Nemsokára a Luciba kerülünk*.

MADARak-kútja MADARak-kuttya [438] (f.). – A Zernye [221] egyik forrásának neve. A helynév előtagjában valószínűleg a ma is használt MADÁR ragadványnevű többes számú alakja szerepel.

*Magas-hegy. – 1851: *Magashegy*. – A helynevet ma nem ismerik.

Magasorr Magasarr [380] (e.). – A Kaboladélő [376] kiugró része Székvölgye [374] és Fővénypusztája [138] között.

Malom-út Malom-ut (út). – A Töltött út másik neve.

MÁTÉ Pál MÁTÍÉ Pál [279] (e.). – 1903: *MÁTÉ Pál*. – A Zernye [221] és KERESZTESekhavasa [254] között völgyekkel szabdaltnak erdő. A helynév egykori tulajdonosának emlékét őrzi.

MÁTÉ Pál-farka MÁTÍÉ Pál-farka [280] (e.). – A GÁL-patakaig [458] húzóódó keskeny gerinc.

MÁTÉ Pál-kútja MÁTÍÉ Pál-kuttya [454] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

MÁTÉ Pál-pataka MÁTÍÉ Pál-pataka [286] (p.). – A GÁL-pataka [458] mellékága.

*MÁTÉvonása. – 1630: Zabolai reten FAR-KAS nyíla mely *MATE vonasanak* hivatattatik. – A ma Nagy- [560] és Kisnyíllal [561] jelölt kaszálók régi neve lehetett. A helynév *vonás* utótagja a régi földosztás emlékét őrzi.

Medvetér Medvetjér [130] (e.). – A megye-erdeje [372] és Nyugvó [133] között fekvő erdő. A helynév a régi hajtóvadászatok emlékét őrzi.

Medvetéralja Medvetjérajja [131] (e.). – A fenti erdő alacsonyabb fekvésű déli része.

Medvetér-kútja Medvetjér-kutya [79] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

Medvetérteteje Medvetjérteteje [132] (e.). – A fenti erdő gerince.

Megyeerdeje Mègeerdeje. – Másik neve Kallikusegyházerdeje. L. ott.

Megyei út Megye-ut [485] (út). – A Zabolán áthaladó, Kézdivásárhely felé vezető műút. L. még Városi út.

Mély-patak, Mjéj-patak [192] (v., p.). – 1755: *Mély patak* nevű hely. – A Csorgó-árka [199] folytatása a pávai Kandia nevű erdő felé. A helynév szokatlanul mély völgyben folyó patakat jelöl. A tetőről alig lehet látni a völgy alját.

Mély-tó Mjéj-tó [553] (tó). – A MIHÁLC [544] nevű helyen fekszik. A hagyomány szerint a tengerrel összeköttetésben van. Olyan mély, hogy nincs is fenéke, Ezért Feneketlen-tónak is nevezik. Régen a mélységére kíváncsiak szénahordáskor 12 db. vonókötelet összekötöttek (1 db. hossza kb. 10-12 méter), az egyik végére követ helyeztek, de az alját nem érték el. Beszélik azt is, hogy egy „nagy úr” hatlovas hintóval át akart hajtani rajta, és belepusztult mindenestől. A tó területe állandóan kisebbedik, s az így keletkezett ingoványos, süppedékes terület sok szerencsétlenség okozója.

Mélytő-árka Mjéjtő-árka [554] (á.). – 1815: Petőfalva megett a *Mjéjtő árkán*. 1845: *Mélytő árkánál*. – A fenti tó szelétől a Töltőt útj [571] húzódó árok.

Meredek Meredék [329] (e.). – A Kaszaútjától [318] északra kúpszerű hirtelen kiemelkedés.

Meredek-pusztja Meredék-pusztja [314] (ti.). – A fenti csúcs tetején kis tisztás.

METNER-pusztja MÉTNÉR-pusztja L. Fűrészpusztája.

*MIHÁCerdeje. – 1720: *MIHATZ Erdeji*. – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni.

MIHÁLC MIHÁZ [544] (r.). – 18. sz. *MIHÁLTZ* nevezetű helyen. – A Réti úttól [572] jobbra az Imecsfalvi határig terjedő kaszálók neve a petőfalvi legelőtől MIHÁLC útjáig [545]. A helynév a Zaboláról elszármazott MIHÁLCZ család emlékét őrzi.

*MIHÁLCfüve. – 1721: Zabolai Réten a *MIHÁLTZ fűvibe*. – A ma MIHÁLCZ néven ismert terület megjelölése volt.

MIHÁLC útja MIHÁLC uttya [545] (út). – Dűlőút a Tized [547] és MIHÁLC [544] között.

*MIHÁLCszere. – 1720: Középső mezőben *MIHÁLTZ szere*. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni.

Mihályka Mihájka [98] (e.). – Kisebb erdőrészt a haralyi szélen. A helynév család- vagy személynévből alakult.

Mihályka-útja Mihályka-uttya [73] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

Mihálykapusztája Mihájkapusztájg [74] (ti.). – Tisztás az élen. Egyik része Zabolához, a másik meg Haralyhoz tartozik.

MIKESné MIKÉSné [105] (e.). – A Szilvaskert [80] és Aratás [36] között fekvő erdő.

MIKESné-kútja MIKÉSné-kutya [106] (f.). – Forrás a fenti erdőben. Ugyancsak e névvel jelölik a Zernye [221] egyik forrását is [225].

MIKESnépusztája MIKÉSnépusztájg [107] (ti.). – Kis tisztás a fenti erdőben.

MIKESútja-pataka MIKESuttya-pataka [332] (p.). – A Gyepű-pataka [353] egyik baloldali mellékága. Alsó- és FelsőMIKESútja [330-331] között folyik.

*MIKŐszegeletje. – 1844: *MIKŐ szegeletje*. – Valószínűleg a ma Öntözött [580] néven ismert területnek a Feketeügy [611] melletti része volt. Ez a terület a MIKES családé volt. A MIKŐ családtól juthatott hozzájuk, melyhez rokoni kapcsolatok fűzték. A helynév a MIKŐ család emlékét őrzi.

Mogyorós. Mogyorúós [392] (e.). – A Csatornás [386], Isztri [143] és Kosárpusztája [391] közötti oldalas rész. Nevét a mogyoróbokortól kapta, mely nagyon kedveli ezt a területet.

*Mőjziszégele. – 1815: A Mosó Rév előtt az u.n. Mojzi szegeletje. – A fenti területnek Feketeügy kanyarjába eső részét jelölték e névvel. A helynév a Mőzes személynév nyelvjárási Mőjzi alakját őrzi.

*Morgó. – 1681: Csere Mezejben a *Morgoban*. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni. A *morgó* köznévv a zabolai nyelvjárásban nagyon gyökeres szántóföldet is jelöl, az eke sajátságos zöreje miatt.

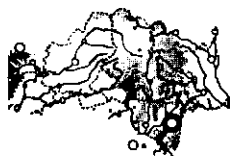
Mosórév Mosóré [564] (r.). – 1634: az Zabolai szena retben a *moso rethben* vicinusa ab uno az feketeügy. 1674: *Mosóré*. 1705: *Mosóré*. 1734: *Mosórév*. 1815: A Zabolai Réten a *Mosó Rév*. – A Szörce felé vezető úttól jobbra a Feketeügy [611] mellett fekszik. A helynév ré utótagja a rév szavunk alakváltozata.

*Mosórévelőtt. – 1787: Zabolai Réten a *Moso rét előtt* melynek is vicinusa Észak felől a Kis nyíl. 1815: a *Moso Rév előtt* az u.n. Mojzi szegeletje. – A történeti adatok tanúsága szerint a fenti területnek Feketeügy felőli részét jelölték e névvel.

Murdán [287] (e.). – 1796: *Murdán* az havas mellynek határa nap nyugatrol szomszedságavan velő Lakotza havas. – A Lakócatetejétől [263] kelet felé eső, magas hegycsúcsoktól körülzárt, alacsonyabban fekvő oldalas erdőrészt.

Murdánfarka Murdánfarka [293] (e.). – A fenti erdő Gör [466] felé húzódó keskeny háta.

Murdán-kútja Murdán-kutya [461] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

Murdánnyaka [290] (e.). – A Lakócahoz [258] kapcsolódó szélesebb gerinc.

Murdán-pataka [467] (p.). – A Zabola-vize [294] egyik baloldali mellékága.

Murdánponkja [291] (e.). – A fenti erdő közepén kisebb csúcs neve.

Murdánpusztája Murdánpusztája [292] (ti.). – Oldalas tisztás a fenti erdő déli felében.

Nagyél Nagyél [404] (e.). – A Kiséltől [406] északra fekvő hosszabb gerinc és hozzá tartozó kétfelőlí oldal.

Nagyél-kútja Nagyél-kuttya [417] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

Nagyéltoldal Nagyéltóvala [416] (e.). – A fenti terület gerincétől jobbra és balra leereszkedő oldalsó rész.

Nagyél-pataka Nagyél-pataka [400] (p.). – A Gyepű-pataka [353] egyik ága.

Nagyélpusztája Nagyélpusztája [405] (ti.). – Kis kör alakú tisztás a fenti erdő közepén.

Nagyélteteje Nagyélteteje [415] (e.). – A fenti erdő fennsíkterület része.

Nagy-forrás Naty-forrás [187] (f., e.). – A Jákó [177] északi része és az itt található forrás. Nevét a szokatlanul bővíző forrástól kapta, melyből azonnal kisebb patak lesz. Ugyancsak e névvel jelölik a Hanc [344] egyik forrását [345] is.

NAGY Jánosné [21] (e.). – A Búzakölesoldal [20] és Farkafenyő [23] közé beékelődő erdőterület. Nevét a tagosítás előtt tulajdonosától kapta. 1943-ban a MIKES családé.

NAGY Jánosné-kútja NAGY Jánosné-kuttya [22] (f.). – Kiseb forrás a fenti erdőben.

Nagykanyar Natykanyar [484] (sz.). – A közelmúltban iparvasút vezetett a zernyei fűrésztelepről a vasútállomásra. Az iparvasút egyik kanyarját jelölték e névvel. A vasút megszűnése után a környező szántóföldek helye lett.

*Nagykaszaútja. – 1848: *Nagykaszaútya*. – A Kaszaútja [318] egyik részének megjelölése volt.

Nagykő Natykő [90] (e.). – A Fel-sőGEREVölgyétől [85] keletre fekvő erdő BAKARA-pataka [428] jobboldalán. Nevét a patak melletti kb. 10 méter magas egyedülálló sziklatömbtől kapta. Ugyancsak e névvel jelölik a BOC [531] egyik részén fekvő szántóföldeket is [532] a pávai szélen. A határ-rögzítés községek között földhalmok hányásával és nagy kövek elhelyezésével történt. Vezetőm szerint a fenti határrészbe hat ökrrel húzták a követ. Ezeket a nagy sziklatömböket a szerző még látta.

*Nagykőoldala. – 1806: *Nagykőoldala*. – A fenti erdő oldalsó részének megjelölése volt.

Nagykő útja Nagyűt uttya [620] (út). – 1850: *Nagyűt útja*. – A fenti területre vezető dűlőút. Ritkábban használt helynév.

*Nagyűtjamellett. – 1810: Halom Mzében a *Nagyűt uttya mellett*. – A fenti dűlőút melletti szántóföldek megjelölése volt.

*Nagyűt. – 1617: *Nagyűt mal.* – Helyrajzilag nem tudom elhelyezni. A helynév *mal* utótagja a finnugor eredetű *mell* szavunk magas hangrendű alakváltozata (BÁRCZI 1941). A *mal* térszinformanév alakváltozatai: *mal mály mány mán má* (PAIS 1916. 167. kk.) és *már* (ÁRVAY 1943b).

Nagyűt [561] (r.). – 1627: *Nagyűt Nilnak*. 1642: *Nagyűt nil*. az Fekete úgire meneoben. 1643: az *nagyűt Nilban*. A Kisűt [560] és KALÓC [566] közötti kaszálók. – A helynév *űt* utótagja a közösen birtokolt területből kisorsolt részt jelöl. Az erdő eladása vagy az évi járandóság kiutalása (1943-ban is) nyilakban történik.

Nagyűt [308] (e.). – 1857: szálanként nyír-fát kaptak a *Nagyűt nyírűtől*. – A Köleskert [307] mellett fekvő nyírűtfaerdő.

Nagy-patak Naty-patak [614] (p.). – A Gyepű- és BAKARA-pataka egyesülése után a falun átfolyó pataknak egyik megnevezése. Másik neve Patak.

*Nagyűtjamellett. – 1852: Közepső Mezőben *Nagyűt Patak mellett*. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom meghatározni, mert a patak kb. 4 kilométeres távon szeli át a határt.

Nagyűt Natyűt [32] (e.). – A Sűgű-kút [31] és Hidegűt-völgye [34] közötti meredek oldal.

*NAGYűt. 1824: *NAGYűtized*. – A helynév előtagja valószínűleg a ma is élő NAGY család nevéből alakult.

Nagyűtűtő Nagyűtűtő [395] (e.). – A Mogyorós [392] és Isztri [143] között keletről nyugatra emelkedő oldal. Nevét az erdőűt úttól kapta, mely hirtelen emelkedőn vezet át. L. még Kicsűtűtő.

Nagyűtűtőteteteje Nagyűtűtűtőteteteje [396] (csúcs). – A fenti erdő legmagasabban fekvő része.

Nagyűtűtő Nagyűtűtő [154] (v.). – A Csóka-háztól [140] nyugatra húzódó széles és mély völgy.

Nagyűtűtő-kútja Nagyűtűtő-kuttya [155] (f.). – A fenti völgy kezdeti részén fakadó nagy forrás neve.

Nagyűtűtőoldala Nagyűtűtőűtőoldala [157] (e.). – A fenti völgy mellett fekvő erdő oldalsó része.

Nagyűtűtő-pataka Nagyűtűtő-pataka [156] (p.). – 1853: egyenesen át a *Nagyűtűtő Patakába*. – A fenti völgyben lefutó patak, mely a BAKARA-pataka MIKES gróf a gazdasági cselédek részére négy házat építtetett, s a szomszédságában levő földeket erről nevezték el. Ma a házak közül csak kettő van meg, de a környező területet, most már nagyobb kiterjedésben, továbbra is Négyűtűtő helynévvel jelölik.

Négyűtűtő Nécűtűtő [487] (k.). – A Kisharaly [474] mellett párholdnyi téglafalalakú sík terület.

Négyszegűcsere Néccégűcsere [50] (e.). – A Csere-domb [49] szélé.

Négyszegű-kút Néccégű-kút [218] (e., f.). – A Rozsdás [211] déli részén erdő és a benne található forrás. Nevét a forrás alakjától kapta, melynek négy oldala fenyőfával ki volt rakva. A közelmúltban a forrás még eredeti alakját őrizte, gyűjtésem alkalmával csak az elkorhadt fák maradványát találtam. A szabályos kút-gödört az eső elmosta, a legelésző állatok betapodták.

Nyelvcsfej [96] (e.). – A Kisharaly [47] keleti részét jelölik e névvel.

Nyereg Nyereg [158] (e.). – A BAKARA [145] és Földhíd [161] között bemélyedő, szélesebb hát neve.

Nyereg-kútja Nyereg-kuttya [159] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

Neszter Nészter [490] (sz.). – 1722: Közep mezőben *Neszter* nevű helybe. 1750: *Nester*. 1784: *Neszter* összeirt mocsaras terület. – A Petőfalvi út [606] és Borkútdombja [488] közötti szántóföldek. A történeti adat tanúsága szerint a 17. század végén a fenti terület nagy része még mocsaras volt.

*Neszterjövő. – 1763: A Csere Mezőben A *Neszterre jövőbe*. – A fenti terület keleti részével érintkező földek megnevezése lehetett, mert a nyugati része a Középsőhatárhoz [542] tartozik.

Nesztertője Nésztertője [492] (sz.). – 1696: Az Patra hegy mezeibe az *neszter tavába*. 1721: A Patra hegye Mezeiben A *Neszter Tavában*. 1810: *Neszter tője*. – A vasútállomás melletti szántóföldek neve. Tagosításkor még megvolt a tó, kb. félholdnyi területre terjedt. Az egykori tónak a helyét még lankásabb rész sem mutatja, mert a tagosítás utáni tulajdonos teljesen eltüntette a gödröket. Hogy a fenti tónak vagy mocsaras helynek régen sokkal nagyobb volt a kiterjedése, igazolja a szomszédos határész Darvas (I. ott) helyneve is.

Neszter út Nészter út [491] (út). – 1800: *Neszterut*. – A fenti területre vezető út megjelölése volt, mely a tagosítás után eltűnt. Ma a vasút mellett haladó dűlőutat jelölik e névvel.

Neszterútjárójövő Nészterútjárójövő. – 1750: a középső határban *nester útjára jövőbe(en)*. – A terület egy része GYÖRGY László-tagja [498] néven is szerepelt.

*Neszterútjagén. – 1763: A Csere Mezőben A *Neszter utya végén*. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni.

Nyires Nyirés [621] (e.). – 1832: A falu *Nyires* erdejéből. – A falu déli részét határoló oldalsó rész általános megnevezése.

*Nyires-kert. – 1684: *Nyires kert*. – Valószínűleg a fenti területen bekerített helyet jelölt.

Nyireslapály Nyiréslapály [65] (e.). – A Kecskerágó [58] és Élesorr [67] közötti, többnyire nyírfákkal borított lapályos terület.

Nyugvó Nyugvó [133] (c.). – A Székvölgye [374] és Lászlómogyorósa [135] közötti fennsíkszerű erdős terület. A helynév eredete azzal magyarázható, hogy a meredek oldalon való felkapaszkodás kifárasztotta az embereket és állatokat, s e helyen pihentek meg. A *nyugvó* tájszónak 'pihenő' jelentése van.

Nyugvópusztája Nyugvópusztája [134] (ti.). – Hosszan elnyúló tisztás a fenti erdőben.

Nyulaktója Nyulaktója [471] (sz., k.). – A Hosszaktól [470] Patrahegyéig [472] terjedő lankás és dombos oldal. A kisebb talajmélyedésekben csak eső után áll meg a víz. A fenti terület nyúl vadászatra nagyon alkalmas lehetett. Valószínűleg tréfás helynévadás esete áll fenn. Ugyancsak e névvel jelölik a Csere-domb [49] egy részét is [51], mely a fenti területtel érintkezik.

Nyúlnyalás [46] (ti.). – Kis lankás tisztás a Barátoktól [45] északra.

Nyúlnyalás-kútja Nyulnyalás-kuttya [579] (f.). – Időszaki forrás a fenti tisztás szélén.

Odor [55] (c.). 1847: *Odor*. – A Csere-dombtól [49] keletre fekvő, Kecskerágóig [58] húzódó meredek oldal.

Odor-kútja Odor-kuttya [57] (f.). – Forrás előbbi déli oldalában.

Odorpusztája Odorpusztája [56] (ti.). – 1847: *Odor pusztája* körüli cseres tilalmas erdő. – Tisztás a fenti erdő északi felében.

Odor-tető Odor-tető [622] (e.). – 1896: *Odortető*. – A fenti erdő legmagasabban fekvő része a haralyi szélén.

Orbai-patak (p.). – 1853: Szilváskertnél bejövő vögyig az *Orbai Patakig*. – A Hegyemei-patak másik neve.

Öntözőárok [587] (á.). – A fenti területen a vizet elosztó árkokat jelölik e névvel.

Öntözött [580] (r.). – A Rétnék egyik része, mely 1943-ban öntözőberendezéssel van ellátva.

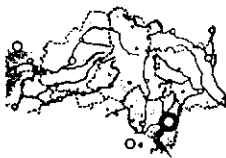
*Ösvény. – 1714: az Zabolai *ösvénybe*. 1717: Zabola és Páva közöt az *ösvénybe*. – Zaboláról Pávára az erdőn átvezető ösvény neve volt. Helynévi értelemben ma nem használják.

PAIS-ér PAISZ-ér. – 1866: *PAISér*. – A Górral [466] szemben fekvő, Moldovához tartozó oldal neve. A helynév előtagja a PAIS család nevéből, utótagja a 'kis patak' jelentésű *ér* szóból alakult.

PÁL Máté PÁL Máté [333] (e.). – A MIKES-kútjától délkeletre fekvő lankás erdő rész. A helynév egykori tulajdonosának emlékét őrzi.

PÁL Máté útja PÁL Máté utya [334] (út). – A fenti erdőn áthaladó taligaút.

PÁL Miklós [505] (sz.). – 1845: *PÁL Miklós*. – A Gödrös út [523] és Patak [614] közötti szántóföldek

a falutól a vasútig. Egykori tulajdonosának emlékét őrzi a helynév.

*PÁL Miklós-malma. – 1609: a Falu felől az mostani PÁLL Miklós János és Mihály malmának a gattyja az határa. 1714: halo mezejében PÁL Miklós Malmánál. 1767: malom volt-e rajta (PÁL Miklós-szegeletében) nem tudom de malom árok hej most es látszik rajta (HADNAGY János 84 éves lovaskatona vallomása). 1798, 1815, 1835: PÁL Miklós malma. – A történeti adatok tanúsága szerint a malom már a 17. század végén eltűnt, a helynév még sokáig fennmaradt, majd elhomályosult.

*PÁL Miklós-malmán alól. – 1734: Középső mezőben Az PÁL Miklós malmán alól. – A helynevet ma nem használják.

PÁL Miklós-szegelete PÁL Miklós-szegelete [574] (k.). – 1767: PÁLL Miklós szegeletinek hivatott és hivatattik. – A fenti terület beszögélő része a Patak kanyarjába a Saláta nevű hely szomszédságában.

PÁL Miklós útja PÁL Miklós utya [506] (út). – Dűlőtű a fenti területen.

*PÁL Miklós-vonása. – 1845: Nagy Nyilban a PÁLL Miklós vonása szomszédságában. – A Nagynyíl [561] egyik részének megjelölése volt.

*Pálosdomja. – 1751: Az Halom Mezejében A Pálos Dobján. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni.

Patak (p.). – 1682: az patak két fele. 1685: az falu között lemenő patak. – A Nagy-patak másik neve.

*Patakszere. – 1604: feoldok az pata zerinel. 1718: Halom Mezőben az halom előtt a Patak szerben. – A HADNAGY Károly-tagja [422] néven ismert terület Patak melletti része volt.

Patrahegye Patrahégye [472] (k.). – 1592: Patra hege. 1610: Patra hege. 1623: Patra hegie. 1649: az Patra hegie. 1721: Patré hegie. 1787: A Tseré Mezejébe a Patra Heginel. – A Gelencei úttól [476] jobbra az erdő szélén Kisharalyig [474] húzódó dombos rész. E területen ma kaszálók vannak, a tagosítás előtt szántóföldek voltak. A helynév tanúsága szerint régen erdővel borított terület volt. A helynév előtagja valószínűleg családnévből alakult. A népi magyarázat szerint régen Patróhegye volt, mert a falu bejáratát védő őrséget (patrót) ide állították fel.

Patrahegyedombja Patrahégyedombja [589] (k.). – A fenti terület legmagasabban fekvő része. A helynév domb utótagja 'tető, ponk' értelemben is használatos.

Patrahegyefarka Patrahégyefarka [623] (k.). – 1715: Para hegye mezejében Patra hegye farkánál. – Dombnyúlvány a fenti területen.

*Patrahegyemezeje. – 1592: az Patra hegie mezejében. 1623: Patro hegie mezejében. 1649: Patra hegie mezejében. 1721: A Patré hegie Mezeib(en). 1722:

az patra hegye mezejében. – A Cseremezeje [541] régi neve volt.

*Patrahegyeoldala. – 1815: A Patra hegye oldalába. – A fenti terület oldalas részének megnevezése volt.

*Patrahegyevégénél. – 1721: A Para hegye végénél. – A helynevet ma nem használják.

Pávai-domb [526] (sz.). – 1618: az Pavay Dombon. 1711, 1734, 1815, 1854: Halom mezőben Pávai Dombon. – A Köz-pataktól [527] balra fekvő alacsonyabb domb, mely érintkezik a pávai határral. A helynév előtagja a szomszédos Páva község nevéből alakult.

Pávailakóca [264] (e.). – A Lakóca [258] déli része, mely pávai tulajdonosoké volt.

Pávaiszél Pávaiszjéj [582] (e., sz.). – A zabolai határnak az a része, mely a pávaival érintkezik.

*Pávaitanorokvégén. – 1604: Az Pavay Tanorok vegén. – A község déli kijáratánál levő területet jelölték e névvel.

Pázsint [477] (sz.). – 1648: Pásint. 1787. Középső Mezőben A Pásintban a kertre menyen lábál. – A Gelencei úttól [476] balra a Kereszt-árkái [478] terjedő szántóföldek. A történeti adat tanúsága szerint a helynév régen kiterjedt a mai község északi szélére is, egészen a Patakig.

Pázsintramenő. – 1837: Pázsintramenő. – A fenti területtel érintkező földeket jelölték e névvel.

*Pázsintszél. – 1708: Középső határban a Pázsint szélyin, a tanorok kert folyása mellett. – A község északi részén a kerítésen kívüli terület megjelölése volt.

Pérászka Pérászka [6] (e.). – A Szálasoldaltól [4] északra fekvő erdő neve.

Pérászkalaposza Pérászkalaposza [10] (e.). – A fenti erdő északi részén lapályos terület.

Pérászkaponkja [9] (e.). – A fenti erdő teteje.

Pérászkapusztája Pérászkapusztájá [7] (ti.). – Kör alakú tisztás a fenti erdő közepén.

Pérászkateteje. – Másik neve Pérászkaponkja. Pereserdő Përëserdű [244]/e.). – A Zernye [221] és Kóróberce [274] között húzódó erdősáv neve. A 19. század végi erdőper emlékét őrzi a helynév.

Peseltető Pësëltetű [403] (t.). – Az első hegyvonulat tetején kis tisztás. A kapaszkodón túljutva, az erdőléskor az állatokat itt pihentették meg.

Petőfalvamege Petőfalvamége [555] (r.). – A Rétnek [573] a petőfalvi határral érintkező része.

Petőfalvi-domb [608] (sz.). – 1664: Patra hegie nevű mezeoben petőfalvi Dombon. 1734, 1767, 1810: Csere mezőben Petőfalvi Dombon. – A Neszterrel [490] érintkező magasabban fekvő szántóföldek a petőfalvi határ mellett.

Petőfalviórháznál [598] (sz.). – A Petőfalvi út [606] és a vasút keresztződésénél, az órház melletti szántóföldek neve.

Petőfalvi út [606] (út). – 1749: a Középső mezőben *Petőfalvi utnál*. – A Zaboláról Petőfalvára vezető földút.

*Petőfalvi utat általkelő. – 1721: az *petőfalvi ut által kelőben*. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni.

Pityókáskert Pityókáskert [599] (sz.). – 1835: A *Pityókás kerteket* felmérve. – A Csapkés [605] egy része. Közös birtokolt terület volt, 1835-ben osztották fel a lovas és gyalogos katonák közt. A helynév *pityóka* elötagja a *burgonya* szavunk nyelvjárási neve.

Pojánka [206] (e.). – 1787: Pojánka n Havas melynek is vicinusai Észak felől Zabola falva Rozsdás n Havas, Délről SIDO Jozsef Pávai Gyalog katona Ölves n havasa. Napnyugatról Jakab Havasa. – A Rozsdástól [211] délre fekvő kúp alakú csúcs és oldalas rész.

Pojánkafarka Pojánkafarka [207], (e.). – A fenti erdő déli nyúlványa.

Pojánka-kútja Pojánka-kutya [210] (f.). – Nagyobb forrás a fenti erdő keleti felében.

Pojánkanyaka [208] (e.). – A Jakabhavaspusztájával [194] érintkező keskeny hát.

Pojánka-pataka [433] (p.). – A Rozsdás-pataka [220] mellékága.

Pojánkarész Pojánkarész [205] (e.). – A Jakabhavasa [190] Pojánkával érintkező oldalának neve.

Pojánkateteje [209] (csúcs). – A legmagasabban fekvő része a fenti erdőnek.

Pojinka Pojinka [305] (e.). – A KERESZTESeknyíre [304] mellett fekvő kisebb csúcs. A helynév a román *poiana* szóból származó, a *pojan* tájszó kicsinyítőképzős alakja (ÁRVAY 1943b).

Pojinkapusztája Pojinkapusztája [306] (ti.). – Kisebb tisztás a fenti részen.

Porondesztenája Porondesztenája [93] (ti.). – A Kőbánya [41] alatt kis tisztás. A helynév *esztena* utótagja a román *stâna*, 'juhok fejt és alvó helye meg a juhászok szállása' szóból származik.

Putnalakóca [450] (e.). – A Lakóca [258] Putna (gelencei határrész) felőli része.

Putnalakóca-pataka [451] (p.). – A fenti erdőben eredő patak

RÁDULYputna RÉDUJputna [452] (e.). – A Putnának (Gelence) Zabolához tartozó része. A helynév előtagja családnévből alakult.

Rakodó Rakodó [585] (sz.). – A Városiút és Petőfalvi út mellett fekvő földek a falu szomszédságában. Csepléskor szerűként használták.

Rakodó-pusztia [179] (ti.). – A Jákó [177] tisztása. Erdőléskor a fát erre a helyre vontatták ki a völgyből, majd a megfelelő mennyiség összegyűjtése után taligára rakták.

Rakottyás [436] (e.). – A Zernye [221] rakottyafával borított részének neve.

Régi-híd Rjégi-híd [557] (r.). – 1757: Az Zabolai réten az *régi hídnál*. – A Galambszékkel [556] szomszédos kaszálók neve. Nevét a Borvíz-árkán átvezető egykori hídtól kapta.

Régi városi út Rjégi városi út [480] (sz.). – 1720: Haraly felőli mezőben a *Régi városi útnál*: A Cseré mezejben A *régi Város utnal*. – A Borkút [48], Gelencei út [476] és a haralyi határ közötti szántóföldek. Régen a megegy út ezen a területen haladt át, és csak a Borkútnál kapcsolódott bele a mai Városi útbá [485].

*Régivárosiútmellett. – 1787: A Tsré Mezejébe a *régi városi ut mellet*. – A fenti területen az utat övező földek neve volt.

RÉMÁNDÉLLŐ RjÉMÁNDjÉLŐ [511] (sz.). – A Déllő [510] nyugati része. Az előtag a területet egykor birtokló RÉMÁN család emlékét őrzi.

Rét Rjét [573] (r.). – 1624: Zabolay *reten*. – 1686: *Rétien*. 1712: Zabolai *Rétien*. – A Feketeügy [611] és Petőfalva nyugati határa közötti kaszálók.

Rétfark Rjétfark [563] (r.). – 1805: *Rétfark*. – A fenti terület Szőrcse felőli nyúlványa.

RÉTI Pál RjÉTI Pál [356] (e.). – A Kerekbükktől [362] északra fekvő erdő. A helynév egykori tulajdonosának emlékét őrzi. Ma a községben RÉTI család nincsen.

RÉTI Pál-farka RjÉTI Pál-farka [360] (e.). – A fenti erdő Gyepű [347] felőli kisebb nyúlványa.

RÉTI Pál-homloka RjÉTI Pál-homloka [359] (e.). – A fenti erdő északi részén nagyon meredek kőves oldal.

RÉTI Pál-kútja RjÉTI Pál-kutya [358] (f.). – Forrás a fenti erdő tisztásában.

RÉTI Pál-pusztája RjÉTI Pál-pusztája [357] (ti.). – Lankás tisztás a fenti erdő északi felében.

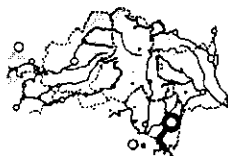
RÉTI Pál-teteje RjÉTI Pál-teteje [420] (e.). – Legmagasabban fekvő része a fenti területnek.

Réti út Rjéti út [572] (út). – A Petőfalvi út folytatása a Réten keresztül a Feketeügyig.

*Rétremenő. – 1805: Középső Mezőben Réthre Menőben. – A Középsőhatár Réttel érintkező részének neve volt.

*Rétszél. – 1721: A Középső Mezőben az *Rét szelyben*. – A Rét keleti részének megjelölése volt, mely érintkezik a szántóföldekkel.

RONKORONDIbevágása [237] (e.). – A Zernye [221] egyik része. A Murdán [287] nevű erdőben kitemelt fát drótkötélpályán szállították a zernyei fűrésztelepre. A pálya készítésekor egy kisebb gerincet át kellett vágni. Ezt a területet jelölik a fenti névvel, mely a munkálatokat vezető mérnök családnévből alakult.

Rossz-kút Rosz-kut [429] (f.). – A Jakabhavasa [190] északi részében eredő forrás neve. Vize a többi forrásokéhoz viszonyítva élvezhetetlen.

Rosszkút-árka Roszkut-árka [430] (v.). – A fenti forrás vizét levezető kis völgy neve. A kisebb völgyek megjelölésére gyakran használják az *árok* köznevet.

Rozsdás [211] (e.). – 1787: *Rozsdás* n havas. – A Jakabhavasától [190] északra fekvő erdő Zernye és Ölves között.

Rozsdásfarka Rozsdásfarka [219] (e.). – A fenti erdő Rozsdás és Defferenciás-pataka közé beékelődő hosszan elnyúló gerince.

Rozsdás-pataka [220] (p.). – A fenti területen eredő és a Baszkába ömlő nagyobb patak. Másik neve Rozsdás-vize. L. ott.

Rozsdáspusztája Rozsdáspusztájá [212] (ti.). – Nagyobb tisztás a fenti erdő nyugati szélén, mely tulajdonképpen Jakabhavaspusztájának [194] folytatása.

Rozsdás-tető Rozsdás-tetű [213] (e.). – A fenti terület legmagasabban fekvő, fennsíkszerű része.

Rozsdás-vize (p.). – A Rozsdás-pataka másik neve.

Róit-kút Rűöt-kut [390] (c., f.). – A Csatornás [386] és Karjasvölgy [382] közötti oldalas erdő és a benne található forrás. Nevét a forrástól kapta, melynek négy oldala fenyőtával volt kirakva, összeróva.

Rőláb [548] (r.). – 1721: Zabolai réten *Rő láb* nevű helyen. – A Réti úttól a Tizedig [547] húzódó kaszálók neve.

Rupaharapégése Rupaharapégése [418] (e.). – A Csatornás [386] egyik része. A helynév előtagja *Rupa* cigány emléket őrizi, aki kovácszenet égetvén erdőtüzet okozott.

Saláta [504] (sz., k.). – A Gödrös út [523] és Patak közötti terület a falu szomszédságában. A helynév az egykori tulajdonos ragadványnevéből alakult.

SÁNDOR Pál-kertje SÁNDOR Pál-kertye [525] (k.). – 1810: *SÁNDOR Pál kertye*, melynek vic Napkeletről az ország utya más felől a falu helye. 1815: Halom mezejébe *SÁNDOR Pál kertjénél*. – A Páva és Zabola közötti kaszálók a Köz-patak [527] mellett. A helynév egykori tulajdonosának emlékéét őrizi.

*SIKÓvonása. – 1798: FARKAS Nyilban *SIKÓvonásban*; Kis Nyilban a *SIKÓ vonásban*. – A Kisnyíl [560] egy részének neve volt. Az előtag családnévből alakult.

SNÁJDER-tag SNAJDÉR-tag [530] (sz.). – A Köz-pataktól [527] a vasútig terjedő szántóföldek a Halom út és Patak között. A helynév előtagja egykori tulajdonosának ragadványnevéből alakult, aki szabómester volt.

Sodronyállomás [236] (e.). – A Zernye [221] egyik része. E területen volt a drótkötélpálya állomása.

Sodrony útja Sodrony uttya [253] (e.). – Zernyének az a része, melyen a drótkötélpálya áthaladt. Sós-kút Sűös-kut [288] (f.). – A Murdán [287] egyik sót tartalmazó forrásának neve.

Sós-kút-árka Sűös-kut-árka [460] (v.). – A fenti forrás vizét levezető kisebb völgy neve.

Sósösvény Sűösösveny [245] (e., ut). – A KERESZTESEkhavasából [254] Zernyére [221] vezető út és a körülötte fekvő erdő neve. Régen a zabolaiak csoportokba verődve Moldovából csempészték a konyhasót saját szükségletük fedezésére. A múlt század második felében vezetőm édesapja is részt vett az utolsó vállalkozások egyikében. Ezeknek a vállalkozásoknak emlékét őrizi a fenti helynév.

Sóstejke Sűöstejke [348] (e.). – A Gypf [347] nyugati részén, vízenyős hely. E területen két sós forrás található. A helynév utótagjának jelentését nem tudtam tisztázni, de az valószínűleg vízenyős, zsombékos helyre vonatkozik, illetőleg régebben ilyen helyet jelölhettek vele. A *tejke* szó *tejkés* származékát is hallottam ilyen jelentésben használni.

Sovadás [39] (v.). – Az Égeresszáda [601] és Farkaslyuk [40] közötti száraz völgy. Nevét omlásos oldalától kapta. Ugyancsak e névvel jelölik a KERESZTESEkhavasa [254] egyik részét is [445].

Sűgő-kút Sugó-kut [31] (e., f.). – 1847: *Sűgő-kut*. – A Szoroskó [30] mellett elterülő erdő és a benne található forrás neve.

Sűgőkút-völgye Sűgőkut-vűgye [33] (p., v.). – A fenti forrás vizét levezető völgy és patak neve, mely az Orbai-patak egyik ága.

*Szabadokhelye. – 1845: Halom mezőben *Szabadok helyin*. – A gyalogos és lovas katonák közösen birtokolt területének neve volt.

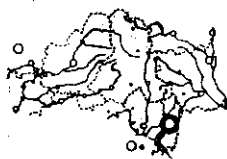
Szálás Szálás [577] (e.). – 1849: *Szálás*. – A Veresgödörtől [1] Farkaslyukig [40] terjedő erdő. A *szálás* tájszó a zabolai népnyelvben fiatal erdő, pl. jó szálás erdő jelentésben is használatos. Ezt a jelentést tükrözi a fenti helynév is.

Szálásoldal Szálásgődal [4] (e.). – A fenti erdő oldalas része a község szomszédságában.

Száraz-árok [163] (e., v.). – Az Isztiri [143] és Kápolna [113] között fekvő erdő és a rajta áthaladó völgy neve, melyben mindig van víz. A völgyet tápláló forrás valószínűleg újabb keletű.

Szárazvölgy Szárazvűgy [186] (v.). – A gelencei szélén húzódó völgy. Nevét onnan kapta, hogy a völgyben folyó patak nyáron gyakran kiszárad.

SZÁSZkeresztje SZÁSZkeresztje [150] (e.). – 1853: *SZÁSZ keresztje* – A Nagyvölgy [154] és LÁSZLÓmogyorósa [135] között fekvő erdő. A

helynév előtagja a ma is élő SZÁSZ család emlékét őrzi. E területen régen fakereszt állhatott, melyet SZÁSZ nevű pástyor készített. A pástyorok ma is szívesen töltik idejüket hasonló foglalatokodással.

SZÁSZkeresztje-kútja SZÁSZkérésztje-kuttya [12] (f.). – 1853: SZÁSZkeresztje kutyára. – Forrás a fenti erdőben.

*SZÁSZnészzegetje. – 1852: Halom mezejében SZÁSZné szzegetje. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni.

Szék völgye Sziékvölgye [374] (v., e.). – A Kaboladéli [376] nyugatról határoló völgy és a körülötte elterülő erdő. A völgy oldalának egyik szakasza palaszerű képződmény. A rétegek közül állandóan szivárog a víz. Valószínűleg a fenti terület nagy része régen vízenyős volt. erre enged következtetni a helynév 'vízenyős hely' jelentésű szék előtagja is.

Szék völgye-kútja Sziékvölgye-kuttya [375] (f.). – Forrás a fenti erdő északi felében.

Székkapu Sziékkapu [109] (ti.). – Fákkaal szegélyezett kis tisztás a Szárazvölgyet [186] BAKARAPATAKÁTÓL [428] elzáró keskeny hát közepén. Ugyancsak e névvel jelölik a Lakóca [258] hasonló fekvésű részét is [262]. A két szemben fekvő völgyet elválasztó nyeregszerű hátat jelölik e névvel, mert a levegő mozgása állandóan érezhető.

*Szénahordóút. – 1620: az Zsena hordo uto(n). – A Gödrös út [523] régi neve. Ezen az úton hordták a szénát a Rétről.

*Szénahordóútonbelől. – 1620: Zsena hordo uto(n) beleol az keozep mezeoben. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom meghatározni.

*Szénahordóútonforduló. – 1642: Koeseo mezeobe Szena hordo uttra forduloban. – A helynevet ma nem ismerik.

Szénégető Sziénégető [170] (e.). – A Tisztabükk [164] és Jákó [177] között völgyekkel határolt erdő neve. Egykor csak ennek az erdőnek a tisztásán engedélyezték a kovacsészénégetést.

Szénégető-kútja Sziénégető-kuttya [423] (f.). – Forrás a fenti erdőben.

Szénégetőnyaka Sziénégetőnyaka [173] (e.). – A Tisztabükkpusztájával [168] érintkező enyhén oldalas rész.

Szénégetőpusztája Sziénégetőpusztája [172] (ti.). – Kisebb tisztás a fenti erdőben.

*Szentegyházerdeje. – 1643: Szentegihaz erdeje. – A Barátok [45] megjelölése volt. Ez a terület a tagosításig a katolikus, illetőleg a református egyház tulajdona volt.

*Szentegyházerdejemellett. – 1787: A Tscrc Mezejében a Szent egyház Erdeje mellett. – A fenti területtel érintkező földeket jelölhették e névvel.

szentgyörgyi-ház, szénygyörgyi-ház [229] (e.). – A Zernye [221] egyik részének neve, hol a közelmúltban ház állott. A helynév előtagja családnévből alakult.

Szentgyörgyi-patak Szénygyörgyi-patak [230] (p.). – A fenti erdőben eredő kisebb patak neve.

Szent János Szentyános [493] (sz.). – 1722: Patra hegye Mezejében az Szent János nevű helyben. – A petőfalvi határral érintkező szántóföldek neve. Kölcsönzött helynév.

*Szent János útja. – 1682: Közepso mezőb(en) Szent János utja. – A fenti területre vezetődülő út neve volt.

Szilas-kútja Szilos-kuttya [341] (f.). – Forrás a fenti erdő tisztásán.

Szilaspusztája Szilospusztája [340] (ti.). – Kisebb tisztás a fenti erdőben.

*Szilasszeg. – 1851: Szilosszeg cserés tilalmas erdő. – A fenti terület egyik részét jelölhették e névvel.

Szilfatőkeoldal Szilfatőkeoldal [162] (e.). – A Csókaház [140] és Isziri [143] közötti oldal neve. Vezetőm szerint régen szilfa is volt e területen. Nevét egy hatalmas szilfa maradványától (tőke) kapta.

Szilos [339] (e.). – 1851: Szilos. – A Hanctól [344] nyugatra elterülő fenyőerdő. Az 1851-ből fennmaradt, e terület egy részére vonatkozó történeti adat (l. Szilosszeg) csereerdőt említ. A cserefa (tölgyfa) és szilfa együtt gyakran előfordul. Valószínűleg e területet egykor szilfaerdő borította. Zabola területén ma szilfát nagyon ritkán lehet találni, de a helynevek tanúsága szerint egykor egész erdőrészek uralkodó fája volt.

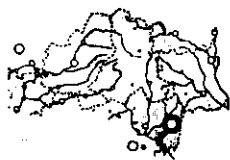
Szilváskert [80] (e.). – 1745: Orbai Székben Zabola felül való Szilváskert nevű cserés darab erdő. – A Hintófa [70] mellett fekvő oldalas erdő. Egykor bekerített hely lehetett. Az erdő fái között egy pár szilvafa is előfordul.

Szivárványrét Szivárványrét [595] (k.). – A Lucitól [2] északra nagyobb, enyhén oldalas tisztás. A helynév mesterséges elnevezés által keletkezett, de már átment a köztudatba.

Szoroskő Szoroskő [30] (e.). – A Dullóros [28] és Sűgő-kút [31] közt meredek oldal. Nevét a rajta áthaladó taligaút két oldalát szegélyező hatalmas terméskőtől kapta, mely az út természetes szélesedését megakadályozta.

Szőkékerdeje Szűőkékerdeje [284] (e.). – 1787: A SÖKÉK Erdeje. – A MÁTÉ Pál farkának [280] egy része, mely a SZŐKE család közös tulajdona volt.

Tamásfalvi út Tamásfalvi út. – A Halom út [616] másik neve.

TAMÁSFüze TAMÁSFüze [540] (sz.) – 1720: a Halom mezőben a TAMÁSFüze nevű helyben. – A tamásfalvi szelven levő szántóföldek neve. Az előtag családnévből alakult. Kölcsönzött helynév.

Tanórkapunál. – 1609: Cseremezeiben a *Tanorok kapunál*. 1760: Tamás falva felé kijáro *Tanórokkapu*. 1835: A Középső határban nyíló *Tanorok kapu*. – A helynév előtagja a 'falukerítés' jelentésű kihalt *tanorok* köznévet s annak emlékét őrzi, hogy Zabolát is kerítés övezte, mely a határt védte az őrizetlen állatoktól. A határra nyíló utak végénél kapuk voltak, melyeket reggel kinyitottak, este pedig elzártak a kirendelt őriek. Ilyen falukapuk ma is vannak Erdélyben és Moldvában is. (Vö. SZABÓ T. 1940, 92–93.) Összeírás szerint ezt a feladatot 19 tized felváltva végezte. – A község Gelence és Kézdivásárhely felőli kijáratánál levő földek meghatározására ma is használják az öregebbek a *tanórkapunál* megjelölést.

Tanorokkapun alól. – 1760: Cseremezeiben *Tanorok kapun alól*. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni.

Tanorokkert. – 1608: *Tanorok kert*. 1708: Középső hb(an) a Pásint szélyin a *tanorok kert* folyása mellett. – A Középsőhatárban [542] közvetlen az egykori falukerítés mellett fekvő földeket jelölték e névvel.

Tanorokrajövő. – 1643: az patra hegye mezeob(en) *tanorokra joveoben*. – A Tanorokkerttel érintkező lábak neve volt.

*Tanorokramenő. – 1642: *Tanorokra menőben* Patra hegye mezeyeb(en). – Valószínűleg a fentebbi területre vonatkozó helynév.

*Tanorokszeg. – 1721: Patra Hegye Mezőben Tanorokszegben. – A falukerítés egyik beszögelésénél levő területet jelölhették e névvel.

Tanorokvég Tanorokvíg [501] (sz.) – 1630: *tanorok végin*. 1703: az középső mezőben az *Tanorok végin*. – A Városi út és Petőfalvi út közötti szántóföldek közvetlen a falu szomszédságában. Zabolá helyneveiben a *tanorok* kihalt köznévn csak a *Tanórkapunál* és a fenti helynévben maradt fenn.

Tatárhalom. – A Halom másik neve.

Tavak Tüök [584]. – A falu keleti felében a kenderáztatás céljánt szolgáló kisebb tavak megjelölése.

Tekeredő Tekeredő [128] (e.). – A Medvetér [130] melletti erdő. L. Alsótekeredő.

Tekerő-patak Tekerő-patak [176] (p.). – A Külsőlókosárban [175] eredő, sokat kanyargó patak neve. Ugyancsak e névvel jelölik a Zernye [221] egyik patakát [232].

Tisztabükk Tisztabikk [164] (e.). – 1634: *Tiszta bik*. – Az Útválasz [116] és Jákó [177] közötti, bükkal és fenyővel borított erdő.

*Tisztabükkalja. – 1634: az Zabolai Erdon mellyet hínak *Tiszta bik allinak*. – A helynevet ma nem használják.

Tisztabükkkerőse Tisztabükkkerőse [410] (e., út). – A fenti terület nagyon meredek része és rajta áthaladó útszakasz.

Tisztabükk-kútja Tisztabükk-kutya [169] (f.). – Forrás a fenti erdő tisztásának közepén.

Tisztabükknyaka Tisztabükknyaka [166] (e.). – Enyhén oldalas rész a fenti erdő nyugati részén.

Tisztabükkoldala Tisztabükkoldala [165] (e.). – A fenti erdő Útválaszfarka [117] felőli része.

Tisztabükk-pataka Tisztabükk-pataka [178] (p.). – Kisebb patak a fenti erdőben.

Tisztabükkpusztája Tisztabükkpusztája [168] (ti.). – 1853: *Tisztabükk pusztája*. – Nagyobb tisztás a fenti erdő közepén.

Tisztabükktejeje Tisztabükktejeje [167] (e.). – A fenti erdő legmagasabban fekvő, fennsíkszerű része.

Tized [547] (r.). – 1630: az Farkasnyilván tized. 1673: az *Tized* n helyben. – A Röláb [548] mellett fekvő kaszálók neve. A helynév az egykori tízes rendszer emlékét őrzi.

Tizedszél Tizedszéj [588] (r.). – A fenti terület Imecsfalva felőli részét jelölik e névvel.

*Tóárámenő. – 1760: Zabolai réten Petőfalva megett *Tóárára menő* helyben. – Valószínűleg a Mélytő-árka [554] melletti kaszálókat jelölték e névvel.

Tököz Tüököz [515] (sz.). – 1632: az középső mezőben a *Tö közön*. 1641: az *tö között*. 1815: *Tököz*. – A Liget [518] és Balatonszeg [514] közötti szántóföldek a petőfalvi határ mellett. E területet egykor tavak vehették közre.

Tököz-árka [521] (á.). – Műárok a fenti területen, melyet a tagosításkor ástak e határrész vízmentesítésére.

*Töközfeje. – 1844: A *Tököz fején*. – A fentebbi terület kezdeti részének megnevezése lehetett.

*Töközremenő. – 1787: Középső Mezőben *Töközre menő* Lábban. 1852: Üke mellett *Töközre menőben*. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni.

*Töközszeg. – 1771, 1779: Középső mezőben a *Tököz szegen*. – A helynevet ma nem használják.

Tolvajokpusztája Tolvajokpusztáj [248] (ti.). – A Zernye [221] egyik tisztásának neve. A helynév egykori rablás, tolvajlás emlékét őrzi.

Tolvajok útja Tolvajok utya [437] (út). – A fenti tisztáson áthaladó kisebb út neve.

Töltött út Tüőtött út [571] (út). – A Szöröse felé vezető útnak egyik szakasza. Az öntözőárok ásásakor a kiemelt földdel az úttestet felemelték.

TURI [233] (e.). – A Zernyének [221] az a része, mely a gelencei TURI helyet érintkezik. Kölcsönzött helynév, mely a TURI család emlékét őrzi.

*TURIköve. – 1787: Halom Mezejében a *TURI kovinél* a Tamásfalvi Határ szélyinél. 1798: *THURI köve*. 1806: *THURY köve*. – A helynevet ma nem ismerik.

TURI-pataka [234] (p.). – A Zernye egyik patakának neve, mely a fentebbi erdőben ered.

Újharapégés Újharapiégés [160] (e.). – A Nyereg [158] mellett fekvő erdő. A helynév közelmúlti erdőtűz emlékét őrzi.

Útválasz Utválasz [116] (e.). – 1787, 1853: *Utválasz*. – A Lapjas [401], Szénégető [170] és Tisztabükk [164] közötti erdő. A fenti területen a Határ út [112] folytatása két irányban ágazik el. Ettől kapta nevét az erdő.

Útválaszszelős pusztája Utválaszszelős pusztájá [118] (ti.). – Nagyobb tisztás a fenti terület északi felében.

Útválaszfarka Utválaszfarka [117] (e.). – A fenti területnek két völgy közé beékelődő gerince a gelencei szélén.

Útválaszfelsőpusztája Utválaszfelsőpusztájá [120] (ti.). – Kis kör alakú tisztás a fenti erdő keleti felében.

Útválaszkútja Utválaszkuttya [121] (f.). – Nagyobb forrás a fenti területen.

*Üke. – 1851: Középső mezőben *Ükében*. 1852: *Üke* mellett Töközre menőben. – A helynevet ma nem ismerik.

Vályus-kút Válus-kút [122] (f.). – Az Útválasz [116] vályúval ellátott forrásának neve.

Varjú-hegy Varju-hégy [103] (e.). – A Kaján [63] mellett fekvő kisebb csúcs.

Varjúhegy-kútja Varjuhégy-kuttya [104] (f.). – A fenti területen fakadó forrás.

Városi út Városi ut [485] (út). – 1812: csere mezőben a *Városiutnal*. – A községen Kézdivásárhely felé áthaladó megyei út.

Városiútmellett. – 1703: *Patra hegye* mező(ben) az *Városiut mellett*. – A fenti út melletti szántóföldek megjelölése volt. Helynévi értelemben ma nem használják, csak a közelebbi meghatározás céljából. Pl. a Borkútban, a városi út mellett.

Vasútonalól Vasutonálól [592] (sz.). – A vasúttól nyugatra eső szántóföldek.

Vasútonfelül Vasutonfejjel [593] (sz.). – A vasúttól keletre eső terület megjelölése.

Vasút-hídja Vasut-higgya [600] – A Patakon [614] átvezető vashíd a Halommezejében [543].

Vasútmellett Vasutmellett [591] (sz.). – A vasúttól keletre és északra eső terület.

Veresgödör Verésgödör [1] (v.). – 1835: A *Veres gödör martján*. – Az Ércembükk [5] aljában kezdődő és a Patakba [614] torkolló völgy neve. Nevét

a sárgás, vöröses színű agyagtól kapta. A helynév *gödör* utótagja 'völgy, árok' jelentésben is használatos.

Vigyázóponk [99] (csúcs). – A Kecskerágó [58] melletti hirtelen kiugró tető.

*Vizen. – 1767: Halom Mezeib(en) A *Vizen* n helyben. – Helyrajzilag pontosabban nem tudom elhelyezni. Ma nem ismerik, nem használják helynévi értelemben.

Vizeslánczó [426] (út). – A Jákón [177] átvezető útnak nagyon lejtős szakasza. Erdőléskor a fékezésnek egyik módja, hogy a taliga kerekét vagy a szán talpát láncsal kötik át. Az útnak azt a részét, ahol a fenti fékezési módot alkalmazni kell, *lánczósnak* nevezik, a műveletet pedig *lánczósnak*. A helynév azért kapta a *vizes* előtagot, mert az út melletti forrás vize e szakaszon folyik végig.

Zabolafeje [402] (e.). – A Tisztabükkől [164] nyugatra fekvő terület. Az első hegyvonulatnak ez a legmagasabb gerince, mely a községből még látható.

Zabolai-patak. – 1635: *Zabolai patak*. – A Patak másik neve.

Zabolairét. 1624, 1696, 1712, 1770, 1810: *Zabolai rét*. – A Rét másik neve.

Zabola-vize [294] (p.). – A Murdánban [287] eredő nagyobb patak. A zabolai népnyelvben a víz köznévvvel a nagyobb patakokat jelölik.

*ZEJK-kert. – 1798: *ZEJK kert* a Tizedben. – A Tized [547] egyik részét jelölték e névvel. A helynév előtagja a Zaboláról elszármazott ZEJK család nevét őrzi.

Zernye Zërnye [221] (e.). – 1787: *Zernye*. 1806: *Zernye* havas, mellynek vicinussa napkeletről a Zernye vize, nap nyugatról a Fekete Bértz és kinyulik a Lakotza farkáig. – A Jákó [177], Kóróberce [274], Lakóca [258], MÁTÉ Pál [279], 3500 hold erdő. 1943-ban a MIKES család tulajdona.

Zernyei-csorgó Zërnyei-csorgó [222] (f.). – A Zernyepusztáján fakadó, csorgóval ellátott forrás.

Zernyefarka Zërnyefarka [249] (e.). – A fenti erdőnek a Baszka [250] és Rozsdás-pataka [220] közé eső része.

Zernyehátsópusztája Zërnyeháccsópusztájá [243] (ti.). – Kisebb tisztás a fenti erdő keleti felében.

Zernyepusztája Zërnyepusztájá [241] (ti.). – Nagy kiterjedésű oldalas tisztás, mely a fenti terület déli oldalán a hegy lábától az 1603 méter magas tetőig húzódik.

Zernyeteteje Zërnyeteteje [242] (csúcs). – A fenti erdő 1603 m magas csúcsa.

Zernye-vize Zërnyevize [235] (p.). – 1806: *Zernye vize*. – A fenti területen eredő és Gelence felé folyó nagyobb patak.

**A helynevek számszerinti felsorolása
a belterület térképén**
(A számok a térképvázlat számai)

1. Alszeg, 2. Derék, 3. Felszeg, 4. Hegyemege, 5. Derék út, 6. Felszegi utca, 7. Hegyemegi utca, 8. Kotákvára, 9. Nagyút, 10. Pataktérség, 11. Vasút utca, 12. Tülsó utca, 13. BISZAK Mihálnál, 14. Cigányok, 15. Cigányok-kútja, 17. Gatyaszár utca, 18. Preventorium, 19. Hegyemegipázsint, 20. Kancellária-kert, 21. KERESZTES Mihálnál, 22. Közmező, 23. Közmező utca, 24. Kőkereszt utca, 25. Major utca, 26. Molnárok, 27. Molnárok-kútja, 28. Gödrös utca, 29. Alsó utca, 30. Taleán utca, 31. Halottak utcája, 32. Halottak-hídja, 33. GYÁRFÁS-kert, 34. NAGY Vilma-kertje, 35. GYÁRFÁS-malom, 36. Gépház, 37. DEBRECI-kert, 38. DEBRECI-malom, 39. Halastó, 40. Kicsihalastó, 41. Temető, 42. Református temető, 43. Jövevények temetője, 44. Katolikus temető, 45. Hidegház, 46. Árvaház, 47. Nagy-híd, 48. Borsikás, 49. JAKABFlak, 50. KÁDÁR-malom, 51. KERESZTESek utcája, 52. Kertész-kert, 53. Kicsi utca, 54. Nagy utca, 55. KOVÁCS pénztárnok utcája, 56. Kultúrház, 57. ÓPRÁk utcája, 59. PALTÁNY-kert, 60. PERDI-malom, 61. Pihenő, 62. Pirosesepes, 63. POZSONYmolnár, 64. POZSONY utcája, 65. Régikastély, 66. Újkastély, 67. Sétatér, 68. Sokadalom-kert, 69. Sokadalomkert utcája, 70. SZABÓ-kert, 71. TRÉFAlalom, 72. VAJDA-lakás, 73. Zöldfa, 74. Porond, 75. Porond utca, 76. Középső utca, 77. GYÖRGYök utcája, 78. Románok utcája, 79. MAKI utca, 80. POZSONYok utcája, 81. BORBÉLYok utcája.

**A helynevek számszerinti felsorolása
a külterület térképén**

1. Veresgödör, 2. Luci, 3. Gyárfásnyíre, 4. Szálásoldal, 5. Ércembükk, 6. Pérászka, 7. Pérászkapusztája, 8. KOPACI út, 9. Pérászkaponkja, 10. Pérászkalapos, 11. BASA-kútja, 12. BASAkútja-völgye, 13. KOPACerőse, 14. Közhegynyaka, 15. Közhegynyakapataka, 16. DEMESKE, 17. DEMESKE-kútja, 18. DEMESKElapálya, 19. DEMESfarka, 20. Búzakölesoldal, 21. NAGY Jánosné, 22. NAGY Jánosné-kútja, 23. Farkafenyő, 24. Alsófarkafenyő, 25. Felsőfarkafenyő, 26. Farkasfenyő-kútja, 27. Főtisz-patak, 28. Dullóros, 29. Dullóros-kútja, 30. Szoroskő, 31. Sűgő-kút, 32. Nagytér, 33. Sűgőkút-völgye, 34. Hidegkút-völgye, 35. Hideg-kút, 36. Aratás, 37. Aratás-kútja, 38. Aratáspusztája, 39. Sovadás, 40. Farkaslyuk, 41. Kőbánya, 42. Égeresnyaka, 43. Égereslaposa, 44. Erősoldal, 45. Barátok, 46. Nyúlnyalás, 47. Kisharaly, 48. Kisharaly-kútja, 49. Csere-domb, 50. Négyszegűcsere, 51. Nyulaktója,

52. Gyümölcsös, 53. KÖSöcske, 54. KÖSöcske-völgye, 55. Odor, 56. Odorpusztája, 57. Odor-kútja, 58. Kecserágó, 59. Kecserágó-kútja, 60. Kecserágópataka, 61. Kecserágóvölgye, 62. Hegyemegikőbánya, 63. Kaján, 64. Kaján-kútja, 65. Nyíreslapály, 66. Haralyosnyaka, 67. Élesorr, 68. Élesorr-pataka, 69. Csapkés-erősoldal, 70. Hintófa, 71. AlsóGEREVölgye, 72. FelsőGEREVölgye, 73. Mihályka-kútja, 74. Mihálykapusztája, 75. KOVÁCS-kútja, 76. Énekesfenyő-kútja, 77. FelsőBALÁZStója, 78. Felsőtekeredő, 79. Medvetér-kútja, 80. Szilvaskert, 81. GEREvölgye, 82. KOPACinyaras, 83. KOPACinyaraspusztája, 84. AlsóGEREVölgye, 85. FelsőGEREVölgye, 86. AlsóGEREVölgyepusztája, 87. FelsőGEREVölgyepusztája, 88. Kecsetér, 89. Kecsetér-pataka, 90. Nagykd, 91. Gerendásbérc, 92. IMRE Péter, 93. Porondsztenája, 94. Kicsimezőcske, 95. Bükk, 96. Nyelvsfej, 97. Homposkút, 98. Mihályka, 99. Vigyázóponk, 100. Holdvilág, 101. Leveleshegy, 102. Leveleshegypusztája, 103. Varjú-hegy, 104. Varjúhegy-kútja, 105. MIKESné, 106. MIKESné-kútja, 107. MIKESnépusztája, 108. Kópuskút, 109. Székapu, 110. KOPACifövény, 111. Énekesfenyő, 112. Határ út, 113. Kápolna, 114. Kápolnapusztája, 115. Kápolna-kútja, 116. Útválasz, 117. Útválaszfarka, 118. Útválaszelsőpusztája, 119. Kétútválaszköze, 120. Útválaszfelsőpusztája, 121. Útválasz-kútja, 122. Vályus-kút, 123. Földbánya, 124. Farkaló, 125. Farkalópusztája, 126. AlsóBALÁZStója, 127. KülsőBALÁZStópusztája, 128. Tekeredő, 129. Alsótekeredő, 130. Medvetér, 131. Medvetéralja, 132. Medvetérteteje, 133. Nyugvó, 134. Nyugvópusztája, 135. LÁSZLÓmogyorósa, 136. LÁSZLÓmogyorósa-kútja, 137. Fövény, 138. Fövénypusztája, 139. Fövénykútja, 140. Csókaház, 141. Csókaházpusztája, 142. Csókaház-kútja, 143. Isztri, 144. Isztri-kútja, 145. BAKARA, 146. BAKARafarka, 147. BAKARAKülsőlaposa, 148. BAKARAbelsőlaposa, 149. Gyújtós-kút, 150. SZÁSZkeresztje, 151. Barlangoldal, 152. Farlóloldal, 153. Köves-kút, 154. Nagyvölgy, 155. Nagyvölgykútja, 156. Nagyvölgy-pataka, 157. Nagyvölgyoldala, 158. Nyereg, 159. Nyereg-kútja, 160. Újharapégés, 161. Földhíd, 162. Szilfatőkeoldal, 163. Száraz-árok, 164. Tisztabükk, 165. Tisztabükkoldala, 166. Tisztabükknyaka, 167. Tisztabükktejeje, 168. Tisztabükkpusztája, 169. Tisztabükk-kútja, 170. Szénégető, 171. BIRÓ Antal útja, 172. Szénégetőpusztája, 173. Szénégetőnyaka, 174. Belsőlókásár, 175. Külsőlókásár, 176. Tekeredő-patak, 177. Jákó, 178. Tisztabükk-pataka, 179. Rakodó-puszt, 180. Középsőharapégés, 181. Kőszökető, 182. Külsőjákó-tója, 183. Belsőjákó-tója, 184. Her-kútja, 185. Bányalapos, 186. Szárazvölgy, 187. Nagyforrás, 188. Deferenciás, 189. Deferenciás-patak, 190. Jakabhavasa, 191. Bükk, 192. Mély-patak, 193.

Csorgó, 194. Jakabhavaspusztája, 195. Kicsi-pusztá, 196. Külsővályus-kút, 197. Belsővályus-kút, 198. Komandóház, 199. Csorgó-árka, 200. BAGOLY útja, 201. Kőszikla út, 202. Bükkfarka, 203. Külsőszállás, 204. Belsőszállás, 205. Pojánkarész, 206. Pojánka, 207. Pojánkafarka, 208. Pojánkanyaka, 209. Pojánkateteje, 210. Pojánka-kútja, 211. Rozsdás, 212. Rozsdáspusztája, 213. Rozsdás-tető, 214. Fővényeslapos, 215. Fővényeslapos-pataka, 216. Deferenciársz, 217. Deferenciás-pataka, 218. Négyszegű-kút, 219. Rozsdásfarka, 220. Rozsdás-pataka, 221. Zernye, 222. Zernyeicsorgó, 223. Csórémart, 224. Csórémartoldal, 225. MIKESné-kútja, 226. Csemetekert, 227. Disznókásár, 228. Disznókásár-pataka, 229. SZENTGYÖRGYI-ház, 230. SZENTGYÖRGYI-patak, 231. DEMETER-patak, 232. Tekerő-patak, 233. TURI, 234. TURI-pataka, 235. Zernye-vize, 236. Sodronyállomás, 237. RONKORONDibevágása, 238. Fekete-tó, 239. Háromlábú-kút, 240. Csórémartpusztája, 241. Zernyepusztája, 242. Zernyeteteje, 243. Zernychátópusztája, 244. Pereserdő, 245. Sósövény, 246. Baszka útja, 247. Cigány-patak, 248. Tolvajokpusztája, 249. Zernyefarka, 250. Baszka, 251. Kapálás, 252. Cigányok-kútja, 253. Sodrony útja, 254. KERESZTESekhavasasa, 255. BASA-kútja, 256. KERESZTESekhavasapusztája, 257. BASAasztala, 258. Lakóca, 259. Keeske-csorgó, 260. Fináncház, 261. Haralyosnyaka, 262. Szélkapu, 263. Lakócaponkja, 264. Pávailakóca, 265. Kgyógyluk, 266. GÁLVápája, 267. GÁLVápájapusztája, 268. GÁLVápája-kútja, 269. Lakócapusztája, 270. Lakócafarka, 271. Lakóca-kútja, 272. Hármashatár, 273. Hármashatár-kútja, 274. Kőröberce, 275. Kőröbercnyaka, 276. Kőröbercpusztája, 277. Kőröbercpusztája, 278. Kőröberce-kútja, 279. MÁTÉ Pál, 280. MÁTÉ Pál-farka, 281. Csúsztató, 282. Alsó-pusztá, 283. Külső-pusztá, 284. SZŐKÉkerdeje, 285. Erőskijáró, 286. MÁTÉ Pál-pataka, 287. Murdán, 288. Sós-kút, 289. Gázkút, 290. Murdánnyaka, 291. Murdánponkja, 292. Murdánpusztája, 283. Murdánfarka, 294. Zabola-vize, 295. Dobroszláv, 296. Dobroszlávpusztája, 297. Görteteje, 298. Göroldala, 299. Górnýaka, 300. Górisikló, 301. Feketehalom, 302. Feketehalompusztája, 303. Földhídsátja, 304. KERESZTESeknyíre, 305. Pojinka, 306. Pojinkapusztája, 307. Köleskert, 308. Nagynyír, 309. Kőgrádics, 310. Kétkútoldala, 311. Égetthegye, 312. Kicsinyír, 313. Külsőmeredek, 314. Meredek-pusztá, 315. CSEKME, 316. CSEKMEI út, 317. CSEKMEIőfövény, 318. Kasza útja, 319. Égetthegye-pataka, 320. JÁNOS útja, 321. Fűrészpusztája, 322. Kicsi-pusztá, 323. Hátsó-pusztá, 324. Bakszar, 325. Bakszar-pataka, 326. Bakszar-kútja, 327. JÁNOSútja-kútja, 328. Fűrészpusztája-kútja, 329. Meredek, 330.

AlsóMIKESútja, 331. Felső MIKES útja, 332. MIKES-útja-pataka, 333. PÁL Máté, 334. PÁL Máté útja, 335. Alsónádastópusztája, 336. Felsőnádastó, 337. Felsőnádastópusztája, 338. KOVÁCS-pataka, 339. Szilas, 340. Szilaspusztája, 341. Szilas-kútja, 342. Hideg-kút, 343. Csemeteskert, 344. Hanc-kútja, 346. Nagy-forrás, 347. Gyepű, 348. Söstejke, 349. Barlang, 350. Alsócsalános, 351. Felsőcsalános, 352. Gyepűsásosa, 353. Gyepű-patak, 354. Bőfútja, 355. Bőfútjasásosa, 356. RÉTI Pál, 357. RÉTI Pál-pusztája, 358. RÉTI Pál-kútja, 359. RÉTI Pál-homloka, 360. RÉTI Pál-farka, 361. Gyepűteteje, 362. Kerekbükk, 363. Kerekbükkpusztája, 364. Kerekbükk-kútja, 365. Kerekbükkarlója, 366. Kerekbükkhomloka, 367. Laposbükk, 368. Laposbükk-kútja, 369. Gyökeres, 370. Gyökeres-kútja, 371. Gyökeres-tető, 372. Nagyerdeje, 373. Kistér-kútja, 374. Székvölgye, 375. Székvölgye-kútja, 376. Kaboladéllő, 377. Kaboladéllőrév, 378. Kaboladéllőcsőpusztája, 379. Kaboladéllőhátulópusztája, 380. Magasorr, 381. Felsőzegerősoldal, 382. Karjasvölgy, 383. Belsőkarjasvölgy, 384. Külsőkarjasvölgy, 385. Karjasvölgy-pataka, 386. Csatornás, 387. Csatornás-pataka, 388. Csatornás-kútja, 389. Csatornás-tető, 390. Rött-kút, 391. Kasárpusztája, 392. Mogyorós, 393. KÁRÁSZ-hegye, 394. KÁRÁSZhegyemege, 395. Nagyvontató, 396. Nagyvontatóteteje, 397. Kicsivontató, 398. Isztiripusztája, 399. Isztirilaposa, 400. Dögkert, 401. Lapjas, 402. Zabolafeje, 403. Peseltető, 404. Nagyél, 405. Nagyélpusztája, 406. Kisél, 407. Kisél-pataka, 408. Kisélerőse, 409. HEGYELHányása, 410. Tisztabükkérőse, 411. Földhídpusztája, 412. CSUBUK-kútja, 413. KOVÁCS Miklós-kúnya, 414. Kiséltőja, 415. Nagyélteteje, 416. Nagyéldoldala, 417. Nagyél-kútja, 418. Rupaharapégése, 419. Csatornásoldal, 420. RÉTI Pál-teteje, 421. Gyökeresoldal, 422. HADNAGY Károly-tagja, 423. Szénégető-kútja, 424. Jákópusztája, 425. Jákó-pataka, 426. Vizeslánczó, 427. Gróffjákó, 428. BAKARA-pataka, 429. Rossz-kút, 430. Rosszkútárka, 431. Bányalapos-pataka, 432. Bányalapos-kútja, 433. Pojánka-pataka, 434. Deferenciásoldal, 435. Csorgó-patak, 436. Rakottás, 437. Tolvajok útja, 438. Madarak-kútja, 439. Baszkamart, 440. JÁNOS Dávidgyára, 441. BASA útja, 442. Közepsőkijárás, 443. Felsőkjijárás, 444. Alsőkijárás, 445. Sovadás, 446. BE-CSEKvágás, 447. Határ-patak, 448. Lakóca-tőja, 449. Hétforrás, 450. Putnalakóca, 451. Putnalakóca-pataka, 452. RÁDULYputna, 453. Kőröbercoidala, 454. MÁTÉ Pál-kútja, 455. Alsótónkhányó, 456. Felsőtónkhányó, 457. HADNAGY Károly-erdeje, 458. GÁL-patak, 459. Alsónádastó, 460. Sós-kút-árka, 461. Murdán-kútja, 462. Dobroszláv-pataka, 463. Dobroszlávoldala, 464. Dobroszlávnyaka, 465. Dobroszláveteje, 466. Gór, 467.

Murdán-pataka, 468. Gór-pataka, 469. Górpusztája, 470. Hosszak, 471. Nyulaktója, 472. Patrahegye, 473. Kicsimező, 474. Hisharaly, 475. Barátokfarka, 475. Gelencei út, 477. Pázsint, 478. Kereszt-árka, 479. Farkatőgy, 480. Régi városi út, 481. Borkút, 482. Borkút-hídja, 483. Borkút-árka, 484. Nagykanyar, 485. Városi út, 486. Négyház, 487. Négyeszegű, 488. Borkútdombja, 489. Fűrésztelep, 490. Neszter, 491. Neszter út, 492. Nesztertója, 493. Szent János, 494. Darvas, 495. Forrotó, 496. Forrotó útja, 497. DEMES-tag, 498. GYÖRGY László-tagja, 499. Kőkényszer, 500. Körtebokor, 501. Tanorokvég, 502. CSEKMEtartománya, 503. CSEKMEűtja, 504. Saláta, 505. PÁL Miklós, 506. PÁL Miklós útja, 507. GYÖRGY Károly-tagja, 508. DÁNkasára, 509. KÓNYA bíró-tagja, 510. Déllő, 511. RÉMÁNdéllő, 512. Horgas, 513. Halomréve, 514. Balatonszeg, 515. Tököz, 516. Gémes, 517. Hosszúláb, 518. Liget, 519. Liget-tető, 520. Ligetfarka, 521. Tököz-árka, 522. Ligetalja, 523. Gödrös út, 524. Kertalja, 525. SÁNDOR Pál-kertje, 526. Pávai-domb, 527. Köz-patak, 528. Közpatak-hídja, 529. BAGOLY-tag, 530. SNÁJDER-tag, 531. BOCZ, 532. Nagykő, 533. Halom, 534. Halomeleje, 535. Halomfarka, 536. Halomoidala, 537. Halommege, 538. Halom-kert, 539. Hatókrős, 540. Tamásfüze, 541. Cseremezeje, 542. Középsőhatár, 543. Halommezeje, 544. MIHÁLC, 555. MIHÁLC útja, 556. Hajdúponk, 547. Tized, 548. Rólab, 549. Hatolykaimalom-szegelet, 550. FelsőKÁLNOKIszegelet, 551. AlsóKÁLNOKIszegelet, 552. BORKAtó, 553. Mély-tó, 554. Mélytő-árka, 555. Petőfalvamege, 556. Galambszék, 557. Régi-híd, 558. DIMÉNYszegelet, 559. Galambfalviszegelet, 560. Kisnyíl, 561. Nagynyíl, 562. Farkashalom, 563. Rétfark, 564. Mosórév, 565. BIRTA-LAN, 566. KALÓC, 567. KALÓCláb, 568. Elővár, 569. Elővár-hídja, 570. Borvíz-árok, 571. Töltött út, 572. Réti út, 573. Rét, 574. PÁL Miklós-szegelete, 575. Halomréveszegelete, 576. Halomkertszegelete, 577. Szálas, 578. DEMESKEszáda, 579. Nyúlnyalás-kútja, 580. Öntözött, 581. BAKARAoidala, 582. Pávaiszél, 583. JAKABFlak, 584. Tök, 585. Rakodó, 586. CSÁKÁNYfalva, 587. Öntözőárok, 588. Tizedszél, 589. Patrahegyedombja, 590. Közpatak mellett, 591. Vasút mellett, 592. Vasútonalól, 593. Vasútonfelül, 594. Hajnaltanya, 595. Szivárványrét, 596. Éva-major, 597. Kényszer, 598. Az őrháznál, 599. Pityókaskert, 600. Vasút-hídja, 601. Égereszáda, 602. KülsőBALÁZStó-kútja, 603. KülsőBALÁZStója, 604. Kőistálló, 605. Csipkés, 606. Petőfalvi út, 607. Éger, 608. Petőfalvi-domb, 609. Ereszkedő, 610. Orbai-patak, 611. Feketeügy, 612. SZÁSZkeresztjekútja, 613. Gyepű-útja, 614. Patak, 615. Halommege útja, 616. Halom útja, 617. JÁNOSútjavölgye, 618. Kaboladéllőoldala, 619. Csorgó-patak, 620. Nagykő útja, 621. Nyíres, 622. Odor-tető, 623. Patrahegyfarka.

Irodalom

1. ÁRVAY József (1943a): **A barcasági csángó Hétfalu helynevei.** Kolozsvár.
2. ÁRVAY József (1943b): **A térszíni formák nevei Kalotaszegen. Dolgozatok a Magyar kir. Ferenc József Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetéből.** 9. Kolozsvár.
3. BAKÓ Elemér (1908): **Egy magyar szócsalád.** Magyar Nyelv. IV.
4. BÁRCZI Géza (1941): **Magyar szófejtő szótár.** Bp.
5. BUDENZ József (1873–81): **Magyar–ugor összehasonlító szótár.**
6. GAZDA Ferenc (1943): **Csomakőrös helynevei.** Kolozsvár.
7. GERGELY Béla (1943): **Arat.** Magyar Nyelv. XXXIX.
8. GERGELY Béla (1942): **Kishács helynevei.** Kolozsvár.
9. HORGER Antal (1942): **Irt.** Arat. Magyar Nyelv. XXXVIII.
10. HORGER Antal (1924): **A magyar szavak története.**
11. KNIEZSA István (1943): **Erdély víznevei.** In: **Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1942.**
12. MELICH János (1925, 1929): **A honfoglalás kori Magyarországról.**
13. MELICH János (1914): **Keresztneveinkről.** Magyar Nyelv. X.
14. MELICH János (1903): **Szláv jövevényszavaink.** Bp.
15. ORBÁN Balázs (1869): **A Székelyföld leírása ... III.** Pest
16. PAIS Dezső (1916): **A máj változatai.** Magyar Nyelv. XII.
17. SZABÓ T. Attila (1929): **Székaszópaták.** Magyar Nyelv. XXV.
18. SZABÓ T. Attila (1940): **Két mező-kapu adat Moldovából és Erdélyből.** Ethnographia. LI.
19. TAGÁNYI Károly (1894): **A földközösség története Magyarországon.** Magyar Gazdaságtörténeli Szemle 1894.
20. TAGÁNYI Károly (1896): **Magyar Erdészeti Oklevéltár.**
21. TOLNAI Vilmos (1927): **Becézőnevek és nyelvújítás.** Magyar Nyelv. XXIII.

(A dolgozat korábbi, rövidített változata: FEJÉR Miklós (1972): **Zabola helynevei.** *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények.* XVI/1. 130–138. B.H.)

(A családnevek majuszkuláris kiemelését, beleértve a levéltári adatokat és a helynévbe foglaltakat, kötet szerkesztési szempontok indokolták. Szerk. megj.)

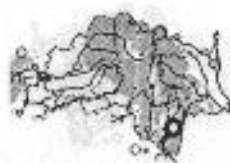
Toponimia comunei Zăbala
(Zabola)
(Rezumat)

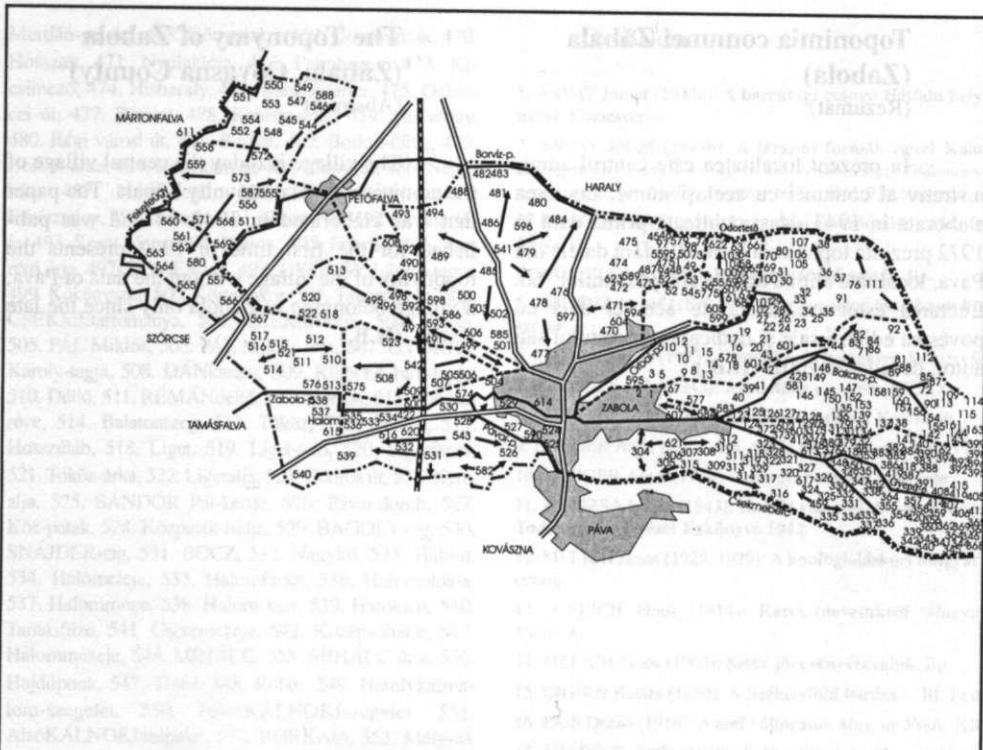
În prezent localitatea este centrul administrativ al comunei cu același nume. Lucrarea elaborată în 1943–44 și publicată prima dată în 1972 prezintă toponimia localității fără datele din Páva, localitate alipită abia la sfârșitul anilor '60. Lucrarea este completată de această dată cu povestea editării sale și dedicată regretatului său autor, decedat în 2002. (H.B.)

The Toponymy of Zabola
(Zăbala, Covasna County)
(Abstract)

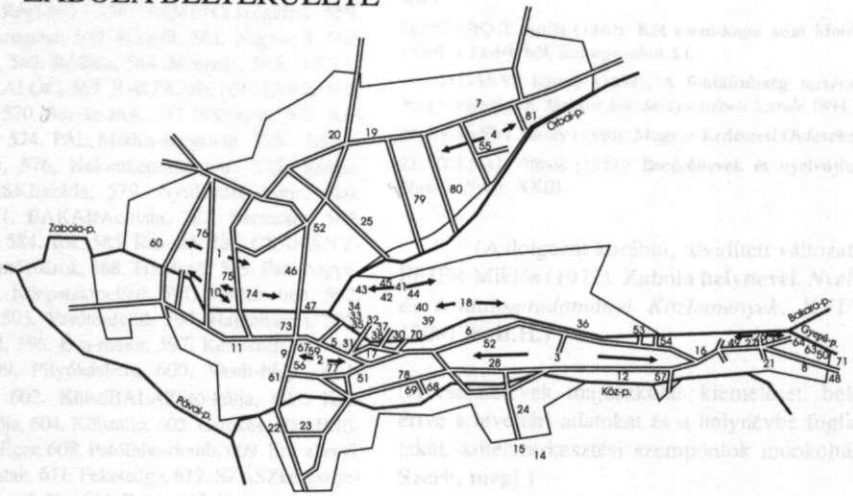
The village is today the central village of the administrative community Zăbala. The paper that was elaborated in 1943–44 and was published for the first time in 1972 presents the toponymy of the village without the data of Páva, a village belonging to Zabola only since the late sixties. (H.B.)

1943-44

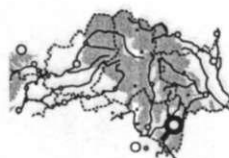
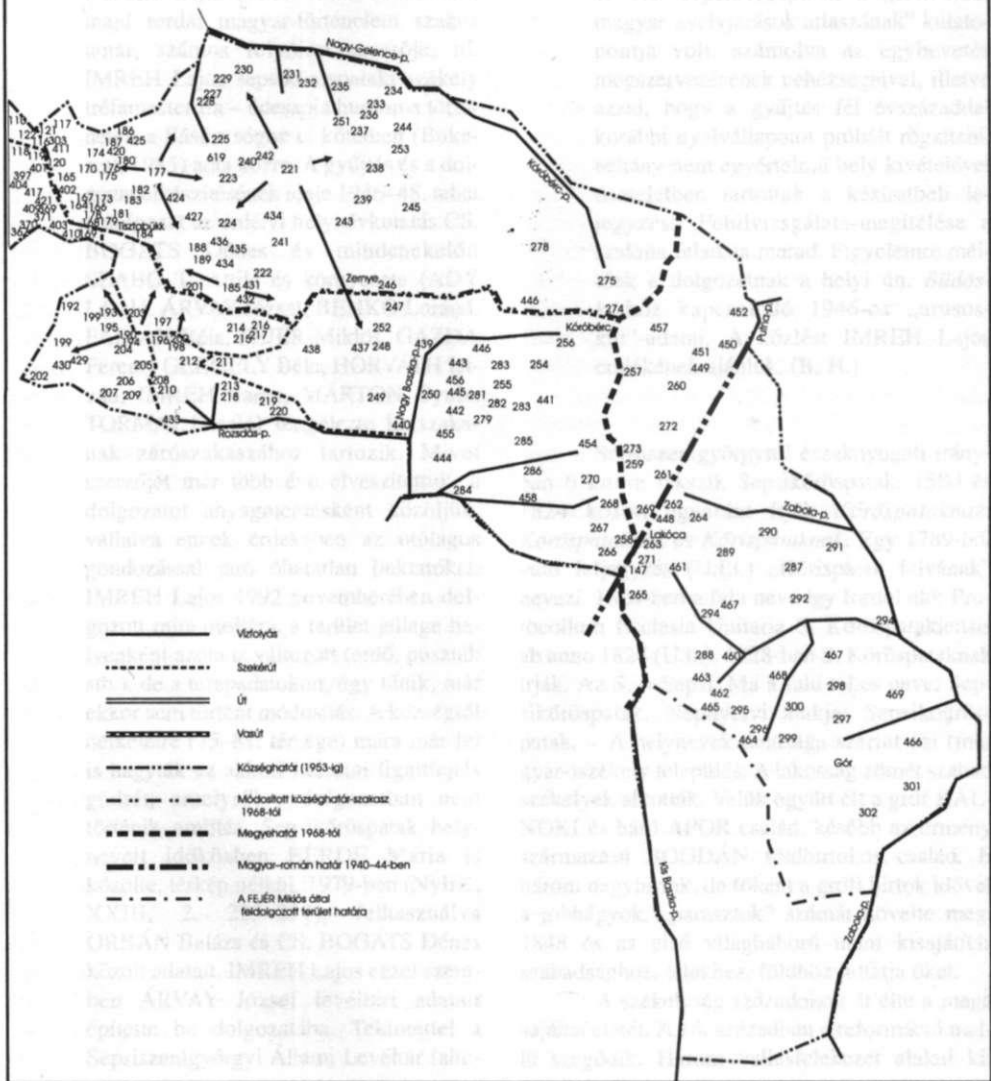

ZABOLA BELTERÜLETE

ZABOLA KÜLTERÜLETE

Sepsikőröspatak földrajzi nevei

(A közlésről)

IMREH Lajos (1917–1999) kolozsvári, majd tordai magyar-történelem szakos tanár, számos folyóirat szerzője, id. IMREH Lajos sepsikőröspataki székely tréfamester fia – édesapja humoros történeteit a **Sáska sógor** c. kötetben (Bukarest, 1985) adta közre. A gyűjtés és a dolgozat elkészítésének ideje 1946–48, tehát a dolgozat az erdélyi helynévkutatás CS. BOGÁTS Dénes és mindenekelőtt SZABÓ T. Attila és környezete (ADY László, ÁRVAY József, BENKŐ Loránd, FÁBIÁN Béla, FEJÉR Miklós, GAZDA Ferenc, GERGELY Béla, HORVÁTH István, IMREH Barna, MÁRTON Gyula, TORMAI László) fémjelezte korszakának zárószakaszához tartozik. Mivel szerzőjét már több éve elveszítettük, a dolgozatot anyagmentésként közöljük, vállalva ennek érdekében az utólagos gondozással járó óhatatlan buktatókat. IMREH Lajos 1992 novemberében dolgozott rajta utoljára, a terület jellege helyenként azóta is változott (erdő, puszták stb.), de a terepadatokon, úgy tűnik, már ekkor sem történt módosítás. A községtől délkeletre (75–81. térsége) mára már fel is hagyták az akkori külszíni lignitfejtés gödrét, amelyről a dolgozatban nem történik említés. Sepsikőröspatak helyneveit időközben BERDE Mária is közölte, térkép nélkül, 1979-ben (NyIrK, XXIII, 2, 225–227), felhasználva ORBÁN Balázs és CS. BOGÁTS Dénes közölt adatait. IMREH Lajos ezzel szemben ÁRVAY József levéltári adatait építette be dolgozatába. Tekintettel a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár (aho-

vá a Székely Nemzeti Múzeum Levéltárának anyaga került) jelenlegi helyzetére és ÁRVAY közismert pontosságára, a dolgozat már ezért megérdemli a közvételt, akkor is, ha a szerző a levéltári anyagot pontosabban nem adatolta. Szakmailag legvitathatóbb, hogy az anyagot dialektológiai szempontból tudomásunk szerint nem lektorálta senki, és bár Sepsikőröspatak a „Romániai magyar nyelvjárások atlaszának” kutatópontja volt, számolva az egybevetés megszervezésének nehézségeivel, illetve azzal, hogy a gyűjtés fél évszázaddal korábbi nyelvallapotot próbált rögzíteni, néhány nem egyértelmű hely kivételével tiszteletben tartottuk a kéziratbeli lejegyzést. Felülvizsgálata-megítélése a szakma feladata marad. Figyelemre méltóak a dolgozatnak a helyi ún. *Büdökúthoz* kapcsolódó 1946-os „urusoskút”-adatai. A közlést IMREH Lajos emlékének ajánluk. (B. H.)

*

Sepsiszentgyörgyről északnyugati irányban 6 km-re fekszik Sepsikőröspatak. 1580 és 1824 között egyaránt írják *Kőröspataknak*, *Köröspataknak* és *Körispataknak*. Egy 1789-ből való feljegyzés (U.Lt.) „Körispatak falvának” nevezi. 1824-ben a falu neve így fordul elő: Protocollum Ecclesia Unitaria S. Köröspatakiensis ab anno 1824 (U.lt.). 1828-ban S. Köröspataknak írják. Az S. = Sepsi. Ma a falu teljes neve: Sepsikőröspatak. Népnyelvi alakja: Sepsikőröspatak. – A helynevek tanúsága szerint ősi (magyar-)székely település. A lakosság zömét szabad székelyek alkották. Velük együtt élt a gróf KÁLNOKI és báró APOR család, később az örmény származású BOGDÁN földbirtokos család. E három nagybirtok, de főként a grófi birtok idővel a jobbágyok, „parasztok” számát növelte meg. 1848 és az első világháború utáni kisajátítás szabadsághoz, telekhez, földhöz juttatja őket.

A székelység századokon át élte a maga sajátos életét. A 16. században a reformáció mellett szegődik. Három vallásfelekezet alakul ki:

* Acta (Siculica) 2006/3, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085

** IMREH Lajos (1917–1999) szülőfaluja, Sepsikőröspatak temetőjében nyugszik

unitárius, református, katolikus – valamennyi felekezeti iskolával, egész az 1948-as tanügyi reformig.

1884–86-ban bekövetkezik a szántó, kaszáló és bennvaló birtok arányában az erdő arányosítása. A főúri nagy- és a székely kis szántó- és kaszálóbirtok mellett kialakulnak a nagy erdőbirtok közösségek és a nagyerdőbirtokok: 1. Volt kétág katonaság közbirtokossága; 2. Volt úrbéri közbirtokossága; 3. Grófi, bárói és a BOGDÁN-erdőbirtok.

A Volt kétág katonaság közbirtokossága tulajdona: *Vadasárnyéka, Kisar, Székorotván, Vadasverőfele, Vadasága, Felső- és Alsógyepű, Ravaszlik, Gyepükasár-kútja, Vadaspusztája.*

A Volt úrbéri közbirtokosság tulajdona: *Kurta, Pallós, Dávid-kútja, Vadaspuszta* (egy része), *Keskeny* (fele).

Grófi erdő: *Magyaróssorra, Magyarós, Kicsi- és Nagykurtabérc, Alsó- és Felsőhegyesbérc, Jávoros, Szartamás* északi fele. – Közöljük a szántóbirtokot is: *Korcsomahely, Nagyátal* egy része, *Pázsint, Fülöpvpája* (egy része), *Átalvég, Dióhegy* egy része. – Kaszáló: *Nagy-kert, Zabos-kert.*

APOR báró erdőbirtoka: *Nagyalmás, Kisalmás, Keskeny, Bányász-árka.* – Szántója: *Zoltánka, Belső-Zoltánka.* (1900 táján a székely gazdák vásárolták meg az egész bárói birtokot.)

BOGDÁN erdőbirtoka: *Feleltető, Kurta* egy része. – Szántója: *Kőrösköze, Halastóhát, Nagyszeg, BOGDÁN-kert Peleskeorrándl.* Egy szeszgyár is tulajdonát képezte. 1914 előtt az egész birtokot egy COVEŞAN nevezetű vásárolta meg a szeszgyárral együtt. A második világháború után ez a birtok is megszűnőben volt, amennyiben több éve már eladás tárgyaként szerepelt.

A grófi szántóbirtok az első világháború után kisajátítás alá esett. A megmaradt erdő- és kaszálóbirtokot a gazdák vásárolták meg 1941 előtt. Ezzel a főúri világ Sepsikőröspatakon véget ért.

A falu 1904-ig hármassal határon gazdálkodik. Felső határ: *Felső forduló* (Kálnok felől). – Középhatár: *Középső forduló.* – Alsó határ: *Alsó forduló* (Árkos felől).

1904–1908 között bevezetik a tagosítást. Az új rendszer helynévtörténeti jelentősége igen

nagy. Ezentúl a különböző határrészek megjelölésére a tagok tulajdonosainak neve nyomul előtérbe, míg a régi nevek sok esetben elavulásnak, feledésnek indulnak. Az egykori mezei utak teljesen eltűnnek, új tagutak szelik át a határt.

Összesen 189 helynevet sikerült begyűjteni. A jelenlegi és történeti helynevek településtörténeti szempontból értékesek. Emellett sok esetben rávilágítanak a falu határában bekövetkezett gazdasági, vízrajzi és más természetű változásokra. Vannak helynevek, amelyek pusztán emléként őrzik annak, hogy egykor az illető területen más termelői munka folyt, mint ma: pl. *Rozsos-kert, Komlós-kert, Zabos-kert, Lenés-kert, Dióhegy* s részben a *Pityókahegy.* – A *Mocsár, Nádastó-árka, Halastó* határnevek csak névleg őrzik azt, amiért egykor keletkeztek, de a valóságban a jelzett helyeken ez idő szerinti mást találunk – ma már teljesen szántó, de egykori fás területekre mutat a *Kőrösköze* és *Magosnyár* határnév. – Történelmi eseményhez kapcsolódik a *Muszkahatár* név, amennyiben az oroszok 1849-es szerepére mutat rá. Az egyéni birtokbavételt világítja meg az *Újosztás* név, s ugyanakkor arra enged következtetni, hogy volt régebb is hasonló birtokba szállás, műveletlen területeknek, legelőknak szántó művelés alá fogása.

A helynevek különösen nyelvészeti szempontból igen becsesek, Sepsikőröspatak népnyelvi sajátosságait őrzik. Ezek a következők:

1. Az „e” zártabbá válása, e > ë: *Hégyrehágóú, Kincsgödör, Dióhégy, Felsőuhégyesbérc, Á(1)szög, -hégy* (bármilyen szóösszetételben), *Kendérekiszere, Fë(1)szög, Nagyszeg, Ásoglámennőü, Kérésztülmennőü, Dérésznye, Lenés-kert, BÉZZÉG-malom, Vasárpec, Péléske, Gyertyános, Ásóuhégyesbérc, Keskeny, Fë'sóúgyepü, Cihérés.*

2. az e > ö: *BEDÓ > BÖDÓ* minden helynévi összetételben.

3. e > e: *temető, templom, Feleltetőü.*

4. é > i: falu végén, falu közepében.

5. i > é: *Gyík-kútja > Gyék-kútja.*

6. Az „a” labializáltabb, a > a: *Sompatáka, Kának-patáka, Nagy-paták, Suhátag, Macskás, Csüdör-árka, Ásoglámennőü.* A példák azt mutatják, hogy ha egy hangsorban több „a” fordul elő, labializáció várható.

7. a > o: Magasnyár > Magosnyár.

8. ö > ü: Gyükeres (gyökér helyett is mindig gyüker szerepel a népnyelvben).

9. Feltűnő sajátosság a magánhangzó-diftongus: Komlóuskert, Halastó, Temető, Kűsösüzér, Pityókahégy, Kápo(l)naóudal, Hégyre-hágó, Kőrösököze, Zóutánka, Pataktói, Ásóláménő, Díjőhég, KŐŰTŐŰkert, Tavak > Tóuk, Hollós-kút, Lóinkert, BÖDŐŰk-kuttya, Magyarós, Mészköpönk, Fijóukalmás, Pal-lós, Vadasverőfele.

10. o > a: hangváltozás szintén feltűnő sajátosság: Kisorr > Kisar, BORA > BARA, Kálnok > Kának, Mogyorós > Magyarós.

11. o > u: Kárnyükert. Károly > Kárny.

12. Az azonszótagú „l” kiesik, de a megelőző magánhangzó félhosszúsága megmarad: Ásóláménő, Fēsóláménő, Fēsóatal, Fēménő / Fē(l)ménő, Hold > Hóud, Kálnok > Kának, Zoltánka > Zóutánka, Bēs-Zóutánka, KÖLTŐŰ-kert > KŐŰTŐŰkert, A(l)szög, Kűsösüzér, Kápo(l)naóudal.

13. Hosszú „r” megrövidülése: Kisorr > Kisar.

14. Hangkilökés: unitárius > unitárus, Natyszeg > Nacceg.

15. Rövidülés: BÁCS György > BÁZS-györe.

16. A szóvégi „ny” y-jának elmaradása vagy elhalkulása az illető szó külön állásában is, és ha a mássalhangzós kezdetű szó következik rá: Fűven(y)bánya, Kesken(y).

A falu helynévanyagának keletkezésében különböző tényezők közreműködését láthatjuk. Vannak nevek, amelyeket az illető határrész térszíni formájáról alkottak meg: pl. *Gödör-kert*, *Külső utca*, *Vápa*, *Kétútköze*, *Kincsesgödör*, *Halastóhát*, *Kétpatakköze*, *Rét*, *Pataktó*, *Patak melyéke*, *Patakfenek*, *Erős-árok*, *Pelesketeteje*, *Kicsikurtabérc*, *Alsóhegyesbérc*, *Mészköpönk*, *Kövespönk*, *Fióukalmás*, *Keskeny*, *Condol-árka*, *Vadasága*, *Vadaspusztája*. – Egyes határrészeket a növénytakaróról neveztek el: *Magosnyár*, *Kőrösköze*, *Pázsint*, *Dióhegy*, *Szénafű*, *Nyír*, *Nádasztó-árka*, *Csere*.

Gyakori az is, hogy az egykori vagy jelenlegi tulajdonos neve szerepel a helynévben,

vagy éppen a tulajdonos pusztája neve vált helynévvé. Ez a magyar helynévadás egyik legősibb módja. *BEDŐszer*, *BARA-kert*, *KÖLTŐ-kert*, *RAFALY-kert*, *Farkas-kert*, *BEDŐk-kútja*, *Károlykert*, *KOVÁCS-kútja*, *Dávid-kútja*, *Iván*, *BOGDÁN-kert*, *Gróf KÁLNOKI-kastély*.

Használóiról kapták nevüket: *ÁDI-kút*, *KERCUSJhegy*, *SZINTE utca*, *KRÁJNIK utca*, *ÖRDÖG utca* stb.

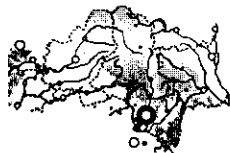
Az ember nemcsak nevét adta a határrészek megnevezésére, hanem látva egyes térszíni formák és saját testrészeinek hasonlóságát, emberiesítő térszíni formaneveket alkotott: *Peleskeorra*, *Gyertyánosnyaka*, *Orotásorra*, *Kisar (Kisorr)*, *Vadasorra*.

Egy-egy helyet a jellegzetes állatáról neveztek el: pl. *Vadas*, *Halastó*, *Macskás*, *Hollós-kút*, *Gyék-kútja*, esetleg *Bolhás-hídja*.

Vannak helynevek, amelyeket az illető területen található mesterséges tereptárgyak magyaráznak: *Bornakerteknél*, *Kápolnaoldal*, *Téglaclásr*, *Karácsony-malma*, *Homokbánya*, *Szikra-hídja*, *Korcsomahely*, *Keresztnél*, *Malom-kert*.

Különös figyelmet érdemelnek egyes helynevek, amelyek néprajzi régiséget és sajátosságot hordanak magukban. Így: *Alszeg*, *Felszeg*, *Nagyszeg*, *BÖDŐszer*, *Középszerben*, *Kenderek-szere*, *-láb* (itt földterületrész jelentésében), *Ravaszk*, *-verőfele* (pl. *Vadasverőfele*), *Vasarpec*, *Ortovány (Szál Tamás)*, *Orotásorra*, *Székortván*, *Zúdor*, *Condol-árka*, *Szártamás (Cihér)*, *Nyíl*, *Feketeköz*, *Élőerdő* (1580-as feljegyzés), *Tanorok*, *Csüdör-árka*, *Émály*, *Homokbánya* > < *Fűhengődör* > *Fűven(y)bánya*, *Sőget*, *Patakmelyéke*, *Vadasága*; egyesek szerint az ág szót csak folyókra és völgyekre alkalmazza a nép; de e név mutatja, hogy a hegyekre is – azoknak is lehet águk, kinyúló részük. – Mint sajátosságot említjük meg, hogy a „hajcsák” igét „emlegetik” jelentésbe használják. (lásd *Magosnyármál*). – Az ősi népi hitvilágba vezet el a *Büdös-kút* gyógyvizének használata és az ezzel kapcsolatos babonás szokás.

A helynevek, illetve határnevek szám szerinti felsorolása a következő: a faluban 1-től 31-ig, a falutól északra 40-től 50-ig, a falutól keletre 51-től 81-ig, a falutól délre 82-től 85-ig, a falutól északnyugatra 85-től 190-ig (l. a térképen).

Helynévtár

1. A község belterületére vonatkozó helynevek

ÁDI-kút Falu-kuttya [7]: – Alszegben az úton levő kút. A környékén ÁDIK laktak, s még ma is részben azok laknak.

Alszeg Á(1)szeg [4]: a falu alsó fele. Gúnyneve: Fűszfalva. – 1720: Alszegben (telek); 1752: Alszegben (kastély); 1773: A Falu végén az All Szegbe (telek).

BÁZSgyöre [12]: – Alszegben Nagy-patak egy része, BÁCS Györgyről nevezték el, csak az öregek használják a nevet.

BEDŐszer BÖDŐszer [35]: – A főutca, régebb **BEDŐK** laktak (más néven **BEDŐ**-sornak nevezhetnénk).

Bergő-híd [3]: – A község pataka fölött a Sepsiszentgyörgy fele elkanyarodó főút hídja.

Bothás-hídja Bothás-higgya [33]: – Feszegből a főútról a katolikus templomhoz vezető utca közelében időszakos kis patak hídja a főúton.

Bornakerteknél Bornakertéknél [17]: – A grófi telek mező felé eső részét (gömblyűt) borna fából (szálfából) összerűt kerítés vette körül. Ezt nevezték bornakertnek, mint ahogy a szálfából összerakott csúrt bornacsűrnek hívták. Kerítés = kert. De kert alatt magát a területet is értik. Ma már a bornakerítés helyén drótkerítés áll, de megmaradt a „Bornakertéknél” mint határész-név.

Döggút Dökkút [14]: – A falu alatt, az elpusztult állapotokat vetik bele, jól záró fedővel van ellátva.

Faluháza l. Községháza

Farkas-kert [15]: – 1733: A Farkas Kertire jövő átalba átal végestől (sz.).

Felszeg Fe(1)szög [22]: – A falu felső fele. – 1720: az Felszegben (telek); 1752: Felszegben (telek); 1773: Az Felszegbe (telek); Az Fel Szegbe, vicinussa... Északról a le folyó Patak (telek).

Gödör-kert [25]: – A katolikus temető mellett keletre. Az egész kert egy gödör, s erről kapta a nevét. **Gróf KÁLNOKI Intézet (Zárda)** [27]: – Óvoda és leányelemi iskola. Zárda és óvóvoda.

Gróf KÁLNOKI-kastély [9].

Halastó Halastóú [10]: – A grófi kertben. **KÁLNOKI-kastély** l. **Gróf KÁLNOKI-kastély**. **Kántor-iskola Kántoriskola** [28]: – Római katolikus fiúiskola, ahol a katolikus kántor tanított.

Katolikus l. még Római katolikus

Katolikus-hegy Kató(ul)ikus-hegy [32]: – A római katolikus és a református templom van rajta.

Kenderekszere Kendérekszere [16]: – Pázsintól nyugatra kendert vetettek ide a tagosítás előtt, s innen a név.

KERCUSJhegy KÉRCUSJhegy [8]: – az ÁDI-kúttól a patak felé menő utcának a patakba hirtelen lejtő részére. Ennek környékén régebb **KERCUSJOK** laktak, s róluk van e helynév.

Komlós-kert Komlóús-kert [6]: – A községházán alul 2-3 mai telek; komlót termeltek itt, s erről kapta a nevet. Ugyancsak komlót termeltek az Unitárius utcában, ahogy megyünk befelé a bal felőli egykori (komlós) kertben; ma már lakások vannak e területen. – A komló termelésekor e két kert grófi tulajdon volt. Ma egyéni birtokok.

Községháza – Faluháza [1].

KRÁJNIK utca KRÁJNIK ucca [13].

Külső-kert Kűsű-kert [37]: – A **BEDŐ**szerrel észak felé nyúló kertes telkek végében levő kert.

Külső utca vagy Külsőszer Kűsű utca, Kűsűszer [36]: – A **BÖDŐ**szer másik neve, mert van az alacsonyabban fekvő, „patak melletti” rész.

Nagy-patak Nagy-patak [2]: – 1698: **Körös patakja** és a **Gidófalvi Ut szomszédságában (patak)**; a **Patak** mellett alámenő; a **Körös**patak közti le folyó patakon...; az **Falu Pataka**. – 1720: **Hollos Kutnál** vagyon egy **Lo kert**... vicinussa az patak; az **Falu patakja**; **Körös patakja** mellett (sz.). – 1752: **Körös**pataki **Patak**; Az **Kálnoki Ultra** jövőben az **Patak Marton** (sz.). – 1773: A **Patak** mellett melj fel jő a **Kálnoki Ultra** vicinussa **Délről a Patak**.

ÖRDÖG utca ÖRDÖG ucca [24]: – Alszegből a katolikus templomhoz vezető utca. **ÖRDÖG** nevékről nevezték el, akik időközben kihaltak.

Patak [34]: – 1720: az **Patak** mellett (telek); 1752: A **patak** mellett... vicinussa **Északról az Körös**pataki **Patak** (sz.).

Református felekezeti iskola Református felekezeti iskola [30].

Református temető Református temetőj [39]: – Temető ugyanis van a templomkertben is.

Református templom Református templom [31].

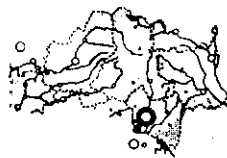
ROFAJ-kert [23]: – Feszegben a patak jobb partján, **BÁLINT** Dénes telke mellett nyugatra elterülő kert, egykori tulajdonosáról elnevezve. Ma már lakás is van benne – lakótelep.

Római katolikus temető Kató(ul)ikus temetőj [26].

Római katolikus templom Római katolikus tēmplom [29]: – 1752: az két **Templom** között, vicinussa **Nap Keletről a Templom** uttzaja (telek).

Rozsos-kert [5]: – A községháza irányától a **Kálnoki út**ig nyugat-kelet irányban, északon élősövény és a „kertek megétti út”, délen a **Főút** (**Gidófalvára** menő út) menti telkek. Régebb rozstot termeltek bene, s innen a neve. – 1720: A **Rosos** kertben... vicinussa az mérés kert (sz.); 1752: A **Rosos** kertben (sz.).

SZINTE utca SZINTE ucca [11]: – A **SZINTE** családról.

Templomra járó utca [32a]: – 1720: az Falu közepiben... vicinussaa az Templomra járó Utza (telek).

Unitárius felekezeti iskola Unitárius felekezeti iskola (az „unitárius” szó néha „unitárus” kiejtésű.) [21].

Unitárius temető Unitárius temető [20]: – 1720: Az Templomon belül az Temető kert mellett.

Unitárius templom Unitárius templom [19]: – 1720: Az Templomon belül az Temető Kert mellett (telek).

Unitárius utca Unitárius ucca [18]: – A főútból az unitárius templomhoz, iskolához és lelkészi lakáshoz vezető utca.

Zárda I. Gróf KÁLNOKI Intézet

Zabos-kert [38]: – Pityókahegy és a Főút között. Zabot termeltek itt, s erről a neve. – 1752: más edg darab Joszag, mely Zabos Kertnek hivattatik, vicinussa ab Oriente az Falu Pasintyara jaro Uttatska, ab occidente az Falu Pasintyara ki jaro Valus Ut, Eszakrol az Falu Csorda jafó helye... kaszálták, szántóiták, vezették (telek).

2. A község külterületére vonatkozó helynevek

Álé (Ivánorra) Iványara [180]: – Itt akácfákkal körülültetett táncolóhelyet (álét) készítettek a régiek, ahol majálisokat tartottak, s ezért kapta az Álé nevet is.

Almás-pataka Almás-patáka [137]: – Nagy-patak jobb felén.

Ásóaláménő Ásóaláménő, Ásóaláménő [75]: – Szántó. Határai: északról Bedőházi út, Csiki (Ország-) út, délről Árkosi határ, nyugatról Felsőaláménő. A tagosítás óta nem használják e nevet. – 1661: Ala meneoben (sz.); 1773: Arkos felől való határba (Árkos felé fordulóba); Az alsó alá menőbe (sz.); A középső alá menőbe (sz.).

Ásógyepű Ásógyepű [170]: – Bükkerdő Felsőgyepű, Árkosi erdő, Ravaszlik nevű erdő között.

Ásóhegyesbérc Ásó(u)hégységbérc [129]: – Bükkerdő Nagykurtabérc, Felsőhegyesbérc, Középpajtai erdő között van. Háztető kinézésű hegy, s ezért hegyes (éles).

Ásóhegyesbérc-pataka Ásóhégységb(i)érc-pataka [130]: – Nagy-patak balján.

Átal [81a]: – 1773: A Keresztnél az Átalba (sz.); Ezen alól a Kőnél ugyan az Atalba (sz.).

Átalvég Átalvég [81]: – Szántó. Határai: északon Felsőátal, keleten Felsőaláménő, délen Árkosi határ, nyugaton Sepsiszentgyörgyi út. Azért Átalvég, mert Nagyátal és Felsőátal végében van. – 1720: Átal vég n. h.-ben (sz.); 1773: az átal végbe (sz.).

Balazs [176]: – Bükkerdő Ravaszlik, Vadasverőfele, Ivány nevű erdő között. Nevét állítólag

Balázs névről kapta. Balázsé = Balázs birtoka. Unitárius, református, római katolikus egyház erdeje. – 1828: Balasér órrán (e.) (U.Lt.).

Balazsérnyéka [178].

Balazs verőfele Balazs verőfele [177]: – 1789: Balasér verőfénje nevezetű helyben (e.) (U.Lt.); Balasér verő fenjében (e.) (U.Lt.).

Bányász-árka Bányász-árka [142]: – Keskeny északnyugati (felső) felében, Keskeny és Almás között. Nevét onan kapta, hogy régebben itt aranyat bányásztak. Bányász-árka Almás-patakába torkollik.

BARA-kert [87]: – Kaszáló. Határai: a patak, három oldalról a falu, s egy oldalról Szénafű. Nevét onnan kapta, hogy BORA kisasszonyoké volt e kert (BORA > BARA) – o > a.

Bedeházi út (Bedőházi út) nevű határúrsz [74] (sz.): – Határai: északról Macskás, keletről Csiki (Ország-) út, délről Ásóaláménő határúrsz, nyugatról Nagyátal. – Állítólag az Olt mellett levő Bedeházi-malomra vezető út, s innen kapta a nevét. A tagosítás óta nem használják e nevet. – 1698: Bedőházi Utrol le megyen a nagy Utra (sz.); 1763: Cseh út által kelőben a Bedeházi utra jövőben (sz.); 1773: A Bedeházi útra jövőbe (sz.).

BEDŐ-kút BODÓ-kút, BODÓÚj-kutya nevű hely (e > ö) [117]: – A kútról nevezték el a helyet, BEDŐK tulajdona.

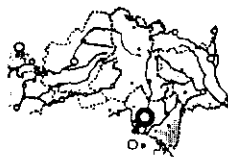
Belső-Zoltánka Belső-Zótyánka [63]: – Szántó és „fünybánya” (homokbánya). Határai: északról és keletről gidófalvi határ, délről Gidófalvára vezető út, nyugatról vasút. Azért Belső, mert a vasúton belül van (az Olt felé).

BÉZZEG-malom BÉZZÉG-malom [91]: – SORBÁN Ferenc tulajdonában volt. A bezzeg nevet azért kapta, mert mikor építették, a falusi emberek olyanfajta malmot nem láttak, s azt mondták, „bezzeg” lesz ebből egy malom. „BÉZZEGnek” nevezték el a malmot, és a tulajdonost is annak gúnyolták az 1800-as években. Ma NAGY Lajos malma.

BOGDÁN-kert [105]: – Peleskearra és Felsőnyír között. Egykori tulajdonosáról, az örmény származású BOGDÁNról nevezték el.

BOKOR útja BOKOR uttya [164]: – BOKOR nevű ember csinálta.

Büdös-kút [104]: – Felsőnyír aljában, a Nagy-patak bal partján, a pataktól 30-40, a Ló-kerttől a patak folyásával ellenkező irányban, 160 lépésnyire. Vízét hűlés, fájdalom elleni fürdőre használják. Régi szokás szerint, aki e kút vizét használta, ruhájából egy darabkát kiszakít, s ezt a rongyot a kút körüli valamelyik fácskára vagy fára köti (akasztja), azzal a hittel, hogy a ronggyal a betegség is ott marad, s ő (az ember) felgyógyul. Az ott maradt betegségtől pedig a fácska

kiszárad, mondja a néphit, s ez bizonyítja, hogy a betegség valóban ott maradt.

1946. augusztus 13-án 42 darab felkötött rongyot számláltam meg. Láttam egészen az ágra száradt, több évvel ezelőtt felkötötteket, de láttam ideieket is kb. 15 darabot. Az ideiek között szerepel két hajtincs is: az egyik zöld kökényfácskán: 15 cm-es barna, sima női hajtincs, amely oly nagy, hogy belőle 4 rendes tűncs lenne; a másik a kút fölét hajló zöld nyírfácskára felkötött 20-25 cm-es vörösesbarna női hajtincs. A rongyok általában száraz fűcskán vannak. Összesen 13 fűcskát számoltam meg. Ebből 8 száraz, 5 zöld. A zöldeken 1-1, elvéve 2 rongy látható, míg pl. egy 120 cm-es száraz fűcskán 18 darab rongy csúg; egy másikon meg 8 darab van, de ezzel a 8-cal – úgy látszik – oly súlyos betegségek nehezédtek rája, melyek nemcsak kiszáritották, de le is törték a fűcskát, noha egy rész még a tövel tart. A fűcskák nagyjából galagonya, 1-1 kökény, nyírfa. A rongyok minőség szerint: pamutvászon, ruhahélés és ruha, azután cseppvászon-darabkák. Hogy a rongyok kiktől származnak – nőktől, férfiaktól –, a kinézésük után nem lehet eldönteni. A köztudomás csak nőket tart számon ebből a szempontból.

Condol-árka Condól-árka [165]: – Vadasverőfelében; sebesen jő befelé a víz, azt mondják, hogy condol a víz, azaz szöktetőcskéken csörög.

Csináltoldala Csinátótdala [109]: – Peleske keleti fele.

Csinált-pataka Csinát-pataka [110].

Csipán [67]: – Szántó. Határai: északról Sepsikőrőspatak-patakja, keletről rét, délről Árkos község határa, nyugatról vasút. – 1698: Csipánra menőben; 1736/1797: Csipán nevű helyben.

Csüdör-árka Csüdör-árka [99]: – Felső- és Á(l)ósó nyír között.

Dávid-kútja Dávit-kuttya [149]: – Kurta nevű erdőben. Dávid nevű ember ásta volt, s innen a neve.

Dereznye Dérésznye [189]: – Bükk-, rakottás és cserefás erdő. Kútfej, Árkosi erdő és Szartamas között van. A név eredetét nem ismerik. Az unitárius és a református egyházé. – 1698: Dereznye nevezetű erdő-hely (e.) (U.Lt.).

Dereznyealja Dérésznyeajja [85]: – Szántó. Határai: északon KÖTŐ-kert, keleten Keresztülmenő, délen Árkosi határ, nyugaton Dereznye erdő. Dereznye erdő alatti terület, s ezért „ajja”.

Dereznye-árka Dérésznye-árka [188].

Dereznye-pataka Dérésznye-pataka [187].

Dióhegy Dióuhégy [82]: – Szántó. Határai: északon Sepsikőrőspatak község, keleten Sepsiszentgyörgyi út, délen Árkosi határ, nyugaton Felmenő nevű határ rész. Sok dió termelt e helyen, s innen e név. – 1763: Also Határban: Dio hegyen (sz.); 1789: ...falun kívül dél felé Diós hegy nevezetű helyen mellynek vici-

nussa délről a Dió hegyéről véggel rea rugó szantó Földek (sz.) (U.Lt.); 1828: Dios Hegy (e.) (U.Lt.).

DUKA-kút [118]: – Kaszáló. Peleske délnyugati felén. DUKA nevének kaszálója, róluk a név.

Émály [82a]: – 1698: Az Árkos felől való határban. Emally n. h.-ben (sz.); 1720: Árkos felől való Határban: Emálljban (sz.); 1773: Az Emálljbeli föld (sz.).

Erős-árok [105a]: – Legelő. Határai: Kálnoki határ széléről Csinát-patak árkába jön be.

Fellettető Felettető [147]: – Bükkerdő. Kurtának egy része, hegyoldal.

Fellettető-pataka Fellettető-pataka [148]: – Nagy-patak jobb oldalán. Almás-patakába folyik.

Felmenő Fémendő, Fe(l)menő [83]: – Szántó. Határai: északon Szénafű nevű kaszáló és KÖTŐ-kert, keleten Dióhegy, délen Árkosi határ, nyugaton Keresztülmenő határ rész. Tagosítás óta nem használják e nevet. – 1773: Dio Hegyben a Felmenőbe (sz.).

Felsőalámendő Felsőalámendő, Felsőglámendő [76]: – Szántó. Határai: északról Nagyátal, keletről Ásólalámendő, délről Árkosi határ, nyugatról Nagyátal. Alámendő nevét azért kapta, mert a községtől távol van (alá – messze le – kell menni). Tagosítás óta nem használják a nevet. – 1752: Az Felső alá menőben (sz.); Az Alá menőben (sz.); 1773: Az Felső alá menőbe (sz.).

Felsőátal Felsőátal, Felsőátal [80] (sz.): – Határai: északon Pázsint, keleten Nagyátal, délen Átalvég, nyugaton Sepsiszentgyörgyi út. – 1752: Árkos fele forduló Határban: Az Felső Átalban az az Tanorok Kapunál... vicinussa ab Occidente az Falu Meres kerti (sz.).

Felsőgyeppő Felsőgyeppő, Felsőgyeppő [169]: – Bükkerdő Vadas ága, nagyajtai erdő, Árkosi erdő között. Hagyomány szerint az erdőt „kigyepülték” (kitakarították), azaz a gyengébb fákat kivágták, de a gyepülés bekerítést is jelent.

Felsőhegyesbérc-pataka Felső(ü)hegyesbérc [131]: – Bükkerdő Alsóhegyesbérc, Mészköpök és Középjaitai erdő között.

Felsőhegyesbérc-pataka Fe(l)ső(ü)hegyesbérc-pataka [132]: – Nagy-patak balján.

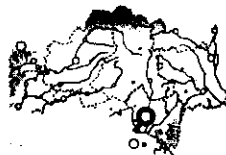
Felsőnyír Felsőnyír [101]: – Nyíres hegy, legelő. Határai: északon Kálnoki erdő, keleten Kálnoki erdő, délen Á(l)ósónyír, nyugaton a község patakja. Közepén egy puszta van, amelyet Vasárpecnek hívnak.

Fiókalmas Fiókalkalmás [139]: – Oldal, bükkerdő. Kisebb, mint a többi almás, s ezért „fijók” (fiók).

Fühenögödör l. Homokbánya

Fühenyes Fühenyész [162]: – Vadashégyesse alja, a 8-as kanyartól (a 8-as kilométerköztől) 1 km-re.

Fülöpvpájja [78]: – Szántó. Északon Sepsikőrőspatak-patakja, keleten Macskás, délen Nagyátal, nyugaton Pázsint. Vápa = gödör. A hosszan elnyúló árkot is ennek nevezik. Ez a határ rész ma már nem

gödörös. 17. század közepe / 1751: Fülöp vapaja (sz.); 1773: Fülöp vápájába az Patak mellett (sz.).

Gyepükasár-kútja Gyepükasár-kuttya [171]: – Ásógyepű nevű erdő nyugati felében van. Hagyomány szerint: gyepülés = takarítás, kerítés. Kasárjának azért nevezik, mert makkos sertéseknek itt volt a kasárjuk ezelőtt 60 esztendővel. Ehhez a forráshoz és az Alsó- és Felsőgyepűkre való erdőlésre vezető utat – a vadasi útból (sepsikőröspataki) IMREH Lajos készítette az 1860-as években, s róla nevezték el ezt IMREH Lajos útjának.

Gyertyánosnyaka Gyertyánosnyaka [116]: – Erdős kaszáló. Peleske nyugati felén. Sok gyertyánfáról nevezték el, s a gyertyános erdő nyakszerű része.

Gyik-kútja Gyék-kuttya [48]: – Kaszáló és szántó. E területen egy forrás van, s abban régebb sok gyék (gyík) volt, erről nevezték el a forrást és a környező területet. Határai: északon Kánaki út, keleten Hegyrehágó, délen Községi bennvaló telkek, nyugaton Kánaki út. – 1752: Felső Határban (Kálnok fele való határ) Gyek (!) kuttyánál (sz.); Gyék Kuttyánál (sz.).

Gyükeres [114]: – Erdős kaszáló, Peleske északnyugati részén, mély árokka, nagy „gyökeres” fákkal, innen a név.

Gyükeres-pataka Gyükeres-pataka [115]: – Jávoros és Gyükeres között.

Halastóhát Halastóhát [58]: – Szántó. Határai: északról Kánaki határ, keletről Csíki (Ország-) út, délről Gidófalvára vezető út, nyugatról Suhatag. Azért nevezték Halastóhátnak, mert régebben tavak voltak itt, sok hallal, s a tavakból kiemelkedő magaslatokat nevezték halastóhátoknak. Tagosítás óta nem használják a nevet. – 1720: Halastó hátón (sz.); A' Halastoban (sz.); 1744/1749: Halastóhát n. h.-ben (sz.); Halastoban (sz.); 1752: Felső Határban (Kálnok fele való határ) Halastó hátón (sz.); Halas toban (sz.); Halas tó hátón (sz.); Halas toban az Nagy Könél, vicinussa az Oldal (sz.); 1773: A Kálnok felé fordulóba: Halastóba (sz.); Halas tó hátón (sz.); 1773: A Kálnok felé fordulóba: Halastóba (sz.); Halas tó hátón (sz.); Halastóra menőbe (sz.).

Hegyreahágó Hegyreahágó [49]: – Szántó, azért nevezik így, mert emelkedés van e határrészben – hegyben van. Határai: északról Kánaki határ, keletről Mocsár nevű határ, délről Kétútköze nevű határ, nyugatról Gyék-kuttya. – 1660: Kanak felől való határban hegyre hagonban (sz.); 1661: Kálnok feleol való határ: Hegyre hagonban (sz.); 1720: Az hegyre hagonban (sz.); 1752: Also Hegyre hagonban (sz.); Felső-, Belső Hegyre hagonban (sz.); 1752: Hegyre hagonok dőlője (sz.); 1764: Felső hegyre hagonba (sz.); 1773: A Kálnok felé fordulóba: Az Hegyre Hágóba (sz.).

Héthód Héthód [59]: – A grófnak volt itt 7 hold földjük, s innen határrész neve. – 1698: Kálnok

felé való határban A' Kálnoki útról megyen le egy darab az hét holdig... a' Kőröspatakja és a' Gidófalvi Utt szomszédságában (sz.); 1698: Az hét hold által végestül (sz.).

Hollós-kút [97]: – Ásónyír nyugati felében. Nevét onnan kapta – a hagyomány szerint –, hogy a hollók oda jártak inni. Ma már holló nincs a környéken. – 1698: Hollós Kútnál egy Lo Kert; 1773: Hollós Kútnál, vicinussa Nap Keletről Hollós Kút pusztája Nap Nyugotrol a patak (k).

Homokbánya vagy Fűhengödör [64]: – Fűven(y)bánya Belső-Zoltánkában, innen homokot hordanak a házföld behintésére. – 1720: Az Fűven Gödörnél (sz.); 1750: Fűveny Gödörre menőben (sz.); 1773: Fűvény Gödörnél (sz.).

Húgyoztató Húddoztató [158]: – Pap-kert alsó végénél az út emelkedőbe megy, s a fával jövők itt megpihentetik marháikat, a marhák pedig ugyanakkor húgyoznak, innen a név.

Iván vagy Ivány [179]: – Bükkös-nyíres erdő Balazsé, Szartamas és Kútfej nevű erdő között. Neve származását nem tudjuk. A római katolikus egyházé. – 1698: Ivan árka; 1752: Ivan Bertze alatt; Ivaan arnyekaban ki járo Utt...

Iván-kútja Iván-kuttya [181]: – Ivány erdejében.

Iván-pataka Iván(y)-pataka [182]: – 1752: Ivan pataka; Ivan pataka Uttya.

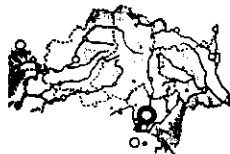
Jávoros [125]: – Erdős kaszáló. Határai: Magyaros, Peleske.

Jávoros-árka [126]: – Bükkerdő.

Kálnok-pataka Kánok-pataka [61]: – Kaszáló. Határai: északon Csíki (Ország-) út, keleten Zoltánka és vasút, délen Kétpatakköze, nyugaton Csíki (Ország-) út. – Kálnok község patakja mentén; Kánok patakába ményék takami; 1698: Kálnok felé való határban: Az Kálnok patakon innen (sz.); 1720: Zoltánkában Kálnok poatakára jövőben (sz.); Kálnok patakja.

Kápolna és Kápolnaoldal Kápolna és Kápolnaoldal [46]: – Kápolnáról kapta a terület a nevét. Ez a kápolna Kálnok és Sepsikőröspatak határszélén áll, a két falu katolikusai járták, ma romokban van, a torony csonkán, a templom hajója és szentélye teljesen leomolva. A kálnokiak a katolikusokat máig is oda temetik. – Szántóterület. Határai: északról Kálnoki határ, keletről Téglacsúr nevű határ, délről Sepsikőröspatak, nyugatról Újosztás (Újoasztás). – 1764: Kápolna odalba (sz.); a kápolnánál (sz.); Kápolna-hegy; 1789: Kápolna hegy nevezetű helyben (sz.) (U.Lt.); 1928: Kápolna Hegy nevezetű helyben (sz.) (U.Lt.).

Karácsony-malma Karácson-malma [51]: – 1900 körül lebontották. A malomárok még megvan. –

1698: a Kőröspatak közt le folyo Patakon a Falunak az also vége felől (malom).

Káruy-kert Kárnyákert [185]: – Kárnyukuttyánál kaszáló, Derezsnye nyugati felében.

Káruy-kútja Kárnyukuttya [186]: – Derezsnye nyugati felében. Károly nevű ember ásta, s innen a neve.

KÁTÓ-kert KÁTÓÚ-kert [98]: – Hollós-kút és Nagy-patak között. Tulajdonosáról nevezték el.

Kenderáztató tavak Tóuk [92].

Keresztülmenő Kérésztülmenő [84]: – Szántó. Határai: északon KÖTŐ-kert, keleten Felmenő, délen Árkosi határ, nyugaton Derezsnye.

Keskeny Keskény [140]: – Erdő és kaszáló Nagyalmás, Magyarosarra, Kismás és Kurta között. (Felső szélén Bányász-árka nevű erdő van.) Keskeny nevet azért kapta, mert keskenyebb a többi hércnél.

Keskeny-pataka Keskén-pataka [141]: – Keskeny és Kurta között.

Kétárokkoze [175]: – Bükkerdő, hegy Ravaszlik és Balaszé között.

Kétpatakköze [60]: – Szántó. Határai: északon Kának-pataka, keletről a vasút, délről Gidófalvára vezető út, nyugatról Csíki (Ország-) út. – Kálnok és Sepsikőröspatak közégek patakjai között fekszik. Innen a neve. – Mények Kétpatakköze. – 1698: A két Patak között (sz.); 1720: Az két patak közöt (sz.); Két patak közöt Oltra feküben (sz.); 1739: A Kétt patak között (sz.); A két patak közt (sz.); 1752: Két Patak Között az Viz folyama mellett. Eszakrol a földek dölnek meg rajta (sz.); 1763: A két patak közt (sz.); Két patak melljéke között (sz.); 1773: A két patak között alias Halastora menőbe (sz.); Kétpatak között, vicinussa Délről a földek Lábja Eszakról a Kálnokra járó Út (sz.).

Kétútköze Kétutköze határ [50]: – Szántó. Nevét onnan kapta, hogy két út között van: a sepsikőröspatak-gidófalvi út és egy tagút között. Határai: északról tagút (Mocsár nevű határ), keletről Kincsesgödör nevű hely, délről sepsikőröspatak-gidófalvi út, nyugatról Gyék-kuttya. – 1739: A Kétt Ut Között (sz.); 1752: Az Kertek Vegin a Két Ut között (sz.); 1763: A két ut között (sz.).

Kicsikurtabérc Kicsikurtabérc [127]: – Bükkerdő Magyarós, Középpajtai erdő, Nagykurtabérc között. Ez a kisebb „kurtabérc” (azért kicsi). A kurta is rövidet jelent. Bérc: egyik ároktól a másik árokig levő erdős hegyet jelenti.

Kincsesgödör Kincsesgödör nevű határrész [53] (sz.): – Határai: északról Mocsár, keletről Magosnyár szántó, délről Gidófalvára járó út, nyugatról Kétútköze. – Azért hívják Kincsesgödörnek, mert a régi időkben kincset ástak itt, és helyét nem takarták be, mivel azt tartották, hogy aki a kincset kiveszi, ha

betakarja a helyét – „megfészegeedik”. E nevet az öregebbek ma is használják, de a tagosítás miatt már feledésbe kezdett menni. A hagyomány szerint, amikor még e területet erdő borította, Erdély fejedelme medvevadászaton vett részt gróf KÁLNOKI hajdani elődjével. Hajtás közben egy medve észrevétlenül a fejedelmre tört, KÁLNOKI mentette meg az életét úgy, hogy nyállal lötte át a medve nyakát. Ezért kapta KÁLNOKI a grófi címet a fejedelemtől, s az addigi BIHARI nevet KÁLNOKIra változtatták, mivel azelőtt BIHARlak voltak. – 1752: Kentses Gödörnél (sz.); Kentses Gödörnél vicinussa... fellyel az Unit. (unitárius) Ecclesia földei (sz.), 1773: Kincses Gödörnél, vicinussa Délről a patak (sz.); 1828: Kintses Gödör (sz.) (U.lt).

Kismás Kisa(l)más [138]: – Bükkerdő Keskeny, Nagy(l)más és Kurta nevű erdő között.

Kisar Kisar, Kúsar (o > a) [159]: – Bükkerdő Kurta és Vadasarnyáka között.

Koresomahely Koresomahej [70]: – Szántó. Határai: északról Sepsikőröspatak-patakja, keletről vasút, délről Sárkassa, nyugatról Csíki (Ország-) út. Az itt levő „nagyúti” (országúti) kocsmáról kapta a nevét. A kocsmát 1945-ben lebontották.

KOVÁCS útja KOVÁCS uttya [113]: – Peleske nyugati oldalán KOVÁCS nevű ember kaszálóján van, s innen a név.

Kőbánya Kőbánya [95]: – Alsónyír (ma fenyező) Nagy-patak felőli oldala.

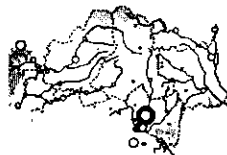
Körösköze Kőörösköze határrész [55]: – Szántó. Határai: északon Kánaki határ, keleten Nagyszeg, délen Suhatag határrész, nyugaton Magosnyár. Sok „körösfá” (körisfa) volt itt, s azért kapta e nevet. Tagosítás óta nem használják e nevet. – 1720: Körös közöt (sz.); Körös közöt (sz.); 1752: Körös közöt (sz.); 1773: Körös közöt (sz.); Körös Között a Lemenőbe (sz.); Körös Között a Keresztül menőbe (sz.).

KÖTŐ-kert KÖÜTŐÚ-kert [88]: – Szántó és kaszáló. Határai: északon Község, keleten Szénafű kaszáló, délen Felmenő, Keresztülmenő, nyugaton Derezsnye-szántó. KÖLTŐ nevének voltak egykor e terület tulajdonosai, s a KÖLTŐ névből lett KÖTŐ.

Kövesponk [134]: – Bükkerdő Mészköponk, Kurtapont, Középpajtai erdő között. Feltűnően köves hegy.

Kövesponk-pataka [135]: – Nagy-patak balján.

Községi Alsónyír Községi Á(l)sonyír (jelenleg fenyeződő) [94]: – A falu nyugati részében van a patak bal partján, alatta megyei út vezet (a Vadasi-hágó útja a 2. bécsi döntés után nyert kiemelt jelentőséget, mivel a Sepsiszentgyörgyről Székföldön át Erdővidékre vezető út nagyrészt román területre került. Ma nehezebben járható makadámút. Szerk. megj.) Ennek tetején kövekkel kirakott kút látható. A régiek bemondása alapján, mikor

az Olt itt feküdt e vidéken, csolnakkal jártak e hegyről a másik hegyre. Ezt igazolja, hogy a Bodok községi erdő tetején is egy ilyen régi kéőpitmény-omladék látható.

Kurtaorra Kúrtaara [144]: – Itt kezdődik a kurta erdő, s ezért az orra.

Kurta Kurta [145]: – Bükkerdő Keskeny, Kisalmás, Nagyalmás, Tolvaj-kútja, Kísarr nevű erdő között.

Kurta-pataka Kúrta-patka [146]: – Kurta és Vadasárnyéka között. Vadas-patakának is nevezik.

Kurtapontk [152].

Kútfej [183]: – Cserés erdő Ivány, Szartamás, Árkosi erdő, Derezsnye nevű erdő között. Azért kapta a nevét, mert az aljában kút van, s ez fölötte áll, mint fej. A református egyházé.

Lenes-kert Lenés-kert [90]: – Lent termeltek benne. – 1752: más Kertis Ivan Bertze alatt, vicinussa Nap Keletről Ivan pataka Uttya, Eszak felöl az Ivan arnyekaban ki jaró Utt, mely is Lenes Kertick hivatatik (kert).

Ló-kert Lóunkert [103]: – Szántó Nagy-patak és a Fésőnyír között. – 1698: Hollos Kutnál egy Ló Kert... az Ut és az Falu Pataka Szomszedságában (k.).

Macszás Macskás [73]: – Szántó. Határai: északra Sepsiköröspatak-patakja, keletről Csiki (Ország-)út, délről Bedőházi út nevű határész, nyugatról Nagyátal. – A tagosítás óta feledésbe ment e név. 1712–1797: a Matskás-ban (sz.); 1828: Matskás (sz.) (U.lt.).

Magosnyár (a > o) [54]: – Szántó. Határai: északon Kánaki határ; keletről Körösközehatár, délről Gidófalvára vezető út, nyugatról Kincsésödör. – Azért hívták Magosnyárnak, mert a régi időkben az Olt vize itt feküdt, s az Olt visszahúzódása után mint vizes helyen hosszú (magos) nyárfák nőttek föl, s e magos nyárfákról kapta a nevet a fenti terület. Az idősebbek azt „hajcsák” (cmlegetik), hogy a községben BÁLINT Dénes nevű gazda csűrében még volt, s esetleg van még ma is a „magos nyárfából”. Tagosítás óta nemigen használják e nevet. – 1695/1749: lanok felöl valo Határban Magos Nyár n. h.-ben (sz.); 1720: Magos nyárban (sz.); 1739: a Magos Nyárba (sz.); 1752: Magos Nyárban (sz.); Magos Nyárak dölöin (sz.); 1773. Magos Nyárba (sz.).

Magyarós Magyarópus-erdő [122]: – Bükkerdő – sok magyarófa volt, s erről a neve. (Peleske, Almás-pataka, Ásóhegyesbérc, Kicsikurtabérc között.)

Magyaróorra Magyarópusara [121]: – Kaszáló. Magyarós erdő első felében van, s ezért (orra), „ara”, „ara”.

Magyarós-pataka Magyarópus-patka [124]: – Nagy-patak bal felén.

Magyarópusztája Magyarópusztája [120]: – Nagy-patak mentén, Magyarós-hegy aljában, kaszáló, legelő.

Magyarósteteje Magyaróusteteje [123]: – Bükkerdő.

Malom-kert Malom-kert [96]: – Ásónyír és Nagy-patak között. Azért nevezik Malom-kertnek, mert két malom volt benne. 1897-ben egy nagy árvíz az egyiket elvitte, a másikat később lebontották. Tehát ma a malom nincs meg, de a kert őrizi nevét. Jelenlegi tulajdonosa BOKOR Lajos családja. – 1752: Malom heljben edj darab Szegelet... vicinussa Nyugotról az Er (k.).

Mészköponk Mészkö(i)ponk [133]: – Bükkerdő Felsőhegyesbérc, Kövespontk és Közéapjai erdő között. Mészkörről kapta a nevét. Ponk = csúcs.

Mocsár [52]: – Szántó. Hagyomány szerint régebb mocsár volt e helyen, s innen a neve. Határai: északra Kánaki határ, keletről Magosnyár, délről Kincsésödör, nyugatról Hegyrehágó. – 1720: Az motsárba (sz.), Motsárban (sz.), 1752: Motsárban (sz.); 1773: Az Mocsárba (sz.).

Muszkahatár [41]: – Határai északra Söget nevű hely, keletről Újosztás nevű szántó (ma e nevet nemigen ismerik), délről Pityókahegy, nyugatról Községi fenyőerdő és csereterdő. – 1849-ben az oroszok marhákat vittek el, s a község a gazdák kárpótlásába adta sajátjából e területet, amely akkor elhagyott, bokros hely volt, de a gazdák szántófölddé változtatták. A muszkákról neveztek Muszkahatárnak.

Nádastó-árka Nádastó-árka [157]: – Vadasárnyéka nevű erdőből (hegyoldalból) jön a Pap-kert alsó végénél a Nagy-patakba.

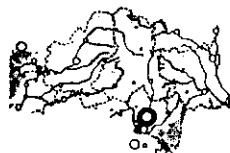
Nagyalmás Nagyá(l)más [136]: – Bükkerdő Mészköponk, Kövespontk, Felsőhegyesbérc, Alsóhegyesbérc, Magyarós, Keskeny nevű erdő rész, Kisalmás, Tolvaj-kutya, Feleltető-erdő között.

Nagyátal Nagyátal [77]: – Szántó. Északon Fülöpvápája, keleten Felsőaláménó, délen Átalvég, nyugaton Fösőátal. A tagosítás óta feledésbe ment e név. – 1661: Az Keozepseo hatarban: Altalban (sz.); 1773: A Falu mellett az Atalba (sz.).

Nagy-kert Nagy-kert [89]: – Kaszáló, a falutól nyugatra, a patak mellett. Gróf KÁLNOKIak tulajdona volt 1940-ig. Nevezetessége: kert közepén egy régi kastély helye látható, amely árokkal körül van véve, s a hagyomány szerint, ha a gróf a község szabad székeleire megharagudott, a patak vizét ebbe az árokba vezette, hogy így büntesse meg a falut, ahova nem engedett vizet. – 1752: Vagyon Köröspatak felső Végiben edgi nagj pusztá Curalis helj melj Kő ház Kertnek hivatik, az közepe tajekan vagjon edgi rehgi csonka romladozott Kő Ház (telek).

Nagykurtabérc Nagyürtabérc [128]: – Bükkerdő Kicsikurtabérc, Magyarósbérc, Alsóhegyesbérc és Közéapjai erdő között.

Nagy-patak fele [112]: – Peleske Nagy-patak felöli része. Itt forrás is van.

Nagyszeg Natyszég, Naccég [56]: – Szántó. Határai: Kálnoki határ, Suhatag. – 1717/1797: Nagy Szeg n. h.-ben (sz.); 1720: Nagj Szegben füves ut mentiben (sz.); 1752: Nagj Szegben (sz.); 1773: Nagy Szegbe a Gödrös útnál (sz.); 1789: Nagj Szegben (sz.) (U.l.).

Nyírdal Nyróúdal [100]: – 1752: Vadas Orronál vicinussa ab una a Patak ab altera a Nyír Oldal (k.).

Orotásorra Orotásár(r)a [119]: – Kaszáló Pelseske északkeleti részén. Nevét onnan kapta, hogy a fákat leorották (kiirtották), s így kaszálóvá tették. Kiálló hely, mint az orr (hegycsúcs). Ma is ismerik, és használják az „orotó kapát”, főként bokor és kisebb fa irtására (legelőtakarításra).

Ötsustások fiatalos erdő [173]: – Ravaszlikon.

Pallós Pallóus [154]: – Kurta erdő közepében.

Pallósorra Pallóusára [153]: – Itt kezdődik Pallós erdő, s ezért orra – erdő.

Pap-kert vagy Pap-kertje Pap-kert (-kertye) [156]: – Vadasárnyéka és a Felsőnyír között, az unitárius pap illetményéhez tartozó egyházi birtok, innen a neve.

Patakfenék [72]: – A patak medre, helyen-helyen kaszáló Karácsony-malmától az országútig.

Patak melléke Patakmejjéke [71]: – Szántó. Határai: északról Gidófalvára vezető út, keletről Csíki (Ország-) út, délről Sepsikőrőspatak-patakja, nyugatról Karácsony-malma. – A patak mellett van, ezért kapta a „mejjék” nevet. – 1698: Kálnok felé való határban Kőrőspatakja mellett (sz.); 1739: A Patak melyékin (sz.): Pataktő Pataktőj [68]: – Az állami vasúti hídnál a nagy útig a patak környéke. – 1720: Az Réth Szellyben az Patak tönél (kaszáló).

Pázsint [79]: – Szántó. Határai: északon Sepsikőrőspatak-patakja, keleten Fülöpvpájaja, délen Felsőátal, nyugaton község. – 1661: Az keozepseo határban: Pázsintban... vic... az Patak feleol... (sz.); 1773: Pasintba, vicinussa... Délről a földek térnek rajta (sz.).

Peleske Péléske [108]: – Kaszáló Csinát-pataka és Nagy-patak között. Szláv eredetű szó – kopaszt jelent. – 1752: Peleskén (k.); Felső Piliskén (k). 1773: Peleskén (k.).

Peleskeorra Péléskearra [106]: Csinát-pataka és Nagy-patak találkozásánál a Pelesketető eleje.

Pelesketeteje Pélésketeteje [111].

Pityókahegy Pityókahégy [40]: – Azért, mert a tagosítás előtt pityókat termeltek ott. Ma már mindent termelnek. Határai: északon Muszkahatár, keletről Sorbánvápa (már ezt a nevet nemigen használják), délről a volt unitárius temető, nyugatról Községi fenyő- és cseereerdő.

Ravaszlik [172]: – Bükkerdő Alsógyepű, Árkosi erdő, Balazs névű erdő és Vadasverőfele között. A nevet onnan kapta, hogy „ravaszlikot”, ravaszlyukakat kaptak itt. Ravasz = róka.

Rét: – Szántó és kaszáló [66]. Határai: északról Kának-pataka, keletről gidófalvi határ, délről Csi-pán, nyugatról vasút. Főként kukoricát termelnek e határrészben. – 1697/1749: Kőrőspataki Réten (k.); 1750: a Rétre menőben a füves Utt mentiben (sz.); 1733. Rét Széljbe vicinussa Délről a' Rét (sz.).

Sárkassa [69]: – Szántó. Telekkönyvileg Csi-pánhoz tartozik. Határai: északról Sepsikőrőspatak-patakja és a Korcsomahely, keletről vasút, délről Árkosi határ, nyugatról Csíki (Ország-) út. Régi név, ma nem használják. – 1720: Nagj utra jövőben Sár Kassa nevű határban (sz.); 1773: Sár Kassába vicinussa... Délről a Cseh út átal kelő dől meg rajta (sz.).

Som-pataka Som-patáka [43]: – Egy árok. Határai: Kánaki határ, Söget, Muszkahatár – legelő. – 1731/1797: Sompataka (k.).

Söget [42]: – Községi legelő-erdő. Északról és keletről a Kánaki (Kálnoki) határ határolja; délről Muszkahatár, nyugatról Községi nyír.

Suhatag Suhátg [57]: – Szántó. Határai: északról Halastóhát, keletről Héthód nevű határrész, délről Gidófalvára vezető út, nyugatról Kőrösköze. Tagosítás óta nem használják e nevet (ASZTALOS-, TÉGLÁS-tagok). – 17. sz. közepe / 1751: Loco vulgo Suvatag vocato (sz.); 1661: Kálnok feleol valo határ: Suvatagban (sz.); 1720: Suvatagban (sz.); 1739: Az Also Suatagban (sz.); 1752: Suatagban edgj csegelj föld (sz.); 1763: Felső Forduloban: Az also Suatagban (sz.); 1773: Suatagba a' Gidófalvi útra jövőbe (sz.); 1779/1797: a Suvatag n. h.-ben (sz.).

Szartamás Szartamás [184]: – Kaszáló és erdő. Ivány, Kútfej, Derezsnye között van. Nevének nem ismerik az eredetét. – 1698: egy Erdő Szar Thamas nevű, ANDRÁS Mihályék házokorn fellyül, Szomszédgya alol T. N. KALNOKI Farkas Erdeje, föllyul válosza meg a' határratt a' nagy Erdőlő Utt, oldalul az Ivan árka hasittya meg, délyről penig Deresnye Falu Tilalmassa (e.); 1828: Szál Tamásonn egy darab ortovány hely (U.l.).

Székorotván [161]: – Bükkerdő Vadasverőfele és Vadasárnyéka között.

Szénafű [86]: – Kaszáló. Határai: északon BARA-kert s a falu, keleten Falu, délen Felmenő, nyugaton KÖTŐ-kert.

Szikra-hídja Szikra-higgya [65]: – Szántó. Határai: északról Gidófalvára vezető út; keletről gidófalvi határ, délről Kának-pataka, nyugatról vasút. – A vasút alatt átvezető Kának község patakjának a hídját nevezik így, s erről kapta a fenti határrész a nevét. Állítólag még a vasút megépítése előtt e helyen „szikra” (kicsi) híd volt, s innen ered e név. – A két patak között a Szikra Dombjánál (sz.).

Szöktető Szöktetőj [174]: – Útszakasz. Egy ponkon beszökik.

Tavak Tótyk I. Kenderáztató tavak.

Téglacsűr [47]: – Szántó. Sárga agyag, nehéz szántó volt. Tagosítás óta jobban művelhető. Határai: északról Kápóna, keletről Kánaki út, délről Sepsikörös-patak község, nyugatról Kápóna.

Tolvaj-kútja Tolvaj-kuttya [150]: – Kurta nevű erdő szélében. Nevét azért kapta, mert egykor tolvajok tanyáztak itt.

Tolvajkútja-pataka Tolvajkuttya-pataka [151]: – Innen ered a Nagy-patak.

Újosztás Újoasztás [44]: – Vápás hely. Északról Kánaki határ határolja, keletről Kápolna (szántóhely), délről Sorbánvápa, nyugatról Muszkahatár, Pityókahegy. A hagyomány szerint: ezelőtt 200 esztendővel osztották ki a gazdáknak, s innen a nev: Újosztás. Addig bokros terület volt, ma szántó és kaszáló.

Vacsora-pataka Vacsora-pataka [143]: – Kurta nevű erdő és Keskeny nevű erdő között.

Vadasága [166]: – Bükkös erdő a középajtai erdő, nagyajtai erdő, Felsőgyepű, Vadasverőfele között. A Vadas elágazó része, s ezért „ága”, kinyúló hegyoldal. Sok vadjáról nevezték Vadasnak.

Vadasárnyéka [155]: – Bükkerdő Kurta-patak, Kisarr erdő, Székorotván erdő között. Vadas erdő mögötti rész, s inkább árnyékos terület, ezért kapta a fenti nevet.

Vadashegyese Vadashégyesse [160]: – Kilátóhely, a Vadas legmagasabb része.

Vadas-hídja Vadas-higgya [93].

Vadasorra Vadasára [163a]: – 1720: Az Erdőn Vadas orránál az patakban... vicinussa ab una az Ország uttja ab altera az Falu patakja (k.). 1773: Vadas orránál vicinussa Nap Keletről a patak, ab alia az Ország Uttya (k.).

Vadas-pataka Vadas-pataka [167]: – Vadas-hídja sarkánál ömlik a Nagy-patakba.

Vadaspusztája [168].

Vadasverőfele Vadasverőfele [163]: – Bükk-és csereerdő Székorotván, Vadasárnyéka és Vadaseteje között. Vadas déli oldala, szemben a nappal, verőfényes, ezért „verő fele”.

Vápa [45]: – Gidrés-gödörös kaszáló szántók között.

Vasárpec Vasárpéc [102]: – Egy pusztta Fesőnyír közepén.

Zoltánka Zóytánka [62]: – Szántó. Határai: északon Gidőfalvi határ, keleten vasút, délen Kának-pataka, nyugaton Csíki (Ország-) út. Az egyik legősibb helynévadási formát őrzi, azt ti., hogy a tulajdonos pusztta neve – itt Zoltánka – válik a terület nevévé. – 1698: Zoltánka (SZABÓ T. 1938, 11); 1720: Zoltánkában Kálnok patakára jövőben (sz.); 1749: Zoltánkában Kálnok pataka uttya mellet, más felől az

Ország uttya vicinumjában (sz.); 1773: Zoltánkába a Közepső Lábba (sz.).

Zúdor Zúdor [107]: – Peleske arrában egy kaszáló. Állítólag e név onnan származik, hogy Zúdor terület a legkimagaslóbb a szomszédos területekhez képest, s a szél nagyon „zúg” fölötte.

A helynevek számszerinti felsorolása a térképen

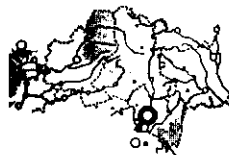
(A számok a térképvázlat számai)

Belterület:

1. Községháza, 2. Nagy-patak, 3. Bergő-híd, 4. Alszeg (Fűszfalva), 5. Rozsos-kert, 6. Komlós-kert, 7. ÁDI-kút (Falu-kútja), 8. KERCSUJhegy, 9. Gróf KÁLNOKI-kastély, 10. Halastó, 11. SZINTE utca, 12. BÁZSGyöre, 13. KRÁJNIK utca, 14. Döggút, 15. Farkas-kert, 16. Kenderekszere, 17. Bomakerteknél, 18. Unitárius utca, 19. Unitárius templom, 20. Unitárius temető, 21. Unitárius felekezeti iskola, 22. Felsőzeg, 23. ROFAJ-kert, 24. ÖRDÖG utca, 25. Gödör-kert, 26. Római katolikus temető, 27. Gróf KÁLNOKI Intézet (Zárda), 28. Kántor-iskola, 29. Római katolikus templom, 30. Református felekezeti iskola, 31. Református templom, 32. Katolikus-hegy, 32a. Templomra járó utca, 33. Bolhás-hídja, 34. Patak, 35. BEDŐszer, 36. Külső utca vagy Külsőszer, 37. Külső-kert, 38. Zabos-kert, 39. Református temető.

Külterület:

40. Pityókahegy, 41. Muszkahatár, 42. Söget, 43. Som-pataka, 44. Újosztás, 45. Vápa, 46. Kápolna és Kápolnaoldal, 47. Téglacsűr, 48. Gyík-kútja, 49. Hegy-rehágó, 50. Kétútköze, 51. Karácsony-malma, 52. Mocsár, 53. Kincsesgödör, 54. Magosnyár, 55. Körösköze, 56. Nagyszeg, 57. Suhatag, 58. Halastóhat, 59. Héthód, 60. Kétpataköze, 61. Kálnok-pataka, 62. Zoltánka, 63. Belső-Zoltánka, 64. Homokbánya, 65. Szikra-hídja, 66. Rét, 67. Csipán, 68. Pataktő, 69. Sárkassa, 70. Korcsomahely, 71. Patak melléke, 72. Patakenék, 73. Macskás, 74. Bedeházi út, 75. Alsóalámenő, 76. Felsőalámenő, 77. Nagyátal, 78. Fülöpvápája, 79. Pázsint, 80. Felsőátal, 81. Átalvég, 81a. Átal, 82. Dióhegy, 82a. Émály, 83. Felmenő, 84. Keresztülmenő, 85. Derezsnyelja, 86. Szénafű, 87. BARA-kert, 88. KÖTŐ-kert, 89. Nagy-kert, 90. Lencs-kert, 91. BEZZEG-malom, 92. Kenderáztató tavak, 93. Vadas-hídja, 94. Községi Alsónyír, 95. Kőbánya, 96. Malom-kert, 97. Hollókút, 98. KÁTÓ-kert, 99. Csiüdör-árka, 100. Nyíróldal, 101. Felsőnyír, 102. Vasárpec, 103. Ló-kert, 104. Búdös-kút, 105. BOGDÁN-kert, 105a. Erős-árok, 106. Peleskeorra, 107. Zúdor, 108. Peleske, 109. Csinált-oldal, 110. Csinált-pataka, 111. Pelesketeteje, 112.

Nagy-patak fele, 113. KOVÁCS útja, 114. Gyükeres, 115. Gyükeres-pataka, 116. Gyertyánosyaka, 117. BEDŐ-kút, 118. DUKA-kút, 119. Orotásorra, 120. Magyaróspusztája, 121. Magyarósorra, 122. Magyarós, 123. Magyarósteteje, 124. Magyarós-pataka, 125. Jávoros, 126. Jávoros-árka, 127. Kicsikurtabérc, 128. Nagykurtabérc, 129. Alsóhegyesbérc, 130. Alsóhegyesbérc-pataka, 131. Felsőhegyesbérc-pataka, 132. Felsőhegyesbérc-pataka, 133. Mészköpök, 134. Kövesponk, 135. Kövesponk-pataka, 136. Nagyalmás, 137. Almás-pataka, 138. Kísalmás, 139. Fiókaalmás, 140. Keskeny, 141. Keskeny-pataka, 142. Bányász-árka, 143. Vacsora-pataka, 144. Kurtaorra, 145. Kurta, 146. Kurta-pataka, 147. Feleltető, 148. Feleltető-pataka, 149. Dávid-kútja, 150. Tolvaj-kútja, 151. Tolvaj-kútja-pataka, 152. Kurtapontk, 153. Pallósorra, 154. Pallós, 155. Vadasárnyéka, 156. Pap-kert vagy Papkerte, 157. Nádas-tó-árka, 158. Hügyoztató, 159. Kisar, 160. Vadashegyese, 161. Székorotván, 162. Fűhenyese, 163. Vadasverőfele, 163a. Vadasorra, 164. BOKOR útja, 165. Condol-árka, 166. Vadasága, 167. Vadas-pataka, 168. Vadaspusztája, 169. Felsőgyepű, 170. Alsógyepű, 171. Gyepűkasár-kútja, 172. Ravaszlik, 173. Ötsustások fiatalos erdő, 174. Szóktető, 175. Kétárok-köze, 176. Balzszé, 177. Balzszé verőfele, 178. Balzszéárnyéka, 179. Ivány, 180. Álé (Ivánorra), 181. Iván-kútja, 182. Iván-pataka, 183. Kútfej, 184. Szartamás, 185. Káruy-kert, 186. Káruy-kútja, 187. Derezsnye-pataka, 188. Derezsnye-árka, 189. Derezsnye.

Szómagyarázat

1. ág: hegyre, völgyre, patakra vonatkozik
2. bérc: zord, sziklás hegy vagy mindenféle hegy. Domb vagy hegymagasságú földszíni kiemelkedést jelöl (vö. ÁRVAY 1943, 18)
3. orr: a hegy erősen kiugró része
4. szeg: szeglet, sarok
5. vápa: teknő alakú kisebb talajmélyedés
6. verő: hegynék, dombnak déli oldala (a verő térszíni formánév, az „észak” ellentéte – ÁRVAY, I. m.); verőfény = hegynék, dombnak, völgynek déli, napnak kitett lejtője.
7. hágó: emelkedő
8. ciheres; ciher: sűrű, bokros terület, úgszólva a járás is lehetetlen, vagy nagyon nehéz benne.

Rövidítések jegyzéke

- c. = erdő
 k. = kaszáló, évszámok után = körül
 lt. = levéltár
 n. h. = nevű hely
 sz. = szántóföld

Történelmi adatok forrásai

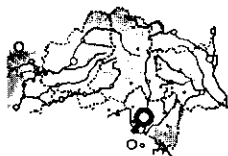
1. Székely Nemzeti Múzeum Levéltára. A forrásjelölés nélküli adatokat dr. ÁRVAY József múzeumi igazgató-ór gyűjtötte a Székely Nemzeti Múzeum levéltárából, s bocsátotta rendelkezésemre.
2. A sepsikőröspataki Unitárius Egyházközség levéltára. Az adatoknak ezt a forrását rövidítés jelzi (U.l.t.). Főként az 1789-es és az 1828-as püspöki vizsgálat jegyzőkönyve szolgált forrásul.
3. A falubeliek – főként a határt jól ismerő édesapám – ismeretanyaga.

A feldolgozáshoz tanulmányozott irodalom

1. ÁRVAY József (1942): A térszíni formák nevei a barcasági Hétfalu helyneveiben. Kolozsvár.
2. ÁRVAY József (1943): A barcasági Hétfalu helynevei. Kolozsvár. Minerva nyomda.
3. ÁRVAY József (1943): A térszíni formák nevei Kalotaszegen. Kolozsvár.
4. MÁRTON Gyula (1944): Ördöngösfüzes helynevei. Kolozsvár, az EME kiadása.
5. SZABÓ T. Attila (1938): Miért és hogyan gyűjtsük a helyneveket? Különlenyomat az Erdélyi Iskola 1937–38. évi (V. évf.) 1–8. számából. Kolozsvár. Gloria nyomda nyomása.

Sepsikőröspatak, 1946–48 – 1992.

(A családnevek lehetőség szerinti majuszkulázását, beleértve a helynévalkötő családneveket, kötet szerkesztési szempontok indokolták. Szerk. megj.)

Toponimia Văii Crișului
(Sepsikőröspatak),
jud. Covasna
 (Despre publicare)

Colectarea datelor și elaborarea lucrării datează din 1946–1948, sfârșitul primei perioade însemnate a cercetării maghiare de toponimie din Transilvania (lucrările lui Dénes CS. BOGÁTS și înainte de toate ale lui Attila SZABÓ T. și anturajul lui: László ADY, József ÁRVAY, Loránd BENKŐ, Béla FÁBIÁN, Miklós FEJÉR, Ferenc GAZDA, Béla GERGELY, István HORVÁTH, Barna IMREH, Gyula MÁRTON, László TORMAI. Lucrarea a fost finalizată în 1992. Lajos IMREH (1917–1999), autorul lucrării, profesor de maghiară și de istorie la Cluj, mai târziu la Turda, este fiul lui Lajos IMREH din Valea Crișului și a editat poveștile umoristice ale tatălui său în vol. *Sáska sógor*. (H.B.)

The Toponymy of
Sepsikőröspatak
(Valea Crișului,
Covasna County)
 (Abstract)

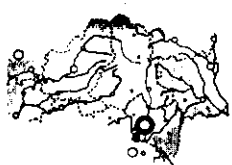
The village is today the central village of the administrative community Valea Crișului. The paper that was elaborated in 1946–48 and was finished in 1992 presents the toponymy of the village and other data. (H.B.)

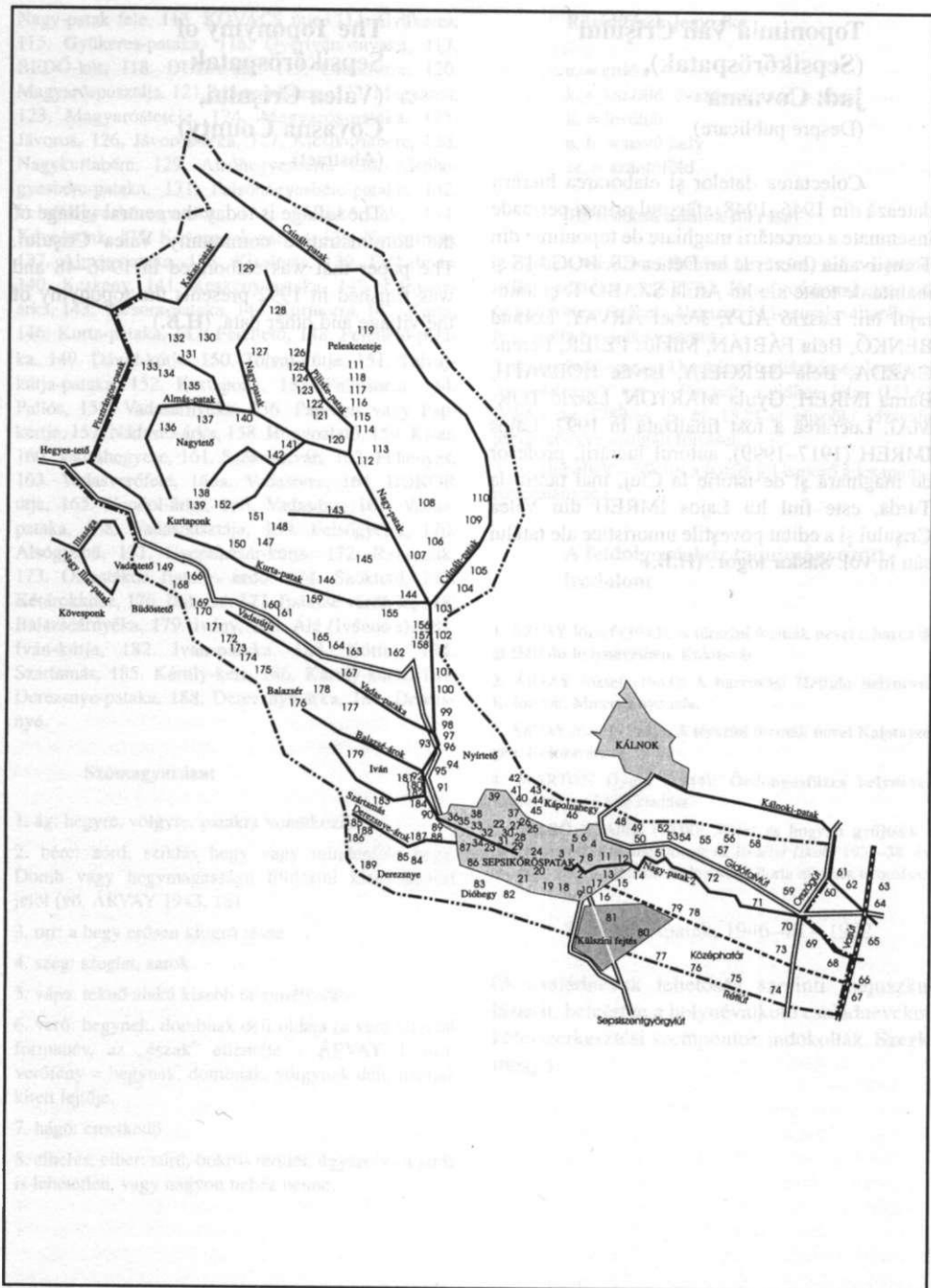
Toponimia Văii Crișului
 (Sepsikőröspatak),
 jud. Covasna
 (Despre publicare)

Colectarea datelor și elaborarea lucrării datează din 1946–1948, sfârșitul primei perioade însemnate a cercetării maghiare de toponimie din Transilvania (lucrările lui Dénes CS. BOGÁTS și înainte de toate ale lui Attila SZABÓ T. și anturajul lui: László ADY, József ÁRVAY, Loránd BENKŐ, Béla FÁBIÁN, Miklós FEJÉR, Ferenc GAZDA, Béla GERGELY, István HORVÁTH, Barna IMREH, Gyula MÁRTON, László TORMAI. Lucrarea a fost finalizată în 1992. Lajos IMREH (1917–1999), autorul lucrării, profesor de maghiară și de istorie la Cluj, mai târziu la Turda, este fiul lui Lajos IMREH din Valea Crișului și a editat poveștile umoristice ale tatălui său în vol. *Sáska sógor*. (H.B.)

The village is today the central village of the administrative community Valea Crișului. The paper that was elaborated in 1946–48 and was finished in 1992 presents the toponymy of the village and other data. (H.B.)

...
 ...

BOÉR Imre

Magyarhermány helynevei és azokhoz kötődő élmények a két világháború között

(Kivonat)

A dolgozat a Dél-Hargita vonulatai között meghúzódó székely falu bel- és külterületének a helynévanyagát tárgyalja. A település helyneveit már 1993-ban közzétette JANITSEK Jenő. A többletet ezúttal az nyújtja, hogy a szerző személyes, gyerekkori emlékekhez kapcsolva mutatja be szülőfaluját, ellenőrizve-kibővítve, értékelve helyeit, melyek így a közösség életének szerves kereteként rendeződnek-rajzolódnak ki előttünk. A dolgozat három korábbi, a baróti *Erdővidéki Lapok*ban megjelent közleményre épül.

*

Magyarhermány ma Kovászna megye északnyugati részén elhelyezkedő régi székely település, a Kakukk-hegyből eredő Barót-patak völgyének legfelső települése. A patak hossza mintegy 25-30 km-t tesz ki, keskeny, kanyargós völgyben, nagy sebességgel folyik, kezdetben északnyugat irányába, majd déli irányba, mely szakaszán Magyarhermány is fekszik. Miután felveszi baloldali mellékvizeit, még Hermányon felül a Halas- és Fekete-, Hermányon alul a Fenyős- és Bacon-patakot, kijut a Dél-Hargita hegyvonulatából, nyugat felé fordul, és beleömlik Köpecen alul az Oltba. Forrásától Hermány felső végéig több mint 700 méter a szintkülönbség, innen Hermány alsó végéig 40 m körüli, majd tovább az Oltba való beömléséig újabb 100 méter. Magyarhermány közepe Baróttól, Erdővidék központjától 13 km távolságra van, 580 m körüli tengerszint feletti magasságon.

Az első szálláshely Ágoston-domb alatt volt, a községen felül. A mellette alul folyó patak

akkor kaphatta a Hermány-patak, és a felette elterülő rész a Hermánybükk nevet. Ezt erősíti meg a szájhagyomány is. MÁTHÉ János helytörténész személyesen ismerte HUSZÁR BALÓ József, ÁRVA PETŐ Lőrinc, PETŐ Ferenc idős hermányi embereket, akik elődeiktől hallották, hogy az első szálláshelyek Ágastondombja alatt helyezkedtek el.

Hermány neve régi okmányokban

A falu aránylag későn jelenik meg az okiratokban. Régebbi település lehetett, de mérete és félreeső fekvése miatt nem volt jelentős. A község neve először II. János király (János Zsigmond erdélyi fejedelem) 1566. évi adománylevelében fordul elő: „*Hermanyan*”.¹ Az 1567. évi 25 dénáros adójegyzékben: „*Hermanij*”.² Az ORBÁN Balázs használta példányokon, illetve olvasatában ugyanez: *Hermánban*, *Hermány*.³ Az 1602. évi BASTA-jegyzékben: „*Hermán*”.⁴ 1760–62-ben, az erdélyi határőrség szervezésének előkészítésekor használták először hivatalosan *Magyar* előnevét (*Magyar Hermány*), megkülönböztetésül Szászhermánytól.⁵ 1850-ben *Magyar Hirmán*.⁶

Szabad székelyek mellett éltek itt jobbágyok és zsellérek is, főleg bevándorolt, román származásúak. Ezt tükrözi az 1785-ben, II. József rendeletére készült *Conscriptio Urbarialis*.⁷ Birtokos magyarhermányi családok ekkor: BOÉR, BOTSKOR, BOTZ, GÁLL, GYÖRGY, NAGY, PETŐ. Ezeket szolgáló jobbágy családok: VERESS, BOGDÁN, BOKOR, OLÁ, GRÓZA, VARGA.⁸ BENKŐ József ezt írja ugyanekkor Magyarhermányról, *Transsilvania specialis* c. művében: „*Terméketlenebb földet művel, mint a szék többi falva, de a kosárkötők és az ácsok a föld silányságát pótolják. A vasbányát, amelyet ennek a századnak az elején még műveltek, de felhagytak vele, tíz évvel ezelőtt kezdték újra kikapálni. A lakosok ásványvizet isznak.*” BENKŐ a helység nevét egy *érmány* (‘forrásos’, ‘érces’) szóra próbálja visszavezetni.⁹

1850-ig Magyarhermány, II. József közigazgatási reformkísérletét és a neoabszolutista időszakot (1849–1863) leszámítva, Udvarhely-

* *Acta (Siculica)* 2006/3, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085

** Baraolt, Trandafirilor 23, Bl. 5A, ap. 19, RO-525100

szék Bardoc-füszékéhez tartozott. 1877-től 1950-ig Udvarhely megyéhez. 1895-ben a **Pallas Nagy Lexikona** ennek homoródi járásában jelezheti, 1203 magyar lakossal (1891-es adat), akik főként mezőgazdasággal foglalkoznak, és agyagipart űznek háziiparként. A helység mai román neve, *Herculian* hivatalos névadás eredménye, először 1921-ben jelenik meg, az is elírással (*Heculian*),¹⁰ régebbi román megnevezése *Hermanu Unguresc*, azaz Magyarhermány volt, ennek első használata 1857-ben: *Magyar Hermány*, r: *Hermanu-Ungurescu*.¹¹ 1950-től nem udvarhelyi központú közigazgatási egységekhez tartozik, utoljára Kovászna megyéhez.¹²

A falu nevét a szájhagyomány a HERMÁN családtól származtatja. ORBÁN Balázs is azt írja: „...könnyen megeshetik, hogy a falu neve a székelyek Hermán nevéből vagy pedig az itt lakhatott HERMÁNY családtól ered.”¹³ A HERMÁN(Y) családnak ma is élnek leszármazottai Hermányban, Baróton, Szárazajtán és Bardoccon.¹⁴ II. János király 1577-ben Bardocfalván vargyasi DANIEL Ferencnek jobbágytelkeket adományozott. Az átadásnál jelen voltak bardocfalvi HERMÁNY Péter és HERMÁNY György primipillusok (lófő székelyek).¹⁵ 1602-ben Barótról HERMÁN Máté lófő, Szárazajtáról HERMÁN György, Gergely és Bálint szabad székelyek esküdtek fel Bastának Rudolf király hűségére.¹⁶ HERMÁNok az erdővidéki községeken kívül a Székelyföldön ritkán fordulnak elő. András, a Magyarhermányban élők elődje Bardocról telepedett a községbe, az 1760-as években. Az anyakönyvbe 1798-ban jegyezik be BOTSKOR Sámuel házasságát HERMÁNY András leányával.¹⁷

PESTY Frigyes 1864-es gyűjtésében Magyarhermány alapításának egy másik lehetőségveti fel: „Eredetéről még annyi szájhagyomány él, minthogy nagyon bérces, köves helyen van, mintegy hét századdal ezelőtt jöttek volna a Nyárád mellől, Szentbenedekről kőfaragó emberek a PETŐ családból, hol ma is van és él ezen utód – s itt megtelepedtek, és úgy kezdődött volna a falu...”¹⁸ PESTY Frigyes is szájhagyományra alapoz.¹⁸

Érdekes, figyelemfelkeltő PESTY Frigyes feltételezése is. A PETŐk betelepülésének

ilyen korai ideje nem igazolható, de Magyarhermányban napjainkban valóban számos PETŐ család él, számukat tekintve a BALÓ családok után következnek. A PETŐ nevet viselők az egész magyar nyelvterületen megtalálhatók, az 1602. évi BASTA-féle jegyzékben Háromszék, Udvarhelyszék, Csíkszék, Marosszék 13 településén 19 PETŐ családfő szerepel. 1602-ben már ott vannak Magyarhermányban.¹⁹ Az 1715. évi adójegyzék szerint összeírt 52 hermányi adófizető család közül 19 a PETŐkhöz tartozott.²⁰ Ami pedig a lakosság foglalkozását illeti, a kőfaragók és kádárok száma volt a legnagyobb még a 30-as években. Ez külön magyarázatot nem igényel, Magyarhermány nagyon gazdag kövesekben és erdőkben.

1955-ben JANITSEK Jenő MÁTHÉ Jánostól jegyzi le Magyarhermány helyneveit, ezt 1993-ban adják ki, a kötet tartalmazza PESTY Frigyes 1864-es anyagát, és felhasználja a SZABÓ T. Attila-hagyaték idevágó adatait is (utóbbiak csak 2005-ben jelennek meg²¹).

A 2001. évi adatközlők BALÓ József (Gáspáré; 83 éves, 1919–2002); BALOG Béla (64 éves, sz. 1938); DOMOKOS Gergely (71 éves, sz. 1931); NÉMET Géza (HOSSZÚ; 76 éves, sz. 1926); WEITHALER Károlyné (74 éves, sz. 1928) voltak. Köszönet érte valamennyiüknek.

1. Magyarhermány belterületeinek helynevei

E bevezető után következzen Magyarhermány belső helyneveinek megnevezése és az azokhoz fűződő személyi kötődés, magyarázkodás.

A település 2 km hosszúságban követi a Barót-patak keskeny völgyét. A 30-as években a következő falurészekről beszélünk alsó végtől felső végig, délről északra:

I. *Kökös*. (Ez a falurész a Barót-patak és a Barót-patakból kivezetett GÁL Viktor-féle malomárok között helyezkedik el, a Malomárok-hídtól a Borvíz-hídig.)

II. *Alszeg*. (A Borvíz-hídtól a Községháza-hídjáig vagy Nagy-hídig.)

III. *Középszeg*. (A Községháza-hídjától a NAGYfiak-hídjáig.)

IV. *Felszeg.* (A NAGYfiak-hídjától az Egyed-patakig.)

V. *EGYEDfalva.* (Az EGYED-pataktól az Ágoston-hídig.)

VI. *Ponk* (cigánytelep). (A Bükkös-patak baloldali domboldalán, 300 méterre a faluközponttól, a templomtól.)

I. Kőkös

A Kőkösbe belépő malomárok hídja alatt szép tiszta víz csordogált, olyan hozammal, mely elég volt a felül csapott malomkerék meghajtására. A Malomárok-híd mellett a jó humorú SZAKÁCS Gyula lakott. Történt pedig, hogy SZAKÁCS Gyula Parajdról kósót szállított lófogatóval. Ezt egy nap megjárni nem lehetett. Hazafelé Oklándon a KONCZ-féle fogadóban pihenőt tartott, szénát dobott a lovak elé, és maga is falatozott. A fogadó udvarán jól táplált libákat pillantott meg, amelyeket a sötétség beálltával magával vitt Hermányba. A libák eltűnéért az Oklándon időző hermányi fuvaros, SZAKÁCS Gyula volt a gyanúsított. A károsult feljelentést tett a csendőröknek, akik azon nyomban megjelentek a gyanúsított lakásán, hogy elcsíphessék. A kérdezők felhívták a SZAKÁCS Gyula figyelmét, hogy csak az igazat mondja az eltűnt libák sorsával kapcsolatban, különben semmilyen enyhítő körülményre nem számíthat. (A tettes valóban ő volt.)

„Kérdés: – Hol vannak a libák?”

Válasz: – A vízben.”

A kimúlt libák tényleg a vízben voltak, lábukkal felakasztva fejfelé, a Malomárok-hídja alatt, mely a háza mellett volt. Később az eseményre fény derült, de SZAKÁCS Gyula nem került börtönbe, mert igazat mondott. A libák tényleg a vízben voltak.

Két portával fennebb lakott a szintén jó humorú AKÁCSOS Lajos. Aratási kánikula volt. AKÁCSOS Lajos éjfélkor arra ébredt, hogy nagyon kiszáradt a torka. Kiugrott az ágyból, és szájához emelte a korondi korsót, hogy húzzon belőle, de az üres volt. Az Alszegei-borvíz csak 200 méterre volt a házától. Kapta magát, s úgy, ahogy kiszökött az ágyból, fehér ingben és gatyában elindult a borvízhez a holdvilágos éjszakában. Jót húzott a küpüből, majd

hazament. Másnap azt pletykálták Kőkösben, hogy szellemjárás volt az Alszegei-borvívz tájékán.

GÁL Viktor, a molnár féllábú volt. Egyik lába a cséplőgépnél történt baleset következtében annyira megsérült, hogy amputálni kellett, ezért műlábát viselt, mely menet közben annyira nyirkogott, hogy mindenki figyelmét felkeltette.

A borvíz mellett mintegy 44 méteres, deszkával bélelt borvízmedence volt. Vize teljesen megsárgult a vastartalomtól. 1930-ban még fürödtek benne. Azt mondták, hogy a reumát gyógyítja. A reuma ellen nem használt, de a víztől a fürdőnadrág megsárgult.

A borvízhez közel, a malomárok mellett kenderáztató tavak sorjáztak, melyekben a „kinyótt” (tövestől kihúzott) kenderfejeket áztaták, nagy lapos kövekkel lenyomtatva. A gyermekek ezt figyelemmel kísérték, és amikor már jól megázott, egy-egy fejet kihúztak, elrejtőztek vele a patak mellett, tincseltek (vagyis a kenderről a rostot lefejtették), majd a kitincselte kender megmosták, négy vagy nyolc zsinórt fontak belőle, amiből négy vagy nyolc ágú ostort vertek (fontak). Az 1,5-2 méter hosszú kenderostort rá szerelték egy 40-50 centiméteres nyélre, s ezzel rittyegtettek, versenyezve egymással.

A malomárok vízzel való feltöltése úgy történt, hogy a patakat egy szűkületnél eldugták, nagy farönköket ástak a vízfolyásra merőlegesen, egymás mögé két-három sort. A hátsó sorok mind alacsonyabbak voltak. A függőlegesen beszárt rönkök közeit nagy kövekkel és kavics-törmelékkel betömtek, így a víz folyása elzárult, csak a gát tetején folyhatott át. A gát egyik végén egy hármás ablakkeret nagyságú keretbe függőleges irányú, mozgatható lappancsot illesztettek. Ezzel szabályozták a malomárokba folyó vízmennyiséget.

Ilyen gát négy volt gyermekkoromban Hermányban, három malom és egy fafűrész meghajtására. A gátak által felemelkedett vízszint alkalmassá tette a keletkezett medencét fürdésre. Ezt mi, gyermekek ki is használtuk, amikor szüleink engedélyezték mezei munka közben, a nagy kánikulában.

Gyermekeveim jelentős színtere volt az Alszegei-borvíz, a GÁL Viktor malomárka, a Bor-

víz utca, a kenderáztató tavak, a gát. A Borvíz utca, a malomárok és a Barót-patak által közrezárt egyenlő szárú háromszög alakú telek anyai nagyapám, BALÓ Jónás tulajdona volt. Jónás nagyapám télen kádározott, nyáron pedig cserépvetéssel is foglalkozott. Az 1910-es évek elején leégett a cserépszín, és ezzel egyidejűleg anyagilag ő is. Gondolt egy merészet, és néhány társával együtt (AKÁCSOS János, AKÁCSOS Samu, AKÁCSOS Ádám, BARABÁS József) kiment Észak-Amerikába, Pennsylvaniába. Kétszeresen is jól járt, hisz az első világháborút megúsza, meg jól is keresett a bányában. Az első világháború kitörésekor az AKÁCSOS-fivérek, BARABÁS József, BALÓ Jónás nagyapám és a többiek 280 aranykoronát küldtek Amerikából a hadbavonultak megsegítésére. Amerika hazaküldte volna őket, de az óceán angol zárlat alatt volt.

A háború befejezése után nagyapám kemény valutával a zsebében hazajött, anyagilag talpraállt, épített, földet és állatokat vásárolt. Mivel nem vágott neki a gazdálkodás, lassacskán újból visszaesett anyagilag.

Eladta az előkelő kőkösi telkét egy BORSAI Dániel nevű benuit ügyvédnek, és EGYED-falvára költözött. BORSAI telepes rádiót működtetett lakásán. Részemre ez azért érdekes, mert itt hallgattam meg 1938-ban a labdarúgó világbajnokság döntőjét Olaszország és Magyarország között, melyet a budapesti rádió közvetített. Sajnos, a magyarok 4:2-re elvesztették a mérkőzést.

II. Alszeg

Nyíresalja utca olyan értelemben kapcsolódik gyermekéveimhez, hogy ezen az utcán közlekedtünk ökör- vagy lófogattal trágyázáskor, szántáskor vagy betakarodáskor, mert Nyíresfelén szántóföldünk volt (2 vékás = 14 ár). Talán itt volt a legnagyobb hágó, ahol gazdálkodni kellett.

A Hegy (KUTI Jánosnál) érdekes, mert a tetőn majdnem derékszögben kanyarodik az út, és itt sokszor összeakadtak a szembejövő szekerek, mert a kanyar keskeny, és nincs kilátás. Télen gricsuly (korcsolya)-pályának használtuk a hegy lefelé lejtős felét. Ott jól felgyorsult a gricsuly. Sokszor egy rudat fogtunk víz-

szintesen, többen mindkét oldalon, úgy siklottunk le a hegyen, mert így nem bucskáltunk (estünk) el.

A Cenegetői szoros egy keskeny, egy-nyomtávú gödrös út, ahol a két összetalálkozó szekér nem tud kitérni egymás útjából. Ezért az történt, hogy mielőtt a szekér (fogatos) ki- vagy beért volna a szorosba, meg kellett állnia, a fogatos előre szaladt a szorosban 100-200 métert, míg meg nem látta a szoros másik végét, s meg nem győződött, hogy az út szabad.

A hegyről felfelé haladva, de lejtve jócskán, kb. 100 méterre, balról az első zsákutca torkában két kapubejárat közül a baloldali az én szülőházamhoz vezet, ahol 1925. szeptember 18-án születtem. Innen 5 éves koromban elköltöztünk. Arra emlékszem, hogy apai nagyanyám is itt lakott (BOÉR nannyo, szül. BENKŐ Róza), akinek szeretete és jósága megmaradt emlékezetemben. BOÉR Gergely nagyapámat (1859–1921) nem ismertem. BOÉR nagyapó a mezőgazdaság mellett közügyekkel is foglalkozott a faluban, mint közbirtokossági jegyző. Köztisztletnek örvendő ember volt. Felcseranfolyamot végzett. Orvos hiányában betegek gyógykezelésével is foglalkozott. Ő állította ki a halottá nyilvánítást (halottkém). Ismerte a szabó- és csizmadimesterséget. Varrógéppel és a szakmához szükséges szerszámmal rendelkezett. A nagycsalád számára elkészítette a szükséges falusi ruhát (harisnya, zeke, nadrág, kabát) és lábbelit (csizma, bakancs). A mai ember ezen elgondolkodhat, hogy mire volt képes száz évvel ezelőtt az egyszerű falusi ember.

Tovább haladva Pucora-patak és -hídja következik. Ez nyáron kiszárad, de ha Pucora-fején felhőszakadás van, akkor nagyon mérges lesz, még az apróbb háziállatokat is magával sodorja.

A községháza a 30-as években egy igen szerény földszintes faépület volt, Alszeg felső végén, a mai művelődési otthon helyén. Egy kb. 68 méteres tereméből, 44 méteres irodahelyiségből, 42 méteres fogdahelyiségből állott. A Posta utca gazdálkodás szempontjából igen forgalmas utca volt, mely a középső és alsó határrészekre vezetett.

III. Középszeg

A Községháza-hídja (Nagy-híd) arra emlékeztet, hogy az alulról jövő lakodalmas menet előtt láncsal elkötik, és megkezdődik az alkudozás az út megnyitásáért. Végül megegyeznek a felek, és a menet folytatja útját a papilak felé. Gyermekkoromban az egyházi esküvőket a papilakon tartották. A lakodalmas nép ropja a csárdást a templom előtt, mg az ifjú pár kimondja a boldogító igent.

Hagyomány volt, hogy konfirmálás alkalmával (Virágvasárnap vagy Áldozócsütörtök) a „cintoron” előtti hidat fenyőágakkal feldíszíteték az ifjak, ezzel is emelve az esemény jelentőségét, ünnepi hangulatát. A fenyőágat a fülel Fokról hozták szekérrel az ünnepeltek. Miután az újdonsült konfirmandusok úrvacsorát vettek, következett a fiúk felnőtté avatása (nem hivatalosan, hanem a hagyomány szerint), ami úgy történt, hogy a 18-20 éves legények elkapták őket a templom előtt, majd vízszintes helyzetben kétfelől húzták (megnyújtották), hogy nagyot nőjenek.

A templomkerítés fronti részén állott és áll ma is az impozáns andezit obeliszk az első világháborúban elesett hősök emlékére (készült 1925-ben). Az obeliszk mellett 1940 után helyet kapott az országzászló ugyancsak andezit alapra emelt magas faoszlopa is. A faoszlop ma már nincs ott, de alapjára a hősökre emlékező, hagyományápoló hermányi nép a második világháborúban elesett hősök emlékére egy második andezitobeliszket is emelt. A kettő között az 1848–49-es emlékmű kapott helyet.

A templomkert másik ékessége a két 1869-ben ültetett hársfa a templom előtt. Sajnos, a papilak előtt a tér másik oldalán díszlő gesztenyefa már csak az emlékezetben maradt meg, úgyszintén az iskola frontja előtt díszelgő eperfák is.

A havasokon legelő két csorda (ökörcsorda és „meddű” csorda) kéthetenként jött be a faluba, hogy sót nyaljanak az állatok. Ez rendszerint felváltva, vasárnap estefelé történt. A pásztor BALÓ József (PALI Józsi) a csorda előtt jött be, a Temető utcán. Rendőrként megállt szemben a növendék állatokkal, és botjával választotta szét

az állatokat, attól függően, hogy lefelé vagy felfelé kellett menniük. Úgy ismerte az állatokat, mint anya a gyermekét.

A Templom utcában lakott ILYÉS PETŐ Sándor, a falu legjobb szekér-, kerék- és más gazdasági szerszám készítője. Az egyik legjobb kőfaragó, sírkőfaragó és -író a bardoci származású TÓKOS András volt, akinek keze munkája ma is felismerhető az erdővidéki temetőkből. Nagyon szépen tudott énekelni. Gyakran fellépett a falu színpadán mint műkedvelő. Ő az iskola mellett lakott.

A felső Templom utca és a Bükkös-patak zárja közre a mintegy 50 méter magas Erzsébet-dombot. Az Erzsébet-dombról tudnunk kell, amit a hermányiak közül is kevesen tudnak, hogy nevét Erzsébet királynéről (Sissy) kapta. Erzsébet királyné 1898-ban gyilkosság áldozata lett. Emlékére egy évvel később, 1899-ben fekete fenyőfákat (Pinus nigra) ültettek a hermányiak az Erzsébet-dombon. Még emlékszem, hogy az 1930-as évek elején az iskola az Erzsébet-dombon Madarak és Fák Napját rendezett TORÓ József igazgató, kántortanító és neje, SZÉP Jolán gondos szervezésében (dr. TORÓ Tibor, a jeles temesvári atomfizikus szülei).

Nevezetes hely volt Kácsosréje, a gyermekek kedvenc nyári fürdőhelye, de a felnőttek is. Ez ott van, ahol a Bükkös-patak belefolyik a Barót-patakba. Varázsát az emelte, hogy a sekély, pár négyzetméter felületű medence bal partján egy hatalmas, a vízből 2,5 méterre kiemelkedő, aránylag lapos tetejű andezit kőtömb van, mely napozásra igen alkalmas. Itt lehetett látni fürödni néha ROZSONDAY Ádám tiszteletes urat, de NÉMET Imrét (VAK Imrét) is, aki mindkét szemére vak volt, amit egy balul sikerült kőrobbantás eredményezett. Lehetett 120 kg. Az volt a csodálatos, hogy fürdés közben a víz alá merült, bebújt a nagy kő alá és a gyökér alá, s miután halat is fogott, természetesen kézzel (bár egy ujjá hiányzott), kibújt a vízből, s a megfogott halat a partra dobta. Gyermekei, Pista és Ida felszedték. 1937-ben történhetett, hogy AKÁCSOS Samu, a három AKÁCSOS fivér egyike rokon látogatására érkezett szülőfalujába Észak-Amerikából, öttagú családjával: felesége BALÓ Mária (Csen-

des), két serdülőkorú fia és egy lánya. Nyári kánikula volt. Ők is fürdeni jöttek Kácsosréjére, és elvegyültek a hermányi fürdőzőkkel. Magyarul jól beszéltek. A nagy bomba az volt, amikor a fiúk bemutatták úszási tudományukat. Csodálatosan „singeltek” a kis medence sekély vizében, mi meg bámultunk a meglepetéstől. Ennek az lett a következménye, hogy a hermányi gyerekek is megtanulták az úszás eme formáját. Azelőtt csak a kutyaúszást ismerték Hermányban.

A Bükkös-patak mintegy 2-2,5 km hosszú, de a legnagyobb szárazságban is csörgedez. Egyedüli patak Hermány belterületén, amely nem szárad ki. Bükkösfejen, mely legelő, többrétegű betonvályú várja a szomjazó jószágot, pásztoros és kirándulót is. Vize kitűnő. Ha megárad, sebesen rohan, kilépi medréből a templom előtt, és sok kárt okoz.

A Bükkös-patak a templomkerítés és a világháborús emlékművek előtt csörgedez. Itt van a mázsa hídja és a mázsa (hídmérleg). Ezek alatt folyik a patak. A mázsa szorosan kötődik gyermekéveimhez. Ezt a községi mérleget több éven keresztül apám kezelte, de a legtöbbször engem bízott meg a kezelésével, mivel neki más elfoglaltsága volt. A mérleget igencsak igénybevette a lakosság, különösen fuvarozások idején. Itt mértük meg az Aranyosból Ágostonfalvára szállított fenyőfarönköket. Akkor ökor és lófogatokkal történt a fuvarozás, ami két napot vett igénybe, de pénzszerzési lehetőséget jelentett. A takarmány és állatok mérése is itt történt.

A román ortodox templom 1937-ben épült, bár hívek nem voltak, csak a cigányok, akiket ide soroltak. Jelenleg a cigányok pünkösdiszták. Ők ezt a templomot nem látogatják. Az utóbbi időben egyetlen ortodox vallású ember élt Magyarhermányban, **OLTYÁN (OLTEAN) György** (ifj.), de az is meghalt a múlt évben [2000]. A templom építéséhez az anyagot közmunkával hordatták össze a lakossággal. Az építést bodosi kőművesek végezték (**JÓZSÁK**), a talián (**LARCHEL**) irányításával. Néhány hermányi kőfaragó is besegített. Ezek napszámot kaptak. Köztük volt apám, **BOÉR Zsigmond** is.

BARTA-kert, BARTAkert utcája és BARTAkert-hídja iskolás korom igen emlékeze-

tes helyszínei. Ezekkel szemben a patak jobb partján nevelkedtem óvodás koromtól 18 éves koromig. Itt volt az akkori 114-es házszám alatt a lakásunk. A ház tornácáról a BARTAkert-hídjára, utcájára és Barót-patakára lehetett látni. E hídról mondta vagy olvasta el a polgár (kisbíró) nagy hangon a hivatalos közleményeket, miután kétszer belefűjt rézkürtjébe. Ekkor az emberek megjelentek a kapuk előtt, ablakokban és tornácokon. Tehát nem volt dob, hanem rézkürt volt a hirdetésre hívó szer, amit **BALÓ Sándor** (Pálé, Pali Sándi) kitűnő kacskaringókkal megfűjt, majd következett a szöveg: „*A lövétei ványolós itt van BOÉR Andrásnál, aki a posztóját megszötte, vigye oda, akié ott van, hozza el!*” Egy befejező kúrthang, és azzal már tovább is állt. Apámtól hallottam, hogy régebben, amikor még nem használtak se dob, se kürtöt, a hirdetés a következőképpen történt: a polgár kiállt a papilak mögé a temetőkertbe, a legmagasabb pontra, és elkiáltotta magát: „*Halljad embör, halljad! Eléjőjön minden embör birtokosság gyűlésire! Hamar, hé, hamar!*”

A BARTA-kert téli csúszkálások színhelye volt. Ahogy leesett a hó, és megfagyott, a BARTA-kert benépesült a környékbeli gyermekek, suhancok zajos tömegével. A sí még nem jelent meg a 30-as években Hermányban, szánkó is kevés volt, de volt „korcsija” és csáklya, melyek kielégítették az akkori igényeket. A korcsija 15-20 cm magas, 50 cm hosszú és ugyanilyen széles, két egymáshoz párhuzamosan álló, orránál lekerékített bükkfaálból (bükkfadeszkából) készült, melynek tetejét 2-3 deszkával kötötték össze, ami ülőkeként szerepelt. A korcsija kitűnő lesikló szánkószerűség volt, mely nem borult fel, s ezért kisgyerekek is könnyedén kezelték. Néha vasabroncsot is szereltek a talpára, így gyorsabban siklott. Ketten is rúiltek.

A másik lesikló eszköz a csákja volt. Ez egy egyszerű bükkfalécból készült, amit spárgával, vagy szíjjakkal a bakancs talpára erősítettek és a már jól letaposott havon, lejtőn jól lesiklott. A csáklya lehetett kerekített orrú is, mely a bakancs orrára simult. Így biztosabban rögzült a bakancsra. Talpára szoktak cinlemezt szegezni, hogy jobban sikuljon.

IV. Felszeg

A NAGYfiak-hídját elhagyva következik Felszeg. A BODA Sali szoros a hídtól jobbra, Nagy-hegy felé vezető gyalogos utca, a Barót-patak bal partján. A Szoros utca mintegy 250 m hosszúságú emelkedő utca. Azért volt jelentős, mert gyorsan ki lehetett jutni rajta a mezőre. A szoros ma is ezt a célt szolgálja. Régebben szekérral is közlekedtek rajta, ma gyalogjáró és víz-levezető.

Csűr-pataka lényegében egy száraz árok, mely nevét onnan kapta, hogy egy csűr építettek rá. Ezt a csűrét apám vásárolta meg, és átépítette az ő telkére, mert az ott levő csűr 1936-ban leégett. A csűrét egy rosszindulatú juhos gazda bérrence gyújtotta fel.

NAGY BOÉR malma azért volt jelentős, mert a három hermányi malom közül a legjobban működött. A molnár és a molnárlegények lovas szekérral járták a falut, a lisztet házhoz szállították, és az őrlőnivalót elvitték. Érdekes volt, hogy a lórúd végére egy nagy csengőt szereltek fel, mely menet közben kolompolt, és a gazdák erről felismerték, hogy melyik molnár közeledik.

Ivóvíznek csak borvizet fogyasztottunk. Gyermekkoromban leginkább az Alszegei-borvizet használtuk, mert az higiénikusan foglalta, de amikor a Felsőhatárban dolgoztunk, az Omlási-borvízből merítettünk. Itt egy nyitott faküüből kellett meríteni, melybe minden merítőnek beleért a keze is. Az Omlási-borvíz a 40-es években felmondta a szolgálatot. Ez azért történt, mert a közelében vasérc után kutattak. A borvíz megsemmisült, vasércet viszont keveset találtak.

V. EGYEDfalva

A Szikra-borvíz EGYEDfalván, a Barót-patak jobb partján van, közvetlen a patak mellett. Közepes hozamú, de nem foglalt forrás. Tartalma gyorsan cserélődik, ezért megvan az öntisztulása. Ebből a forrásból csak csészével vagy marékkaal lehet meríteni, annyira sekély, de olyan helyen van, hogy nincs szennyeződésnek kitéve. Tíz méterrel alább a patakon átvezet a MIKÓ-pataki „düllőre” vezető mezei út, híd nélkül, így hát a

szekerek a patakon átgázolnak a Barót-patak sekély vizén, megmosva benne kerekeiket. A szénával vagy gabonával megrakott egészvágás szekerek átgázolnak a patakon, miközben a gazda vagy a szekeres felugrik az ágas orrára az állatok farához, hogy ne kelljen a vízbe lépnie. Onnan irányítja, biztatja a fogatot, hogy a patak másik oldalán lendülettel húzzák a szekeret. Ott meg ugrik az ágas orráról, és tovább irányítja a fogatot (főként ökör-, tehén- vagy bivalyfogatokat). A lófogatások a terménnyel megrakott szekér tetjéről hajtják, a lószerszám segítségével a fogatot. A hermányi ember, miután üres szekérral vagy trágyahordó szekérral áthajt a Barót-patakon a dűlő felé, leugrik a szekérről, ellépik a Szikra-borvízhez, nekihasal, jól húz belőle, majd a szekér után lépik.

VI. Ponk (cigánytelep)

Magyarhermánnak egy félreeső, elkülönült része. A már említett Erzsébet-dombtól egy száraz árok választja el. A magyarhermányi református pap 1770-ben egy papi jegyzőkönyv szerint görög katolikusnak keresztelt egy cigánygyermeket, BOSOIOC névre.²² De a BOSOIOC cigány család regáti volt, valószínűleg házaló, nomád cigány család. A cigányok megjelenését a szájhagyomány az 1880-as évekre teszi. Ekkor történt, hogy a falu bírójá, ZSIGMOND Sándor, aki a vargyasi báró DANIEL családdal jó viszonyt tartott fenn, Vargyasról egyetlen szál cigányt hozott Magyarhermányba gyepmesternek, az elhullott állatok eltakarítása céljából. Ez aszszonyt hozott, és letelepedett a Ponkon, majd jöttek a rokonok, és benépesítették a Ponkot. Ez évben [2001] elhunyt 78 éves ZSIGMOND Gábor, ZSIGMOND Sándor unokája nem szívesen beszélt erről a témáról, de rosszállását mégis kifejezte nagyapja tetteivel kapcsolatban.

1930-ban még 56 cigány nemzetiségű lakos élt Magyarhermányban.²³ Ekkor lehetett (személyes megítélés szerint) mintegy 15 lakóalkalmatlanság a Ponkon, melyből három cserepes, kétszobás házikó, a többi putri. A putri 2-3 méter sugarú, kör alakú tálolmány volt, melynek fő végét 4-5, a felső végén V alakú tölglyafaszlop ké-

pezte. Az oszlopokat körbefonták nyers égerággal, és betapasztották sárral, tetejét befedték mindenféle gazzal, szeméttel. Két tölgyfaoszlop ajtókeretként szolgált. Ablaknyílásnak lyukat hagytak, melyet nem nyíló ablaküveggel zártak el. Ez volt az akkori cigányok lakóalkalmatlansága. Iskolába nem jártak, nem is foglalkoztak beiskolázással. A Ponkon víz nem volt. A vizet a Bükkös-patakból hordták fakártyákban és cserépfazakakban.

A belterület helynevei 1930 és 1940 között

I. Kökös

1. *Barót-patak*
2. *Gyilkos-hídja*
3. *Malomárok (alsó)*
4. *Alsómalomárok-hídja*
5. *Alsó malom utca*
6. *GÁL Viktor malma*
7. *Borvíz-híd*
8. *Borvíz utca*
9. *Borvízferedő*
10. *Kenderázttató tavak (Kendőrázttató tavak)*
11. *Borvízoldal*
12. *Malomárok-híd (a borvíz mellett)*
13. *Alszegei-borvíz (Asszegei-borvíz)*
14. *Alsó gát*
15. *Jónás-kert*
16. *Jónás-borvíz*

II. Alszeg (helyi ejtés szerint „Asszeg”)

17. *MÁTHÉ János-kertje*
18. *Nyíresalja utca*
19. *Tölgy-pataka (Tőgy-pataka)*
20. *Serülő utca*
21. *Serülő*
22. *Lóca (Léca)*
23. *GYÖRFI utca*
24. *A Hegy (KUTI Jánosnál)*
25. *Cenegető utca (szoros)*
26. *Ignác-kert*
27. *BOÉR utca (Zsákutca, BAJÉR utca)*
28. *Matyi Pista utca (Zsákutca)*
29. *Kisasszony-kert*

30. *PÉTERfiak utcája (PÉTÖRfiak utcája)*
31. *Pucora-hídja (a Fő utcán)*
32. *Pucora-pataka*
33. *Posta utca*
34. *Pucora-híd (a Posta utcában)*
35. *LŐRINC György utcája*
36. *Nagy-híd (Községháza-hídja)*

III. Középszeg

37. *Eger utca (Egőr utca)*
 38. *Iskola utca*
 39. *Iskolakert*
 40. *Szoros*
 41. *Füvenybánya*
 42. *BEDŐ utca (BÖDŐ utca)*
 43. *Mázsa-híd (Bükkös-híd)*
 44. *Templomkert*
 45. *Bükkös-patak*
 46. *Cintoron*
 47. *Cintoron-hídja*
 48. *Mázsa utca*
 49. *KÁCSOSréje*
 50. *BOÉR Emre-kertje (BAJÉR Emre-kertye)*
 51. *Templom utca*
 52. *Temető utca*
 53. *Régi temető*
 54. *Antal-árok*
 55. *Új temető*
 56. *Erzsébet-domb (Erzsébet-domb)*
 57. *Vágóhíd*
 58. *KÁCSOS köz*
 59. *Gagyszárú utca*
 60. *Malom utca*
 61. *Malom-híd*
 62. *BALÓ PETŐ Imre (Ifjú) malma*
 63. *Malomkert*
 64. *Felső malomárok (Feső malomárok)*
 65. *BARTAkert-hídja*
 66. *BARTA-kert utca*
 67. *BARTA-kert*
 68. *HÉRMÁN utca*
 69. *NAGYfiak-hídja*
- #### IV. Felszeg („Fesszeg”)
70. *HUSZÁR utca*
 71. *BODA Sali szoros*

72. VIRÁG utca
73. KOMPORÁLY-kert
74. DEZSŐ köz
75. Csűr-pataka
76. Csűr-patak utca
77. SZAKÁCS-kert
78. BOÉR-kert (Zsiga-kert, BAJÉR-kert)
79. PETŐ Rudolf-kertje (DÉKUS-kert)
80. ÉRA utca
81. BOCSKOR utca
82. BOÉR-malma (BAJÉR-malma)
83. BOÉR-malomárok (BAJÉR-malomárok)
84. BOÉR-kert (BAJÉR-kert)
85. BOÉR-borvíz (BAJÉR-borvíz)
86. Vágás utca
87. Id. BALÓ Pető Imre-kertje (Alsó PIPÁS-kert)
88. BALÓ PETŐ János-kertje
89. BODA Imre-kertje (BODA Emre-kertje)
90. Omlási-borvíz (Felszei-borvíz)

V. EGYEDfalva (EGYÖDfalva)

91. EGYED-patak (EGYÖD-patak)
92. Felső PIPÁS-kert
93. EGYED-kert (PATIKUS-kert, EGYÖD-kert)
94. BALÓ G.-kert (a patak jobb oldalán)
95. MIKÓpataki utca
96. Szikra-borvíz
97. HOSSZÚ Sándor-kertje
98. Fűrész-patak
99. Fűrész-patak utca
100. TATÁR Péter-pataka (TATÁR Pétör-pataka)
101. Felső kenderáztató tavak (Felső kenderáztató tavak)
102. Róka-borvíz
103. Hermány-pataka (Hermán-pataka)
104. BARABÁS-kert
105. Ágoston-hídja
106. Ágostonhídi-borvíz

VI. Ponk

107. Csapás
108. Kerekfenyő
109. INCEEgrese (INCEEgröse)

Magyarhermány külterületeinek helynevei

Magyarhermánynak kevés a szántóföld-birtoka, annál több kaszálója és legelője van. A falu külső területét patakok, árkok szabdalják szét. Alig van patakmenti, sima területe, de a hegyes, dombos, oldalas-fennsíkos terület számottevő. A mai Erdővidéket az ember megtelepedéséig összefüggő lombevelű, túlevelű és vegyes erdők foglalták el.

Szántóterületek határrészei

A magyarhermányiak szántóterületeiket hármás forgóban művelték meg. A hármás forgónak megfelelt a három határrész, amely évente sorrendben cserélődött: őszi termények határa (főként búza és rozs termesztésére), tavasztermények határa (árpa, zab, kukorica, burgonya, répa, lencse, kender, len, bükköny, lóhere, lucerna termesztésére), és ugarhatár (juh-, sertés- és libalegelőként szolgált). Miben állt a hármás forgó, mely Erdővidék legtöbb falvában egyazon szabály szerint működött? A hármás forgó lényege abban állt, hogy gyenge minőségű földben nem lehetett minden évben még közepes termést sem elérni. Ezért a hármás forgó egyik határrészét felhagyták ugarnak minden harmadik évben, vagyis pihentették a földet. A pihentetés abban állt, hogy nem termeltek benne semmilyen kultúrát. Télen, vagy tavasszal, vagy közvetlen vetés előtt megszórták istállótrágyával, vagy juhokkal kosarazták. A gazdálkodásban az istállótrágya kihordása vette leginkább igénybe ember és igásállatok energiáját. A trágyát alászántották olyanképpen, hogy az a föld alá kerüljön. Az ugarforgón egy szezonban három szántást végeztek: ugarlás, forgatás és vetés. A jól előkészített, megmunkált földbe csak kenyérgabonát vetettek: őszebúzát és rozsot. A föld megművelése igás állatok (ökor, ló) vontatta eszközökkel történt. Az elmunkált föld, ha valamilyen természeti csapás nem jött közbe jó vagy közepes termést hozott. Az aratást kézzel, sarlóval végezték. Ezzel kizártak minden szemveszteséget. Egy hold (56 ár) jól megmunkált földről 10 mázsa búzát lehetett betakarítani.

Ebbe a forgóba a következő év tavaszán zabot, árpát, kapás-, ipari és takarmánynövényeket vetettek, illetve ültettek. Következő évben ugyanez a forgó ugarnak lépett elő, és a folyamat ismétlődött.

Napjainkban a szántóterületek javarészt már nem szántják, hanem kaszálják. Ennek oka az utóbbi évtizedekben oly nagymértékben elszaporodott vadak jelenléte (vaddisznó, szarvas, medve, őz), mely vadak minden kultúrnövényt elpusztítanak. Magyarhermányban a jelenleg művelt szántóterületek, legyenek azok közelebb vagy távolabb, bekerítettek. Így sikerül azokat részben a vadkároktól megvédeni.

A magyarhermányi szántóterületek kb. 600 ha-t tesznek, azaz tettek ki. Ezek III–VII. osztályú földterületek. A két világháború között, de azt megelőzően is a szántóterületek következő felosztása volt érvényben:

1. *Alsóhatár* vagy *-forgó*
2. *Középsóhatár* vagy *-forgó*
3. *Felsőhatár* vagy *-forgó*

A szántóterületek nagy része kelet vagy nyugat irányába lejt, a településen átfolyó Barót-patakra, mely észak–déli irányba folyik, jókora eséssel és sebességgel. A szántóterületek szintkülönbsége 500–800 m között változik. A faluközpont (református templom) 581 m magasságon fekszik az Adriai-tenger szintje fölött. A falutól 4-5 km-nél távolabbi földet szántóterületként nem műveltek. A szántóterületek nadrágszív-parcellákból tevődnek össze, 1 vékástól (7 ár) 1 holdig (56 ár). Tagosítás nem volt, és ma sincs.

1. Alsóhatár – Ah.

Az Alsóhatár keleti részét (a) részben a Fenyős-patak, a kisbaconi Csere-tető, KÉSE-árok, Alszeg településrész keleti része, Kurta-patak, a köves-dombi Kókényessövény és Bércemege fogja közre. A gazdálkodás erre a határrészre a Nyíresalji utcán és a Posta utcán bonyolódott/bonyolódik le. Igen változatos domborzatú határrész.

Az Alsóhatár nyugati részét (b) a Nádas-patak, Nádas-tető, Galambos, Szálas, Egres, Temető, Alszeg nyugati része határolja. Ez a határrész szakérrel a tölgyes-pataki mezei úton, az Emrénéoldala felé vezető Szoros utcán és a Temető utcán közelíthető meg.

Az Alsóhatár helynevei:

1. *KÉSE-pataka*; mély, száraz árok.
2. *KÉSEföldje* (*Késefőgygye*); szájhagyomány szerint régen kihalt KÉSE családé volt, *Kenderföldnek* is nevezték.
3. *KÉSEoldal*; igen oldalos hely, csak befelé lehetett szántani.
4. *KÉSEteteje*.
5. *Csere-tető*.
6. *Nyíresoldal*.
7. *Nyíresfele* (*Nyíresteteje*).
8. *Fenyősháta* (*Fenyősháttya*); BOD Péter a 18. században, a bardocszéki falvak leírásánál említi a Fenyő-tetőt. Hermányról írja, hogy híre van a hermányi bikának, mely a Fenyő-tetőn elmaradva a csordától olyant bődült, hogy lehalaltzott a faluba.²⁴
9. *Fenyőscihere*; kaszáló (k.), mely a Fenyős-patakra lejt.
10. *Széles-domb* (*Széjjes-domb*).
11. *Cenegető*; itt az 1700-as évek elejéig szénégetés folyt.
12. *Kurta-patak*; nem mély, száraz árok.
13. *Nádas-patak*; ebben a patakban ténylegesen nád termett PESTY Frigyes szerint (1864), régebben gondozott, jóízű borvízforrása volt, amit ivásra használtak, de a bort nem „főzte” túlzott vastartalma miatt. Manapság kimondottan borvízfoglalás nincs a patakban, de a vastartalmú víz helyenként felszínre tör. A nádnak se híre, se hamva.
14. *Nádas-tető*.
15. *KONCAföldje* (*KONCAfőgygye*); 1730-tól a nagybaconi KONSZA családnak itt szántóföldje volt.
16. *Tölgyestöve* (*Tőgyöstöve*); Tölgyes-pataka, mely ritkán szárad ki, itt folyik bele Barót-patakába.
17. *Tölgyesoldala* (*Tőgyösoldala*); a Tölgyes-patak jobb oldalán felnyúlik egészen Galambosig (van Alsó- és Felsőtölgyesoldala).
18. *Tölgyes-kútja* (*Tőgyöskúttya*).
19. *Tölgyeskútja*, szántó (sz.) és kaszáló; a forrás mellett 50 négyzetméter felületű tavacska van, mely a mi 5-6 vékás földünkhöz tartozott. A szántott résznek kítűnő fekete földje van, melyből szántás közben az eke vassalakat fordí-

tott ki. Apámtól hallottam, hogy ott régebben vasat olvasztottak.

20. *Tölgyesága (Tögyösága)*, sz.; a közbirtokosság tulajdonában lévő, könnyen művelhető szántóföld, egyenlő kisparcellákra (nyilakra) van felosztva, melyeket kevés földdel rendelkező földművesek vettek bérbé. Egyedül OLTEAN Gheorghénak, az első világháború után Hermányban ragadt csendőrmesternek volt itt saját tulajdonban levő több holdas földje, amit hazafias szolgálatáért ajándékozott neki a román állam. Ő építette fel 1937-ben a magyarhermáni ortodox templomot, melynek ma egyetlen híve sincs.

21. *Csemetekert*.

22. *Galambos (Galambas)*; közbirtokossági terület, legelő (l.). 1924-ig sűrű tölgyerdő borította. A 30-as évek elején még hatalmas tölgyfacsutakok sorjázta itt. Közel lévén a faluhoz, apámmal gyakran jártam tűzifáért Galambosba ökörfogattal. A megszáradt csutakokat könnyedén ki lehetett feszíteni a földből. Púpozottan megraktuk az egészvágás szekeret, és egy félóra múlva már otthon is voltunk a kitűnő tűzifával. Egy nap még kettőt is fordultunk. Ezt nevezünk mi gyors erdőlésnek.

23. *Kerekbükk*, erdő (e.).

24. *Papföldje (Papfőgygye)*.

25. *Síróföldje (Sírófőgygye)*; a hagyomány szerint e hely a tatár betörés (1658?) emlékéét örökíti meg. A tatárok a falut felgyújtották. Azok, akik elmenekülhettek az erdőbe, itt siratták az áldozatokat és az elhurcoltakat. Az erdőt 1820-ban irtották ki, és azóta szántják. Nehezen megmunkálható, agyagos földje van. Előnye, hogy aránylag sima terület, és közel van a településhez.

26. *Suvadásfele*; területét a Barót-patak egy éles kanyarja fokozatosan pusztítja.

27. *INCE-kert*, k.; az 1940-es évek elején a pap és tanító gyermekei (a ROZSONDAY fivérek, Ádi és Pista, a TORÓ fivérek, Józsi és Tibi, valamint a bögözi rokonlány, VARGA Piri) kötéssel felszerelt síléceteket kaptak szüleiktől karácsonyi ajándékként, amit egy helybeli asztalosmester, FLECKHAMMER Leó készített el, de nekem is vásároltak a szüleim síléceteket. A lesiklásra és ugrásra legalkalmasabb terep éppen az INCE-kert volt.

28. *Sárikörte-pataka*, k.; gyermekkoromban a mély, száraz árokban nagy vackorfák díszlegetek apró, sárga gyümölcscsel. Innen származhat az árok neve.

29. *Nyíl-tető*.

30. *Gödörnyíl*; a Tölgyes-patakra lejtő gödörös, földcsuszamlásos terület.

31. *Előnyíl*; Síróföldje felé lejt.

32. *Pityókásnyíl*; az első pityókatermelő hely Magyarhermányban. Mária Terézia királynő uralkodása idején minden határőr család nyilat kapott, amit be kellett vetnie pityókával (1760–1770 között terjedt el használata). Kezdetben a határőrök vonakodtak a pityókakültetéstől, mert mérges gyümölcs hírében állott, de a hatóság rákényszerítette őket. Ma a pityóka alapvető táplálék Hermányban is.

33. *Bemenőnyíl*; az utóbbi évek nagy földcsuszamlásos területe.

34. *Csutakosnyíl*; régebbi neve Salamás volt. 1780-ban nyilazták fel, addig tölgyerdő volt, amelyet egy vihar kidöntött, majd nyilakra felosztva kiosztották szántóföldnek.

35. *Egres (Egrös)*, l.; a gyermekek egyik harci játéktere.

36. *Szálás*, l., e.; szép szál tölgyfák színhelye.

37. *Széparca*, l., e.; a Szálás folytatása., szép szál tölgyfákban gyönyörködhet ma is itt a természetjáró.

38. *Emrénéoldala (Emrénéódal)*; igen oldalas hely, tele különféle cserjékkel (csipkebokor, kökény), vackorkörtefákkal.

39. *Csapás (Csordajáró)*; itt megmunkálásra alkalmas, jó minőségű agyag található, a hermáni fazakasmesterek nyersanyaglelőhelye.

40. *Bükkösfeje*, l., e.; csordaitató-vályúkkal, tisztavízű forrással.

41. *Cséfán-kútja (Cséfánkúttya)*; a név Ștefan román pakulár nevéből alakult ki.

42. *Fajkabükk*, l.; itt már nem található egyetlen bükkfa sem, ezt kivágták, és benőtte az éger. Fajkában kitűnő, bővízű forrásból töltik fel az itatóvályúkat vízzel a csordáknak.

43. *DEZSŐ-kert*; a két világháború között Fajkabükk közepén a hermáni DEZSŐ családnak volt egy holdnyi bekerített területe, melyben pityókát meg zabot termelt.

2. Középsőhatár – Kh.

A Középsőhatárhoz két egymástól távol eső határrész tartozik. A településtől keletre eső rész (a) az Alsóhatár keleti részének folytatása, északi irányba a Fenyős-patak, Berekenyés-árka, Likaskőeleje, EGYED-patak felső szakasza, a nagyhegynyi Kökényes és Csűr-pataka határolja. A településtől nyugati irányba elterülő részt (b) Fajkabükk, a fülei Magasles (Fok-tető) és Csókás övezi. Ezek a dűlők Alsó- és Felsőesztenahely, valamint Almás-ága. A keleti rész megközelítése a Posta utcán, a nyugati rész megközelítése fogattal a Templom utcán, gyalogosan pedig a BODA Sali szoroson, a Vágás utcán, illetve a Hermány-pataki úton lehetséges.

A Középsőhatár helynevei

44. *Kutyaszaróponk*, k.; a Posta utca kijáratánál meredek kaptató mezei- és gyalogúttal, nagy andezit kövekkel.

45. *Patakköze*, sz.; több árok, felhagyott út szabdalja szét e dűlőt.

46. *Pucoraköze*, sz.; két árok között terül el.

47. *Pucorafeje*, sz.

48. *Bércalja*, sz.; nyugati lejtésű, homokos, köves talajjal és magas mezsgyékkel.

49. *Kövesdomb*, sz.

50. *Törés-tető*, sz.; Bércalja fölött, igen köves terület, kökény- és galagonyabokrokkal, amelyet a hermányi ember termőföldre varázsolt azzal, hogy a bokrokat „kiorotta”, a köveket kifeszítette a földből, a parcellája határára rakta egymásra, és így amfiteátrum-szerű, megművelésre alkalmas területet nyert.

51. *Bérchátamege*, sz.

52. *Laposkő*, sz.

53. *Csengőpatak*, sz., k.

54. *Demeter*, sz., k.

55. *Berekenyés*, sz., k.; itt sok galagonya (szaragóda) terem, innen a neve is.

56. *Berekenyés-árka*; az árok mellett egy nagy kő van, itt szokott elhangzani idősebb emberek részéről az a beugrató mondás, mely szerint én még emlékszem arra, amikor ez a kő még akkora volt, hogy egy mogyorót se lehetett volna vele megtörni. (Ti. túl nagy volt hozzá.)

57. *Belsőkerekköves*, k.; igen szép természeti tájjal, tölgy- és mogyorófák között, a Fenyős-patak jobb partján, itt épített magának házat id. AKÁCSOS BÉNIÁM, és élte le hátralevő éveit az 50-es években. A ház alapjai még ma is láthatók.

58. *Hármasmocsár*, sz., k.

59. *Rigódombja*, sz., k.; amint a neve is elárulja, rigók fészkelő helye.

60. *Nagyhegyteteje*, sz.; legmagasabb pontjáról szép kilátás nyílik a Barót-patak völgyére, de Erdővidékre is.

61. *Nagyhegykaréja*; építkezésre alkalmas homokot (füvenyt) rejt magában.

62. *Nagyhegyhátamege*, sz.

63. *Lapáj (Lopáj)*; tíz perc alatt elérhető a BODA Sali szoroson, régebben szekérrel is lehetett közlekedni rajta, de ma csak gyalogjáró és vízlevezető.

64. *Gödrösfeje*, sz.

65. *Nagyhegyalja*, sz.

66. *Alsóesztenahely*, sz., k.

67. *Almásága*, sz., k.

68. *Felsőesztenahely*, sz., k.; a legrégebb szántóterületek egyike lehetett Magyarhermányban. Betelepült, román származású pásztorok (pakulárok) kezdték el a határrész kosarazását, vagyis szakaszos trágyázását, juhokkal, a falu beleegyezésével. Később felosztották a határrészt a lakosság között. A jól megtrágyázott, laza talajú földet faekével is lehetett művelni. A jó termés nem maradt el. A határrész nevét az esztenáról kapta (román *stână*).

3. Felsőhatár – Fh.

A Felsőhatár a hármas forgó legkiterjedtebb határrésze. A Ponttól Kihágó- (Hijágó-) orráig, Gelerósetetejétől Csókásig foglal magába szántó- és kaszálóterületeket. Ez a határrész is Barót-patak mindkét oldalára kiterjed (a, b). Itt a kiegyenesedő patak két soha ki nem apadó kisebb hozamú társát, Hermány- és Köves-patakokat veszi fel. Barót-patak eme szakaszán már viszonylag tágasabb lapályokat is lehet találni. Ezen felül nincs több település. Kezdődik a tiszta vizű patakok, erdők, ligetes kaszálók és havasi legelők birodalma.

A Felsőhatár helynevei:

69. *Vágás, sz.*; ez a szántóterület fák kivágása útján jött létre. Neve is ezt igazolja.

70. *Szőlőse, sz.*: Kuglipatakával együtt az előző dűlő folytatása.

71. *EGYEDröve (EGYÖDröve), sz.*: Egyed-pataktól Fűrész-patakig. Oldalos terület. Ezért csak befelé lehetett szántani (forgatni a földet). Így jöttek létre a nagy mezsgyék (mezsdék), melyek határt képeznek két parcella között (*mezsdu* szláv szó, magyar jelentése: között, közék).

72. *Fűrész-patak*; az árok jobb partján, közvetlen a domb lábánál anyai nagyapámnak, BALÓ Jónásnak szántóföldje volt, amelyen kis mennyiségben a 40-es években diatomaföldet bányásztak. Kréta hiányában a háborús években az iskolában ezzel írtak.

73. *Mejeszmáj, sz.*; Fűrész-pataktól Köves-patakig.

74. *Gelerőssealja, sz.*

75. *Gelerősseoldala, sz.*; régebben csereerdő borította.

76. *Gelerősseteje, sz.*

77. *Meszes, k.*

78. *Köves-patak*

79. *Kövespataktöve, sz. k.*; területén a falu egyetlen fűrész (gatter) működött a két világháború között. Tulajdonosa id. BALÓ PETŐ Imre (PIPÁS) volt. 1944-ben Magyarhermány határában csapatuktól elszakadt német katonákkal lehetett találkozni, akik nyugati irányba igyekeztek. Ezek közé tartozott a dél-tiroli (Bozen város) származású WEITHALER Karl. Életét a vendégszerető hermányiak mentették meg, akik rejtegették mindaddig, amíg a háború továbbhaladt. BARABÁS Mózesnél, ROMÁN Jánosnál (BERKÁNY), Kövespataktövénél, id. BALÓ PETŐ Imre fűrészén levő kunyhóban és a környező erdőben talált menedéket, védelmet. Derék, jókezű és jófejű, 26 éves fiatalember volt NÉMÖT Károly, ahogy a hermányiak nevezték. Hermányban feltalálta magát, és beilleszkedett, még órákat is javított. Sok zaklatás, huzavona után elismerték személyazonosságát. 1959-ben Barótra költözött, nőül vette NAGY Mihály kertész leányát, nagy családot alapított (3 lány és 1 fiú), és elismert, népszerű szövetkezeti alkalmazott lett. Baróton egy autó halál-

ra gázolta 1986-ban. A sors fintora, hogy a háború poklától megszabadult, élete mégis tragikusan végződött, békeidőben.

80. *Varjúvár, sz., k.*

81. *Ágostonverme-pataka*; a patakban vastag, ferdén réteges opál található.

82. *Ágostonverme, k.*; ezen az oldalos, ligetes kaszálón található a védett növényekhez tartozó zergeboglár (püinkösi rózsza = *Trollius europaeus*).

83. *BOC-kert*; a kihalt BOCZ családnak volt itt az 1770-es években kertje.

84. *Estángödre, sz.*

85. *INCEegrese (INCEegröse), sz.*

86. *Martonhegye, sz.*

87. *Omlásfele, sz.*

88. *Barnahágóalja, sz.*

89. *Barnahágóoldala, sz.*; Barnahágóteteje beépült a második világháború történetébe. 1944. aug. 23-án Románia kilépett a német szövetségből. Ez meggyorsította a szovjet csapatok előnyomulását. Bár a szárazföldi harcok elkerültek Magyarhermány területét, de légitérében heves csaták folytak német és szovjet vadászgépek között. Egy német vadászgépet találat ért. A gép kigyulladt, és Barnahágótetejére csapódott, majd innen a Bükkös-patakba vágódott. A gép darabokra tört, a pilóta pedig elégett. ROZSONDAY Ádám ref. lelkész szept. 2-án a levante ifjak tiszteletadása mellett, hősi halottat illető szertartás mellett temette el.

90. *MIKÓpataka, sz.*

91. *Dabzara, sz.*

92. *Csere, sz.*

93. *Hermánypataktöve (Hérmán-patak töve), sz.*

94. *Mocsárszalás, sz.*; az 1700-as évek elején ezt a ciheres területet „orották”, égették, aszalták (száritották), és szántófölddé alakították.

95. *Hermány-patak (Hérmán-patak)*; Környéke lignitet, vasércet, opált rejt magában.

96. *Ágastondombja, sz.*

97. *Hermánybükk (Hérmánbükk), sz., k.*

98. *Gyűrűvessző, l.*; itt található egy felhagyott lignitbánya bejárata.

99. *Likat, sz.*

100. *Likattető, sz., k.*; sima felületű, magas fekvésű fennsík.

101. *Szénakert*, k.; talán a legtágasabb patak menti terület Magyarhermányban. Felülete ingoványos, behorpad a lábnyomok alatt, majd visszaugrik, esetleg vörösre festett vasas víz buggyan fel a talajból. BÁNYAI János (1886–1971) geológus, Erdővidék földtanának igen jó ismerője szerint Szénakert altalaja diatomaföldet tartalmaz.

102. *Szénakerti-borvíz*. Szénakert közepén található ez a kitűnő forrás, melynek nagy kelendősége van, különösen kánikulában. Sajnos foglалása nem higiénikus.

103. *Barótoldala*, k., e.

104. *Szaragóda*, sz. l.; nevét a galagonyáról kapta, mivel itt sok van belőle.

105. *Csókásorra*, l.

106. *Csókásteteje*, l., k.

107. *Csókásoldala*, l.

108. *Nagyegres (Nagyegrös)*, l.

109. *Csogéle (Csögéle)*, l.; Apámtól tudom, hogy 1944 szeptemberében Csogélében, pityókaásás közben három eléhezett, fegyveres német katona leptem meg. Mutatták, hogy éhesek. Apám a maradék elemőzsiát odaadta, amit azonnymban be is kaptak, no meg egy-egy kenyérsák nyers pityókát is kaptak. Megköszönték, és továbbálltak Csókás felé. Szüleim azt latolgatták, hogy az ők Imre fiuknak, akinek ugyanez a sors jutott osztályrészül, valaki tesz-e pityókát a kenyérsákjába? Igen, én is kaptam pománát moldvai csángómagyaroktól.

110. *Feketetőve*, k.

Erdők, kaszálók, legelők helynevei

Magyarhermányban 1200 ha kaszálóterület tartanak számon, melyből 1000 ha erdős kaszáló. Ennél jóval több az erdő és erdős legelő, mely 2912 ha-t tesz ki.

1. *Csigolya-árok*; igen mély, száraz árok, mégis vonzó, mert mindkét oldalát igen szép bükkerdő borítja. A szakirodalom az árokban opállelőhelyre utal, de ez az utalás nem igazolódott egy 1987-es felmérés során, amelyet fiammal, BOÉR Hunor geológus mérnökkel végeztünk.

2. *Csigolyalapos (Csigalapos)*, k.

3. *Alsókozmalas-pataka*, k., l.; vadregényes, ciheres vizesárok. Mielőtt a patakocska elhagyná szűk völgyét és elérné Barót-patakát, ottjártunkkor medvék részére, almából terített asztalra bukkantunk, a patak külső részén pedig kilövő emelvényre. E patakfej forrásából többre-szes itatóvályú várja a szomjas állatokat.

4. *Kozmalas-patakok köze*; közbirtokossági legelő.

5. *Felsőkozmalas-pataka*.

6. *Barótméjjéke*, k.; a pártját ritkító tisztavízű patak mentén a hermányiak jóminőségű szénát és sarjút csinálnak.

7. *Ménésréjelaposa (Ménősréjjelaposa)*, l.; itt világosabb színű andezit található.

8. *Ménésréjeteje (Ménősréjeteje)*, l.

9. *Szászszemző*, l.; itt lelte halálát a falu szász kovácsának fia. Mint szolgálgegy, állatokat legeltetvén egy hatalmas nyírfa ágát próbálta lehúzni, mely kemény, rugalmas ág letört, és halálát is okozta. Innen kapta nevét a legelő.

10. *Szádogszegorra*, l., k.

11. *Szádogszegoldala*, e.

12. *Szádogszeg*, e.

13. *Szádogszegteteje*, e.

14. *Szádogszegfarka*, e.

15. *Barótoldala*, e.

16. *Hevederbükk*, e.

17. *Nagyhalasorra*, e.

18. *BOCSKORSarka (BOCSKORSorka)*, l.

19. *Nagyhalasháta (Nagyhalasháttya)*, l.

20. *BODAKasára*, e.; a BODA család egyik tagja juhaival ide költözött, az erdőből egy részt kiirtott a juhkosár számára.

21. *BODAKosára-árka*

22. *Sűrűsorok*, e.

23. *Bőforrás*.

24. *Bőforrás-árka*.

25. *Bőforráspusztája*, l.

26. *Aszálás*, e.

27. *Kishalashátaorra (Kishalasháttyaorra)*, e.

28. *Kishalasháta (Kishalasháttya)*, l.

29. *Halasoldala*, e.

30. *Halas-forrása*.

31. *KülsőBODAKútja (KüössőBODAKúttya)*, l.; nem nagy területű, fenyvesekkel övezett, szép

havasi tisztás a 30-as évek végén. Külső nyugati sarkában maga a forrás helyezkedett el, itatóvályúkkal, külső keleti sarkában délre néző erdőpásztor-házzal és bekerített udvarral, az udvar belső részén szénatároló istállóval és juhakkal, mely mögött hatalmas lucfenyőfa (*Picea excelsa*) őrködött. Erdőlő napokon a tisztáson szekérutók sorjáztak (ezért *Szekérutóknak* is nevezték ezt a helyet), mert a szekérelőkkel és fogattal az erdőlők Kakukk-hegy meredek oldalában szorgoskodtak a hazaszállítandó fenyőfarönkök kivágásával, két kerékre helyezésével. A rönköket innen két keréken csúsztatták a szekérutókhoz. Emlékszem, hogy az egyik erdőlőnapon ítéletidő közepette (villámlás, felhőszakadás) csúsztattuk a fát a szekérutókhoz, ahol négy kerékre raktuk, és így szállítottuk haza. A gyorsabb mozgású lófogatatos erdőlők még az ítéletidő bekövetkezte előtt beérkeztek a tisztásra, és a juhakolban kerestek mendéket lovaikkal együtt, egyesek vesztükre. A villám pontosan az istálló mögötti lucfenyőbe vágott, ereje három lovat agyoncsapott, és két erdőlőt (KOMPORÁLY Están, BALÓ József Ferencé) is szélütés ért.

32. *Belsőbodakútja* (*Bessőbodakúttya*), l.; a jó havasi ivóvíz és csordaitató végett a haza nem járó csorda pásztorai itt ütök fel szálláshelyüket.

33. *Havasláb-pataka*.

34. *Havasláb*, l.; ez már lucfenyő (*Picea excelsa*), boróka (*Juniperus communis*) és kövek birodalma.

35. *Halasfeje*, e.

36. *Paphomloka*, e.; ORBÁN Balázs írta le Magyarhermánról „...a Paphomlok nevű hegyfokon oly nagy mennyiségben jön elő a vasalak, hogy arról régen nagy mérvben üzött vasműveletre kell következtetnünk”. Dr. BÁNYAI János geológus a húszas években itt eredménytelenül kutatott. ORBÁN Balázs nem nevezi meg a forrást, ahonnan az adatot nyerte. A Kakukk-hegy déli lejtőjén, a Paphomlok felett, a Mezőhavas-pusztá szélén valóban beomlott gödöraknák találhatók, de azok újabb keletűek, és vascsillámot (hematit) tartalmaznak, nem pedig gyémántot, mint ahogyan hírlett.

37. *Kesejősarka* (*Kesejősorka*), k.

38. *Kesejő-árka*; nem szárad ki.

39. *Kesejőoldala*, e.

40. *Kiskesejő*, k.; kevés bükkfával borított ligetes kaszáló.

41. *Nagykesejő*, k.

42. *Vészar-pataka*.

43. *Vészar-kútja* (*Vészarkúttya*); a forrás a nagynyíresi *Asztalkő* alól csörgedez ki. Maga az *Asztalkő* igazi természeti kuriózum, formájával és méreteivel.

44. *Vészarorra*, l.

45. *Nagyvizes*, l.

46. *Nagynyíres*, l.; ezen az enyhén délre lejtő, hepehupás havasi legelőn már alig lehet egy-két kiöregedett, csonka nyírfát találni, annál inkább követ és borókabokrokat (*Juniperus communis*).

47. *Kihágóorra* (*Hiágóorra*), e.; meredek hegyoldal, mely megszusogtatja az ottjáró embert, állatot egyaránt. Igen szép és romantikus a hiágóorri gyalogösvény, melyről nyugati irányba rá lehet látni a Barót-patakra és völgyére, hallani lehet a patak csobogását. Hiágóorránál és környékén 1746-ban²⁵, de bizonyára már régebben is gödöraknából bányászták a vastartalmú köveket és kiskohókban vasat olvasztottak belőlük. A még napjainkban is itt-ott látható vassalak is erről tanúskodik.

48. *Hiágóoldala*, e.

49. *Hiágóteteje*, k.; emlékszem, hogy a 30-as években itt zabot és pityókát is termelt szénafűvén id. KOMPORÁLY József.

50. *Érces-patak* (*Ércös-patak*); a patakban ferde réteges opáltömböket lehet látni.

51. *Ércesteteteje* (*Ércösteteje*), k.

52. *Kicsibükk*, k.

53. *Feketemejjéke*, k.

54. *Papvápája*, k.

55. *Karujjos*, k.

56. *Karujjos-patak*; a patakfej környékén csordapásztorok szoktak szállást verni.

57. *Kődob*; három andezittömbből áll. Kettő közülük nem mozgatható, V alakú rést képez, míg a harmadik mozgatható, és lazán beilleszkedik a V alakú részbe. Ennek következtében az utolsó andezittömb mozgása tompa hangot ad, dobolásra emlékeztet.

58. *Feketeoldala*, e.

59. *Rókásfa*, l.

60. *Falbükkorra*, e.

61. *Falbükkerdeje*

62. *Cigánláb*, e.

63. *Nagyhavas*, e.

64. *Nagyhavaspusztája*, e., l.: A Nagyhavas-pusztá szélén beomlott gödöraknák találhatók. Itt a híres Kakukk-hegyi vascsillám (hematit, vagy spekularit) villogó lemezkéit kutatták, amiről az a hír járta, hogy gyémántot találtak, de ez a hematit igen szép lemezekben kikristályosodott változata volt.

65. *Kakukk-hegy (Kakukk-hegy)*, e.: A Dél-Hargita legmagasabb csúcsa (1558 m), amely egy vulkáni kráter kiemelkedő része. Anyaga andezit, mely kőzetet a hermányi kőfaragók sokoldalúan felhasználtak/felhasználnak, és híressé tették Erdővidék-szerte. A Fekete-patakra néző keleti peremén helikopter-leszállóhelyet alakítottak ki a „sokoldalúan fejlett szocialista társadalomban”.

66. *Kakukkhegyteteje*; egyszer, mikor ott jártam 1942-ben a tetőn, 10-15 m magasságú „két emeletes” kilátóállvány uralta azt, melyről az Alcsíki-medencére és Erdővidékre lehetett látni. 1980-ban turistaút festése alkalmával már csak összerokadt maradványaira találtam. 1942-ben a tető déli folytatásán több hektáros tisztás volt, melyet áfonyás és málnavész borított.

67. *Feketehegyfeje*, e.

68. *Dormaorra*, e.

69. *Dormaoldala*, e.

70. *Kicsikút-árka*.

71. *Kicsi-kút*.

72. *Dormaköve*; bérces kőomlás

73. *Dorma-hegy*, e.

74. *Feketehegynyaka*, p.; a pusztán 1916. szept. 9-én egy 15 tagú német lovasjárőr román csapattal ütközött meg, mely harcban egy német és négy román elesett. A németek Hermányban jelentették a halottakat BALÓ G. János bírónak. Ő NÉMET Albertet, NAGY Károlyt és CSEKE Józsefet küldte eltemetésükre. Sírjukat a pusztá felső szélén kerítéssel és kereszttel jelölték meg. Az időközben elkorhadt keresztfa helyébe VERES János kisbaconi erdőőr 1952-ben új kereszt-

fát állított, és arra saját fogalmazású verset írt – tudjuk meg MÁTHÉ János feljegyzéseiből.

75. *Feketehegyteteje*, e.

76. *Feketehegymejjéke*, k.

77. *Feketehegyárnyéka*, e.

78. *Nagyészak*, e.

79. *Kerekfenyő*, e.

80. *Havaskaréj*, e.

81. *Vészkelőorra*

82. *Vészkelőszarka*, k.

83. *Vészkelőkőze*, k.; a Durkó-patakra lejtő keleti oldala érdekes, „hullámos” terep, hatalmas mogoróbokrokkal.

84. *Osztáj*, k.: A 18. század közepén közbirtokossági erdőt irtottak ki itt, és szétosztották.

85. *Forrókút-árka*.

86. *Forró-kút*; A Fekete-hegy lábánál buggyan ki a földből. Kristálytisza, igen hideg, bővizű és jó ízű, páráját ritkító forrás, beömlik Durkó-patakába. Apámtól hallottam, hogy az 1800-as években a forrás hozamát átvezették a forrókúti kaszálókon délkelet irányába, hogy Durkó útjánál Jovánbérce száraz árkába folyjon, biztosítva ezzel a környéken dolgozók (kaszások, takarók) és állatok kánikulában oly nélkülözhetetlen vízigényét. Így gondolkodtak elődeink.

87. *Forrókúti szénafüvek*, k.; ezeken a kaszálókon egymást éri a bábakalács (*Carlina acaulis*).

88. *Külsőkerekköves*; az elnevezés nagyon találó. Itt kő követ ér. Nem felejtettem, hogy az ornál mindég két kereket kellett kötni, mikor Alsójovánbérce-ről szállítottuk haza a szénát. A köves növényzete is gazdag tölgy- és mogorósokban.

89. *Varjúvára*, k., sz.; igen oldalas, köves terület, sok vadrózsával (*Rosa canina*).

90. *Varjúvár*oldala, e.; itt vágták a 30-as években a szerpentinutat, mely megkönnyítette a közlekedést a meredek oldalon.

91. *Varjúvarteteje*, k.; aránylag sima felületű, tölgyfaligetes kaszálók színhelye.

92. *Kisjovánbérce*, k.

93. *Kisjovánbérce-pataka*

94. *Németsarka (Némötsorok)*, k.

95. *Nagyjovánbérce*, k.; sovány, szegényes növényzettel. Van *Alsó- és Felsőnagyjován bérce*.

96. *Porongyos*, k.; kosárkészítésre alkalmas poronybokrokkal (kosárkötő fűz).

97. *Vész*, k.; kopár kaszálók színhelye. Itt id. BALÓ G. Józsefnek a két világháború között nagy szénátároló istállója volt, alatta juhakollal. A kaszálót kosarazta. Így a kopár terület is jó termést biztosított.

98. *Ádambüкке*, e.; Durkó-patakra lejtő sűrű bükkerdő. PETŐ Ádám 1949-ben vásárolta a faluközösségtől, árverés útján. Mivel az erdőből a falu lakói közül többen erdőltek, fákat vágta ki, PETŐ Ádám tiltakozó beadványt adott át PETŐ János községi bírónak. Ezek után a vásárt a bíró semmisnek nyilvánította, és a hely köztulajdon maradt.

99. *Ádambüкке-kútja*; kiváló, hidegvizű forrás a bükkfák árnyékában.

100. *Vészkelőösvény*, k.

101. *Kövespatakfeje*, k.

102. *Köveshágó*, k.; belső fele igen oldalas, teli kisebb-nagyobb mogyorófabokrokkal.

103. *Köveshágóoldala*, e.

104. *Feketeárnyéka*, e.

105. *Kövesbércerdeje*; az építkezéshez szükséges kövek eldorádója, előnye még az is, hogy a településhez legközelebb lévő köves.

106. *Likaskőorra*; kőkitermelő hely.

107. *Likaskőerdeje*.

108. *Száldobosbérc-pataka* (-árka)

109. *Fenyőoldalvége*, e.

110. *PÉTERfiaksarka* (*PÉTŐRfiaksorka*), k.

111. *Fenyőoldal*, e.

112. *Keddbükk-köze*, k.

113. *Tölgyesmocsár* (*Tőgyösmocsár*), k.; Itt nagy mennyiségben fordul elő az andezit.

114. *Bodvaji szénafüvek*, k.

115. *Bodvajbánya* (*Bodvaj-hámor*, GÁBOR Áron kohója).

MÁTHÉ János írta, hogy a bodvaji vastermelés kezdeti ideje nem ismeretes, a kisbaconi határ Györgykovács nevű részéről való emlékezés a legrégebb támpont.²⁶ BENEDEK Elek szerint: „Ez a neve annak az erdőrésznek, ahol nekünk is, másnak is a legtöbb erdei kaszálója van. Györkovács mellett van Bodvaj nevű vasbánya, mely sok száz esztendővel ezelőtt egy György nevű kovácsé volt: az ő nevét örökíti meg egy több

száz holdas terület.”²⁷ Az 1770–80-as évekbeli első katonai felmérés még nem tud bodvaji vasverőről, de 1831-től ZAKARIÁS Antal hámort működtet itt.²⁸ Ma már minden kétséget kizár, hogy az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc idején teljes gőzzel folyt a termelés, és az sem kétséges, hogy GÁBOR Áron nem Fülében, hanem Bodvajban öntötte az első két, egyenként háromfontos ágyút, és ki is próbálták 1848. november 12. és 23. között.

MÁTHÉ János magyarhermányi helytörténész kiemelkedő érdeme, hogy tisztázta az első „székely ágyúk” megöntési idejét és helyét. Írásaiból tudjuk, hogy azok, akik foglalkoztak az ágyúk történetével, nem jártak Erdővidéken, tanulmányaikat már megírt dokumentációk alapján állították össze. Így hát téves következtetésekre jutottak.

Így szerezte meg MÁTHÉ János a Magyarhermányhoz tartozó Bodvajnak az első „székely ágyúk” öntésének tulajdonjogát. Ez kötelez minden magyarhermányi lakost és másokat is, hogy tisztelettel őrizzék emlékét, hiszen MÁTHÉ Jánosok nem mindennap születnek Erdővidéken.

116. *KALÁKA-kert*; a hámonon aluli árokban található a dobostortaopál. Megnevezése dr. BÁNYAI János geológus nevéhez fűződik. Az árkon alul található a KALÁKA-kert, szilvafákkal beültetve. Gyümölcséből készült a szilvapálinka.

117. *Szilosbérc*, k.

118. *Kövespatakmejjéke*, k.

119. *Piroska*, k.; nagyon sok vörösáfonya terem ezen a helyen (havasi meggy). A neve is innen származhat.

120. *Nagymáté*, e.; itt található a hermányi ember részére a nélkülözhetetlen fa és kő bőségben.

121. *Nagymáté*, k.; 1848-ban a Fenyőspatakon a bodvaji hámorhoz út nem vezetett, ezért az ágyúkat Nagymátén keresztül vontatták be Hermányba. Az első nagy nehézség volt a két ágyú leeresztése *Nagymátétetejéről* (865 m magasságon fekvő tölgyligetes erdei kaszáló) Magyarhermányba. Az aránylag rövid, 5-6 km útszakaszon a szintkülönbség 284 m, és nagyon egyenetlen. „A katonabíró arra is embereket rendel, hogy Nagy Mátyás-tetőtől a faluig nagy lej-

tésű úton az ágyúkat kötelekkel visszatartva fékeztek. Megéjszakáznak Hermányban, ZSIGMOND András udvarára állnak be az ágyúk és szekerek. GÁBOR Áron a szemközt lakó PETŐ Rudolfnál és pap fiánál, Mózesnél száll meg.”²⁹ ZSIGMOND András a múlt évben [2001] elhunyt ZSIGMOND Gábor (41-es házszám) déd-nagyapja volt, ezzel átellenben (309. szám) lakott a fiatal pap.

Irodalom

1. BENEDEK Elek (1920): **Édes anyaföldem!** (Felhasznált kiadás: Bon Ami Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 1998.)
2. BENKŐ József (1999) [1778?]: **Transsilvania specialis**, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár.
3. BIELZ, Edward Albert (1857): **Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens, eine physikalisch-statistisch-topographische Beschreibung dieses Landes**, Hermannstadt.
4. BOÉR Imre (2001): **Magyarhermány belterületeinek helynevei, azokhoz kötődő élmények a két világháború között (I–II.)**, *Erdővidéki Lapok*, 2001/3, 17–2, 2001/4, 12–14.
5. BOÉR Imre (2002): **Magyarhermány külterületének helynevei**, *Erdővidéki Lapok*, 2002/1, 4–12.
6. BOÉR Imre (2003): **Magyarhermány keletkezése és névéredete**, *Erdővidéki Lapok*, 2003/2, 10–12.
7. CIOBANU, Virgil (1926): **Statistica românilor din Ardeal făcută de administrația austriacă la anul 1760–1762**, *Anuarul de Istorie Națională*, III, 1924–25, Cluj.
8. Hnt (2003): **Erdély, Bánság és Partium történeti és közgazdasági helységnévtára**, Pro-Print, Csíkszereda.
9. JANITSEK Jenő (1993): **Bardócsezék hely- és családnevei** (*Magyar Névtani Dolgozatok* 118.), Budapest.
10. MARTINOVICI, C. – Istrati, N. (1921): **Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite**, Cluj.
11. MÁTHÉ János, id. (1997): **A magyarhermányi vaskőbánya története**, *Acta [Siculica]* 1996/1, 61–72.
12. MÁTHÉ János: *Magyarhermány monográfiája* (kézirat).
13. ORBÁN Balázs (1868): **A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismei szempontból I. Udvarhelyszék**, Pest.
14. SZABÓ György (1984): **BOD Péter ismeretlen feljegyzései Bardocsezékről**, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 1984/2.
15. SzO, II: **Székely Oklevéltár** II. (1876), Kolozsvár.
16. SzOÚs, IV: **Székely Oklevéltár (Új sorozat) IV.** (1998), Kolozsvár.
17. SzTAETHngy (2005): **SZABÓ T Attila erdélyi történeti helynégyűjtése 6. Udvarhelyszék**, Budapest, 123–124.
18. UES (1850): **Uebersicht über die provisorische Eintheilung Siebenbürgens in Distrikte, Bezirke und**

Unterbezirke sammt der Aufgabe der in letztere fallenden einzelnen Ortschaften, Hermannstadt.

19. UhPv1820 (2001): **Udvarhelyszék parasztvallomásai 1820-ból [CZIRÁKY Conscriptio]** (Források Erdély Történetéhez 1.), Debrecen.
20. VARGA E. Árpád (1998): **Erdély etnikai és felekezeti statisztikája, I. Kovászna, Hargita és Maros megye**. TLA – Pro-Print Könyvkiadó, Budapest–Csíkszereda.
21. VAJDA Emil (1894): **A Vargyasi DANIEL család közpályán és a magánéletben**, Budapest.

Jegyzet

1. SzO, II. 209.
2. SzO, II. 219.
3. *Kiegészítések A Székelyföld leírásához*; szerzői példány másolata, OSzK, Budapest.
4. SzOÚs, IV. 101.
5. *Conscriptio BUCCOW*, Österreichische Kriegsarchiv, Bécs, vö. CIOBANU, Virgil, 1926.
6. UES, 1850.
7. Magyar Országos Levéltár, Budapest.
8. Vö. JANITSEK Jenő, 1993, 202.
9. BENKŐ József, 1999 [1789], II. 82–83.
10. L. MARTINOVICI, C. – ISTRATI, N., 1921.
11. BIELZ, Edward Albert, 1857, 436.
12. Hnt, 2003, 493.
13. ORBÁN Balázs, 1868, 217.
14. JANITSEK Jenő, 1993, uo.
15. VAJDA Emil, 1894, 13–15.
16. SzOÚs, IV, 70–72.
17. MÁTHÉ János, 190–190a.
18. JANITSEK Jenő, 1993, 205.
19. SzOÚs, IV, 101.
20. MÁTHÉ János, 197.
21. Vö. SzTAETHngy, 2005.
22. JANITSEK Jenő, 1993, 209.
23. VARGA E. Árpád, 1998, 79.
24. SZABÓ György, 1984, 159.
25. SzTAETHngy, 2005, 124.
26. MÁTHÉ János, 1997, 62.
27. BENEDEK Elek, 1920, I. 66.
28. MÁTHÉ János, 1997, 63.
29. MÁTHÉ János, id., 1997, 67.

(A család- és ragadványnevek majuszkulás kiemelését kötet szerkesztési szempontok indokolták. **Szerk. megj.**)

Toponimia localității Herculian (j. Covasna) și amintiri din perioada interbelică

(Rezumat)

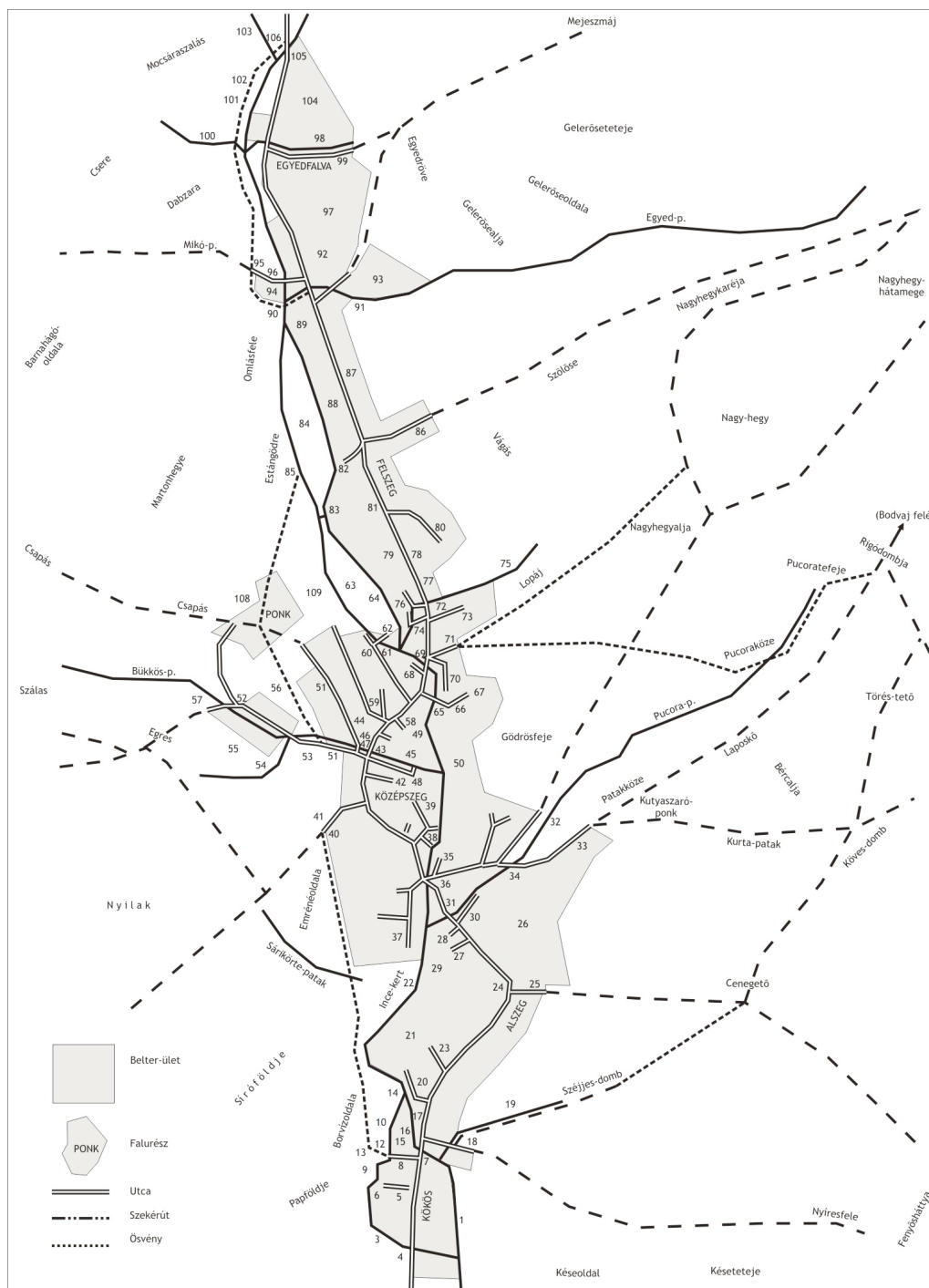
Lucrarea prezintă toponimia unui sat secuiesc situat la poalele munților Harghita de Sud. Aceasta a fost prelucrată deja în 1993 de Jenő JANITSEK. De această dată însă toponimele sunt prezentate alături de amintiri personale legate de ele, din copilăria autorului, oferind astfel o imagine mai complexă: datele verificate, respectiv completate se organizează într-un cadru organic al vieții cotidiene a satului din perioada interbelică. Lucrarea se bazează pe două publicații apărute în *Erdővidéki Lapok* din Baraolt.

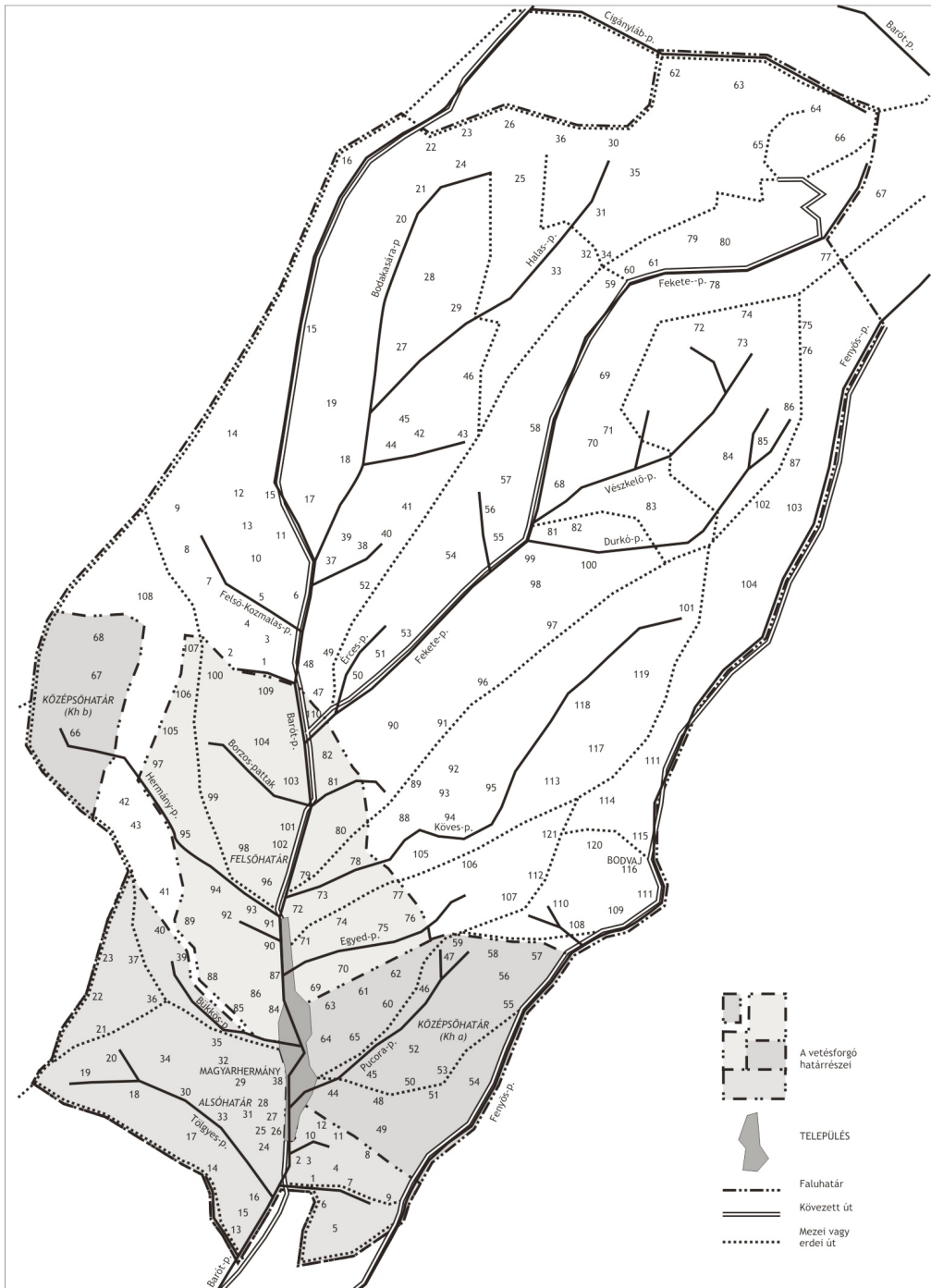
Place-names of Magyarhermány (Herculian, Covasna County) and Remembrances in the Interwar Period

(Abstract)

The paper discusses the place-names of the Székely village Magyarhermány at the foot of the South-Hargita Mountains. Jenő JANITSEK published the place-names of the settlement in 1993. Now the author of this paper presents his native village in connection with his personal memories. He checks, extends its places and thus these become settled as the integral frame of the communal life.

2. ábra Magyarhermány külterülete (lépték: 1:50 000)

T3 Kiadó ♦ 520085-Sepsiszentgyörgy, Sport u. 8/A; tel/fax:
0267-351684, e-mail: kiado@t3kiado.ro ♦ A kiadásért felel
Tulit Ilona ♦ Felelős szerkesztő Tulit Attila ♦ A tördelés a T3
Kiadó munkája ♦ Nyomta és kötötte a T3 Nyomda ♦ Felelős
vezető Bács Attila ♦ A könyv formátuma: 17 x 24 cm ♦
Ívterjedelme: 12,5 ♦ ISSN 1224-7901